Mihaela Grancea Ioan Popa
coordonatori

Viața cotidiană în Sibiul secolelor XIX-XX

Mihaela Grancea Ioan Popa

coordonatori

Viața cotidiană
în Sibiul secolelor XIX-XX

Astra Museum
Sibiu 2015

Volum publicat în cadrul proiectului „Interferenţe culturale în Sibiul secolelor XVIII-XX", ediţia a II-a, proiect organizat de Asociaţia „Colegiul Brukenthal" Sibiu, inclus în Agenda Culturală 2015 a Municipiului Sibiu şi cofinanţat de Primăria Municipiului Sibiu şi Consiliul Local al Municipiului Sibiu (contract de finanţare nr. 28553/29.04.2015), alături de S.C. HLV Transilvania S.R.L.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Viaţa cotidiană în Sibiul secolelor XIX-XX / coord.: Mihaela Grancea,
Ioan Popa. - Sibiu : Astra Museum, 2015
Bibliogr.
ISBN 978-606-733-077-9

I. Grancea, Mihaela (coord.)
II. Popa, Ioan (coord.)

94(498 Sibiu)"18/19"
39(498 Sibiu)"18/19"

Responsabilitatea conţinuturilor articolelor revine exclusiv autorilor.

Tehnoredactare: Mihaela Grancea şi Ioan Popa

Coperta: Laurenţiu Toma
Fotografii copertă: Maial săsesc, 1939 (Muzeul de Istorie Sibiu, *Colecţia de grafică documentară*)

ISBN 978-606-733-077-9

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE

Pentru al doilea an consecutiv, Agenda Culturală a Municipiului Sibiu a inclus o manifestare ştiinţifică, reconfortantă pentru sentimentul stimei de sine al celor angrenaţi într-un domeniu elitist, dar şi benefică pentru comunitate prin oportunităţile de valorificare a rezultatelor cercetării în scopuri cultural-turistice şi patrimoniale. Proiectul „Interferenţe culturale în Sibiul secolelor XVIII-XX" şi-a dedicat ediţia a doua vieţii cotidiene pe meleagurile sibiene, în secolele XIX-XX. Într-o primă etapă, specialişti locali şi din centre universitare importante ale ţării (Alba Iulia, Bucureşti, Cluj-Napoca, Târgu-Mureş) şi-au dat întâlnire în cadrul unui simpozion tematic, găzduit de Colegiul Naţional „Samuel von Brukenthal" din Sibiu, în zilele de 12-13 iunie 2015. Roadele acestei întâlniri au fost fructificate, într-o a doua etapă, sub forma elaborării unor texte ştiinţifice reunite în volumul de faţă. Cele nouăsprezece articole surprind secvenţe interesante ale peisajului cotidian, pornind de la cadre sociale specifice secolelor XVII-XVIII, ca prefaţare a intervalului cronologic asumat, până la inaugurarea secolului prezent, într-un exerciţiu de necesară actualizare a demersurilor diacronice. Desfăşurarea spaţială a temelor abordate îndeplineşte o funcţie integrativă şi interpretativă, menită unei polisemantizări obiectuale a faptului cotidian. Astfel, oraşul odinioară săsesc (Hermannstadt), apoi multietnic (ex. Nagyszeben) şi în final cu o covârşitoare preponderenţă românească (Sibiu) este relaţionat cu spaţiul transilvănean şi cu cel naţional românesc, într-un permanent efort de măsurare a variabilelor centralităţii, respectiv de înregistrare a fluctuaţiilor raportului centru-periferie şi a consecinţelor fireşti ale acestora asupra morfologiei comportamentale şi a traseelor de viaţă individuale şi comunitare.

Primele opt articole, grupate sub titlul „Viaţa cotidiană. Aspecte generale", tratează spaţiul sibian ca parte a unor sisteme culturale ample. Registrul tematic debutează cu o analiză imagologică asupra străinului în spaţiul românesc premodern, autoarea, Şarolta Solcan, sesizând variaţii atitudinale dezvoltate conjunctural (ex. teama sibienilor faţă de soldaţi) sau în strânsă legătură cu statutul social. Laura Stanciu trece în revistă diverse faţete ale pauperităţii în mediul multicultural transilvănean din secolele XVIII-XIX, indicând efectele polarizării şi excluziunii sociale asupra populaţiei româneşti, dar şi soluţia iluministă a depăşirii ignoranţei şi sărăciei - educaţia. Recurgând la instrumentarul metodologic al antropologiei culturale, Giordano Altarozzi delimitează spaţii geo-politice şi geo-economice definite prin culturi alimentare specifice. Impactul celei de-a „doua revoluţii a cărţii şi a librăriei de masă" (1760-1914) asupra „creionării identităţilor colective" constituie o preocupare mai veche a reputatului specialist în istoria învăţământului Iacob Mârza, care propune o abordare metodologică modernă, axată pe reconstituirea „reţelelor de carte" (în special a celei de istorie) şi a „reţelelor de cititori". Atmosfera mediului universitar central-european (Cluj, Budapesta, Viena, Berlin, Leipzig, München) din Belle Époche, locul formării elitei româneşti transilvănene, este redată cu consistenţă şi vervă de Cornel Sigmirean, autorul insistând asupra influenţelor exercitate pe termen lung de modelul german de civilizaţie. Pe acelaşi palier cronologic, Bogdan Ioaniţiu Boşoteanu evidenţiază rolul presei culturale (*Telegraful Român*, *Amiculu Familiei*,

Revaşul, *Albina Carpaţilor*, *Cosînzeana*, *Familia*, *Tribuna*, *Transilvania*, *Luceafărul*) în realizarea educaţiei artistice a populaţiei româneşti transilvănene. Corina Teodor efectuează o anchetă documentată asupra impactului social al fumatului în Transilvania începutului de secol XX, contrapunând interdicţiilor administraţiei comitatense, vizându-i pe minori, larga răspândire a obiceiului în rândurile clerului din protopopiatul greco-catolic al Mureşului. Seria „Aspectelor generale" este încheiată de Corneliu Pintilescu, printr-o incursiune în mecanismul birocratic al emigrării germanilor din România în anii 70-80 ai secolului trecut. Rezultatele demersului ştiinţific îi permit autorului să nuanţeze conceptul de stat „paternalist socialist", prin reliefarea traumelor la care au fost supuşi cetăţenii români de naţionalitate germană.

Cele unsprezece articole consacrate special spaţiului sibian, intitulate generic „Secvenţe de viaţă cotidiană în Sibiu", urmează aceeaşi dispunere cronologică utilizată în prima parte a volumului. În deschidere, Lia Brad Chisacof aduce în discuţie două manuscrise de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, o piesă de teatru în limba greacă şi un tratat medical în română, puse în legătură cu activitatea locală a „companiştilor greci". Pentru perioada dualistă, Radu Racoviţan furnizează secvenţe de viaţă medicală, Maria Daniela Stanciu redescoperă mode şi modalităţi de petrecere a timpului liber, iar Dragoş Curelea îndreaptă atenţia spre revoluţia electricităţii. Prin tratarea asociaţionismului feminin, Valeria Soroştineanu realizează trecerea de la regimul maghiar la cel românesc, cu o oprire specială asupra anilor Marelui Război. Receptarea acestui eveniment la nivelul tânărului ţăran român din zona Sibiului este facilitată de materialul lui Ioan Adrian Neamţu. Perioada interbelică este bogat documentată şi reflectată în patru articole: Daniel Creţu urmăreşte rememorarea actului de la 1 Decembrie 1918, Ioan Popa şi Melina Daria Popa analizează diferite aspecte ale şcolarităţii şi ale sistemului educaţional, parcurgând întreaga jumătate a secolului al XX-lea, Mihaela Grancea şi Alexandru Nicolaescu dezvăluie funcţiile sociale ale retoricii funerare, iar Anca Filipovici se apropie de manifestările „localismului creator", apelând la personalitatea profesorului Alexandru Dima. Viaţa de zi cu zi a sibienilor în anii celui de-Al Doilea Război Mondial este disecată cu acribie de Vasile Ciobanu, într-un studiu cu valenţe monografice.

Seria istoriografică inaugurată în 2014 cu *Interferenţe culturale în Sibiul secolelor XVIII-XX* şi continuată anul acesta cu *Viaţa cotidiană în Sibiul secolelor XIX-XX* se configurează ca un suport ştiinţific valoros pentru cei interesaţi de evoluţia mediului urban sud-transilvănean, de istoria Sibiului sau de cea culturală, de mecanismele generatoare de schimbare socială, de problematica identitară/patrimonială. Abordările metodologice şi sursologice variate, experienţa profesională a autorilor reprezintă garanţia unui produs cultural de calitate.

Ioan Popa

I.

VIAȚA COTIDIANĂ. ASPECTE GENERALE

IMAGINEA STRĂINULUI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN EVUL MEDIU TÂRZIU

IMAGE OF THE STRANGER IN ROMANIAN COUNTRIES IN THE LATE MIDDLE AGE

Prof. Univ. Dr. *Şarolta SOLCAN*
Facultatea de Istorie, Universitatea Bucureşti
saroltasolcan@gmail.com

ABSTRACT

Due to the geo-political position of the Romanian Countries, the inhabitants had been in continuous contact with people of various ethnical and religious backgrounds, dealing with them as merchants, enemies, rulers, homeless, neighbours, and family members…

Although there were plenty of situations when the inhabitants of the Romanian Countries interacted with strangers, there is few and indirect information on this matter. The present analysis, through corroboration of various historical sources proposes to reconstitute the image of the stranger in the society of the Romanian Countries and the way in which the Romanians related to them.

Keywords: *Image, stranger, enemies, neigbours, Romanians*

Prin poziția lor geo-politică Țările Române, la întâlnirea dintre lumea catolică şi protestantă cu cea ortodoxă şi cu cea musulmană, erau străbătute de călători şi diplomați de diverse etnii şi confesiuni, de armate, de negustori ce treceau din Europa centrală şi occidentală spre Orient şi invers. Mulți dintre ei conştientizau aceste realități. Abatele Francois-Xavier de Feller trecând prin pasul de la Turnu Roşu scria: „Singurătatea aceasta este frumoasă şi acest ținut pare să fie făcut pentru a fi capătul din urmă al creştinătății şi extremitatea a două mari imperii."[1]

Frământările politice, crizele economice şi epidemiile obligau pe locuitorii celor trei state româneşti să-şi părăsească adesea aşezările şi să pribegească în alte localități sau chiar în afara țării proprii. În aceste condiții pentru locuitorii Țărilor Române, la sfârşitul Evului mediu, accepțiunea de străin avea foarte multe valențe. De asemenea, atitudinea față de străini avea foarte multe elemente comune printre locuitorii din Țara Românească, Moldova şi Transilvania, fenomen reflectat deopotrivă de documente oficiale şi de relatările din epocă.

Sursele istorice arată că în cele trei state străinii erau tratați diferențiat în funcție de poziția în societate. Cei din rândul elitelor erau priviți cu îngăduință, compasiune şi erau integrați. Aşa se explică de ce boierii şi domnii români nevoiți, să fugă din țara lor, se îndreptau spre Transilvania, precum şi faptul că în spațiul extracarpatic grecii au ajuns mari dregători, domni.

Tratarea diferențiată a categoriilor implicate în migrație se regăsea în legislație. Astfel *Constituțiile aprobate* sub titlul *Despre oamenii străini şi venetici*, avea două articole. Articolul unu: „dacă vreun domn, nobil sau cavaler voieşte să se stabilească în această țară şi să posede moşii şi alte moşteniri, sau să aibe slujbe erau obligați a cere la

[1] *Călători străini despre țările române*, vol. V, ed. M. Holban, P. Cernovodeanu, Bucureşti, Ed. Științifică, 1997, p. 586.

cea mai apropiată adunare a țării cu cuvenită supușenie principilor și ordinelor țării, să poate fi primiți între fiii și în ordinele patriei.” Dacă obțineau acest lucru trebuia să depună „în mod solemn jurământul în adunarea publică a locuitorilor țării, pentru servicii fidele principilor țării, pentru respectarea întregii libertăți a țării și a legilor ei, pentru ocrotirea ei cu toate puterile, chiar și cu pierderea vieții, și cel primit în acest fel, fiind făcut fiu al patriei…”2

Articolul al doilea era consacrat oamenilor de rând: „Oameni vagabonzi care sunt țărani, străini, venetici și fără stăpâni, nimeni să nu-i rabde să trăiască pe moșia sa ca trântori, de aceea, ca fiecare având un stăpân anumit și un domiciliu, dacă ar săvârși vreo contravenție ca să poată păși contra lor cu mai bune posibilități; de aceea fiecare proprietar de pământ este obligat a-i prinde pe aceia și potrivit acelora, servindu-se de ei, să-i facă iobagi, ba dacă se poate să-i așeze sub garanție.”3

Acest articol corespundea mentalității medievale europene, conform căreia fugarii erau asociați vagabonzilor, cerșetorilor, tâlharilor, iar „pribegii - adeseori asimilați cu briganzii”. Era o imagine care se creăse prin sintetizarea mai multor elemente - printre care erau sărăcia, războiul, jaful în scopul supraviețuirii -, dar care aveau aceeași finalitate.4

Contactele permanente, tratatele de pace semnate de domni au favorizat preluarea acestei mentalități și în spațiul extracarpatic. Un exemplu este tratatul dintre Țara Românească și Transilvania din 20 mai 1619. Se prevedea ca în cazul refugierii oamenilor de rând să se cerceteze cauzele și apoi „dacă nu s-au îndatorat cuiva din vreo pricină oarecare și dacă li-e voia și pofta să meargă îndărăt, după ce își vor fi plătit mai întâi datoriile lor de aici, îi slobozim iarăși înapoi în Țara Românească. La fel și țiganii, cari de la începutul domniei principelui Gabriel Báthori au fugit în Ardeal, plătindu-și mai întâi datoriile aici, dacă se dovedește dreptul asupra lor, îi dăm acasă și împotriva voiei lor.”[5]

În cazul boierilor abordarea era mult mai complexă. În articolul 6: „Dacă unii boieri pentru ocrotirea lor (din pricina vreunei învinuiri întâmplătoare) ar fugi aici în Ardeal sau în oarecare părți ale țării noastre, pe aceia noi nu-i slobozim, nu le îngăduim să meargă în altă țară, mai ales pentru a unelti împotriva Măriei Sale Voevodului sau pentru a porni turburări în țara sa; ci ne vom sili ca pe astfel de oameni să-i împăcăm cu toate mijloacele pe toate căile cu Măria Sa Voevodul. Alte tagme, dacă ar fugi din Țara Românească aici în Ardeal înainte de a da socoteală sau din pricina altor pagube, sau cu banii voevodului însuși sau cu ai boierilor, cu bunurile lor, pe cei de felul acesta noi punem să-i pedepsească după legea adevărată.”[6]

Articolul 8, consacrat negustorilor, avea în vedere și problema refugiaților în caz de conflict militar: „De ceea ce să ne ferească Dumnezeu, dar dacă s-ar întâmpla în vreme

---

[2] *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei*, ed. L.Marcu, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1997, p. III, tit. 41, art. 1, p. 137.
[3] *Ibidem*, p.III, tit. 41, art. 2, p. 138.
[4] Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, vol. I, București, Ed. Meridiane, 1986, pp. 273-274, 323-330.
[5] *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, ed. A. Veress, București, Ed. M.O. Imprimeria Națională, 1937, nr. 155, pp. 184-191.
[6] *Ibidem.*

de războiu, să fugă şi să se ascundă fie din Ardeal în Ţara Românească, fie din Ţara Românească în Ardeal, dinaintea hoţilor, a duşmanului prădător, cu oamenii casei şi cu averile lor: în amândouă părţile şi amândouă ţările să li se deie paşnic şi sălaş fugarilor, fără nicio taxă şi fără niciun bir; şi liniştindu-se războiul iarăşi să fie sloboziţi îndărăt în pace la locuinţa lor de mai înainte, cu toate bunurile şi averile lor.”

Cele trei articole surprindeau multitudinea de cauze care determinau pribegia, frecvenţa destul de mare a trecerii peste munţi şi modul de raportare la pribegi.

Astfel transilvănenii, puşi în situaţia concretă de a găzdui domni şi boieri din Ţara Românească şi Moldova, manifestau aceeaşi înţelegere, compasiune. Unul dintre cele mai importante centre prin care treceau călătorii şi adesea se opreau refugiaţii, veniţi din sudul Munţilor Carpaţi, era Sibiul. Ştefan Szamosközy relata cum sibienii nu s-au supus lui Ştefan Csáky când a cerut confiscarea vitelor boierilor refugiaţi, spunând: „căci dacă aceştia au venit cu toată încrederea în târgul lor, ca într-un loc apărat, n-ar fi spre cinstea târgului să-i lase să fie jefuiţi.”[7]

Această mentalitate explică opţiunea unora dintre domnii şi boierii români de a cumpără moşii în Transilvania, în ideea retragerii acolo. Printre ei erau domnii Ştefan cel Mare[8], Mihai Viteazul[9], Constantin Brâncoveanu[10], dar şi boieri precum Ivan Norocea, ginerele lui Mircea Ciobanul, Cantacuzinii[11].

Domnii şi doamnele, care au trăit în siguranţă în Transilvania, au fost Gavrilă Movilă, doamna Despina, văduva lui Neagoe Basarab, care a petrecut ultimii ani de viaţă la Sibiu, murind aici în 1554, domniţa Zamfira, fiica lui Moise Vodă, doamna Maria Ghica, soţia lui Grigore Ghica. La Sibiu se refugiase şi Mihnea cel Rău, iar în nordul principatului sperau să se adăpostească Constantin Şerban şi Gheorghe Ştefan, după ce au fost maziliţi.

Cu tot sprijinul de care se bucurau refugiaţii din înalta societate, viaţa printre străini era un chin. Neagoe Basarab în învăţăturile către fiul său Teodosie scria „[...] Căci şi eu însumi am încercat pribegia, de aceea vă mărturisesc, fraţii mei, pentru că este hrană cu nevoi, şi de toţi oamenii este dosădit, până şi de cei care sunt mici şi răi.”[12]

Pribegia marca profund omul, după cum rezultă şi din cuvintele lui Neagoe Basarab. Cel care reuşea să se întoarcă acasă mereu se gândea cu recunoştinţă la cei care i-au salvat viaţa. De exemplu Mihnea cel Rău, revenit acasă, scria sibienilor, care-l

---

[7] Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamoskőzy şi însemnările lui privitoare la români, 1566-1608,* Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1928, p. 162.
[8] Şarolta Solcan, *Ştefan cel Mare - stăpân de domenii în Transilvania,* în T. Teoteoi (coord.), *Ştefan cel Mare şi epoca sa*, Bucureşti, Ed. Universităţii, 2007, pp. 42-47.
[9] Ștefan Meteş, *Moşiile domnilor şi boierilor din ţările române în Ardeal şi Ungaria,* Arad, Ed. Tipografia Diocezană Ort. rom., 1925, pp. 62-63. Mănărade, Lona, castelul Buia lângă Mediaş; *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae,* vol. IV (1597-1601), ed. S. Szilágyi, Budapesta, Ed. Academiei, 1878, nr. 12, p. 534.
[10] Şt. Meteş, *op.cit.*, pp. 81-85.
[11] *Ibidem,* pp. 43, 53, 60-61, 75.
[12] *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie,* ed. G. Mihăilă, Bucureşti, Ed. Roza Vânturilor, 1996, pp. 307-309.

găzduiseră: „nu vreau să fiu nerecunoscător pentru binefacerile ce le-am primit în Țara-Ungurească.”[13]

Despre traiul în pribegie, nobilii transilvăneni, martori la viața unor refugiați români, scriau cu multă compasiune. Şi în viziunea lor exilul echivala cu o îmbinare tristă dintre marginalizare, lipsuri, dor de țară şi de casă şi dorința de a păstra imaginea *statusului* de odinioară. Ştefan Enyedi, despre moartea lui Mihnea al III-lea, nota: „Şi astfel Dumnezeu prin moarte a făcut bine acestui domn, căci şi astfel viața lui ar fi fost cea a unui exilat şi o pribegie amară şi plină de neajunsuri”.[14]

Principele Gabriel Bethlen, gazdă ospitalieră a numeroşi boieri români, justifica gestul acestora subliniind că au fost nevoiți „sărmanii” să treacă granița fiind în pericol de a fi uciși[15]. Un factor care a contribuit la solidaritatea cu pribegii a fost credința creştină. De exemplu, pentru principele Mihai Apafi I şi membrii Dietei era de neconceput să-i predea otomanilor pe doamna Maria, soția lui Grigore Ghica, şi pe copilaşul nou născut, deoarece contravenea credinței creştine, Pe de altă parte, cancelarul Ioan Bethlen relata că elitele transilvănene considerau predarea doamnei lui Grigore Ghica un gest periculos, care ar constituit un precedent după care trebuia predat otomanilor orice persoană cerută de aceştia[16]. Astfel bunăvoința, solidaritatea transilvănenilor cu refugiații îmbinau credința cu rațiunea politică.

Aceeaşi atitudine se manifesta şi față de oamenii de rând. În 19 octombrie 1683, nobilul Francisc Rhédei susținea în fața principesei că refugiații moldoveni să fie primiți „pentru ocrotire” căci „e datoria de creştin”.[17]

În afara celor care emigrau din motive politice, în unele momente, erau numeroase persoane refugiate din calea unor epidemii precum ciuma. Odată cu trecerea timpului şi conştientizarea pericolului de contagiune aceştia erau priviți cu teamă şi li se aplica un tratament special, aşa cum s-a întâmplat şi cu refugiații din Sibiu din 1709. Sticlarul Georg Franz Kreybich (1662-1736) descria cum în Sibiu „la 8 august a izbucnit ciuma şi într-o singură noapte s-au molipsit cinci case şi au murit de îndată 15 inşi. Atunci a fost hotărât de către comandant ca oamenii sănătoşi şi orăşenii să-şi caute refugiul în locuri sigure. Cu acest prilej a fugit cea mai mare parte a populației din oraş şi s-a adăpostit în sate şi oraşe.” O parte, printre care şi autorul rândurilor, au mers la Braşov, unde „când a aflat comandantul de acolo că a apărut ciuma în Sibiu, a poruncit ca oamenii care sosesc de la Sibiu să fie trimişi îndărăt, dincolo de pădure şi să rămână 6 săptămâni în carantină.”[18]

---

[13] Ştefan. Meteş, *Relațiile comerciale ale Țării Româneşti cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, Tipografia lui W. Krafft, 1920, p. 107.
[14] Ioan Enyedi, *Occasio suscepti itineris et belli Principis G. Rakoczi II in Poloniam*, în *Erdélyi Történelmi Adattár*, vol. IV, Cluj, 1862, p. 296; Ştefan Meteş, *Domni din principatele române pribegi în Transilvania în secolul al XVII-lea*, Cluj, Tipografia „Cartea Românească”, 1934, pp. 41-42.
[15] Gabriel Bethlen, *Levelek* (Corespondență), ed. M. Sebestyén, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1980, nr. 22, p. 90.
[16] Ioan. Bethlen, *Erdély története 1629-1673* (Istoria Transilvaniei 1629-1673), ed. J.P. Vásárhelyi, Budapesta, Ed. Balassi, 1993, p. 246.
[17] *Documente...*, vol. XI, ed. A. Veress, Bucureşti, Ed. M.O. Imprimeria Națională, 1939, nr. 137, p. 198.
[18] *Călători...*, vol. VIII, ed. M. Holban, P. Cernovodeanu, Bucureşti, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, 1983, p. 129.

Degradarea condițiile naturale putea fi un alt motiv pentru care oamenii plecau din locurile lor de baştină. De exemplu, prin 1629-39, David Frölich referindu-se la situația din Sibiu sublinia că „din pricina aerului umed şi nesănătos «datorită mlaştinilor» nu e prea populat; din această cauză locuitorii părăsesc chiar şi casele lor foste odinioară din cele mai de seamă. Foarte adesea locuitorii se îmbolnăvesc de artrită din cauza consumului de vin încărcat de săruri."[19]

Spre deosebire de refugiați, care uneori erau văzuți cu suspiciune, călătorii care au trecut prin Țările Române sau bucurat de multă ospitalitate pretutindeni. La 1616, William Lithgow (1582 - c. 1645), în descrierea pe cre o făcea Transilvaniei, notă: „Am găsit pretutindeni o populație foarte îndatoritoare şi prietenoasă..."[20] Peste aproape un secol, la 1702, reverendul anglican Edmund Chishull (1670-1733), după ce a traversat principatul, putea scrie „Cât priveşte firea şi aplecarea locuitorilor, ei par cordiali şi primitori, beau aproape necontenit şi mănâncă din belşug sunt neşlefuiți dar plicticos de stăruitori în atențiile lor şi chiar şi cei mai de rând vorbesc latineşte..."[21]

Această ospitalitate putea fi întâlnit peste tot în Țările Române. În 1633-1639, N. Barsi din Luca, referindu-se la moldoveni, arăta că „obişnuiesc «oamenii» în acest oraş [Huşi - n.n.], şi în tot restul țării, să dea de mâncare şi loc de adăpost tuturor străinilor fără nici o plată; dar cine vrea să bea vin sau bere trebuie să plătească."[22] În 1644 Paul Beke, adăuga: „Nici un sat sau târg nu are han ci fiecare casă este loc de găzduire, şi în aceasta sunt vrednici de laudă moldovenii, că primesc oaspeți fără plată şi îi ospătează generos cu bucatele pe care le mănâncă ei înşişi: şi mai ales pe cel care ar cunoaşte limba stăpânului casei."[23]

În concluzie constatăm că locuitorii Țărilor Române erau foarte ospitalieri cu călătorii, şi, ca să-l citām pe J.W. Bardili, „erau oameni cu bunăvoință, care ne-au dat la toți ajutor şi sprijin îndatoritor."[24]

Abuzurile dregătorilor, războaiele au transformat atitudinea românilor față de străini, făcându-i mai rezervați mai ales în secolul al XVIII-lea. De exemplu, M.A.Katsaitis relata că în seara zilei de 29 octombrie 1742, în satul moldovenesc Nicoreşti „am fost condus într-o casă, din care lipsind stăpânul, iar femeile fiind singure, acestea n-au voit să ne deschidă, din care cauză am fost nevoit să dărâm poarta şi să intru cu forța. Ieşite afară, femeile mi-au făcut multă gălăgie...Eu am rămas cu toată gloata şi, arătând ordinul, mi s-a adus cele necesare fără nici cea mai mică opoziție." Ziua următoare a sosit stăpânul care s-a scuzat pentru „nepriceperea acestor femei, şi a dat asigurări de bunăvoință, ospătând oaspetele cu un prânz de excepție."[25]

Astfel de fapte au pus amprenta pe modul în care erau percepuți călătorii. Oamenii au devenit mai prudenți, mai temători.

---

[19] *Călători...*, vol. V, p. 50.
[20] *Ibidem,* vol. IV, ed. M. Holban, P. Cernovodeanu, Bucureşti, Ed. Ştiințifică, 1972, p. 426.
[21] *Ibidem,* vol. VIII, p. 215.
[22] *Ibidem,* vol. V, p. 76.
[23] *Ibidem.* p. 279.
[24] *Ibidem,* vol.VIII, p. 279.
[25] *Ibidem,* vol. IX, ed. M Holban, P. Cernovodeanu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1997, p. 291.

Atitudinea localnicilor varia şi în funcţie de poziţia lor socială. Boierii arătau o mare atenţie îndeosebi în faţa „acelora care ocupă vreun post mai însemnat şi au ştiut să-şi câştige unele merite în slujba boierilor”, cum remarca Antonio-Maria del Chiaro[26]. În schimb, pentru locuitorii de rând orice convoi de străini însemna noi obligaţii, noi abuzuri, noi umilinţe. Aceştia, dacă aveau răgazul, dispăreau din calea călătorilor, iar dacă erau nevoiţi să-i primească erau foarte ospitalieri. Un asemenea episod a fost descris de R.G. Boscovich la Botoşani. În oraş au fost primiţi cu cinstea cuvenită şi după ce au înnoptat aici în dimineaţa zilei de 11 iulie „ne-am sculat mai devreme cu gândul de a pleca la ora 9 la Dorohoi; dar nu s-a putut pleca până la 11 1/2 căci în timpul nopţii fugiseră din oraş toţi cei care ar fi fost în stare să ne mâne caii...”[27]

Pentru a nu fi obligaţi să-i găzduiască pe călători, multe sate au părăsit linia drumului. A. Angelini din Campi remarca despre Fărăoani: „Satul şi biserica au fost părăsite din cauza apropierii de drumul mare pe unde trec zilnic turcii.”[28] Cazul nu era singular, călătorii văzând numeroase zone pustii.

În afara călătorilor care străbăteau ţara locuitorii satelor erau puşi în situaţia de a întâlni oameni care doreau - pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă - să se stabilească acolo. Localnicii faţă de aceştia erau destul de rezervaţi. Motivul atitudini respective se poate înţelege cunoscând şi profilul noilor veniţi. Printre cei alungaţi din comunitatea lor şi care rătăceau din loc în loc erau răufăcătorii şi oamenii cu o viaţă imorală. *Îndreptarea legii* şi *Cartea românească de învăţătură* despre violatori scriau: „Cela ce va face silă vreunii feate şi-i va strica fetiia, cela de va fi bogat, să-şi piardă jumătate de în toată avuţiia lui cât va avea; iară de va fi sărac, atunce să-l bată şi să-l gonească de în locul lui.”[29] Dacă violatorul era sărac şi nu putea înzestra fata „atunce să-l poarte pre târg cu pielea goală şi să-l bată pre în toate uliţele; de-aciia să-l scoaţă să-l gonească de în toată eparhiia acelui judecător.”[30]

Alungaţi din locurile lor erau şi cei care, fără să fie înarmaţi, ţineau drumurile şi jefuiau trecătorii[31]. Nevoiţi să plece, pentru o perioadă limitată de timp, erau şi cei care, în plină zi, jefuiau case. Hoţi de bunuri şi bani ai prietenilor sau ai comunităţii, de asemenea, erau izgoniţi. Legislaţia din Transilvania era foarte dură faţă de răufăcători. Pedepsele aspre pe mulţi îi făceau să fugă[32]. Posibilitatea de a găzdui un răufăcător şi apoi să mai fie şi pedepsit pentru că i-a oferit adăpost făcea ca oamenii să fie circumspecţi faţă de noii veniţi.

Toate aceste elemente contribuiau la o imagine negativă a celor care se opreau în sate şi determinau respingerea lor de comunităţi. Din acest motiv, mulţi se îndreptau spre

---

[26] *Ibidem,* vol. VIII, p. 382.
[27] *Ibidem,* vol. IX, p. 485.
[28] *Ibidem,* vol.VII, ed. M Holban, P. Cernovodeanu, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, p. 338.
[29] *Îndreptarea legii. 1652*, ed. A. Rădulescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1962, gl. 252, zac. 1, p. 253; *Carte românească de învăţătură. 1646*, ed. A. Rădulescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1961, gl. 36, zac. 1, p. 137.
[30] *Îndreptarea...*, gl. 253, zac. 4, p. 255; *Carte...*, gl. 37, zac. 4, p. 140.
[31] *Îndreptarea...*, gl. 346, zac. 1, p. 317; *Carte...*, pricina 13, zac. 102, p. 66.
[32] *Constituţiile...*, p. III, tit. 47, pp. 144-151; D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967, pp. 369-392; vol.II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968, pp.403-449; *Urbariile Ţării Făgăraşului*, vol. I (1601-1650), ed. D. Prodan, L. Usuţiu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1970, p. 718.

oraşe şi târguri. Aici călătorii întâlneau vagabonzii. Erau deopotrivă în oraşele din Transilvania cât şi în cele din spaţiul extracarpatic. De exemplu C.I. Hiltebrandt, descriind Clujul din 1656-1658, spunea că era al doilea oraş ca populaţie din principat, cu suburbii foarte mari în care îşi găsesc azil toţi vagabonzii izgoniţi din alte părţi[33].

Un alt factor care contribuita la respingerea imigranţilor a fost perspectivă ca localnici să fie nevoiţi să împartă cu ei ocinele. Au fost situaţii în care locuitorii, laici şi ecleziastici, s-au dovedit a fi neiertători cu nou veniţi. La 18 august 1619, la plângerea călugărilor de la mănăstirea Bistriţa, cum că pe pământul mănăstirii s-a aşezat un călugăr care a arat, a cosit nişte poieni de la Hangu, şi şi-au făcut case pe locul mănăstirii, domnul Gaşpar Graţiani a poruncit ureadnicului din târgul Piatra, „să te duci acolo la acele case şi să le dărâmi şi să arzi acele case şi pe ei să-i goneşti afară de acolo. Iar călugărului să-i opreşti toată arătura pe care a arat-o şi fânul, pe care l-a cosit şi să nu dai nimănui nimic."[34]

Multe tensiuni au apărut cu ocazia întemeierii unor sate noi. Cei din satele vecine opuneau rezistenţă pentru că li se lua din hotare[35]. Printre cei priviţi cu ostilitate erau şi ungurenii care au întemeiat sate în Ţara Românească. În martie 1643 se judeca mănăstirea Tutana cu ungurenii de la Merişani, judeţul Argeş. Egumenul s-a plâns că aceştia trec dincolo de moşia ce le-a fost dată de domn, merg pe pământul mănăstirii de ară şi lucrează, gonind rumânii. Matei Basarab le-a poruncit ungurenilor să se hrănească pe moşia ce le-a dat-o.[36] Zonele cele mai expuse conflictelor dintre localnici şi străini erau cele de la graniţe. Nu odată acolo se ajungea la violenţe şi crime.[37]

O altă problemă cu care se confruntau nou-veniţii era riscul de a fi aserviţi. În 1641 locuitorii din Dragoslavele, după lungi judecăţi, se eliberau. Erau rudari domneşti veniţi din Haţeg şi din alte părţi în secolul al XVI-lea. La începutul secolului al XVII-lea Vintilă vornic, fiind boier mare şi influent, i-a rumânit „în silă cu hrisoave şi cărţi rele."[38] Aservirea noilor veniţi aici s-a făcut abuziv, dar era în spiritul epocii. În Transilvania *Constituţiile Aprobate* recomandau ca „oamenii vagabonzi care sunt ţărani, străini venetici şi fără stăpâni, nimeni să nu-i rabde să trăiască pe moşia sa ca trântori, de aceea ca fiecare având un stăpân anumit şi un domiciliu", pentru a fi mai uşor de găsit dacă făcea o contravenţie, „fiecare proprietar de pământ este obligat a-i prinde pe aceia şi potrivit acelora, servindu-se de ei, să-i facă iobagi, ba dacă se poate să-i aşeze sub garanţie [chezăşie - n.n.]."[39] Această atitudine îi determina pe mulţi imigranţi să se dea iobagi „nedorind să fie în nesiguranţă fără stăpân."[40]

---

[33] *Călători...*, vol. V, p. 556; *Ibidem*, vol. IX, p. 462.
[34] *Documente privind istoria României* (DIR), A, veacul XVII/4, Bucureşti, Ed. Acedemiei, 1956, nr. 502, pp. 392-393.
[35] Şt. Meteş, *Moşiile...*, p. 27.
[36] *Catalogul documentelor Ţării Româneşti*, vol. V, ed. M.D. Ciucă, Bucureşti, Ed. DCAS, 1985, nr. 959, p. 411.
[37] *Documenta Romaniae Historica* (DRH),A, vol. XIX, Bucureşti, Ed. Academiei, 1969, nr. 175, p. 228.
[38] *Catalogul..*, vol. V, nr. 499, pp. 231-232.
[39] *Constituţiile...*, p. III, tit. 41, art. II, p.138.
[40] K. Tűdös, *Jobbágyélet a fejedelemkori Erdélyben. Jővevényjobbágyok Háromszéken 1616-1698* (Viaţa iobagilor din principatul Transilvaniei. Iobagi veniţi în Trei Scaune 1616-1698), Târgu-Mureş, Ed. Mentor, 2001, nr. 28, 32, 98-99, 102-103.

Contractele încheiate arată că cei pe pământul cărora se aşezau imigranţi erau interesaţi să-i păstreze, iar dacă erau holtei să-i aşeze în satele lor. Pentru aceasta ofereau, în afara protecţiei, şi sprijin pentru a putea întemeia o gospodărie şi o familie. De exemplu, în februarie 1692 tânărul *Kranik Marton* din Moşdova s-a legat iobag în secuime la nobilul Ioan Gereb. Primea o gospodărie, cu casă, cu staul, cu şură, cu pământul ce se impunea în câmp, cu două ogoare semănate cu grâu, cu doi boi în valoare de 25 florini, cu două vaci cu viţei în valoare de 20 florini. Stăpânul şi soţia acestuia se obligau să-l însoare dacă va fi ascultător. Pentru toate acestea *Kranik* era obligat să muncească 4 zile vara şi 2 zile iarna.[41]

Condiţiile erau asemănătoare şi pe alte domenii şi pentru cei veniţi din principat.[42]

Nu numai comunitatea era ostilă noilor veniţi, ci uneori şi familia în care intrau. Văduvele adesea erau alungate de familia fostului soţ. La 1708, despre o femeie din Câmpulung, căsătorită la Braşov, se spunea: „şi întâmplându-se din porunca lui Dumnezeu de i-au murit soţiia, şi au rămas sărac şi strein, şi nu are acii pe nimini ca să-l caute cu hrana ei, că n-au făcut nici copii, şi au rămas şi căte cevaşi de la bărbatul ei, şi n-are cine îi căuta, fiind streină; ce şi rudele bărbatului ei sănt neşte oameni năprasnici, şi au pecetluit tot ce au rămas, şi să brodesc să o scoaţă numai cu trupul din casă…”[43]

Integrarea ginerelui în gospodăria socrilor se făcea rar şi doar dacă familia nu avea decât fete. Rolul ginerelui era de a duce mai departe familia, gospodăria. Din această cauză, nu o dată, ginerirea pe curte, presupunea şi preluarea numelui socrilor.[44]

Integrare în comunitate a noilor veniţi era un proces extrem de lung. Şi la 15-20 de ani de la aşezarea în sat imigranţii erau consideraţi tot „veniţi”. În 1638, la Mănăştur în categoria celor „veniţi” erau *Petru Pokait* aşezat cu 16 ani în urmă, *Ioan Serfeozeo* (Berarul) stabilit cu 18 ani în urmă, în Lona era „venit” şi *Matei Zabo* (Croitorul), adus de tatăl său cu 43 de ani în urmă, precum şi alţii aşezaţi de mai mulţi ai[45]. Situaţii asemănătoare puteau fi întâlnite şi în alte regiuni.[46]

Atitudinea faţă de cei care se căsătoreau cu persoane de altă confesiune varia de la caz la caz. Pe de o parte erau cei care nu agreau căsătoriile acestea, ca şi Miron Costin. Descriind căsătoria domniţei Maria cu Ianus Radziwil, se întreba cum de l-a răbdat inima pe Vasile Lupu să-şi dea fata unui om „de lege calvineasc”.[47] Alţii acceptau aceste mariaje mixte confesional din raţiuni politice, cum a fost şi cazul lui Vasile Lupu şi a altor domni şi boieri. Oamenii de rând, în zonele cu populaţie mixtă confesional, erau mai toleranţi. Misionarii catolici (G. M. Ausilia, G. B. Frontali) se plângeau de numărul mare de

---

[41] *Ibidem*, nr. 86, pp. 152-153.
[42] *Ibidem*, nr. 74, p. 142.
[43] *Braşovul şi românii. Scrisori şi lămuriri,* în *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. X, ed. de N. Iorga, Bucureşti, Ed. Socescu, 1905. nr. 17, pp. 188-189.
[44] H.H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1998, p. 117.
[45] S. Solcan, *Populaţia domeniului Gilău în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Ed. Universităţii, 2006, p. 177.
[46] F. M. Mureşan, *Satul românesc din nord-estul Transilvaniei la mijlocul secolului al XVIII-lea,* Ed. ICR, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2005, pp. 106-107; H.H. Stahl, *op.cit, Contribuţii...*, vol. II, pp. 117-125.
[47] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace,* în *Opere,* ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1958, p. 120.

căsătorii mixte din zona Bacăului [48] În Transilvania unde coabitau numeroase confesiuni căsătoriile mixte confesional erau destul de frecvente.[49]

În viața de zi cu zi, la muncă, unde se întâmpla să se întâlnească oameni proveniți din cele trei state româneşti, trebuia să fie o atmosferă de respect. Orice jignire, insultă putea determina reacții violente, aşa cum s-a întâmplat şi la Ocna Sibiului, în 1780, când un lucrător de la ocna de sare a fost bătut de „un român supus de-al domnului Țării Româneşti", ceea ce a fost considerat de localnici drept o jignire de neiertat.[50]

Printre cei priviți cu groază în Țările Române erau soldații. Aceştia inspirau teamă indiferent dacă erau creştini sau nu. Atacurile repetate şi devastatoare ale tătarilor înspăimântau şi domnii. Miron Costin, referindu-se la expediția tătarilor din 1651, scria „Vasilie vodă văzându-se la grije cu aceia şi spaimă... au pornit pre doamna dempreună cu casele boierilor pen frânturile codrilor..."[51] Armatele otomane erau cele care „pradă... fără de veste, şi au luat mulți oameni voinici şi fete şi dobitoc mult, şi multă pagubă şi pradă au făcut pre locul acela..."[52] *Letopisețului cantacuzinesc* despre trupelor moldo-poloneze care l-au însoțit pe Simion Movilă, scria: „O, săracă de țară, ce au pățit atuncea cu leşii şi cu moldovenii! Că au prădat şi au jehuit toată țara, mănăstirile şi boiarii şi săracii, până ce au luat tot ce au găsit la dânşii."[53] Oştile transilvănene în 1611 „au prădat toată țara şi toate mănăstirile, cât n-au mai rămas nimic în țară. Nici altădată n-au mai fost aicea în țară răutate şi jaf ca atuncea."[54] Au rămas în memoria oamenilor ca un punct de referință: „când ungurii cei răi" spunea Radu Popescu.[55] Nici proprii soldați nu au fost iertați. De altfel, s-au comportat şi ei ca nişte străini față de localnicii ce le ieşeau în cale. La revenirea de la Tismana, trupele domnului Alexandru Iliaş, după ce au fost înfrânte de boierii răsculați, „prădat-au țara despre acea parte cum au fost mai rău."[56]

Teama de soldați a determinat printre locuitori un comportament menit să-i apere: cât a fost posibil au părăsit zonele expuse determinând schimbări demografice. De exemplu în Moldova locuitorii s-au concentrat în partea vestică a țării, cum remarca Philippe Le Mason Du Pont în 1673, deoarece partea răsăriteană era expusă atacurilor tătăreşti.[57]

O situație deosebită a fost semnalată la jumătatea secolului al XVII-lea în Sibiu. Marcați de atrocitățile soldaților străini din armata imperială a lui Gheorghe Basta locuitorii oraşului au dezvoltat o atitudine de dispreț, de respingere față de germanii veniți din Imperiul habsburgic. Conrad Iacob Hiltebrandt, reluând cele povestite de Frölich în

---

[48] *Călători...*, vol. IX, pp. 315, 354.
[49] Petre Apor, *Metamorphosis Tranylvaniae*, ed. R. Lörinczy, Bucureşti, Ed. Kriterion, p.74; Mihai Cserei, *Erdely historiaja (1661-1711)* (Istoria Transilvaniei 1661-1711), ed. de I. Bánkuti, Budapesta, Ed. Uropa, 1983, pp. 10, 139-141.
[50] *Călători...*, vol. vol. X/I, Bucureşti, 2000, p. 359.
[51] Miron Costin, *op.cit.*, p. 133.
[52] *Istoria Țării Româneşti, 1290-1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C.Grecescu, D. Simonescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1960, p. 43.
[53] *Ibidem,* p. 83.
[54] *Ibidem,* p.87.
[55] R. Popescu, *Istoriile Țării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1963. p. 82.
[56] *Istoria...*, p. 98.
[57] *Călători...*, vol. VII, p. 295.

deceniul patru, arăta că „pe germanii care vin în Transilvania... saşii îi numesc în mod dispreţuitor «Moser» ... şi ţin morţiş la această idee greşită că sunt mult mai prejos decât ceilalţi germani. Totul [relatarea lui Frölich - n.n.] este adevărat. Bunii saşi... numesc pe germanii care vin la dânşii în mod dispreţuitor «Moser», «Moserlein, Moserlein, stich mir ein Schwein, mach mir ein Brädlein!»[58] Strigă în dialectul lor pe stradă copiii în urma germanilor. Ar fi bine dacă s-ar putea spune că acest lucru îl fac numai copiii, nu şi oamenii cu judecată. Dar de unde aud copiii asemenea lucruri? De la cei bătrâni... Când am vrut să aflu origine acestei porecle, mi s-a răspuns în general că acum mulţi ani ar fi venit şi nişte francezi cu oştile împărăteşti în ţară. Cum aceia se numeau Monsieur, Monsieur, locuitorii ar fi prins acest cuvânt şi-i poreclesc şi în ziua de astăzi pe toţi cei ce se îmbracă astfel cu cuvântul pocit de «Monser».”[59]

Condiţiile istorice au fost de aşa natură încât pe tronul Moldovei au urcat, încă din secolul la XVI-lea, personalităţi străine de ţară. Printre ei a fost Despot vodă (1561-1563), Iancu Sasul ((1579-1582), Gaşpar Graţiani (1619-1620), etc. Acesta din urmă a avut o domnie scurtă, cu multe nemulţumiri şi care s-a terminat prin fuga şi apoi omorârea domnului. Miron Costin a dezaprobat uciderea lui Graţiani din respect faţă de instituţia domnească. Scria, că indiferent cine ar fi fost acesta: „Domnul, ori bun, ori rău, la toate primejdiile feritu trebuieşte, că oricum este, de la Dumnedzău este.”[60] Venirea pe scaunul moldovenesc a lui Petru Şchiopul descendent al dinastiei din Ţara Românească a generat numeroase dispute printre boieri.[61] Doar politica lui echilibrată a făcut să fie acceptat în Moldova.[62]

O problemă deosebită mai cu seamă pentru spaţiul extracarpaic a fost cea a grecilor. Începând cu secolul al XVI-lea tot mai mulţi greci au pătruns în Ţările Române. Fenomenul a fost favorizat de căderea Constantinopolului, extinderea Imperiului Otoman, confesiunea lor ortodoxă şi dezvoltarea comerţului. Prezenţa lor era variată, de la negustori, oameni implicaţi în politica şi economie, la locuitori de rând. Creşterea influenţei Imperiului Otoman, dar şi a instabilităţii politice din Ţările Române au făcut ca mulţi domni să apeleze la ajutorul financiar al grecilor bogaţi din Constantinopol. Astfel grecii au reuşit să pătrundă în viaţa politică a Ţării Româneşti şi Moldovei.

Boierii români au încercat să se opună acestui fenomen. În 1595, prin tratatul de la Alba Iulia, era interzis grecilor să ocupe dregătorii. Le era permis să doar să facă negoţ.[63] În secolul al XVII-lea, în practică, au fost anulate aceste prevederi. Elitele greceşti, prin înrudirea cu marii boieri şi cu domni precum Radu Şerban, Alexandru Iliaş, au reuşit să domine dregătoriile în deceniile trei şi patru.

Până la începutul secolului al XVII-lea grecii au fost acceptaţi, chiar unele familii, precum a Cantacuzinilor, au fost integrate de elitele româneşti. Numeroase familii de

---

58 „Înjunghie-mi un porc, fă-mi o friptură!”
59 *Călători...*, vol. V, p. 579.
60 Miron Costin, *op.cit.*, p. 72.
61 Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, vol. I, Bucureşti, Ed. Albatros, 1980, p. 164.
62 Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, ESLA, 1958, pp. 218-219.
63 *Documente externe,* în *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, vol. I., coord. I. Ardeleanu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1982, nr. 14, pp.87-96.

negustori, târgoveți, chiar şi de țărani erau înrudiți cu greci. Aceştia locuiau de zeci de ani aici, erau căsătoriți, aveau moşii, mori. Erau integrați în comunitățile din care făceau parte.[64] Asemenea tuturor locuitorilor şi grecii stabiliți aici s-au confruntat cu robia şi sărăcia.[65] Ceea ce a nemulțumit boierimea locală, inclusiv pe grecii aşezați cu decenii în urmă, a fost valul nou de greci, venit odată cu Radu Mihnea şi Alexandru Iliaş, şi care au ocupat dregătoriile şi au înfăptuit nenumărate abuzuri. Boierii români în 1618 au încercat alungarea grecilor din țară. Atunci au fost făcute multe excese: „Lupul încă sosi şi începu a tăia pre boiarii greci şi pre slugile lor, carii jăhuiesc țara. Şi mult sânge s-au vărsat."[66] Deşi nu au mai îmbrăcat forme atât de violente confruntările au durat tot secolul. Printre rezultate au fost aşezămintele din 1631 şi 1668 prin care, după ce se arăta că „cum toate nevoile şi sărăcia țării se încep de la grecii streini", se reînnoia limitarea accesului la putere a grecilor nou veniți.

În mod paradoxal, în a doua jumătate a secolului în fruntea partidei boierilor care luptau pentru limitarea influenței dregătorilor greci a fost postelnicul Constantin Cantacuzino, tatăl domnului Şerban Cantacuzino. În Moldova, situația era asemănătoare. Boierii au fost nemulțumiți de Alexandru Iliaş şi Vasile Lupu care s-au înconjurat de greci.[67] Răzbunarea, pentru abuzurile dregătorilor, a fost resimțită de toți grecii. După înlăturarea lui Vasile Lupu, în Iaşi: „Au venit atunci şi s-au răzbunat împotriva duşmanilor lor, grecii, care au ajuns în stare jalnică, căci li s-au luat toate bunurile. Zilnic îi supuneau la tot soiul de umilințe; au ajuns să-i înjunghie cu săbiile pe străzi, să le taie urechile şi să-i bată în văzul tuturor. Groaza cumplită îi cuprinsese pe toți şi mulți dintre ei au scăpat de măcelărire datorită domnului nostru patriarh..."[68]

Ion Neculce justifica ura, disprețul, neîncrederea cu care erau priviți grecii la sfârşitul secolului al XVII-lea: „toți grecii, mai drepții şi mai bune slugii nu-i alt neam în lume, până iaste stăpânul la cinste şi-n puteri; iar cât să slăbeşte sau să micşureadză cinstea stăpânului, îndată să şi lasă şi aleargă la altul, care vede că-i mai cu puteri."[69] Atitudinea antigrecească a trecut Carpații. Principele Gabriel Bethlen se temea că prin greci Imperiul Otoman înaintează în Europa, distruge boierimea românească şi astfel Transilvania era în pericol.[70] Ca urmare a sprijinit mişcarea boierilor români conduşi de Lupu Mehedințeanu.[71] Politica sa a fost continuată şi de Gheorghe Rákoczi I care l-a ajutat pe Matei Basarab să ocupe tronul. Integrarea unor greci în societatea românească explică prezența printre pribegii din Transilvania a unor greci.[72]

---

[64] DRH, B, vol. XXIV, nr. 187, 201, 292, pp. 247-249, 271-274, 386-390; vol. XXX, Bucureşti, Ed. Academiei, 1998, nr. 254, pp. 310-311, vol. XXXI, Bucureşti, Ed. Academiei, 2003, nr. 205, 270, pp. 230, 297.
[65] *Ibidem,* B, vol. XXX, nr. 194, pp. 233-234.
[66] *Istoria..*, p. 92.
[67] *Călători...*, vol. VI, p. 75.
[68] *Ibidem*, vol. VI, p. 95.
[69] Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat,* în *Opere*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, Ed. Minerva, 1982, p. 431.
[70] Gabriel Bethlen, *op.cit.*, p. 103.
[71] R. Popescu, *op.cit.*, p. 87.
[72] *Ibidem*, p. 97.

Ostilitatea împotriva grecilor s-a redeschis în Transilvania în timpul lui Iosif al II-lea, după ce a fost anulat privilegiul orăşenilor saşi de a poseda în exclusivitate proprietăți în oraş. La 1786, Jenne Lebprecht consemna referitor la Sibiu: „Acum însă se aşează aici şi mulți greci şi armeni, de când Curtea a dat voie tuturor locuitorilor de orice nație să-şi cumpere case sau să-şi zidească unele noi. Saşii sunt mai ales negustori sau meseriaşi şi sunt înstăriți, dar de când se aşează aici grecii şi armenii, aceştia dintâi îi stânjenesc mult şi, încetul cu încetul atrag spre ei o parte însemnată a comerțului din toată țara."[73]

În concluzie, trebuie remarcat faptul că atitudinea față de străin, ca şi imaginea acestuia în mentalitatea locuitorilor din Țările Române au cunoscut diverse aspecte în funcție de identitatea nou venitului şi de contextul istoric. Abuzurile unora dintre străini au dus la degradarea imaginii străinului şi la formarea unui sentiment de temă în fața nou venitului. După cum arată exemplul sibienilor traumele produse de războaie, de armate i-au făcut pe oameni să transmită - voluntar sau nu - din generație în generație rezerva, teama față de tot ceea ce le amintea de soldații care odinioară i-au prădat pe ei sau pe bunicii lor.

Cu toate acestea, sursele istorice arătau că în Țările Române era loc pentru integrare, pentru o atitudine prietenească, constructivă şi pentru multă ospitalitate.

[73] *Călători...*, vol. X/1 ed. M. Holban, P. Cernovodeanu, Bucureşti, Ed. Academiei, Bucureşti, 2000, p. 745.

FAȚETELE PAUPERITĂȚII
SĂRĂCIA ÎN LIMBAJUL ARDELENILOR (SEC. XVIII-XIX)

THE FACETS OF POVERTY: *POORNESS* IN THE TRANSYLVANIAN ROMANIANS' LANGUAGE
(IN THE EIGHTEENTH AND NINETEENTH CENTURIES)

Conf. Univ. Dr. *Laura STANCIU*
Facultatea de Istorie şi Filologie, Universitatea „1 Decembrie 1918" Alba Iulia
laurastanciu@hotmail.com

ABSTRACT

The author of the present study aims to present the phenomenon of marginalisation and social exclusion in the Transylvanian society from the perspective of the cultural history. Heavily polarised, this society perpetuated the reign of the uneven distribution of the public duties since the Old Regime in order to ensure the welfare of the country. The present case study on the relations between the Transylvanian Romanians and their fellow citizens (recognised by the Estates: the Magyar Nobility, the Transylvanian Saxons, and Szeklers) in the 18th century focuses on the way in which the Transylvanian Romanians denominated the maintenance of the ratio between poverty and wealth in Transylvania. The stake of the present analysis is the way in which poorness was denominated in the Transylvanian Romanian writing, namely the way in which the facets of poverty appeared in the Hungarian, Romanian and Transylvanian Saxon language in the Age of Enlightenment.

Keywords: *poverty, wealth, exclusion, enlightenment, Transylvania*

În epoca globalizării, care poziționează România într-o ierarhie a prosperității între ultimele state din Uniunea Europeană[1], iar într-un top al sărăciei doar accidental şi episodic românii fiind întrecuți numai de albanezi, se impune din perspectiva istoriei culturii o recalibrare a conceptului de *sărăcie* la nivelul limbajului social-politic modern românesc, aşa cum a încercat istoriografia românească, în ultima vreme, dar pentru alte concepte[2]. Conform sondajelor de opinie românii se consideră săraci, o mare parte a populației trăieşte la limita sărăciei, în timp ce, la o analiză în durată lungă istoricul poate constata cu uşurință că nicicând societatea românească, în ansamblul ei, nu a avut parte de atâta prosperitate, atâta câtă ea este, ca în epoca pe care o trăim. De aceea, conştientă fiind că anturăm o terminologie resemantizată odată cu fiecare generație și fără a ne propune o reabilitare a vreunui concept, fireasca problemă care se ridică este cum răspundem din perspectiva istoriei culturale la întrebarea *care este limita dintre sărăcia tradițională şi noua sărăcie*[3]?

---

[1] Într-un studiu realizat de Boston Consulting Group, publicat în www.wall-street.ro (01.06.2015), în care se evidențiază „cum a evoluat bunăstarea cetățenilor din 149 de state din întreaga lume, pe baza a 43 de indicatori, printre care evoluția PIB-ului, sănătate, educație sau infrastructură, în perioada 2006-2013, România are un scor de 61,3, care o plasează sub Rusia, Lituania, Slovacia sau Ucraina, însă înaintea Bulgariei sau Ungariei, care au printre cele mai mici rate de progres din Europa. Coeficientul de transformare a creşterii în bunăstare este de 1,15 în România".
[2] Vezi în acest sens: Victor Neumann, Armin Heinen (coord.), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social politice*, Iaşi, Polirom, 2010.
[3] Nina Mihaela Mihalache, *Teorii ale sărăciei şi sărăcirii populației*, Lumen, 2006; Eadem, *Sărăcia. Responsabilitate individuală şi nivel de trai*, Iaşi, Institutul European, 2013, pp. 28-32.

Dacă sociologii, economiştii sau asistenţii sociali după efectuarea unor sondaje şi analize formulează răspunsuri luând în considerare concepte precum *determinarea sărăciei*, *sărăcia extremă, pragurile sărăciei* şi compară *calitatea vieţii* românilor cu cea a semenilor lor contemporani din Europa[4], istoricii ar trebui să fie interesaţi de felul în care, odată cu intrarea societăţii româneşti în modernitate, oamenii erau sau nu erau satisfăcuţi de calitatea vieţii lor şi felul în care ei se raportau la sărăcie. Ca să înţelegem corect această problemă şi mecanismele care au generat-o şi o menţin un răspuns de genul *cum era percepută sărăcia în epoca modernă în cultura şi societatea modernă din spaţiul românesc, în comparaţie cu alte state europene angajate pe calea industrializării*[5], credem că ar fi util.

În timp ce în istoriografia occidentală sau cea central-europeană abordările discută, pe fondul ideologiei iluministe şi a laicizării societăţii[6], binomul sărăcie - bogaţie prin prisma repartiţiei inegale a resurselor şi a tensiunilor generate de această realitate, ori dezbaterile au primit o importantă componentă de gen (gender history) sau discută cel puţin efectele acesteia[7], istoriografia românească atinge subiectul din perspectiva a ceea ce sociologii numesc sărăcie *standard*. Se face analiza interpretativă a sărăciei ca flagel social drept rezultat al decalajului dezvoltării economice la nivel comunitar între spaţiul românesc şi cel european. Pentru a înţelege însă felul în care a fost resimţită sărăcia de oamenii unei anumite epoci, putem apela la o analiză a felului în care fenomenul a fost denominat în scrierile ardelenilor moderni, respectiv felul în care apăreau faţetele pauperităţii în limbajul ardelenilor.

Dacă la 1700 elita românească a Transilvaniei accepta Unirea Bisericii româneşti din Transilvania cu Biserica Romei în baza compatibilizării aspectelor dogmatice[8], dorindu-şi emanciparea socială şi eradicarea sărăciei, Biserica a continuat pe tot parcursul

---

[4] Vezi selectiv: Cătălin Zamfir (coord.), *Dimensiuni ale sărăciei*, Bucureşti, Editura Expert, 1995; Bogdan Voicu, *Abordări subiective şi consensuale ale sărăciei. Despre deprivarea relativă*, în *Calitatea Vieţii*, XVII, nr. 3-4, 2006, pp. 233-251; Irina Zgreabăn, *Lupta împotriva fenomenului complex al sărăciei în cadrul proceselor economice globale actuale*, în *Jurnalul Economic*, Anul XI, nr. 28, 2/2008, pp. 122-146; Alina Măriuca Ionescu, *Evaluarea profilului sărăciei din România folosind metode statistice multivariate. Studiu de caz*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. Ioan Cuza”, 2009; Cosmin Briciu, *Măsurarea sărăciei şi incluziunii sociale - un caz de asimilare selectivă a inovaţiei*, în *Calitatea Vieţii,* XX, nr. 1-2, 2009, pp. 161-170; Marius Augustin Pop*, Metode de evaluare a sărăciei. Scala de echivalenţă*. Coord. Prof.dr. Cătălin Zamfir, Teză de doctorat, Universitatea Bucureşti, Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială, 2009; Livițchi Oxana, *Eradicarea sărăciei: concept, dimensiuni şi strategii*. Teză de doctorat, Academia de Studii Economice din Moldova, conducător de doctorat prof. dr. Nadejda Şişcan, 2010; Emilian M. Dobrescu, *Noi costuri şi cuantificări ale sărăciei la noi şi în lume*, în *Calea europeană*, 22 martie 2012.

[5] Frederick D. Marquardt*, Pauperismus in Germany during the Vormärz,* în *Central European History*, 2, 1969, pp. 77-88; Felix Driver, *Power and pauperism. The workhouse system 1834-1884,* Cambridge University Press, 2004; Rachel Ginnis Fuchs, *Gender and Poverty in Nineteenth-Century Europe*, Cambridge University Press, 2005; în istoriografia românească vezi Bogdan Murgescu, *Romania şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iaşi, Polirom, 2010, pp. 23-30; 212-214.

[6] André Holenstein, Béla Kapossy, Danièle Tosato-Rigo, Simone Zurbuchen, *Reichtum und Armut in den schweizerischen Republiken des 18. Jahrhunderts*. Akten des Kolloquiums vom 23.-25. November 2006, Lausanne, Nr. 12, 338, *passim*.

[7] Miriam Beblo, Stanisawa Golinowska, Charlotte Lauer, Katarzyna Piêtka, Agnieszka Sowa, *Poverty Dynamics in Poland. Selected quantitative analyses,* CASE - Warsaw / ZEW - Mannheim, 2002.

[8] Laura Stanciu, *Entre Oriente y Occidente. Sobre la Iglesia de los rumanos de Transilvania (En la primera mitad del siglo XVIII),* Madrid-London-New York, Niram Art, 2014, pp. 130-143.

secolului al XVIII să lupte împotriva acestui flagel. Era, în definitiv vorba despre dorința de incluziune socială a românilor ardeleni, venită ca reacție la excluziunea de până atunci. Într-o epocă în care relația oamenilor cu religia în Transilvania era principală forță mobilizantă a vremii, astăzi nici un istoric nu poate omite faptul că raportarea la credință constituia, în mentalitatea românească ardeleană de acum mai bine de două veacuri, principala miză ordonatoare, atât în viața privată, cât şi în viața publică. Unirea românilor cu Biserica Romei însemna extinderea autorității Vienei în Transilvania, în detrimentul Stărilor dominante. Prin catolicism se deschidea accesul românilor la structurile instituționale stabile ale Principatului. Românii puteau deveni, astfel, principala forță de anihilare în fața puterii acumulate de celelalte comunități ardelene privilegiate din punct de vedere social şi confesional, care formau Dieta țării[9]. Pe fondul ideologiei iluministe la scară socială a fost vorba despre dorința explicită a românilor de a ieşi din *starea de minorat* (Kant) şi a demonstrat voința lor de *a participa la treburile țării*. Într-o formulare terminologică din domeniul politicilor publice de azi, putem spune că sosise vremea incluziunii sociale a românilor. Cel puțin la nivelul elitelor. De aici, desigur, şi reacțiile virulente la adresa Unirii venite dinspre reprezentanții confesiunilor şi Stărilor ardelene.

La 1744, de pildă, episcopul unit Inochentie Micu-Klein îi scria Mariei Tereza despre „Clerul sărac, care nu are bani pentru menținerea mănăstirii […]"[10], iar un an mai târziu acelaşi flagel dublat de ignoranță explica şi scuza, oarecum, în viziunea ierarhului unit abaterile preoțimii şi lipsa de reacție a ierarhiei unite „Din cauza faptului că sărăcia era foarte mare, erau de înțeles motivele pentru care protopopul omitea adeseori acest aspect, alegând să treacă cu vederea şi să tolereze această situație în rândul preoților din protopopiat[11]". Afirmația se poate susține, desigur, şi pe actele oficiale, respectiv pe hotărârile sinoadelor diecezane ale Bisericii Unite. Acestea formulau explicit, la 1821, de exemplu, că principala cauză a originii degradării moravurilor stătea tot în sărăcia şi ignoranța clerului secular şi regular tânăr: „sinodul constată şi pentru clerul secular două probleme foarte importante care nelinişesc acest cler şi discreditează distincția lui: primul sunt viciile, o slăbire a ştiinței necesare, din care coboară înrăutățirea moravurilor, altul lucrurile ordinare prin obiceiul de a se întâlni cu oamenii; din acest obicei apare beția. Acestea sunt ambele vicii deşi foarte îndepărtate, îşi au originea din acelaşi motiv; sărăcia şi problemele care apar în casă le favorizează pe ambele [...]."[12]

Intenția noastră nu este însă aceea de a face o analiză asupra manierei în care în epoca modernă instituțiile (Biserica, Statul) sau ideologia iluministă au luptat împotriva acestui flagel, deşi un asemenea subiect concentrat asupra Transilvaniei s-ar impune şi el. Noi ne propunem, cu această ocazie, să discutăm felul în care fenomenul este prezent şi apare discutat în lucrările vremii. Puzderia de surse, accesibile grație unui instrument de

---

[9] *Eadem*, pp. 23-24.

[10] Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (coord.) Colaboratori: Ernst Christoph Suttner, Andreea Mârza, Attila Varga, Mihai Săsăujan, Cristian Barta, *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009, pp. 127-128.

[11] *Ibidem*, p. 145.

[12] Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, pp. 287-288.

lucru util, puțin valorificat în istoriografia română[13], care ne stau la îndemână din istoriografia maghiară, română sau săsească din secolul al XVIII-lea ne permite o asemenea analiză.

Dacă Peter Bod, la 1745 relata despre condiția societății ardelene, despre corupția şi fenomenul parvenitismului social favorizate de „oamenii săraci şi neştiutori"[14] şi despre sărăcia, care i-a împins pe români să îmbrățişeze Unirea[15], Petru Maior vorbea despre antecedentele Unirii religioase în următorii termenii: „De unde episcopii carii mai era nu-i socotea fără ca pre nişte protopopi şi însuşi episcopii încă fiind săraci şi văzându-i urgisiți şi asupriți, umbla ca pe supt pămînt."[16]

Acelaşi istoric calvin Peter Bod raportându-se la elita română, care simțea că începuse să-i devină concurentă, spunea: „Un timp fiind vacant scaunul episcopal valah, s-a dat episcopatul baronului liber Ioan Klein, copil de valah care s-a tras din Scaunul Sibiului şi s-a născut în mare sărăcie."[17] Referindu-ne la sistemul concurențial dominant în Transilvania, de data aceasta între români, uniți şi neuniți, Petru Maior, vorbea laudativ la 1813 despre colaboratorul său, episcopul neunit Vasile Moga, apreciindu-i efortul depus pentru cauza națională, cu următoarele cuvinte: „Pentru aceea, măcar că încă e sărac, n-au pregetat pre acel lung şi cu mare cheltuială drum a ajunge pănă la Înălțatul Împărat în Beciu, de unde mîngăiat s-au întors cu nădejdea."[18]

Este dezvăluită în toate aceste texte o mentalitate care nu reuşeşte să discearnă între elementele de coeziune ale românilor: tradiția, superstițiile, nivelul de educație, statutul social marginal al acestora, care împreună sau separat, într-o formă sau alta, mențineau starea de sărăcie împotriva căreia iozefiniştii epocii au luptat. Unul dintre ei, Petru Maior, afirma printre altele: „Drept aceaia aceştia, pentru ca să capete de la săraci lucru fără de plată, cu viclenie țin partea sărbătorilor celor ce nu sunt sărbători, cît în unele locuri pănă astăzi fără rod iaste porunca împărătească cea pentru împuținarea serbătorilor celor netreabnice. Aceaia iaste nesuferit, că uneori şi dintră preoți se află care iubesc pe

---

[13] Pompiliu Teodor, Iacob Marza, Laura Stanciu, *Semantică politică iluministă în Transilvania (sec. XVII-XIX): Glosar de termeni*, Alba Iulia, Aeternitas, 2002, 767 p.; Iacob Marza, Laura Stanciu, *Sens şi reprezentare în dinamica gândirii politice din Transilvania. Dicționar terminologic explicativ*. Baza de date, Cluj Napoca, Argonaut, 2005, 1900 p.

[14] *Ibidem*, sub voce; vezi Bod Péter, *Az erdélyi oláhok uniáltatásokról való rövid história*, ms., 1745, p. 26: „Meg fedette azért a'Püspököt, miért szerzette magának a'világi méltóságot a'sok tudatlan szegény emberek Lelkek veszedelmével, a'melyről számot ad a'mindeneket meg Ítélő Istennek. / L-a atenționat pe episcop, de ce şi-a procurat rang lumesc, cu periclitarea vieților oamenilor săraci şi neştiutori, pentru care va da socoteală lui Dumnezeu, care pe toate le judecă."

[15] *Ibidem*, p. 10: „Egyben gyűlének erre az Oláh Papok feles számmal, az holott előadván a'Püspök mely nagy Privilégiummal ajándékozta meg őket a'Császár, hogy már a'jobbágysági Taxa alól 's egyéb nyomorgatás alól felszabadulnak, ezentúl ide 's tova. Törvény Székre nem hurczoltatnak, hanem éppen ollyan szabadsággal élnek a'minemű szabadságok vagyon a'Romano Catholicus Papoknak / Şi s-au adunat o mulțime de preoți valahi, unde episcopul le-a prezentat cu ce mari privilegii i-a dăruit împăratul, că de acum sunt sloboziți de sub taxa iobăgească sau orice fel de sărăcire şi nu vor fi târâți la Scaunul de Judecată, dar vor trăi cu acele libertăți care libertății le au însuşi preoții romano-catolici."

[16] Petru Maior, *Istoria Bisericii Românilor*. Ediția îngrijită şi studiu introductiv de Ioan Chindriş, Bucureşti, Editura Viitorul Românesc, 1995, p. 152.

[17] Bod Péter, *Az erdélyi oláhok*, p. 21: „Egy ideig vacalvan az oláh Püspökség adattatott osztán Joanes […] a'Klein Liber Baronak: a'ki Szeben Székből […] való oláh fi volt szegénységben született".

[18] Petru Maior, *Istoria Bisericii*, p. 143.

oameni a-i ținea în rătăcire."[19] Despre insecuritatea epocii şi despre pacificarea Transilvaniei după războiul curuților la 1712, alege să vorbească un alt iozefinist român, Gheorghe Şincai, care spunea: „Ciuma aceasta şi războaiele cele trecute au potopit din țeară mai puțin de 300.000 de oameni, drept aceaia s-au chiemat în Ungaria şvabi, carii au venit, ca la 40.000, dară cei seraci nu s-au priimit, fiind frică ca nu cumva să se facă mai pre urmă hoți şi tîlhari dintr-înşii."[20]

Într-o lume caracterizată prin segregare socială şi confesională, despre excluziunea socială a românilor, despre starea lor de servitute, marginalitate şi sărăcie, specifică lor în Ardeal la nivel politic şi social, ne vorbea, de asemenea sasul Franz Joseph Sulzer în următorii termeni: „[…] so können wir von den dacischen Walachen, wenigstens von denen in Siebenbürgen, fast mit Gewissheit sagen, das sie von jeher in diesem Lande, in einer art von Knechtschaft gehalten, das sie jederzeit als Sklaven behandelt worden sind."[21]

Aceeaşi perspectivă asupra sărăciei percepută ca un flagel legat de cutuma persecuțiilor sociale şi a corupției o regăsim şi la istoricul ecleziastic neunit din Şcheii Braşovului, Radu Tempea care relata în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: „[…] Şi făr de voia mea îmi caută să supăr pe măriile voastre, de multe ori plecate păn la pământ instanțiile mele, pentru nevoile şi perjecutio, adică greutățile care în toată vremea pătimesc şi port asuprămi de multa vreme."[22]

Omiletica, pentru că oglindeşte viața cotidiană a românilor şi citeşte tipul de modernitate trăită de români, poate fi o importantă sursă, într-o cultură a cărei purtători rămân ataşați lumii rurale şi târgurilor ardelene. Din mijlocul acestei realități, la sfârşitul secolului al XVIII şi începutul celui următor, protopopul unit al Ghurghiului şi Reghinului ne relata despre sărăcia extremă perenă parcă (denominată de către sociologii de azi *sărăcia standard*[23]) întrebându-se: „Au nu se va năcăji cel flămând, de va vedea pururea bucatele înaintea sa şi nu va putea lua şi cel sărac de va vedea comoara şi nu o va putea căpăta?" Dintotdeauna şi pretutindeni: „[...] se tânguie bogatul asupra săracului, săracul asupra bogatului, sluga asupra stăpânului, stăpânul asupra slugii; niciunul nu e îndestulat cu viața sa [...] pentru că pururea sântem săraci înaintea lui Dumnezeu, dirept ca în tot ceasul să ne vadă Dumnezeu sărăcia noastră."[24] Relația antagonică dintre sărăcie/ignoranță şi bogăție/fală este portretizată şi ea de Maior: „Şi să vede dintru aceasta că numai lauda voastră căutați că la prohoadele, la comândările vostre nicio grije nu aveți de smerenie, ci tot de pompă, tot de fală şi mândrie, cât acum şicei săraci, cari nu au nemica, umblă a cerşi pre la alții numai să facă şi ei fală."[25]

Privind strict la viața cotidiană, puțin şi sporadic descrisă în lucrările istoricilor români iluminişti, putem încerca să vedem care era limita dintre milostenia creştină şi

---

[19] *Ibidem*, p. 258.
[20] Gheorghe Şincai, *Opere*. III. *Hronica Românilor*. Tom III, Ediție îngrijită şi Studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață şi Note de Manole Neagoe, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969, p. 301.
[21] Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*. Zweiter Band, Wien, 1781, p. 12.
[22] Radu Tempea, *Istoria Sfintei Bisericei a Şcheilor Braşovului*. Ediție îngriită, studiu introductiv, indice de nume, glosar, note de Octavian Şchiau şi Livia Bot, Bucureşti, 1969 (reprint Cluj Napoca, 2010) p. 109.
[23] Nina Mihaela Mihalache, *Sărăcia...*, p. 29.
[24] Petru Maior, *Prediche sau învățături la toate duminicile şi sărbătorile anului*, Buda, 1810.
[25] *Ibidem*.

caritate în viziunea iluminiştilor iozefini români. Ce conotaţie avea sărăcia pentru ei? Ei atribuiau sărăciei atributele de *mişelătate*, *nefericire* (folosind termenul *„biet”*), *mizerie, prostie, prostime, ticăloşie*.

Concurenţa între religie şi ideologie este sesizabilă în spaţiul cultural românesc modern. Indiferent dacă este vorba despre neunitul Radu Tempea sau despre unitul Samuil Micu sărăcia este considerată un flagel, iar eradicarea ei ţinea de activismul social. De aceea, raportarea la caritate se face din dublă ipostază, milostenie creştină şi datorie civică: „Şi păzind dumneavoastră acest aşezământ, precum am aşezat noi, Dumnezău să vă ajute înzecit să aşezaţi; şi la ziua judeţului dirept să vă plătească osteneala; şi să fiţi de ajutor săracilor ori la ce, şi pîn la moarte să staţi lîngă sfînta casă a lui Dumnezău, ca să nu să păgubească, ce cît veţi putea să siliţi să să adaogă.”[26] În prima lucrare de pedagogie scrisă în cultura română de Petru Maior, acesta încearcă să pună la dispoziţia părinţilor şi tinerilor instrumentele potrivite şi eficiente în lupta împotriva sărăciei, de aceea continuă să amalgameze ignoranţa (*sărăcia duhului, prostia*) cu caritatea creştină: „[…] vă iaste greu a da vrun ban la săraci […] câte suflete ca acelea, de le-aţi vinde şi aţi da milostenie la săraci, aţi izbăvi din iad fără nicio pagubă a voastră?”[27]

Chiar dacă lent, este lesne sesizabil, în acelaşi timp că viziunea iluministă devenea treptat dominantă, declasând, oarecum, caritatea creştină. Astfel, Samuil Micu aprecia activitatea episcopului unit de Oradea în domeniul carităţii din perspectiva datoriei civice la care trebuia să răspundă ierarhul: „Mult s-au ostenit acesta în Ardeal pentru beserică, şi acum în Ţara Ungurească [la Oradea] multe foarte bune şi folositoare lucruri face, că au făcut besereci, întră care mai de frunte iaste cea de la Beiuşu, şi miluiaşte mulţi săraci, şi la mulţi diaci hrană şi îmbrăcăminte din curtea sa le da.”[28] Convingerea teologilor iluminişti este explicit descrisă în maniera pe care noi o numim astăzi sărăcia extremă, Maior afirmând între altele: „Să nu-ţi întorci faţa ta de către nici un sărac şi de către tine nu-şi va întoarce Dumnezeu faţa sa.”[29]; „Am cetit despre un Arhiereu cuvios, că umblând odinioară prin cetate, unde stăpânea, şi rădicând cu întâmplare ochii, văzu pre coperişul unei căsi sărace mulţime de îngeri făcând veselie mare foarte. Întrebând după aceaia dară pre alţii cine lăcuiaşte în casa aceaia, îi spuseră, că acolo lăcuiaşte o văduvă de omenie cu trei fete aşea de sărace, cât desculţe şi cu haine slabe îmbrăcate lucră ziua şi noaptea ca să-şi poată ţinea viiaţa Îndată, cuviosul auzind acestea, umplu o pungă de bani, şi o trimisă la mama fetelor, zicând să-i spună ca să fie cu voe bună, că până va trăi el, nice ea, nici fetele ei nu vor fi lipsite de nimica. Ci milosteniia de această dată fu otravă.”[30]

Putem înţelege astfel poate mai bine, de ce iluministul român, asemenea intelectualilor contemporani lui, găsea în educaţie şi implicit în lupta împotriva ignoranţei şi superstiţiei soluţia eradicării sărăciei. În limbajul plastic specific lui Maior se exprimă mai departe: „[...] socotiţi apoi cum să nu se învingă săracele tinereţe, de vreme ce fătuţele

[26] Radu Tempea, *Istoria sfintei beserici a Şcheilor Braşovului...*, p. 129.
[27] Petru Maior, *Prediche...*
[28] Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor,* introducere şi îngrijirea ediţiei de Cornel Câmpeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică,1963, p. 128.
[29] Laura Stanciu, Adrian Circa (ed.), Petru Maior, *Didahii,* Cluj Napoca, Mega, 2011, p. 66.
[30] *Ibidem*, p. 103.

cele mai tinere şi feciorașii cei sau mai nepricepuți, sau mai drepți, tocma aceia sînt pre carii dorește mai tare a-i încolți sminteala, precum mlădițele cele mai tinere sînt acelea de care mai îngrabă rävnește lacoma capră când o scoți la pășune a se apuca […] Şi atâtea sărace făpturi pururea trăesc întră unghiile lor, întră pildele rele şi întră sfaturi mai rele ale acestor vicleani."[31]

Păzindu-mă de ispita de a face o antologie simbolică a sărăciei în Transilvania secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea rămânând captiva acestor texte, în temeiul lor totuşi putem desprinde unele afirmații bilanțiere.

Lumea transilvană rămânea dominată de trinomul abuz - corupție - conflict[32] şi continua să se caracterizeze prin discriminare - marginalizare - ignoranță, deci prin excluziunea socială. În pofida ideologiei *Aufklärung*-ului şi chiar a politicii de toleranță a lui Iosif al II-lea se menținea o societate polarizată, care perpetua din perioada Vechiului Regim repartizarea inegală a sarcinilor publice pentru asigurarea „bunăstării *țării*" (doar a celor recunoscuți între Stări: nobilimea maghiară, saşii şi secuii). Se perpetua astfel o realitate care în fapt se reducea la polaritatea dintre sărăcie şi bogăție. O descriere pertinentă şi empatică a stării de fapt din provincie o făcea guvernatorul Transilvaniei, în contextul dezbaterilor legate de edictul de concivilitate şi drept replică la afirmația contelui Mihai Kornis făcută la Sibiu, în 28 mai 1773: „Problemele dintre națiuni nu vor înceta atât timp cât nu vor deveni cu toții transilvăneni"[33]. În 17 noiembrie 1776, Samuel von Brukenthal formula o reacție la afirmația precedentă a contelui: „La unire [n.n a Transilvaniei cu Imperiul Habsburgic], comitatele şi-au păstrat propriile lor drepturi şi rânduieli, națiunea secuiască – altele, iar saşii, din nou altele, iar în consecință proprietatea, moştenirea, competențele şi obligațiile, adesea foarte diferite, au fost stabilite de şi între ele. Toate au dăinuit timp de veacuri şi au determinat educația, conceptele, modul de gândire, tradițiile, obiceiurile etc. În baza lor, s-au format oraşe, târguri şi sate; pe baza lor familiile înseşi şi-au modelat gospodăria proprie. Meşteşugurile, nutriția, învoielile şi întreaga existență poartă, într-o oarecare măsură, amprenta lor."[34]

Desigur, în această societate relativ segregată, cum a rămas lumea ardeleană a epocii moderne, percepția sărăciei diferă în funcție de orizontul cultural, social, confesional şi de educația celui care ne lasă nouă mărturia. Sărăcia era diferit înțeleasă chiar în cadrul aceleiaşi categorii sociale sau în optica aceluiaşi nivel de educație. În Ardealul epocii iluministe şi postiluministe țăranul sărac din Apuseni era diferit de cel din podişul Transilvaniei (din zona Blajului sau Bistriței), iar cel din Sălişte avea alte nevoi, standarde şi aspirații comparativ cu cel de pe valea Gurghiului sau Mureşului. Diferită era şi situația din mediul urban. Într-un fel trăia şi muncea un patrician sas din Cluj, Sibiu[35], Mediaş sau

[31] *Ibidem*, pp. 134-135.
[32] O excelentă radiografiere a situației din comitatul Bihor la jumătatea veacului al XVIII-lea, vezi la Gheorghe Gorun, *Konfliktusok és korrupció Az 1749-1751. évi dél-bihari parasztmozgalmak iratai*, Debrecen, 2006.
[33] Angelika Schaser, *Reformele iosefine în Transilvania şi urmările lor în viața socială. Importanța Edictului de concivlitate pentru oraşul Sibiu*, Sibiu, hora, 2000, p. 67.
[34] Eadem, p. 235.
[35] Angelika Schaser, *Reformele iosefine, passim*; Ioan Horga, *Contribuții la cunoaşterea jozefinismului provincial. Debutul Episcopiei Greco-Catolice de Oradea (1777–1784)*, Oradea, Editura Universității din

Sighişoara şi altfel era standardul de viață al orăşeanului din comitatele ardelene, cu habitudinile locale aferente din Orăştie sau Reghin. Poate dintotdeauna diferențele date de educație, chiar în temeiul unor valori comune, îi despărțeau pe catolicul din Gherla de reformatul din Ighiu; uneori chiar şi pe unitul din zona Sălajului de neunitul din Şcheii Braşovului.

Într-un asemenea tablou ne apare societatea ardeleană într-o insolită descriere a Transilvaniei făcută prin optica unui receptiv intelectual francez ataşat valorilor ardelene prin căsătorie, referitoare la perioada 1600-1848. În caracterizarea făcută societății transilvănene oscilau instantanee ce reproduceau contraste şocante. „În 1601 - reținea August de Gérando - era o aşa o foamete că la Alba Iulia se devorau cadavrele dezlegate din spânzurătoare. În acest an funest, nu s-a născut nici un copil. Toți au murit în pântecele mamelor lor."[36]. 250 de ani mai târziu francezul marcat de lecturile care vorbeau despre sărăcia extremă rezultată din calamitățile naturale şi din insecuritatea repetatelor şi surprinzătoarelor conflicte militare, rămânea şocat de opulența datorată resurselor naturale inepuizabile ale provinciei: „[…] Când ploile duc la apariția şuvoaielor, se găseşte aur în noroiul de pe drum. […] Toți țăranii adună aur din Roşia Montana. Se grăbesc, de îndată ce au mijloacele, să cumpere un câmp, iar recolta de aur e întotdeauna atât de abundentă, încât în acest colț al Transilvaniei prețul terenurilor e mai ridicat decât în Franța. […] Există la Roşia Montana români care au câştigat din mine o avere uluitoare […]. Românul care deține asemenea bogății le-a câştigat muncind; cu toate astea nu e zgârcit, şi, deşi a fost sărac, nu are vanitatea oamenilor îmbogățiți. Şi-a păstrat acelaşi fel de a trăi şi poartă aceleaşi haine de țăran."[37] Polarizarea societății ardelene menținută de structurile sociale şi mentale ale Vechiului Regim, dar şi şansa îmbogățirii şi a prosperității locuitorilor Transilvaniei rămânea indisolubil legată de bogăția resurselor subsolului şi solului, aşa cum observase foarte bine, de altfel încă din 1773, şi împăratul Iosif al II-lea, în timpul călătoriei sale aici[38]. Reproduc din răspunsul formulat într-un raport al Cancelariei aulice a Transilvaniei şi care evidențiază „specificul" provinciei, standardul multiplu al ardelenilor (propriu în cazul saşilor, ungurilor, secuilor, valahilor la care se adăugau, desigur, aspirațiile armenilor şi grecilor, în Alba Iulia şi al evreilor, germanilor[39]…): „Motivul acelei dezbinări, care derivă din problema naționalității, se află însă […] în deosebirile dintre constituții, dintre concepțiile, tradițiile națiunilor, precum şi în privilegiile şi

---

Oradea, 2000.

[36] August de Gérando, *Transilvania şi locuitorii săi*. Traducere din limba franceză de Laurențiu Malomfălean şi Marius Mitrache. Revizie şi aparat critic de Ana-Maria Stan. Cuvânt înainte de Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Ştiință, 2014, p. 108.

[37] *Ibidem*, pp. 259-261.

[38] Ileana Bozac, Teodor Pavel (coord.) *Die Reise Kaiser Josephs II. durch Siebenbürgen im Jahre 1773 / Călătoria Împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*/, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2006, pp. 73-74.

[39] *Ibidem*, p. 591: „Gegen Mittag von der Vestung liegt der Marktflecken Carlsburg wo Teütsche, Sachsen, Ungarn und Wallachen wohnen, auch sogar bis 35 Jüdische Familien, die sonst nirgend im Land geduldet werden […]".

avantajele obținute ba de o parte, ba de alta, prin tot felul de mijloace, în timpurile trecute”[40].

Desigur, toate acestea semnalau neajunsurile societății ardelene, dar aduceau farmec Transilvaniei, iar concurența dintre comitatele şi oraşele principale o distingeau atât între provinciile din Imperiu, cât şi între „țările româneşti”. Uniformizarea epocii ceauşiste a spart orgoliile, valorile, calmul şi identitatea complementară a ardelenilor. Am continuat să trăim segregați, dar am devenit parcă tot mai indiferenți la alteritate, la *celălalt*. În perioada extrem de derutantă postdecembristă s-au instaurat, pe alocuri (Târgu-Mureş, Cluj-Napoca) accentele de intransigență naționalistă, iar în ultimul an mi se pare mie că încercăm să redescoperim plăcerea de a vedea diferențele şi de a ne bucura de alteritate. Cu toate acestea, principala problemă persistă, anume plasarea cetățenilor români între cei mai expuşi cetățeni europeni la riscul de sărăcie cronică[41].

În pofida însă a granițelor culturale, a barierelor confesionale şi a izolării sociale, *Aufklärung*-ul a validat în Transilvania, chiar mai evident poate decât a demonstrat-o iluminismul oriunde altundeva în Europa, ideea că şcoala, educația poate sparge orice barieră şi depăşi orice limită. De aceea, am convingerea că, într-o societate care cu toate că „nu a învățat lecția iluministă până la capăt[42]” - dar a silabisit-o totuşi în Ardeal mai temeinic decât în orice altă provincie din spațiul românesc -, una din mizele culturale importante ale modernizării Transilvaniei rămâne eradicarea sărăciei. Cred că cel mai important antidot împotriva sărăciei este chiar tema simpozionului nostru, „educația pentru cetățenie activă”[43], o valoare perenă, impusă în Epoca Luminilor şi valabilă în perioada Postiluministă[44], pe care este cazul să o parcurgem, în fine.

---

[40] Angelika Schaser, *Reformele iosefine*, p. 246.
[41] Vezi articolele consacrate temei, în ziarul *Adevărul*, din 06.12. 2013.
[42] Victor Neumann, *Elitele şi problema modernizării României*, în *Viața Românească*, 8-9, 2009, pp. 11-19. În aceeaşi direcție, remarcăm analiza asupra structurilor Imperiului Habsburgic la interesantul seminar susținut la Universitatea din Konstanz (Germania), în 24 octombrie 2013, de prof. dr. Franz Leander Fillafer, pe tema „Escaping the Enlightenment: Liberalism in the Remaking of the Eighteenth-Century Past, 1800-1850”.
[43] Claude Karnoouh, *Despre sărăcie, politică şi modernitatea târzie*, în *Cultura*, 31 decembrie 2009. De altfel, scopul declarat al simpozionului „Viața cotidiană în Sibiul secolelor XIX-XX”, Sibiu, Aula Colegiului Național „Samuel von Brukenthal” (12-13 iunie 2015).
[44] Mă refer la perioada postiluministă, aşa cum a fost ea caracterizată de istoricul Eduard Winter, în lucrările sale: *Frühaufklärung. Der Kampf gegen den Konfessionalismus im Mittel - und Osteuropa und die deutschslavische Begegnung*, Berlin, 1966; idem, *Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus (1740–1848)*, Berlin, Rütten & Loening, 1962; idem, *Frühliberalismus in der Donaumonarchie. Religiöse, nationale und wissenschaftliche Strömungen von 1790–1868*, Berlin, 1968; idem, *Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie*, Wien, 1971.

CULTURA ALIMENTARĂ ÎN ROMÂNIA SECOLELOR XIX-XX

FOOD CULTURE IN ROMANIA IN THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURY

Conf. Univ. Dr. Habil. *Giordano ALTAROZZI*
Facultatea de Ştiinţe şi Litere, Universitatea „Petru Maior" Târgu-Mureş
giordano.altarozzi@gmail.com

ABSTRACT

As a rich historiography highlighted, the identity of a people is built around fundamental cultural elements, which together guarantee the specificity of a social group and the differences toward other peoples that are bearers of a different culture. These identity elements refer to history, religion, language of a group, as well as specific elements of the so-called "material culture": rites of passage, traditions, practices, among which the dietary culture, understood as an ensemble of customs regarding food, its preparation and service, and interdictions. The present study attempts to identify some specific elements of the food culture of the Romanian people, analysed from a comparative perspective with customs of other peoples that present a historic past and a similar socio-economic structure. The aim of the study is to identify some constant features, as well as some aspects of cultural specificity of the analysed groups.

Keywords: *culture, identity, traditions, food, gastronomy*

Între om şi mâncare există o conexiune puternică, iar importanţa centrală a alimentaţiei - „omul este ceea ce mănâncă", parafrazându-l pe Ludwig Feuerbach - transformă hrana într-un element identitar la fel de important precum istoria, limba, religia, atât de mult încât şi astăzi, în deplina epocă a globalizării, anumite popoare sunt identificate, printre altele, prin specificităţi alimentare care le caracterizează. O astfel de conexiune este afirmată şi de Giovanna Motta: «[...] il cibo è un segno identitario risultante da un insieme di elementi originari e acquisiti che, nella sedimentazione del tempo e delle diverse influenze, danno come risultato quel tipo di identità che si considera propria e non un'altra che si vive come dissimile»[1]. După cum notează istoricul italian, odată cu trecerea timpului se sedimentează o adevărată cultură alimentară, cultură cu care un grup social ajunge să se identifice şi să fie identificat. Această idee este confirmată de Massimo Montanari, specialist în istoria alimentaţiei, care afirmă că: „chestiunea nu constă atât în a verifica prezenţe şi absenţe - în acest caz ar rezulta că toţi mănâncă, mai mult sau mai puţin, în acelaşi fel -, cât în a evalua rolul specific al diferitelor produse în regimul alimentar, locul şi „greutatea" ce-i revin fiecăruia dintre ele în interiorul unui *sistem* organizat ca unitate coerentă în moduri de fiecare dată diverse. Atunci, ies în evidenţă mai ales poziţiile contrare, pe care înşişi contemporanii ţin să le utilizeze ca indicatori ai identităţii culturale proprii şi ai deosebirii de altul"[2]. Sistemul alimentar devine astfel un element identitar dintre cele mai puternice. În Evul Mediu, de exemplu, consumul alimentar este strict corelat cu structura socială, iar capacitatea omului de a consuma

[1] Giovanna Motta, „Il tempo, la storia, il cibo", în Eadem, *Nell'Europa dell'età moderna. Memoria collettiva e ricerca storica*, Passigli Editori, Bagno a Ripoli, 2013, pp. 263-317 : 263.
[2] Massimo Montanari, *Foamea şi abundenţa. O istorie a alimentaţiei în Europa*, Polirom, Iaşi 2003, p. 15.

cantități uriaşe de alimente, şi în special carne, este considerată ca fiind o trăsătură definitorie a omului puternic; ca atare, în special, în Europa de nord unde s-a înrădăcinat cultura germană (sau „barbară”), statutul nobilimii cere un consum ridicat de alimente, şi în special de carne, care se transformă într-un simbol al puterii[3]. În secolul al XVI-lea, caracterizat de o mai mare mobilitate socială şi de cunoştințe medicale mai aprofundate, inclusiv cu privire la funcționarea corpului uman, aceste motivații dispar; cu toate acestea, între alimentația elitelor şi cea a maselor se păstrează diferențe semnificative, consumul alimentar devenind, asemenea altor tipuri de consum, un indicator al prestigiului social dobândit de un individ sau de un grup, fie el familial sau profesional[4].

Cu toate acestea, este incontestabil faptul că până la revoluțiile din epoca modernă[5], obiceiurile alimentare sunt influențate în cea mai mare parte de condițiile climaterice şi de morfologia teritoriului, care determină structura producției agricole şi, prin intermediul acesteia, pe cea a culturii alimentare. Diferențele dintre regiuni pot fi atât de mari încât ele pot ajunge până la producerea unor *cleavages* culturale bazate pe alimentație. Exemplul oferit de continentul european este paradigmatic în acest sens. După cum a subliniat Federico Chabod într-o carte care a devenit clasică, conceptul de Europa este unul cât se poate de dificil de definit, granițele sale fiind mai degrabă culturale decât geografice. Astfel, de-a lungul epocilor, pot fi identificate principiile fundamentale care determină porțiunile de teritoriu - şi popoarele - care fac parte din spațiul european: în epoca antică, Europa coincide cu spațiul de civilizație grecesc, apoi roman, opunându-se „Orientului degenerat” şi „Nordului barbar”; în Evul Mediu dominat de religie, conceptul de Europa se suprapune cu cel de creştinătate pentru ca, după Marea Schismă, o falie să separe Europa (catolică) de lumea ortodoxă. În secolul al XVI-lea, odată cu Reforma protestantă, la această falie Est-Vest, accentuată de cucerirea otomană a Peninsulei dunăreano-balcanice, se alătură o a două delimitare care merge în direcția Nord-Sud[6]. Dacă de la planul spiritual se trece la cel al culturii materiale, însă, liniile de demarcație se schimbă profund. Din punctul de vedere al culturii alimentare, de exemplu, se pot identifica mai multe Europe, din care una care consumă prevalent ulei, iar cealaltă se bazează în special pe unt; de asemenea, o Europă care privilegiază consumul de vin şi o alta care perferă consumul de bere[7].

---

[3] *Ibidem*, pp. 19-22.
[4] Un exemplu „de primă mână” în ceea ce priveşte consumul alimentar al elitelor şi principiile care îl guvernează este prezentat în Bartolomeo Scappi, *Opera di M. Bartolomeo Scappi, cuoco secreto di papa Pio V*, s.n., Venezia, 1570. Unele aspecte ale operei şi activității acestui chef *ante litteram* vezi în Giordano Altarozzi, *A pranzo dal Pontefice. Bartolomeo Scappi, cuoco segreto di Pio V*, în Giovanna Motta (coord), *Cultura alimentare, storia e società*, Periferia, Cosenza, 2008, pp. 85-94.
[5] Prin această sintagmă mă refer la ansamblul de evenimente revoluționare care marchează perioada cuprinsă între secolele al XV-lea şi al XVII-lea, şi care modifică pentru totdeauna imaginea lumii: descoperirile geografice, reforma protestantă, revoluția prețurilor, revoluția ştiințifică şi tehnologică, Statul modern.
[6] Federico Chabod, *Storia dell'idea d'Europa*, Laterza, Roma-Bari, 2007, *passim*.
[7] Despre aspectele culturale ale mâncării, cf. Jean-Louis Flandrin, *Le goût et la nécessité: sur l'usage des graisses dans les cuisines d'Europe occidentale (XIVe-XVIIIe siècle)*, în *Annales. Économie, Sociétés, Civilisations*, vol. 38, n. 2, 1983, pp. 369-401; Massimo Montanari, *Food Is Culture*, Columbia University Press, New York, 2006. Cu privire la împărțirea continentului în funcție de consumul de vin şi bere vezi Fernand Braudel, Frank Spooner, *I prezzi in Europa dal 1450 al 1750*, în Fernand Braudel, *Scritti sulla storia*,

Totodată, trebuie recunoscut faptul că şi poziția geo-politică şi geo-economică a unui teritoriu pot influența obiceiurile alimentare specifice unui popor. Încadrarea într-o structură statală dominată, politic şi cultural, de un alt popor, conviețuirea mai multor popoare în interiorul unui Stat de mari dimensiuni sau colocarea teritorială de-a lungul unor rute comerciale principale, sunt elemente care pot duce la transformări radicale, inclusiv în obiceiurile alimentare, sfârşind prin a produce o cultură alimentară specifică unei regiuni mai extinse. Este, de exemplu, ceea ce se întâmplă în zona Mediteranei, unde stilul alimentar specific este rezultatul întâlnirii mai multor tradiții culinare, care combină produse cu o origine diferită într-o explozie de arome, mirosuri, culori[8]. Este, cu diferențele de rigoare, ceea ce se întâmplă în Europa dunăreano-balcanică, răscruce de drumuri între Apus şi Răsărit şi, o dată cu cucerirea otomană, nou punct de întâlnire între civilizațiile creştină şi musulmană. Pe această linie se construieşte o tradiție alimentară care aparține unei arii extinse, în care produse şi preparate de origine diferită se combină, producând un sincretism alimentar specific. Astfel, preparate de origine turco-iranică precum iaurtul, pastrama, *börek* (un foietaj umplut cu produse diferite, precum carne sau brânză, produs de origine turcică, dar care a intrat în bucătăriile tradiționale ale unor țări precum Grecia, Serbia, Bulgaria, Bosnia), *ayran* (băutură pe bază de iaurt, apă şi sare, de origine turco-altaică şi răspândită astăzi în Albania, Grecia, Bulgaria, Caucaz, dar şi Orientul Mijlociu, Asia Centrală şi India), ciorbe (atestate în Anatolia încă din secolul al III-lea, adică înaintea sosirii turcilor) se suprapun cu altele autohtone. De exemplu sarmalele, originare din spațiul românesc, se regăsesc astăzi în bucătăria sârbească şi bulgară, unde au denumirea de *sarma*, respectiv *sarmi*, dar şi în cea turcă şi azeră (*dolma*, dar şi *sarma*), persană (*dolmeh*), greacă (dolmás sau dolmadáki), georgiană şi armeană (*tolma*).

O influență uriaşă asupra culturii alimentare este exercitată, însă, şi de stilul de viață al unui popor. În special, structura economică şi productivă influențează puternic cultura alimentară a unui grup social. Astfel, în ceea ce priveşte spațiul românesc, morfologia teritoriului a favorizat dezvoltarea unei economii bazate pe păstoritul transhumant, care influențează la rândul său practica agricolă, impunând un sistem de culturi sezoniere. Astfel, produsul de bază, care va rămâne prezent în bucătăria românilor pentru mult timp, este meiul, care se poate semăna primăvara, înainte de plecarea turmelor, urmând a fi cules toamnă, după întoarcerea acestora din munți. Acelaşi regim gastro-economic este valabil pentru alte cereale nepanificabile, care deseori sunt consumate împreună cu laptele (o tradiție care se regăseşte şi la alte popoare: *arroz con leche* - orez cu lapte - la spanioli, *sütlaç* în Turcia, *lapa* în Macedonia, unde se pregăteşte împreună cu semințe de mac). Folosirea redusă de produse panificate, preferința pentru mămăligă, terci

---

Bompiani, Milano 2003, pp. 297-441 : 342-354; Massimo Montanari, *Foamea şi abundența…*, pp. 22-27, care identifică aici un *cleavage* civilizațional între lumea greco-romană şi cea barbară sau germanică. Despre falia care delimitează zona uleiului contrapusă celei a untului, cf. Salvatore Ciriacono, *L'olio a Venezia in età moderna. I consumi alimentari e gli altri usi*, în Simonetta Cavaciocchi (coord.), *Alimentazione e nutrizione, secoli XIII-XVIII. Atti della ventottesima settimana di studi, 22-27 aprile 1996*, Le Monnier, Firenze 1997, pp. 301-312.

[8] Cf. Giovanna Motta, *op. cit.*, *passim*.

sau păsat, se datorează încă o dată caracterului transhumant al economiei românilor, modul de pregătire fiind mult mai simplu, fără a necesita infrastructuri precum mori sau cuptoare. Alături de mei, un alt aliment de bază este laptele, existent din abudență datorită centralității păstoritului în viața economică a românilor. El este consumat proaspăt sau prelucrat sub formă de produse care pot fi păstrate şi în timpul iernii, precum laptele acru, brânza, chefirul. Desigur, conservarea alimentelor în perioada rece a anului, când disponibilitatea de produse proaspete este redusă, reprezintă o necesitate majoară, iar pentru a o rezolva, românii nu se feresc să importe alte practici preluate de la popoare vecine, ca de exemplu procesul de păstrare a alimentelor prin fermentație acidă (borş), proces comun printre populațiile slave[9].

În istoria alimentației, secolele al XVI-lea şi al XVII-lea reprezintă un moment de cotitură. Deschiderea noilor rute comerciale şi descoperirea de noi teritorii se traduce în afluxul de alimente noi cu o capacitate hrănitoare ridicată. Roşiile, fasolea, porumbul, cartofii ajung din America, revoluționând cultura alimentară a Bătrânului Continent[10]. Evident, şi teritoriile locuite de români participă la acest proces, deşi cu un ritm relativ mai scăzut. În secolul al XVI-lea este introdusă o nouă cereală nepanificabilă – hrişca – adusă din Asia şi cultivată, în special, în Germania şi Franța. Cu toate acestea, meiul rămâne încă alimentul de bază, şi datorită faptului că, până în secolul al XVIII-lea, acesta nu este supus impozitării. O schimbare radicală se produce, însă, la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor, când în Țara Românească şi mai apoi în Moldova este introdus porumbul[11]; acesta era cultivat încă din secolul al XVI-lea în Peninsula Iberică, unde este adus de Columb, fiind folosit inițial pentru hrănirea animalelor. Doar începând cu secolul al XVIII-lea, porumbul se impune definitiv ca aliment de bază în Europa. Gustul său plăcut, productivitatea sporită şi faptul de a nu fi supus impozitării de către autoritățile otomane[12] îl fac apetisant şi accesibil pentru români, precum şi pentru restul popoarelor europene. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, în spațiul românesc revoluția alimentară este definitivată, iar porumbul înlocuieşte definitiv meiul, care este destinat, în primul rând, hrănirii păsărilor.

Alimentația românilor este caracterizată, în această perioadă, de un consum redus de carne, care se datorează încă o dată structurii productive - ciobanii nu-şi împuținează turma, sacrificând doar animalele bolnave - precum şi unor elemente culturale, printre care deosebit de important este numărul ridicat de zilele de post, cutumă care interzice consumul de produse de origine animală; este un fenomen asemănător cu cel introdus în Europa occidentală după Conciliul din Trento[13]. Consumul de carne este, în schimb, relativ ridicat în rândul nobilimii transilvănene şi boierimii româneşti, unde menține în continuare o funcție simbolică şi un rol social şi politic. În orice caz, carnea se consumă, în principiu, proaspătă - fiartă, friptă sau pe gratar - dar poate fi şi conservată sub formă de cârnați sau

[9] Iulian Mincu, *Alimentația rațională a omului sănătos*, Editura Medicală, Bucureşti, 1978, pp. 21-22.
[10] Massimo Montanari, *Foamea şi abundența...*, cit., pp. 129-136.
[11] Iulian Mincu, *op. cit.*, p. 23.
[12] Massimo Montanari, *Foamea şi abundența...*, cit., p. 130.
[13] Cf. Francesco Dante, *L'assenza del cibo. Il significato del digiuno nelle religioni monoteiste*, în Giovanna Motta (coord.), *Cultura alimentare, storia...*, cit., pp. 137-148.

pastramă. Dominația otomană, îndeosebi monopolul economic otoman, favorizează, în Transilvania, Țara Românească şi Moldova, afirmarea consumului de carne de porc, aliment disponibil datorită interdicției alimentare specifice religiei islamice[14]; musulmanii, după cum se ştie, nu consumă carne de porc. Mai mult, carnea de porc este uşor de păstrat, animalele sunt uşor de crescut şi ele oferă produse diferite, necesare pentru traiul unei familii.

Până în secolul al XIX-lea, grădinăritul este limitat doar la câteva produse, printre care amintim: lintea, fasolea, mazărea, castraveții, ceapa. În schimb, se consumă multe ierburi spontane, folosite frecvent în combinație cu alte alimente: cimbru, leuştean, mărar, pătrunjel, păpădie, urzici şi, în zonele păduroase, ciuperci. Cu toate acestea, consumul de vegetale şi zarzavaturi rezultă a fi relativ ridicat, mai ales dacă este comparat cu cel al cărnii, această tendință accentuându-se cu trecerea timpului[15]. Secolul al XIX-lea înseamnă în multe zone ale Europei epoca revoluției agrare. Începutul economiei capitaliste în agricultură, afirmarea progresivă a doctrinelor economice liberale, creşterea demografică se traduc, pentru mulți țărani din Europa, printr-o înrăutățire a condițiilor de trai: este ceea ce se întâmplă în Spania, în Irlanda, chiar şi în Italia, țări care de-a lungul secolului cunosc repetate valuri de migrații, atât interne – din mediul rural spre marile oraşe unde se afirmă noul model capitalist şi sistemul de producție bazat pe fabrică – cât şi externe, îndreptate cu precădere spre America. Creşterea cererii de produse cerealiere – în special de grâu – care urmează sporirii demografice din această perioadă, se traduce prin defrişări masive şi desecări de mlaştini care duc la creştere numărului de pământuri destinate culturilor extensive, în detrimentul păşunilor. Aceste schimbări se reflectă în obiceiurile alimentare, iar dacă elitele politice şi economice adoptă treptat un stil asemănător cu cel al popoarelor occidentale, regimul alimentar al maselor tinde să se modifice în sens negativ, atât calitativ cât şi cantitativ[16]. Baza alimentației este reprezentată în special de mămăliga, la care se alătură borşul, laptele şi brânza. Începe să apară un produs până atunci puțin folosit, cartoful, care în multe zone ale Europei devine alimentul de bază, sau chiar excluziv al alimentației țăranilor, cum se întâmplă în țări precum Irlanda sau Olanda, unde acest produs instaurează o relație atât de strânsă cu păturile sociale inferioare încât Vincent Van Gogh nu ezită să intituleze una din capodoperele sale *Mâncătorii de cartofi* (1885). Consumul de carne, deja redus, scade şi mai mult, acest produs ajungând să fie consumat doar în câteva ocazii deosebite, de Crăciun sau de Paşte, când carnea de miel capătă şi o valoare simbolică, cristologică. Mâncarea, deja săracă, devine şi mai săracă în timpul

---

[14] Un exemplu despre modul în care dominația otomană a influențat comportamentul alimentar al popoarelor creştine asupra cărora şi-a impus stăpânirea, vezi în Anna Matthaiou, *Interdictions religieuses et indeterminationes nationales: les habitudes alimentaires des populations grecque sous la domination ottomaine*, în Giovanna Motta (a cura di), *I turchi, il Mediterraneo, l'Europa*, FrancoAngeli, Milano, 1998, pp. 340-354.

[15] Mihai Lupescu, *Din bucătăria țăranului român*, Paideia, Bucureşti, 2000, pp. 68-78.

[16] Evoluția este asemănătoare în toată Europa; cf. Maurice Aymard, *Pour l'histoire de l'alimentation: quelques remarques de méthode*, în *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 30, n. 2-3, 1975, pp. 431-444. O privire de ansamblu în Joseph Goy, Bartolomé Bennassar, *Contribution à l'histoire de la consommation alimentaire du XIVe au XIXe siècle*, în *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 30, n. 2-3, 1975, pp. 402-430.

postului care adunat acoperă aproximativ 140 de zile pe an. În spațiul românesc, bazat încă pe o covârşitoare structură productivă agrară şi în care sistemul productiv a rămas mai înapoiat, o serie de „amortizoare” sociale de origine medievală continuă să funcționeze, astfel încât populația nu suferă foamea, dar regimul său alimentar este puternic dezechilibrat, fiind prea bogat în glucide şi prea sărac în proteine şi grăsimi de origine animală[17]. Consumul redus de carne este confirmat de Mihai Lupescu, care dedică subiectului bucătăriei țăranului român o culegere de texte extrem de interesantă şi care, supusă atenției Academiei Române încă din 1916, ajunge să vadă lumina tiparului abia în anul 2000. Conform autorului, în mod tradițional, şi cu siguranță încă la începutul secolului XX: „el nu se simte nenorocit când ea-i [carnea] lipseşte, fiind mai mult vegetarian. Carne el mânâncă numai la anumite vremuri şi când îi păleşte, aşa, un gust. Încolo, lapte, brânză, legumele, fructele îi convin foarte bine”[18].

În ciuda reformelor agrare şi proceselor de împroprietărire cu pământ din secolele XIX şi XX, situația materială a țăranului român, precum şi obiceiurile sale alimentare nu se schimbă în mod simțitor. Un adevărat moment de cotitură este reprezentat de cel de-al doilea război mondial, în care populația României are mult de suferit datorită proximității cu linia Frontului de Est şi apoi cu regimul de ocupație, înainte german şi apoi sovietic. Sfârşitul războiului aduce o schimbare politică şi ideologică radicală, permițând preluarea puterii de către comunişti. Regimul totalitar impune un nou model politic şi social în care ideologia devine elementul central al tuturor aspectelor vieții. Evident, alimentația nu poate fi ocolită de acest proces. Politica de industrializare forțată a unei țări până atunci agrară, menită să creeze în mod artificial proletariatul urban, necesar pentru făurirea societății socialiste, produce o masă de indivizi dezrădăcinați care, din punct de vedere alimentar, pierd repede contactul cu obiceiurile tradiționale ale păturii sociale de origine, fără a fi capabile să le adopte pe cele din mediul urban. Dar influența ideologică asupra regimului alimentar depăşeşte aceste efecte indirecte; scopul regimului totalitar - de fapt al oricărui regim totalitar - este cel de a crea un „om nou”, a cărui viață să se desfăşoare în limitele tolerate de ideologia dominantă care, aparent, oferă o explicație (pseudo)ştiințifică a realității înconjuratoare, dar în care individul trebuie să creadă în mod fideist. Astfel, regimul totalitar ajunge să impună un regim alimentar nou, bazat pe studiul rațional al nevoilor nutriționale ale omului. Aparent, pare o abordare ştiințifică capabilă să garanteze bunăstarea populației, în concordanță cu ideologia marxistă care presupune desființarea suprastructurilor burgheze, printre care se numără şi cultura alimentară[19]; de fapt, era „un principiu” care va fi folosit de regimul ceauşist pentru a impune populației lipsuri de neimaginat, care au sfârşit prin a favoriza izbucnirea revoluționară care a răsturnat regimul comunist din România.

[17] Iulian Mincu, *op. cit.*, p. 28.
[18] Mihai Lupescu, *op. cit.*, p. 58.
[19] Cf. Iulian Mincu, op. cit., *passim*.

ATITUDINI FAȚĂ DE CARTE ŞI LECTURĂ LA DASCĂLI ŞI ELEVI AI BLAJULUI (PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA)

POINTS OF VIEW OF TEACHERS AND STUDENTS FROM BLAJ ON BOOK AND READING (FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY)

Prof. Univ. Dr. *Iacob MÂRZA*
Facultatea de Istorie şi Filologie, Universitatea „1 Decembrie 1918" Alba Iulia
iacob_marza@yahoo.com

ABSTRACT

In the 9th decade of the last century, when I researched the schools of Blaj during the national rebirth, I sketched within the chapter about scholar population, also aspects from curricular and extra-curricular activity. We resume now interest shown by some students from Blaj in reading, particular aspect of everyday preoccupations from the existence of Romanian students from the first half of XIXth century. More documents are valorised, being spurred into action also by directions of research given by Roger Chartier on the phenomenon of reading and universe of readers in the France of the Old Regime.

Researching the archive from Library of Romanian Academy, Cluj-Napoca Branch and from Document Library „Timotei Cipariu" from Blaj resulted in identification of some authors, textbooks or books with the role of textbooks, especially of history, used by the teachers and students from Blaj. Their usage is evidenced by more categories of notes, ranging from bookplates to reading notes. We mention several representative authors for historiography of antiquity: Eutropius, Justinus, Titus Livius et al., but also for historic writing of XVIIth-XVIIIth centuries: Martinus Bolla, Martinus Felmer, Philippus Hollius, Johannes Hübner, Caude Millot, Carolus Palma, Georgius Pray, Charles Rollin, Johannes M. Schröckh et al.

The majority of the researched and exemplified copies bear notes, out of which results that at a certain moment they drew attention of some students from Blaj; amongst these we mention Anton Balomiri, Nicolae Barbu, George Cassian, Iosif Ciura, Ioan Costea, Mihai Elekesi, Nicolae Găietan, Filimon Kaba, Solomon Kaba, Simion Ladai, Nicolae Moroşan, Luca Szentpeteri, Basiliu Turc et al. A particular situation is outlined by the textbook of Martinus Bolla, Primae liniae histoiriei universalis, I-III, Cluj, 1798-1799, also indicated by the history teacher Ioan Rusu as model of his lectures. The history book that circulated during the epoch, in fact volume I, Pest edition, 1830, aroused interest and pertinent annotations of student Basiliu Turk on the chapter dealing with the history of Dacia (Aurelian retreat and its consequences), presented as an „official" image by the author. In a similar situation is volume III, Pest, 1843, with the paragraph about Michael the Brave, annotated by brothers Filimon and Solomn Kaba.

Not just simple readings, the two written points of view of the students from Blaj, to which others might be added, evidence not only cultural interest strict for the book, but also certain elements of national conscience, during Vormärz. It is the age in which, in the Great Principality of Transylvania, was implanted the opinion of Catholic Bishop Nicolaus Kovács, director of schools, according to which: „Historia est oculus mundi ideoque valachis interdicendum est hoc studium".

Keywords: *gymnasium, secondary school, seminary, Blaj, Vormärz, educational legislation, content of education, bookish horizon*

Când am abordat, în deceniul 9 al secolului trecut, istoria şcolilor Blajului în epoca Renaşterii naționale, am menționat, în spațiul lucrării, la capitolul despre populația şcolară,

şi unele aspecte din sfera activităţii şcolare şi extraşcolare[1]. De data aceasta, revizităm interesul câtorva elevi de la Blajul - în *Vormärz* - faţă de lectură. Ne găsim, practic, în faţa unui aspect particular al preocupărilor cotidiene din existenţa studioşilor. Încercăm să valorificăm mai multe mărturii documentare, unele ocolite atunci prin forţa împrejurărilor, fiind stimulaţi şi de direcţiile cercetărilor trasate de şcoala franceză (Roger Chartier, Frédéric Barbier, István Monok ş.a.) asupra fenomenului lecturii şi-a universului cititorilor în secolele XVII – XVIII, fără să ocolim dezbateri mai recente, la care am avut acces[2].

Dacă suntem de acord cu afirmaţia potrivit căreia „O carte de istorie reuşită (şi folositoare) este aceea care oferă o mai bună înţelegere, nu numai a trecutului, care este obiectul ei, ci şi a prezentului celui ce o citeşte”[3], atunci putem accepta şi interpreta mai multe lecturi pe care şi le-au asumat câţiva elevi de la şcolile din Blaj, în *Vormärz*. Zăbava lor asupra unor lucrări cu caracter didactic, în speţă manuale de istorie, rămân dovezi ale interesului pentru studiu la gimnaziu, liceu ori seminar, în efortul lor de înţelegere a trecutului românilor ardeleni, dar şi pentru starea lor prezentă, inclusiv a posesorilor de carte, respectiv a cititorilor. Este vorba de o cale, nu tocmai comodă, de la bibliotecă sau colecţia particulară ori instituţională prin lectură, individuală ori colectivă, care poate fi mai bine înţeleasă ca o prelungire a lecţiilor predate de profesori, în raport direct cu prevederile legislaţiei şcolare în vigoare. Este epoca în care, în Marele Principat al Transilvaniei, era încetăţenită „officialiter” opinia Episcopului catolic Nicolaus Kovács, directorul suprem al şcolilor, potrivit căreia: „Historia est oculus mundi ideoque valachis interdicendum est hoc studium”[4].

Investigarea şi valorificarea literaturii didactice din Marele Principat al Transilvaniei între mijlocul secolului al XVIII-lea şi ajunul Revoluţiei de la 1848 - 1849 s-au finalizat cu rezultate interesante, cel puţin în cazul unor lucrări de istorie[5], care aveau şi caracter didactic, şi manuale propriu-zise, identificate în fondurile vechilor biblioteci de la gimnaziul, liceul si seminarul din Blajului primei jumătăţi a secolului al XIX-lea[6]. Unele

---

[1] Iacob Mârza, *Şcoală şi naţiune (Şcolile de la Blaj în epoca renaşterii naţionale)*, Cluj-Napoca, „Dacia”, 1987, pp. 184-192; idem, *École et nation (Les écoles de Blaj à l'époque de la renaissance nationale)*. Traduction Rodica Chira et Doina Puşcău, Cluj-Napoca, „CET”, 2005, pp. 187-194, 197-199.

[2] Frédéric Barbier, *Lumières du Nord. Imprimeurs, libraires et „gens du livre” dans le Nord au XVIII-ème siècle (1701-1789)*. Avec la collaboration de Sabine Juratic et de Michel Vangheluwe, Genève, „Droz”, 2002. Vezi, de asemenea: Albert Labarre, *Histoire du livre*, Paris „PUF”, 1985; Michel Vernus, *Histoire du livre et de la lecture: de l'invention de l'imprimerie à nos jours*, Dijon, Éd. Biblest, 1995; Roger Chartier, *L'Ordre des livres. Lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIV-ème et XVIII-ème siècle*, Aix-en-Provence, „Alinea”, 1992; idem, *Lecturi şi cititori în Franţa Vechiului Regim*. Traducere din limba fanceză de Maria Carpov, Bucureşti, „Meridiane”, 1997 ş.a. Vezi, mai nou: István Monok, *Les bibliothèques et la lecture dans le Bassin des Carpates, 1526 – 1750*, Paris, Honoré Champion, 2011.

[3] Roger Chartier, *Lecturi şi cititori în Franţa Vechiului Regim*, cop. 2.

[4] *Transilvania*, IV, 24, 1872, p. 290.

[5] Iacob Mârza, *Manuale de istorie folosite la şcolile din Transilvania între mijlocul secolului al XVIII-lea şi mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1984, pp. 577-606; idem, *Die Geschichtslehrbücher die in den Schulen aus Siebenbürgen im zweiten Teil des XVIII-ten Jahrhunderts verwendet worden sind*, în *Historia manet*. Volum omagial Demény Lajos Emlékkőnyv, Bucureşti, Cluj, „Kriterion”, 2001, pp. 495-512.

[6] Investigaţiile s-au efectuat la Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca (abreviat B) şi la Biblioteca documentară „Timotei Cipariu” din Blaj (abreviat T.C.). Exemplarele menţionate poartă cota actuală sub care pot fi identificate în instituţiile posesoare.

dintre cărți erau folosite şi recomandate de profesorii de istorie din acea epocă, Ioan Rusu (1811 - 1843) şi Demetriu Ladai (1814 – 1848)[7], în conformitate cu prevederile incluse în legislația şcolară a epocii, aplicată şi în Marele Principat al Transilvaniei. Este vorba de *Allgemeine Schulordnung*, 1774; *Ratio educationis totiusque rei litterariae Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, Vindobonae, 1777; *Norma regia pro scholis Magni Principatus Transylvaniae Josephi II. Caesar. Aug. Magni Principis Trans. iusssu edita*, Cibinii, 1781; *Sammlung der Verordnungen und Vorschriften über die Verfassung und Einrichtung der Gymnasien*, Wien, 1808; *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*, Wien, 1849[8].

Privite în ansamblu, atitudinile față de lectură ale elevilor de la Blaj vizează, cel puțin în perioada *Vormärz*, o variată literatură istorică, acoperind spectrul cultural şi politic al Antichității şi al Evului Mediu, respectiv perioada modernității. Constatarea este in consonanță cu prevederile legislației şcolare în vigoare, care acordau o importanță didactică şi ştiințifică studierii autorilor clasici greci şi latini[9], într-o perioadă în care mai existau prelegeri în latină şi greacă, vizând profilul unui anumit tip de cetățean, în prelungirea prevederilor legislației şcolare aplicate şi în Marele Principat al Transilvaniei. Nu trebuie să ne mire prezența covârşitoare a volumelor din autori clasici tipărite în secolele XVIII-XIX, identificate în anturajul profesorilor şi elevilor Blajului, multe exemplare fiind adnotate.

Ilustrăm această situație cu câteva exemple, depistate în timpul muncii de documentare. Mai multe ediții din *Breviarium romanum historiae*, unele pregătite de Christophorus Cellarius, Jena, 1726 (B - 3443) şi Cluj, 1820 (B - 11886) s-au găsit, înainte de Revolția de la 1848, la îndemâna profesorilor blăjeni Timotei Cipariu şi Ioan Antonelli. Din lumea studioşilor blăjeni făcea parte şi Ioan Groze, care avea în bibliotecă volumul Justinus, *Historia Philippicae*, Lipsia, 1757 (B - 6274); exemplarul poartă însemnarea „Ex Libris Ioannis Groze m[anu] p[ropria]", fiind cumpărat la 2 septembrie 1848, cu 50 creițari vienezi. Mai multe ediții din Titus Livius, *Historirum libri*, Bipons, 1785, Halae et Berolini, 1818, München, 1818, Lipsia, 1828 (TC 1281, 232; 1471 - 1477, B – 4513) s-au aflat în preajma elevilor Alexandru Sulucz (în urma unei donații din 1817 de la Franciscus Cseri), Dimitrie Cutean, Sigismund Datsa (1832), dar şi-n anturajul cultural al lui Ioan Antonelli[10]. Nu putea lipsi din lectura elevilor Blajului, în *Vormärz*, Cornelius Nepos, editat şi în unele tipografii din Transilvania (Cluj, de pildă), cu exemplare care poartă şi

[7] Iacob Mârza, *Un plan tematic pentru examenul de istorie al profesorului Ioan Rusu (1842)*, în *AIIA Cluj-Napoca*, XXIII, 1980, pp. 497-507; idem, *Proiecte de reformare a învățământului la Blaj în anii premergători Revoluției de la 1848*, în *Sargetia*, XIV, 1979, pp. 329-342; idem, *Istorie la Lyceum Episcopale Balasfalvense: în Vormärz (Două documente din 1843-1844)*, în *Studia Universitatis Babeş – Bolyai, Theologia Graeco-Catholica Varadiensis*, XLV, 1, 2000, pp. 201-212.
[8] Cf. Iacob Mârza, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982- 1984, pp. 577- 606; idem, *Historia manet*. Volum omagial Demény Lajos Emlékkőnyv, Bucureşti, Cluj, „Kriterion", 2001, pp. 495-512.
[9] Se observă, fără dificultate, o concordanță între problematica volumelor de istorie avute în vedere şi conținutul învățământului la şcolile din Blaj. Cf. Iacob Mârza, *Şcoală şi națiune (Şcolile de la Blaj în epoca renaşterii naționale)*, pp. 130-156; idem, *École et nation (Les écoles de Blaj à l'époque de la renaissance nationale)*, pp. 141-170.
[10] Propuneri de valorificare la Eva Mârza, Iacob Mârza, *Biblioteca profesorului Ioan Antonelli (1827 - 1888)*, în *Biserica, Societate, Identitate. In honorem Nicolae Bocşan,* Cluj-Napoca, „PUC", 2007, pp. 539-545.

însemnarea „Praemium Diligentiae”. Este şi cazul ediției de la Košice, care a fost în apropierea elevilor şi profesorilor Ion Micu Moldovan, respectiv Ioan Popescu (B - 8806, fond Ioan Vancea). Evident, avem în vedere ediția Londra, 1729 (B - 3128), care a ajuns în final în cunoscuta bibliotecă cipariană[11], după cum rezultă din însemnul „Dein biblioteca Cipariu N-o ...”. Lectorii Blajului au avut la dispoziție şi ediția lui Stephanus Scheonwisner, *Compendium antiquitatum romanarum*, Buda, 1818 (B - 1786). Înregistrată în colecția lui Emericus Balas, sub „N[ume]ro 511”, ediția va ajunge între cărțile lui Timotei Cipariu, înregistrată la „N[ume]r[us] 38”.

Pe lângă exemplare din literatura istorică din Antichitate, din care am trecut în revista unele cazuri, pornind de la unele ipostaze ale atitudinii față de lectură a elevilor Blajului mai ales în *Vormärz*, investigațiile de acum s-au soldat cu identificarea mai multor mărturii documentare, din care reiese că unele lucrări de istorie editate în secolele XVIII-XIX au stârnit interesul cititorilor de la gimnaziu, liceu ori seminar. Este cazul des citatei lucrări a lui Philippus Jos. Holle, *Mythologia sev fabvlosa deorum historia*, Buda, 1778 (B - 13076), care a fost la îndemâna lui Vasile Babb, Alexandru Crişan, Vasile Domby şi Alexandru Marcu. Studiosul Iosif Ciura a fost interesat de lectura volumului lui Johann Hubner, *Centum quatuor historiae sacrae*, Bratislava, 1813 (B - 1560), depistat în vechea bibliotecă a călugărilor basilitani, după cum des invocata lucrare a lui Franciscus Borgia Keri, *Historiae byzantinae epitome*, Trnava, 1743, ajunge în final printre cărțile lui Ion Micu Moldovan, dar şi în posesia elevului Alpini (B - 8142). Este unul din cei 4 reprezentanți ai cunoscutei familii româneşti din Transilvania la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în secolul al XIX-lea, care au studiat la şcolile Blajului. În acelaşi mediu cultural a circulat şi volumul lui Franciscus Kunics, *Rudimenta historica*, Trnava, 1731 (TC - 1416 - 1421), care a fost şi în posesia profesorului Vasile Rațiu (1795 - 1835). Însă, în deceniul 8 al secolului al XIX-lea ajunge printre cărțile omului politic Ladislau Vajda, donate în cele din urma şcolilor Blajului[12]. În aceeaşi ordine de idei, amintim că lucrarea lui Michael Lebrecht, *Geschichte der aboriginen Dacischen Völker in Abend - Unterhaltung*, Wien, 1797, care îndeplinea şi funcția manualului de istorie, a fost identificată printre cărțile cipariene (B - 1760). Mediul studios al Blajului a cunoscut şi folosit, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai multe ediții din lucrarea eruditului francez Claude Millot, *Allgemeine Weltgeschichte*, care a circulat în mai multe variante şi în spațiul cultural al Marelui Principat al Transilvaniei. Este cazul ediției de la Viena, 1813, care ajunge în posesia lui Ioan Rusu, viitorul profesor de istorie, geografie şi cronologie de la liceul din Blaj (TC - 499). În plus, ediția franțuzească de la Neuchâtel, 1775, este înregistrată printre cărțile omului politic Ladislau Vajda (B - 9722). În fine,

[11] Informații utile la Jakó Zsigmond, *Bibliofilia lui Cipariu*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, X, 1967, pp. 129-171; idem, *Biblioteca lui Timotei Cipariu înainte de 1848 şi soarta ei în timpul Revoluției*, în *Studia bibliologica*, III/I, 1969, pp. 205-217; idem, *Istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu*, în idem, *Philobiblon transilvan*. Cu o introducere de Prof. Dr. Virgil Cândea, Bucureşti, „Kriterion”, 1971, pp. 310-361; Sidonia Puiu, Dora Daisa, *Biblioteca lui Timotei Cipariu. Catalog*, vol. I-V, Cluj-Napoca, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, 1990-1999, 1258 p.

[12] *Biblioteca testată de repausatul Ladislau Vajda, I*, în *Programa gimnasiului superior, preparandiei, normei şi şcolii poporale de fetițe din Blaj pe anul scolastic 1890/91*, Blaj, Tip. Semin., passim.

şapte volume din *Éléments d' histoire générale*, Lausanne, 1797 (TC - 370 - 377), făceau parte din impresionanta bibliotecă a profesorului şi filologului Timotei Cipariu. Universul livresc al studioşilor Blajului ar trebui completat cu lucrarea lui Georgius H. Nieuport, *Ritvvm, qvi olim apud romanos obtivervnt succinta explicatio [...]*, Cluj, 1782 (B - 10692). Exemplarul în cauză făcea parte din colecția intelectualului Ioan Rațiu, după cum reiese din însemnarea: „Iste Liber est Ioannis Ratz de Also Kapolna 1794"; „Hic Liber inscriptus est Catalogo librorum Ioannis Ratz de A[lso] Kapolna In Co[mi]t[a]t[us] de Küküllo A[nn]o 1795". Ulterior, exemplarul ajunge în anturajul profesorilor Basiliu şi Ioan Rațiu.

O lucrare de istorie, care a făcut carieră în Transilvania secolului Luminilor, prin impactul asupra cititorilor, îndeplinind şi rostul unui manual, se afla şi în mediul cultural al şcolilor Blajului, a fost alcătuită de eruditul slovac Georgius Pray[13], sub titlul *Historia regum Hungariae stirpis Austriacae*. Ilustrăm această situație cu ediția de la Buda, 1799 (B - 12528) pe care o deținea drept „Praemium diligentiae" elevul „Michaelis Eleckesi 1-i anni Humanistae". Un alt exemplar, ediția de la Buda, 1801 (B - 3130), a fost în proprietatea elevului Gabriel Papp, viitor profesor al şcolilor blăjene, după cum volumul III din aceeaşi ediție (B - 1512) s-a numărat şi printre cărțile studiosului Ioan Lemeni - „Ex Libris Ioannis Lemeny" -, viitor profesor, Episcop Greco-Catolic şi Director al şcolilor. Era posesorul unei interesante colecții cu cărți, utile pentru orizontul preocupărilor bisericeşti şi culturale[14]. Mai multe exemplare în diferite ediții, din cunoscuta lucrare a lui Charles Rollin, *Histoire roumaine depuis la fondation de Rome juqu'a la bataille d'Actium*, cu o memorabilă prefață asupra metodologiei istorice în veacul Luminilor, s-au găsit la îndemâna profesorilor şi elevilor Blajului. Aşa a fost cazul profesorilor Ioan Antonelli şi Timotei Cipariu, de la care au putut primi exemplare spre lectură şi unii elevi ai Blajului. Avem în vedere exemplare disparate, precum acelea de la Amsterdam, 1739 (TC - 234), Paris, 1717 - 1718, cu precizarea „Dein boiblioteca T[imotei] Cipariu N - o [...]" (B – 2635), Paris, 1738 (B - 5828, 1 - 16) şi Paris, 1758 (B - 5829). O parte din exemplare poartă însemnarea din care reiese că, la un moment dat, au făcut parte din vechea bibliotecă a Gimnaziului Greco-Catolic de la Blaj. În sfârşit, lucrarea eruditului slovac Samuel Timon, *Imago antiquae Hungariae [...]*, la care au apelat şi unii istorici din generațiile Şcolii Ardelene, a circulat printre studioşii de la Blaj. Îi avem în vedere pe Ion Micu Moldovan, cu o ediție de la Viena, 1754 (B - 7577 - 7578), şi pe Ladislau Vajda, care a citit din ediția Košice, 1733 (B - 9644 - 9646), provenind din biblioteca Mitropolitului Ioan Vancea.

Investigații aparte asupra manualului de istorie a lui Martin Bolla (1751-1831), profesor la Liceul piariştilor din Cluj, ilustrează într-o manieră aparte, unele semnificative

---

[13] Nu este unicul cărturar slovac prezent în colecții şi biblioteci din Marele Principat al Transilvaniei, în secolele XVIII-XIX. Cf., mai nou, constatări la Iacob Mârza, *Căi de comunicare între istorici români din Transilvania şi erudiți slovaci în secolul Luminilor*, în *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub omagiu*. Volum editat de Gheorghe Cliveti, Iaşi, Edit. Univ., 2014, pp. 437-447.

[14] Idem, *Catalogul cărților lui Ioan Lemeni din 1826,* în *Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" Iaşi. Lucrările Simpozionului de Biblioteconomie din 27-29 octombrie 1977,* Iaşi, 1978, pp. 488-492; Idem, *Contribuții la istoria culturii transilvănene în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Revista de istorie*, 32, 3, 1979, pp. 523-534.

atitudini față de carte şi lectură la dascăli şi elevi ai Blajului în *Vormärz. Primae liniae historiae universalis*, în 3 volume, a fost un manual tipărit la Cluj, în oficina lui Martin Hochmeister, între 1798-1799, înregistrând o reală circulație şi în mediul studioşilor de la Blaj[15], prin mai multe ediții. Era agreat de autoritățile guberniale din Transilvania şi a fost recomandat, după cum s-a stabilit deja, şi de profesorii de la Blaj, Ioan Rusu şi Dimitrie Laday.

Ca urmare a investigatiilor desfăşurate asupra unor exemplare din manualul lui Martin Bolla, conservat în aceleaşi fonduri documentare, au fost identificați în jur de 40 posesori, respectiv posibili lectori în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Căci orice proprietar de carte va fi răsfoit, la un moment dat, volumul! Această situație reiese din ex-librisuri şi diferite însemnări de pe mai multe exemplare, marea majoritate fiind formată din elevi şi profesori de la gimnaziu, liceul episcopal, fără să lipsească seminarul din Blaj. Mulți dintre posesorii, respectiv lectorii manualului lui Martin Bolla, pasionați ai istoriei, s-au evidențiat în mişcarea culturală şi națională a românilor ardeleni pe parcursul secolului al XIX-lea. Dintre aceştia amintim: Anton Balomiri, Nicolae Barbu, Petru Boer, Simeon Bărnuțiu, George Cassian, Constantin Danffi, Nicolae Găitan, Filimon şi Solomon Kaba, Ion Coste, Simeon Laday, Alexandru Lazar, Iuliu Marțian, Nicolae Moroşan, Iacob Pop, Vasile Rațiu, Luca Sânpetru, Eugeniu Torok, Vasile Turc, Mihai Vajda[16] ş.a. Fără să intrăm în detalii, menționăm că, alături de cunoscuții profesori Simeon Bănuțiu şi Vasile Rațiu cu o remarcabilă activitate la catedră dar şi în viața culturală şi politică a românilor ardeleni, mulți dintre lectorii manualului lui Martinus Bolla, în marea lor majoritate elevi, s-au implicat în diferite etape şi momente ale Revoluției de la 1848-1849, chiar şi mai târziu, în vâltoarea luptelor politico-naționale.

Ilustrăm interesul studioşilor de la şcolile din Blaj pentru lui Martin Bolla, *Primae liniae historiae universalis*, prin câteva exemple. De pildă, Antonius Balomiri, înscris la Facultatea de filosofie a Liceului episcopal din Blaj, a cumpărat, pe când era „Physicus” un exemplar din volumele ediției de la Cluj, 1798 (TC - 1362), la prețul de 2 florini şi 30 de creițari. Din păcate, adnotările şi notițele de lectură ale studiosului Antonius Balomiri, ajuns ulterior jurist, evidențiat şi de autoritățile habsburgice centrale pentru activismul său politic, nu au putut fi lecturate, din cauza stării precare a hârtiei. Circulația relativ intensă a manualului este surprinsă şi în alte ipostaze. Însemnarea „Boer Petri [Secundu]m in An[num] Phil[osophiae] a[nnum] [1]841 Claudiopoli”, aplicată volumele ediției Pestinum, 1836 (B - 12722), le dovedeşte apartenența la colecția studiosului. Ulterior, au ajuns printre cărțile Bibliotecii Gimnaziului Greco-Catolic din Blaj. Totodată, Georgius Cassian apare, în calitate de cititor al exemplarului Pestinum, 1830 (TC - 717), alături de Constantin Danffi - „Ex Libris Constantini Danffi Secundi Anni Philosophiae auditoris”. Volumul conține mai multe însemnări marginale cu conținut economic dar şi meteorologic, fiind consemnată între altele furtuna abătută asupra Blajului în 3 iulie1846. În cazul lui Nicolae Găitan, fost auditor al cursului de filosofie a lui Simeon Bărnuțiu (1843), activ în

---

[15] Amănunte la Iacob Mârza, *Lectori ai manualului de istorie al lui Martin Bolla: semnificații culturale şi politice*, în *Sargetia*, XVIII-XIX, 1984-1985, pp. 373-389.
[16] *Ibidem.*

timpul Revoluției dar şi în anii ulteriori în districtul Făgăraşului, menționat pe un exemplar din volumul II, ediția Pesta, 1836 (TC - 3021), nu avem surprize. În schimb, volumul III din ediția Pestinum, 1843 (TC - 2883) din aceeaşi lucrare, aflat în posesia fraților Salamon şi Filip Kaba oferă surprize. Pe lângă ex-librisul „Salamonis Kaba Auditoris Philosophiae secundum in annum Blasii 1847" se mai află câteva notițe disparate relative la momentul unirii Țărilor Române datorat lui Mihai Viteazul. Dintre acestea sunt de reținut: „si Mold[ova] si Valachia au dobind[it]"; „au luat Belgradu unde cu mare pompa a fost primit"; „tiraniile s-au mărit in C[o]m[itatul] Al[ba] I[nferiora]"; „libertate sau dat legi adus"; „pe acesta [cardinalul Andrei Bathori n. n.] l-au omorât secuii cu ördök"; „miser popa au dis Michael"; „nobilimea au vrut sao stinga" „tineri de R[oma]ni şi tineri de ung[uri] au trimis apoi la Roudolf sal intarească dara nau vrut"; „apoi au fost învins langa Decsia si Mirislau"; „Iari din T[ransilva]nia au fost tipat"; „apoi Ruminii au fost expusi batjocuri".

Lecturile din manualul lui Martinus Bolla, exemplificate cu aceste decupaje din însemnările studiosului Filip Kaba despre „Michael Valachiae Vajvoda", mărturii incontestabile ale conştiinței naționale la elevii Blajului în ajunul Revoluției de la 1848-1849, ar trebui completate cu alte notițe de lectură, pornind de la anumite etape şi momente, care au stârnit interesul elevilor români, chiar dacă nu sunt în totalitate atât de percutante. Însemnarea „Ex Libris Joannis Koszte 2 - um in annum in Philosophiae Auditoris Balasfalvense 1842/3" apare în contextul precizării procurării volumului, ediția Cluj, 1798 (TC - 570), alături de alte cărți pentru 1 florin şi 40 de creițari. Un semn de proprietate destul de asemănător se repetă pe un alt volum (TC- 717). Un alt elev al Blajului deținea, în ajunul Revoluției de la 1848, lucrarea lui Martinus Bolla. Se afla printre cărțile lui Simion Ladai, auditor al cursului de filosofie în Blaj, dovadă însemnarea „Ex Libris Simeonis Laday Anno 1847 possidevit et curavit" (TC - 209), exemplarul, încărcat cu formule aritmetice, ajungând în final printre cărțile Gimnaziului de la Blaj.

Investigațiile asupra altor ediții după manualul de istorie universală a lui Martinus Bolla s-au încheiat şi cu indentificarea câtorva elevi ori profesori din Blaj, care au deținut dar au şi răsfoit, în *Vormärz*, diferite ediții. Putem oferi câteva exemple edificatoare, în contexul cercetării de acum: Ioan Moldovanu, posesor al ediției Pestinum, 1830 (B - 7523); Nicolae Moroşan, semnat pe un exemplar Pestinum, 1830 (B - 10653), ajuns ulterior la profesorul Vasile Rațiu (1783 - 1870), mai târziu Rector al seminarului; Emericus Papp, proprietar al unei ediții, Pestinum, 1836 (TC - 3021). Acest elev a fost interesat efectiv de conținutul volumul, dacă avem în vedere unele adnotări, care vizau istoria Imperiului de Răsărit; istoria arabilor; istoria Italiei; Magna Charta şi istoria Angliei; istoria Ungariei şi Transilvaniei; perioada Cruciadelor; istoria Franței; epoca lui Iancu de Hunedoara şi Matei Corvin etc.

Au fost identificate şi alte atitudini civice şi naționale prin lectură ale elevilor de la şcolile Blajului înainte de Revoluția de la 1848-1849, pe lângă cele menționate mai sus, având în vedere mai ales însemnările datorate lui Filip Kaba si Emericus Papp. Dacă elevului Iacob Popa din deceniul 5 al secolului al XIX-lea i se atribuie adnotari pentru istoria Rusiei în secolele XVI-XVIII, expuse pe un exemplar din ediția Pestinum, 1830

(TC - 571), Vasile Turcu (Basilius Turk) s-a dovedit interesat, dacă nu chiar pasionat, după cum dovedesc mai multe însemnări, pentru istoria veche a României. Exemplarul din ediția Pestinum, 1830 (TC - 209), care poartă însemnarea „Ex Libris Basilii Turk Physicus”, este adnonat de proprietar la capitolul IV *Historia Daciae*, în formula *Ad & 2 - um Historiae Daciae, circa finem addatur in auxilium*. Pornind de la problematica de bază a paragrafului 2, *Dacia sub Romanis; Cultura magnitudo; Ejusdem imminutio; Gothorum incursio; Dacia a Romanis deserta 274*, elevul Vasile Turcu subliniază, între altele: originea latină a populației romanizate (după retragerea aureliană), apelând la informații din Eutropius; consecințele politice ale ocupării Daciei de către goți; spațiul geopolitic al populației romanizate şi starea limbii române; originea romană a poporului român; ştiri despre români în scrierile antice etc. (TC - 209)[17].

Trebuie subliniată atitudinea civică şi națională a elevului Vasile Turcu, care nu putea fi singulară, vis-à-vis de istoria Daciei expusă în manualul lui Martin Bolla, într-o epocă în care autoritățile oficiale ale Principatului negau, între altele, originea romană a românilor şi latinitatea limbii. De fapt, autorul manualului susținea că românii erau o ramură a triburilor de bulgari. Pe poziții asemănătoare cu Vasile Turcu se află şi adnotările elevului Mihai Vaida din Poiana Sărată (comitatul Trei Scaune). Exemplarul de la Cluj, 1798 (TC - 1362)[18], care poartă ex-librisul „Michaelis Vajda m[anu] pr[opria] Sösmezo”, cuprinde mai multe observații ale lectorului, care vizează capitolul IV *Historia Daciae*. Sub genericul *Turpa e[t] in Patria[m] peregrinum e[ss]e,* Mihai Vaida apelează la: informații din Strabo şi Horatiu pentru istoria Daciei în Antichitate; moartea regelui Decebal; părăsirea Daciei de către romani; originea poporului român etc.

Nu putem aborda existența mai multor mărturii documentare, care surprind atitudini față de carte şi lectură la dascăli şi elevi ai Blajului în *Vormärz*, fără să aducem în discuție un caz concludent ilustrat de reputatul profesor de la Liceul episcopal teologic şi la Seminarul din Blaj, Simeon Bărnuțiu. Posesor al unui exemplar din ediția Pestinum 1830 din acelaşi manual al lui Martinus Bolla (TC - 571), după cum mărturiseşte ex-librisul în creion „Simeon Bărnuțiu”, cititorul a fost interesat, între altele, aşa cum rezultă din notițele marginale, de: istoria Suediei în evul mediu; efervescența politică europeană care a contribuit la: pregătirea Congresului de la Viena (1815); împărțirea Poloniei între puterile europene; războiul ruso-turc şi pacea de la Bucureşti (1812); convenția de la Akkerman (1827) etc. Este o dovadă în plus care îmbogățeşte portretul spiritual al profesorului din Blaj, ideologul Revoluției de la 1848-1849, autorul celebrului discurs de la Blaj, interesat şi de istoria modernă a continentului european[19].

Înclinațiile spre lectură ale studioşilor de la Blaj, cât şi atitudinea față de carte în anii în care se pregătea Revoluția de la 1848-1849, indicând anumite trăsături caracteristice ale profilului generației prerevoluționare şi revoluționare din Transilvania, sunt mai numeroase şi mai diverse. Mai stăruim, acum şi aici, doar asupra unui generos exemplu, ilustrat de un alt elev al şcolilor, Nicolae Pauleti (1817-1848). Este cunoscut în

[17] Iacob Mârza, în *Sargetia*, XVIII – XIX, 1984-1985, pp. 383, 385, 388-389.
[18] *Ibidem*, p. 383.
[19] *Ibidem*, p. 378.

istoriografia culturală contemporană mai ales pentru interesul constant pentru folclor, dar şi ca autor a unor creații poetice de factură preromantică, dovedindu-se interesat şi de producția de carte (originală ori în traducere) din Muntenia şi Moldova[20]. Investigațiile asupra celor cinci cataloage, transcrise de elevul blăjean N. Pauleti, care însumează 230 titluri[21], sugerează, pe de o parte, interesante aspecte ale evoluției culturii în Muntenia şi Moldova sub semnul postiluminismului, preromantismului şi romantismului. Pe de altă parte, documentele publicate indică şi interesul pentru cultura română modernă a unor elevi de la Blaj, reprezentați de N. Pauleti. Avem în vedere domeniile literaturii, poeziei, teatrului şi istoriei, la care se adaugă gramatica, literatura didactică şi populară, geografia, literatura calendarelor, presa etc. Cărți de-ale lui Florian Aaron, Vasile Aaron, Constantin Aristia, Gheorghe Asachi, Vasile Bob Fabian, Zaharia Carcalechi, Ion Ghica, Petru Maior, Simion Marcovici, Anton Pann, Grigore Pleşoianu, Vasile Pogor, Ion Heliade Rădulescu, Gheorghe Seulescu, Paul Vasici, Iancu Văcărescu, Ion Voinescu ş.a., au interesat pe unii studioşi blăjeni în *Vormärz*, alături de tălmăciri din scrierile lui Alfieri, Byron, Defoe, Dumas - tatăl, Florian, Hugo, Kotzebue, Lamartine, Molière, Rousseau, Voltaire, Young etc. Lucrările lor au putut constitui tot atâtea lecturi pentru N. Pauleti şi camarazii săi, într-o epocă de răspândire a curentului romantic şi preromantic în cultura românească[22].

Dacă suntem de acord cu afirmația că bibliotecile au îndeplinit un rol indiscutabil în epoca modernă în creionarea identităților colective[23], atunci paleta de atitudini față de carte şi unele ipostaze de lectură la dascăli şi elevi ai Blajului din prima jumătate a secolului al XIX-lea primesc noi semnificații culturale şi politice. Ele sunt încadrabile, cronologic şi problematic, în aşa-zisa „a doua revoluție a cărții şi a librăriei de masă (1760-1914: „la seconde révolution du livre et la libraire de masse”), concept lansat de istoriografia franceză[24]. Căci numeroasele lecturi din anumite cărți, majoritatea manuale şcolare ori lucrări cu funcții didactice, de exemplu Martin Bolla, *Primae liniae historiae universalis*, la care se adaugă şi altele care au stârnit interesul elevilor de la Blaj, în *Vormärz* (Anton Balomiri, Michael Elekesi, George Cassian, Nicolae Găietan, Filimon Kaba, Basiliu Turc ş.a.) pot constitui un punct de plecare în schițarea unei istorii culturale a românilor ardeleni. S-ar putea identifica, chiar la nivelul şcolilor Blajului, nu numai o *rețea a cărții,* volume de istorie, de pildă, dar şi o *rețea a cititorilor (lectorilor)*. Interesul pentru volumele de istorie are o semnificație culturală aparte, fiindcă ele ofereau nu numai o anumită înțelegere a trecutului, dar şi puncte de reper pentru prezentului lectorilor. Sunt tot atâtea aspecte pentru o viitoare cercetare, care converg spre o istorie intelectuală a

---

[20] Vezi Nicolae Pauleti, *Scrieri. Poezii originale. Folclor. Traduceri din Ovidiu*. Ediție îngrijită, prefață şi glosar de Ioan Chindriş, Bucureşti, „Minerva”, 1980.
[21] Cf. Iacob Mârza, *Cinci liste cu cărți de la Nicolae Pauleti (1839 – 1842),* în *Apulum*, XXIV, 1987, pp. 269-282.
[22] Vezi sugestii la Mircea Anghelescu, *Lectures et attitudes romantiques dans la société roumaine au debut du XIX-e siècle,* în *Synthesis,* II, 1975, pp. 97-106.
[23] A se vedea volumul *Les bibliothèques centrales et la construction des identiiés collectives*. Edité par Frédéric Barbier et István Monok, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2005, p. 9 sqv.
[24] Vezi Frédéric Barbier, *Histoire du livre en Occident*. Troisième édition revue, corrigée et augmentée, Paris, Armand Colin, 2012.

Europei moderne[25], în care istoria şcolilor de la Blaj, prin profesorii şi elevii lor, ar trebui să-şi găsească un loc.

[25] A se consulta: *Contribution à l'histoire intellectuelle de l'Europe: réseaux du livre, réseaux des lecteurs*. Édité par Frédéric Barbier, István Monok, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008.

LA BELLE ÉPOQUE: STUDENT ROMÂN DIN TRANSILVANIA LA UNIVERSITĂȚILE EUROPENE

LA BELLE ÉPOQUE: ROMANIAN STUDENT FROM TRANSYLVANIA TO EUROPEAN UNIVERSITIES

Prof. Univ. Dr. *Cornel SIGMIREAN*
Facultatea de Ştiinţe şi Litere, Universitatea „Petru Maior" Târgu-Mureş
cezar_sigmirean@yahoo.com

ABSTRACT

The end of the 19th century and the beginning of the 20th century represented the golden age of the European universities. More and more Romanians from Transylvania attended European universities, colleges, art academies, polytechnic and music colleges, as well as other university colleges. Education became the main way for the social ascent or the maintenance of status in case of Romanians, too. Being in great university cities, various spaces of culture and civilization represented the beginning of unique experiences, through which they shaped new cultural aspirations, assumed a new lifestyle. In this way, Romanians, at the elite's level, made the decisive step toward assuming the values of the modern society. The integration in the life of the big cities, the daily life with seminars, courses, exams, balls, theatre, opera, cabaret and sacrifices supposed by the studies (rent and expenses) created the students' life at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. However, those years symbolize an entire period of the European civilization, that "belle époque of a respectable, sentimental and bacchanal 19th century", with the glamorous life of Vienna, the époque of waltz and cafes, when the cafe represented an institution, a club, accessible for everyone in exchange for a cheap cup of coffee.

Keywords: *Romanian student, university cities, quartir, cafe, balls, la belle époque*

Secolul al XIX-lea, „secolul cel lung" a stat sub semnul trecerii de la vechea societate a ordinelor, dominată de valorile aristocratice şi ierarhii dictate de mărimea proprietăților, la o societatea mai fluidă, guvernată de valori burgheze[1]. Pe acest fond, în Europa a avut loc o creştere a numărului de universități (250 în jurul anului1850) şi de studenți, în paralel constatându-se declinul unor profesii considerate învechite (armata, carierele ecleziastice) şi ascendentul pe care-l câştigă profesiile juridice, ingineria, medicina etc. Ca număr de studenți, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Franța se înregistreau circa 7.400 la 1830, în Spania 9.867 la 1826, la care se mai adaugă 3.810 elevi de la gimnaziile care funcționau pe lângă universități. În Rusia, între 1836 şi 1847 a avut loc o dublare a numărului de studenți, de la 2.000 la 4.000. Italia se estimează că avea aproximativ 5.000 de studenți[2].

Vârsta de aur a universităților europene s-a scris, însă, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, în epoca marilor reforme, provocate de universitățile germane[3]. În anul 1900, Universitatea din Viena avea circa 6.000 de studenți iar Universitatea din Budapesta ajungea la 8.026 studenți în 1913. A fost perioada

[1] Christophe Charle, *Intelectualii în Europa secolului al XIX-lea*, Iaşi, Institutul European, 2002, p. 50.
[2] *Ibidem*, p. 71.
[3] Liviu Andreescu, *Privilegii savante. O istorie a libertăților universitare în Europa şi Statele Unite*, Iaşi, Institutul European, 2013, pp. 103-143.

autonomizării unui număr mare de discipline, când universitarii se legitimau în primul rând prin performanțele științifice, devenind adevărate modele sociale. „Cultul savanților şi al științei devine în acea epocă una dintre noile religii laice ale societății industriale în curs de descreştinare.”[4]

Ideea iluministă a emancipării prin cultură, a legitimării propriei existențe sau a comunităților naționale prin instruire şi cultură a devenit tot mai convingătoare şi în rândul românilor din fostul Imperiu habsburgic. Începând cu secolul al XIX-lea, un număr tot mai mare de români din Transilvania încep să frecventeze universitățile, politehnicile, şcolile superioare, academiile de arte frumoase, conservatorul şi alte instituții de învățământ superior din Europa[5]. Instruirea devenea şi pentru români principala cale de ascensiune socială sau de menținere a statutului. Întâlnirea cu marile oraşe universitare, cu alte spații de cultură şi de civilizație, a reprezentat pentru ei începutul unor experiențe unice, prin care s-au modelat noi caractere, s-a asumat un nou mod de viață, românii, la nivelul elitelor, făcând pasul decisiv în asumarea valorilor societății moderne. Dintr-o analiză realizată pe un eşantion de 3.250 de studenți români din Transilvania, care între 1867-1918 au urmat studii la universitățile europene, rezultă că 25,93% proveneau din familii de agricultori[6]. Ca origine geografică, majoritatea proveneau din mediul rural, în condițiile în care la începutul secolului al XIX-lea, 85,90% dintre români îşi asigurau veniturile din agricultură. În 1880, doar 82.000 de români trăiau în oraşe, reprezentând doar 3,4% din totalul românilor care trăiau în Ungaria istorică[7]. Ca urmare, întâlnirea cu şcoala, cu universitățile a fost decisivă pentru mulți români. În societatea modernă, educația - cum spunea Eric Hobsbawm - a devenit un bilet de intrare în zonele superioare şi mijlocii ale societății[8]. Prin învățătură, prin educație, adolescenții din clasele de jos ale societății au căutat ca prin viitoarele profesii intelectuale, dobândite prin studii, să realizeze trecerea într-o nouă categorie socială, să ascedă la cultură, să dobândească un statut social superior.

Sigur, în crearea societății moderne la românii din Transilvania au contat mult şi factorii endogeni, politica statului austro-ungar de reformare şi dezvoltare a societății central-europeane conform modelului occidental. Dar, aşa cum remarca istoricul Keith Hitchins, în cazul românilor, în acest proces, un loc aparte, l-a ocupat intelectualitatea formată în universitățile din Europa, ca principal mediator între lumea rurală din care provenea şi societatea urbană, cosmopolită în care a urmat studii universitare.

Astfel, între anii 1801-1919, la institutele teologice din Transilvania, greco-catolice şi ortodoxe, şi la universitățile din Europa Centrală şi de Vest sunt înregistrați

---

[4] Christophe Charle, *op.cit.*, p 274.
[5] Pentru itinerariile universitare ale formării intelectualității româneşti din Transilvania vezi, Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității româneşti din Transilvania şi Banat în epoca modernă*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000; Lucian Năstasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tinerii din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006.
[6] Cornel Sigmirean, *op.cit.*, p. 219.
[7] Keith Hitchins, *România 1866-1948*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1996, p. 225.
[8] Eric Hobsbawm, *Era imperiului.1857-1914*, Iaşi, Editura Cartier, 2002, p.226.

15.205 tineri români[9]. În perioada 1850-1919 sunt înscrişi circa 13.164, din care 1.693 la universitățile din afara Ungariei istorice, respectiv din Austria, Germania, Italia, Belgia, Franța etc. În total, geografia universitară de formare a intelectualității româneşti din Transilvania între anii 1851-1919 cuprinde 118 de academii şi universități din Europa.

ORAŞELE UNIVERSITARE: CLUJ, BUDAPESTA, VIENA, BERLIN, LEIPZIG, MÜNCHEN

Pentru circa 2.672 de tineri români, între anii 1872-1919, principala destinație pentru obținerea unei diplome a fost Clujul, cu Universitatea Regală „Francisc Iosif" fondată la 1872, cu Academia Regală de Agricultură de la Cluj-Mănăştur şi Academia Regală de Comerț. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, în anul universitar 1900-1901 la Universitate erau 1.240 de studenți, iar în anul 1912-13 erau 2.124 de studenți. La începutul secolului XX, Universitatatea s-a mutat într-o nouă clădire, s-au construit clinicile universitare. De asemenea, au fost dotate cu clădiri impunătoare Institutul Agronomic din Cluj (Academia Regală de Agricultură Cluj-Mănăştur), Academia Regală de Comerț, Consevatorul, Institutul Superior de Desen, la care se adaugă clădirile institutelor teologice, romano-catolic, reformat şi unitarian. Clujul, care în anul 1900 avea circa 50.900 de locuitori, devenea un oraş universitar. S-a creat o amplă rețea de institute, s-au creat fundații universitare, s-au pus bazele a numeroase societăți studențeşti, care reflectau mozaicul etnic şi confesional al populației universitare: maghiari, germani, români, evrei, ruteni, slovaci, croați, sârbi şi alte naționalități, iar din punct de vedere confesional: ortodocşi, greco-catolici, romano-catolici, reformați, evanghelici, unitarieni, israeliți ş.a.[10] S-a creat o lume universitară a Clujului. Între Universitate şi populația oraşului se stabileşte o relație specială. Publicul clujean participă la evenimentele din viața Universității, la festivitățile de deschidere şi închidere a anului universitar, la susținerea doctoratelor, la balurile studențeşti etc.

Oraşul în care au studiat cei mai mulți români la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea a fost Budapesta. În total au studiat 3.013 români: 2.609 la Universitate, 303 la Universitatea Tehnică, 24 la Academia Militară „Ludovila", 36 la Academia Regală de Medicină Universitară, 31 la Academia Orientală de Comerț, 8 la Academia de Belle Arte şi 2 la Institutul de Educație Fizică.

Devenită a doua capitală a Imperiului, Budapesta s-a grăbit să ajungă din urmă sau chiar să depăşească Viena, imitând, în construcții, marile metropole: Berlin, Roma, Paris, Londra, New York. La sfârşitul secolului al XIX-lea se construiesc marile bulevarde, se ridică palate maiestuoase, iau naştere marile bănci, muzee, teatre, hoteluri, patiserii şi cabarete. Deşi votul universal s-a introdus în Ungaria abia în 1945, în Budapesta s-a construit în stil westminster cel mai mare parlament din Europa. Populația oraşului devine

[9] Cornel Sigmirean, *Intelectualii români din Transilvania şi universitățile din Europa (1801-1919)*, în Cornel Sigmirean (coord.), *Universități, intelectuali şi cultură în Transilvania secolului al XIX-lea*, Sibiu, Editura Astra Museum, 2013, p. 33.
[10] Idem, *Clujul universitar la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea - mediu al confluențelor etno-confesionale, culturale şi politice*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai"*, III-IV, 2000-2001, Tîrgu-Mureş, pp. 19-27.

un adevărat mozaic de naţiuni şi confesiuni. În 1910, populația Budapestei era de peste 880.000 de locuitori, din care 756.070 maghiari, 78.882 germani, 20.359 slovaci, 2.777 români, 242 ruteni, 2.796 sârbi, 3.072 croați, 5.003 cehi, 5.782 polonezi, 4.488 alte naționalități. Sub raport confesional, erau 522.151 romano-catolici, 9.428 greco-catolici, 24 catolici-armeni, 6.962 ortodocşi, 43.562 evanghelici, 86.990 reformați, 2.120 unitarieni, 203.687 israeliți şi 1.447 alte confesiuni[11].

Climatul marii metropole era animat de o numeroasă populație şcolară şi universitară: Universitatea Regală Maghiară, care înaintea Primului război mondial avea peste 8.000 de studenți, Universitatea Tehnică, fondată la 1871, la care în anul universitar 1912-1913 studiau 2.115 studenți, Academia de Medicină Veterinară, Academia Orientală de Comerț, Academia de Muzică, Şcoala Superioară de Arte Plastice, Institutul de Educație Fizică şi numeroase institute teologice, toate contribuind la întregirea peisajului urban al oraşului. Pe seama lor s-au construit impresionante edificii, majoritatea ridicate la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, construite într-un grandios proiect național, care a marcat o mie de ani de la aşezarea ungurilor în Panonia.

Cel mai important centru universitar al Imperiului austro-ungar a fost Viena. O reputație aparte avea şcoala de medicină vieneză, ceea ce i-a adus capitalei imperiului renumele de „Viena - Mecca medicinei". Era, apoi, reputația în sine a universității. Fondată în secolul al XIV-lea, în 1365, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, universitatea a fost dotată cu un nou edificiu, construit în Ringstrasse, într-un elegant stil renascentist, simbol al culturii liberale.[12] Inițial, ministrul Leo Thun şi colaboratorii săi au dorit ca noul centru universitar să fie construit într-o combinație de stil englezesc şi gotic, aglutinat în jurul Bisericii Votive, dar, în cele din urmă, s-a impus ideea construirii ei în stil renascentist. Arhitectul noii clădiri a Universității, Heinrich Ferstel, s-a documentat în Italia, studiind arhitectura universităților din Padova, Genova, Bologna şi Roma. Construcția s-a încheiat în 1884, fiind completată de grandioase institute auxiliare: clinici, Observatorul Astronomic, Institutul Central pentru Meteorologie şi Magnetismul Pământului, Biblioteca Universității, cu cele peste 340.000 de volume, şi alte edificii.

Oraşul universitar înseamnă, însă, studenți. La sfârşitul secolului al XIX-lea, Universitatea avea peste 6.220 de studenți (1890-1891).[13] Alte mii de studenți se instruiau la Universitatea Tehnică din Viena, la Institutul Agronomic, la Academia Comercială, la Academia Orientală de Comerț, la Academia de Muzică, la Academia de Arte Frumoase şi la alte institute de nivel superior.

Viena, capitală Imperiului şi metropolă universitară, a exercitat o fascinație aparte: arhitectura şi organizarea spațiului urban, teatrul, opera vieneză, calitatea serviciilor publice, ordinea, disciplina, calitatea învățământului - prin profesori ca Rudolf von Ihering,

---

[11] *Budapest székes főváros statisztikai és kőzigazgatási évkönyve, XI évfolyam 1901-1902,* Budapest, 1914, p. 43. Pentru istoria Budapestei la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea vezi John Lukacs, *Historical portrait of a city and his culture*, London, Weidenfeld and Nicholson, 1989; Fr. Fejtő, *Cel mai frumos oraş de pe Dunăre*, în Geo Şerban (coord.), *Budapesta literară şi artistică. Interferențe, identitate modernă, tentația Occidentului*, Bucureşti, Editura Univers, 1998.
[12] Carl E. Schorke*, Viena: Fin-de-siècle, politică şi cultură* , Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 37.
[13] *Jahrbuch der K.K. Universität Wien für das Studienjahr 1893/94*, 1894, Wien, pp. 138-139.

cel mai important reprezentant al dreptului roman din timpul său, Franz Brentano, gnoseolog şi psiholog, slavistul Konstantin Jirecek, istoricul Otto Karl Lorenz, părintele genealogiei moderne, internistul Josef Skoda (fratele întemeietorului uzinelor Skoda de la Pilsen) ş.a.

În instituţiile de învăţământ de la Viena între 1850 şi 1918 au studiat circa 900 de români din Transivania: 697 la Universitate, 89 la Universitatea Tehnică, 5 la Institutul de Medicină Veterinară, 27 la Şcoala Superioară de Agricutură de la Mariabrunn, 5 la Academia Consulară, 18 la Academia de Comerţ, 5 la Academia de Arte Frumoase, 26 la Academia de Muzică şi Teatru, 1 la Academia de Artă Decorativă, 27 la Institutul de Teologie.

Numeroşi studenţi români s-au înregistrat la instituţiile de învăţământ din Germania, Berlin, München, Bonn, Leipzig etc. La Berlin au studiat 84 de români din Transilvania, din care 61 la Universitate, 16 la Universitatea Tehnică Charlottenburg, 2 la Academia de Agricultură, 3 la Şcoala de Comerţ, 1 la Academia de Arte Frumoase şi 1 la Academia de Muzică. Universitatea Friedrich-Wilhelm din Berlin, creată la 1810, din iniţativa filosofului G. Fichte şi a teologului Friedrich Schleiermacher, era una dintre destinaţiile preferate ale tinerilor dornici să-şi perfecţioneze studiile în Germania. Renumele universităţii se datorează filosofului Wilhelm von Humboldt, iniţiatorul reformei din învăţământul german, prin promovarea cercetării şi crearea de institute specializate în universităţile germane[14]. Al doilea centru universitar, preferat de studenţii români, a fost Leipzigul, cu Universitatea „Alma Lipsia”. Fondată în anul 1409, Universitatea, cu celebra Bibliotecă „Albertina”, a reprezentat pentru români, după cum aprecia istoricul Klaus Heitmann, „un punct de cristalizare pentru studiile din străinătate ale intelectualilor români, atât din Austro-Ungaria, cât şi din Moldova şi Muntenia”[15]. La Leipzig a apărut în 1872 prima gazetă în limba română din afara graniţelor, *Fama Lipscia*. Centrul de atracţie pentru români îl reprezenta *Institutul pentru Limba Română*, susţinut financiar de către statul român, institut condus de profesorul Gustav Weigand[16], considerat mult timp drept cel mai mare specialist în domeniul lingvisticii româneşti din afara graniţelor, altfel, adept al originii sud-dunărene a poporului român[17]. Cursurile profesorului Weigand au fost audiate de viitorii filologi Sextil Puşcariu, Constantin Lacea, Sterie Stinghe ş.a. Din Regat, la Universitatea din Leipzig au studiat filosoful Constantin Rădulescu-Motru, economistul şi omul politic Virgil Madgearu, poetul Panait Cerna, geograful Simion Mehedinţi, istoricul Nicolae Iorga şi alţii, atraşi de renumele unor profesori precum W. Wundt, Karl Brugman, Eduard Sieves ş.a. La Leipzig s-au înregistrat studenţi români din Transilvania şi la Şcoala Superioară de Comerţ (14 români) şi la Academia de Muzică (8 români). Un loc aparte în reţeaua universităţilor germane îl ocupă

---

[14] Christophe Charle, Jacques Verger, *Istoria universităţilor*, Iaşi, Institutul European, 2001, pp. 121-126.

[15] Klaus Heitmann, *Oglinzi paralele. Studiu de imagologie româno-germană*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, p. 183.

[16] Vasile Arvinte, *Contribuţia lui Gustav Weigand la dezvoltarea filologiei româneşti*, în *Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară (Iaşi) A. Lingvistică*, XXXIII, 1992-1993, pp. 29-42.

[17] Sextil Puşcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinereţe (1895-1906)*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968, p. 31.

instituțiile de învățământ din München, prin celebra Universitate Tehnică, la care a studiat Aurel Vlaicu, sau la Academia de Arte Frumoase, frecventată de pictorii Alexandru Liuba Sava Henția, Traian Mureşan şi alții. Münchenul trecea la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea drept cel mai important centru artistic al Germaniei, era oraşul poeților şi pictorilor.

În general, în alegerea studiilor sau a specializării, tinerii erau atraşi de performanțele unor profesori, de celebritatea pe care o avea o anumită specializare. Pentru studii de pedagogie era preferată Universitatea din Jena, unde a studiat Onisifor Ghibu, pentru matematică Universitatea din Göttingen, unde a studiat Augustin Maior. Acolo marele fizician a publicat în 1907 primele rezultate ale cercetărilor sale, *Asupra telefoniei multiple*, în revista *Elektronische Zeitschrift*[18].

PEREGRINAȚIA ACADEMICĂ ÎN TIMPUL STUDIILOR

Învățământul universitar german, inclusiv din Austro-Ungaria, prin reformele inițiate de W. von Humboldt a încurajat mobilitatea studenților pe parcursul anilor de studii. Sextil Puşcariu relata că „libertatea academică" din universitățile germane le dădea dreptul studenților să piardă câteva semestre la început, „gustând numai plăcerile vieții de student", depunând examenele numai la sfârşitul studiilor[19]. Celebrul istoric şi scriitor austriac Stefan Zweig s-a înscria la Universitatea din Berlin, căutând acolo „un tip mai înalt şi mai desăvârşit de libertate"[20], fără gânduri de a învăța, eventual pentru a întâlni un poet, un scriitor mai celebru, pentru a cunoaşte atmosfera culturală specifică unui oraş[21].

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, fiecare student putea urma un semestru la o universitate, pentru a continua următorul semestru la o altă universitate, având posibilitatea să audieze mai mulți profesori şi mai multe tipuri de cursuri, reunind mai multe credite transferabile, ce puteau justifica semestrele necesare prezentării la examenele de doctorat. În finalul unei asemenea peregrinații universitare, studentul decidea specializarea şi universitatea unde să depună examenul de absolvire, să-şi susțină doctoratul[22]. Dintre românii din Transilvania care au studiat în Germania şi au frecventat mai multe universități îi amintim pe: Adrian Cristea, care a studiat la universitățile din Berlin, München şi la Universitatea Tehnică din München, George Dima a studiat la Universitatea Tehnică din München şi la Academia de Agricultură din Hohenheim, Aurel Dobrescu la Universitatea Tehnică din München şi la Politehnica Mittweida, George Dusoiu la Universitatea Tehnică din München şi la Universitatea Tehnică din Stuttgart, Onisifor Ghibu la universitățile din Jena şi Strassburg, Petru Groza la universitățile din Budapesta, Berlin şi Leipzig, George Iuga la universitățile din Bonn,

[18] Marin Șara, *Augustin Maior*, în *Reghinul Cultural. Studii şi articole*, II, coord. Grigore Ploeşteanu şi Marin Șara, Reghin, 1994, pp. 158-160.
[19] Sextil Puşcariu, *op.cit.*, p. 29.
[20] Stefan Zweig, *Lumea de ieri. Amintirile unui european*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2012, p. 124.
[21] Pentru fenomenul migrației universitare, vezi mai ales volumul *Academic migrations. Formation and Modernisation of Nation States in Europa (second part of the 19th century-1939*), eds. Natalia Tikhonova şi Victor Karady, CEU-Pasts, Inc., Budapest, 2005.
[22] Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 221.

München şi Strassburg, Constantin Lacea la Leipzig şi München, Ovidiu Maior la universitățile din Berlin, Halle şi la Academia de Agricultură din Berlin, Hilarius Mitrea la universitățile din Berlin şi Würzburg, Dionis Nistor la universitățile din Jena şi Leipzig, Iulius Olariu la universitățile din Erlangen şi Leipzig, Ioan Popu la universitățile din Berlin şi München, George Stinghe la Universitatea din Leipzig şi la Şcoala Superioară de Comerț din Leipzig, Petru Suciu la universitățile din Berlin şi München, Ioan Udrea la universitățile tehnice din Berlin şi Karlsruhe, Ioan Ursu la universitățile din Berlin şi München etc. Într-o scrisoare către Dimitrie Onciul, viitorul istoric Ioan Ursu îşi motiva „peregrinația" prin faptul că: „Am crezut că e bine să cunosc şi alte universități şi oraşe din Germania şi de aceea m-am folosit de prilejul că sunt la început, pentru ca să ascult un semestru - în nici un caz mai mult - şi pe profesorii de aici."[23]

Mobilitatea în timpul studiilor a depăşit în cazul multor studenți granițele Germaniei: Sextil Puşcariu a studiat la Leipzig, Viena şi Paris, Ovidiu Dante Gherman a urmat studii la Heidelberg, Budapesta şi Cluj, Alexandru Bogdan la Leipzig, Berlin şi Budapesta, Ioan Lupaş la Berlin şi Budapesta, Octavian Goga la Berlin şi Budapesta, Iosif Popovici la Leipzig, Viena, Graz, Zagreb şi Paris, Aurel Babeş la Göttingen, München şi Viena, Augustin Maior la Göttingen, München, Budapesta şi Viena etc. Sigur, „peregrinația academică" înregistra şi cazuri de studenți care îşi prelungeau la nesfârşit perioada studiilor, sau se hotărau mai greu în privința studiilor pe care să le urmeze.

ÎN CĂUTAREA „QUARTIRULUI"

Universitățile frecventate, profilul studiilor, mediile culturale care i-au marcat ca studenți, curentele politice şi filosofice care i-au inspirat ca viitori oameni de cultură sau oameni politici sunt aspecte esențiale pentru biografia viitorilor intelectuali. Punerea în evidență a aspectelor cotidiene poate oferi şi o altă dimensiune reconstituirii fenomenului universitar. Integrarea în viața oraşelor universitare, condiția vieții de student, suținerea la studii, viața de fiecare zi într-un oraş universitar, sacrificiile cu care au putut urma studiile pot reprezenta elemente importante pentru o istorie a formării intelectulității.

Pentru viitorii studenți, la început erau emoțiile întâlnirii cu marile oraşe, găsirea unei gazde, integrarea în viața universitară a oraşului. În amintirile sale, Petru Groza, relatează întâlnirea cu Budapesta, unde descindea în anul 1903 împreună cu colegul său Rudolf Opreanu, pentru a urma studii de drept: „Sosiți la Budapesta, primul nostru gând a fost desigur, să căutăm o cameră. Şi ne-am apucat atunci să cutreierăm străzile înguste şi întortocheate din jurul universității, cercetând diferitele camere de închiriat anunțate prin tăblițe afişate la poartă, până ce am dat de una cu inscripția «cameră cu două paturi, intrare separată, 22 de florini». Noi nu vom uita niciodată această tăbliță, fiindcă ea s-a înfipt adânc în memoria noastră, în urma celor ce s-au întâplat. În adevăr, am urcat scările, am văzut camera, şi bucuroşi că am găsit-o, am achitat chiria pe o lună, plătind cei 22 de florini. Apoi, ne-am întors la gară, ca să ne luăm bagajele. Dar când ne-am întors pe

[23] *Ibidem.*

înserate cu bagajele, ne-am dat seama că am uitat numele străzii. Am rămas şi fără gazdă şi fără bani."[24]

Stăpâniți de gândul naiv al provincialului, de a locui aproape de universitate, cei doi tineri îşi caută o nouă gazdă, pe cât se poate la „umbra universității". Şi au găsit-o pe strada Képiró: „A doua zi am aflat - îşi aminteşte Groza - că ne aflăm pe o stradă cu o seculară reputație în Budapesta, unde prostituția era legalizată şi instituționalizată. Şi atunci, alte căutări."

Peripețiile lui Groza şi ale colegului său Rudolf Oprean nu erau trăite de toți tinerii români care ajungeau la Budapesta. Cei mai mulți erau aşteptați la gară de colegii din anii mai mari sau plecau cu recomandări precise de acasă. Axente Banciu, profesor şi gazetar la Braşov, în volumul de memorii, *Vălul amintirilor*, ne relatează o întâlnire mai fericită cu oraşul de pe malurile Dunării: „Ajuns în fața gării, după ce îmi lăsasem bagajul la garderobă, mi-am scos carnetul în care îmi notasem itinerarul cu care mă-narmase fostul meu profesor Dr. Valer Branişte, şi pornii înainte pe strada Kerepesi. Din acesta, conform îndrumărilor din carnețel, o sucii pe Muzeum Körút de unde, trecând prin fața statui lui Arany din fața Muzeului Național, ajunsei în Piața Kálvin, de care ştiam că nu mai e departe Dunărea cu Doczauer din colțul bulevardului Vámház, unde luau masa ai noştri şi unde găseşti tot ce îți trebuie - cum îmi spunea profesorul Branişte - şi vorbă românească şi sfătuitori şi ciceroni şi prieteni. Fără să schimb o vorbă cu vreun ungur m-am pomenit vorbind iarăşi limba cu frații mei."[25] Ajuns la restaurant, descoperă că la o masă se vorbea numai româneşte, iar I. Baptist Boiu, fiul lui Zaharia Boiu, cânta la paharele de bere după cină, *Doina lui Lucaciu*.

Unora, întâlnirea cu marile oraşe le provoaca o adevărată panică. Alexandru Lupeanu-Melin, profesor mai târziu la Blaj, relatează sosirea sa în toamna anului 1911, la Budapesta, pentru a urma studii la Facultatea de Litere şi Filosofie:

> *„Înainte, departe încă, un nor şi mai greu de fum stătea neclintit pe acoperişul de palate sure, ale căror geamuri nu se observau decât cu linii negre, dese, verticale - Budapesta. Mă îngrozea tot mai tare. Apoi, în pregătirile de sosire ale pasagerilor din tren, n-am mai avut răgaz de reflecții, ci m-am trezit într-un vuiet de locomotive, urnit de roți, clocot de mulțimi înfrigurate, hamalii şi arcurile afumate ale unei gări imense... gură de iad!*
> *Tremuram ca varga când am coborât treptele vagonului. Cinci oameni au sărit deodată să-mi ducă bagajul la tramvai... mă trăgeau la stânga şi la dreapta, se răsteau parcă la mine. Se înfuriau unii pe alții, într-o limbă gronțuroasă, dură de parcă stricau cioburi de sticlă în dinți: még-még-még. Ungurii din Ardeal vorbeau întins, mai moale parcă.*
> *Mă luau sudori!*
> *Aici să mă înfund eu în «păgânătatea asta?», vorba bunicii. În întunericul scrumului, în urletul de fabrici?*
> *Nu! Mă întorc acasă... Acolo-i lumină şi pace, e linişte. Mă duc la vlădici să mă hirotonisească şi să mă fac popă în satul nostru."*[26]

---

[24] Petru Groza, *Adio lumii vechi! Memorii*, Bucureşti, Editura Campania, 2003, pp. 52-53.
[25] Axente Banciu, *Vălul amintirilor*, Ediție, prefață, note şi glosar de Stelian Mândruț şi Adrian Andrei Rusu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, pp.177-178.
[26] Alexandru Lupeanu Melin, *Ce era „Petru Maior" pe vremuri*, în *Lumea universitară*, nr. 2-5, 1-15 martie 1922, p. 25.

În găsirea unei gazde, nu lipseau improvizațiile, soluțiile limită. Mulți dintre studenții români de la Universitatea Regală din Budapeste sau de la Universitatea Tehnică din Budapesta, lipsiți de mijloacele financiare care să le permită întreținerea, se cazau la Societatea „Petru Maior". Anual în camerele Societății erau cazați 2-4 studenți. „Rar student român la Budapesta - îşi aminteşte mai târziu Alexandru Lupeanu-Melin - care, până a apuca să colinde pe rând ovreii din cartierul Józsefváros aflându-şi o locuință, să nu fi făcut mai întâi cunoştință cu podeaua ori cu mesele de la «Petru Maior», având drept pernă la căpătâi volumele groase ale lui Hurmuzachi ori colecțiile «Familiei» lui Vulcan. Şi ce pernă minunată erau acestea! Având carte românească sub fruntea înfierbântată de impresiile zilei într-o mare de stăini, aveai senzația că nu te-ai depărtat prea tare de Ardeal şi că mâna mamei veghează nevăzut, ascunsă între filele îngâlbenite de la cap..."[27] Printre studenții care au beneficiat de „quartir" la „Petru Maior" s-au numărat George Bilaşcu (student la medicină, viitor profesor universitar), G. Pop (la drept), A. Alexi (drept), Simion Sfetozar (drept), George Orzu (drept), Ilie Precupaş (drept), Ioan Curiția (filosofie), Nicolae Sulică (filosofie), Isidor Pop (drept), Aurel Anderco (filosofie) Ioan Jantea (drept), Aurel Stan (politehnică), Anton Bălăcioiu (drept) şi alții[28].

Întâlnirea cu marile oraşe universitare era diferită, de la un student la altul, contând condiția familiei, localitatea de unde venea, părăsirea mediului rural fiind mult mai traumatizantă pentru tinerii studenți. Sextil Puşcariu, din Braşov, născut într-o familie înstărită, cu numeroase rude care au urmat universitățile europene, pleacă protejat încă de acasă:

„Ai pus banii bine? Biletele le ai la îndemână? Unde ai pus cheițele de la geamantan? Să nu le cauți la graniță [...]
Dar congresul rudelor - mamă, surori, mătuşi şi verişoare - staționat pe peronul gării la sfârşitul toamnei anului 1895, continua cu întrebările, sfaturile şi îndemnurile:
Mama:
Să ai grijă când schimbi trenul la Budapesta şi Viena, să nu uiți umbrela în plasa vagonului, şi imediat: O batistă curată ți-ai luat?"[29]

Viitorul filolog şi lingvist pleca la studii la Leipzig. În drum spre Leipzig, s-a oprit la Budapesta şi Viena. În capitala Imperiului, unde sosea în toamna anului 1895, are timp să facă un popas la „Cafeneaua Arkaden", apoi la Operă, unde se juca *Amico Fritz* de Masgani. Pentru muzee nu i-a rămas prea mult timp, dar suficient, „pentru a rămâne uluit de bogăția celor văzute". Apoi sosirea la Leipzig, unde până la găsirea unei gazde s-a cazat într-un „hotel de mâna a doua". A doua zi a găsit gazdă, „într-o locuiță cu două odăi vecine, a 30 de mărci inclusiv dejunul de dimineață, faimosul „Blümchenkafee", adică o cafea atât de străvezie, încât vezi prin ea floricelele din fundul ceştii de porțelan de Meissen."[30]

---

[27] *Ibidem*, p. 25.
[28] Petru Ilieşiu, *Raport general istoric despre activitatea Societății „Petru Maior" a Junimei Române din Budapesta*, 12 iunie 1876, Budapesta, 1877, p. 9.
[29] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 11.
[30] *Ibidem*, p. 21.

Treptat, descoperă unde se poate bea o bere de München mai ieftină, de unde se poate cumpăra un cârnat cu 25 de feningi, un vin bun, care li se urca repede la cap, (colegul lui, Constantin Lacea, viitorul lingvist, „îşi făcea damblaua şi ridica cu gesturi de atlet butoaiele goale de vin din curte"), şi, nu în ultimul rând, unde se pot cumpăra cărți în rate etc.

Aflat la studii la Leipzig, Horia Petra-Petrescu, într-o scrisoare către canonicul Ioan Micu Moldovan, nu-şi putea stăpâni emoția întâlnirii cu oraşul universitar german: „Viața studențească pe care o duc pe aicea e foarte potrivită. Am ce imi treie ca nutremânt spiritual. O să-mi umplu tolba cu proviziuni când voi pleca de pe locurile pe unde a călcat Schiller şi Goethe şi Richard Wagner şi sunt fericit că m-am ales cel puțin cu praful care l-au călcat ei în picioare."[31]

Alte experințe trăiau cei care plecau la Viena. Iuliu Moisil, student între anii 1879-1884, ne relatează împrejurările plecării la Viena*:* „Am plecat împreună cu Solomon Haliță, mentor fiindu-ne Sever Mureşianu, cu «delejanțul» din Beclean la Apahida, de unde apoi am luat trenul prin Cluj, Orade, Pesta la Viena. Acesta a fost primul nostru voiaj cu trenul... Ajunşi în «satul împăratului» - cum obicinuiau Românii ardeleni să numească metropola Austriei - ne-am căutat locuință. Odăi sunt peste tot locul de închiriat, ieftine şi bine mobilate şi mai cu seamă curate. Găsim îndată o odae pentru două persoane, eu şi cu cumnatul meu, cu 14 florini lunar şi nu prea departe de centru, în strada Belvedere. După recomandația unor prietini ne prezentăm a doua zi la şeful bucătăriei de la «Theresianum», de pe strada Favoriten, institut întemeiat de Împărăteasa Maria Teresia pentru fii de nobili, cu şcoală primară şi cursuri secundare. [Aici a urmat cursul liceal şi T. Maiorescu n.n.] Studenții români aveau un fel de privilegiu de a căpăta mâncarea de la marea bucătărie de aici cu preț ieftin: amiaza cu 20 de florini pentru două persoane (fără pâine). Amiaza se compunea din patru feluri: supă, rasol sau legume, friptură şi prăjitură, în cantitate suficientă, ajungând uneori şi pentru seară."[32] Viața la Viena nu era prea scumpă, ne mărturiseşte Iuliu Moisil. O cameră singură (cabinet) costa 6-7 florini pe lună, pentru două persoane 12-14 florini, cu serviciu şi deosebit cafeaua cu lapte dimineața. „Masa, la amiază, în restaurante, se putea avea cu vreo 34 cruceri (supă 6 cr., rasol cu 2 feluri de garnituri 24 cr., pâinea 2 cr. şi bacşiş 2 cr.; dacă luai şi o prăjitură coste 12 cr., dar se putea avea şi o jumătate cu 6 cr.). Cina - friptură şi vin - era prea scumpă pentru studenții şi aşa ceva nu ne permiteam a lua decât la şedințele Socității «România Jună», sau la serbarea Ajunului Anului Nou şi la alte eventuale serbări. De obicei, studenții se mulțumeau seara cu cârnăţei, wirstli, pâine şi o sticlă de «Abzugbier», bună şi foarte ieftină. Cei mai mulți studenți români trăiau din bursele primite de la fundațiile de stipedii, care erau de circa 200-400 de florini pe an. Pe lună cheltuielile se ridicau la 40 florini pentru întreținere la care se adăugau alte cheltuieli: taxele şcolare, cărțile, hainele, călătoria cu trenul (cu 50% reducere). Era mai greu pentru studenții care aveau doar 200 de florini pe lună. Dar, la Viena puteau servii masa la «Volksküche» (bucătăria populară), cam cu 12-14 cr. la amiază. Aici mâncărurile erau foarte bine gătite, dar te serveai singur... Unii studenți şi-au

[31] Arhivele Naționale. Direcția Județeană Cluj, fond *Ioan Micu Moldovan (Scrisori primite*), dosar 13902, f. 3.
[32] Iuliu Moisil*, Viața studenților români din Viena în a doua jumătate a sutei a XIX-a. Amintiri*, 1928, p. 370.

câştigat aşa de mare credit încât şefii de restaurante le-au creditat ani de zile masa, pe care au achitat-o după termiarea studiilor."

Alexandru Vaida Voevod, student al Facultății de Medicină a Universității din Viena, nu a cunoscut privațiunile prin care a trecut o parte dintre studenții români, studenți care au studiat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi primele doua decenii ale secolului al XX-lea. Provenea dintr-o familie bogată, aşa că atunci când a început studiile la Viena, tatăl său i-a găsit o locuință aproape de Universitate, în VIII Schlösselgasse, unde se găseau toate institutele, stând în gazdă cu colegul său Gustav Goldschmidt: „Plăteam fiecare câte 38 Fl pe lună. În schimb primeam: dimineața - un pahar de cafea cu lapte şi un corn (ori o jimblă-franzeluță); la amiază - o supă de carne, rasol cu sos, cartofi prăjiți în unt, legume şi prăjitură; seara friptură, cartofi, salată; iar pe deasupra spălatul rufelor, luminatul (lampă cu petrol) şi încălzitul. Mâncarea era foarte bună şi suficientă. Din când în când, doamna Munk ne servea şi câte un somon ori crap de Dunăre."[33]

În anul 1896, la Jubileul de 25 de ani al Societății „România Jună," s-a propus înființarea unui „Internat Academic" la Viena, care să adăpostească studenții români din capitala Imperiului austro-ungar, studenți lipsiți de mijloace.[34] Fondul urma să se constituie prin colecte şi prin taxele ctitorilor, persoane şi instituții care donează fondului suma de 1000 de florini sau 2000 de lei. În anul 1906, fondul era de 13.743 coroane, sumă insuficientă pentru ridicarea Internatului. În anul 1914, pentru crearea Internatului, s-a propus achiziționarea Vilei „Cuza" din Viena, care se vindea la licitație. A început războiul şi proiectul a fost abandonat.

La Budapesta, cu ocazia Jubileului Societății „Petru Maior", Emanoil Ungureanu, şi el un mecena al studențimii române, a propus ridicarea unui internat pentru studenții români care studiau în capitala Ungariei. S-a deschis o listă de subscripții, adunându-se suma de 20.000 de coroane. Entuziasmat de ideea ridicării unui internat, omul politic Vasile Goldiş îşi exprima speranța că o națiune de 12 milioane, cum este națiune română, uşor poate aduna peste 2 milioane de coroane. Vasile Stroescu, cunoscut mecena al culturii românilor din fostul Imperiu austro-ungar, prezent la serbările de la Budapesta, se arată mai sceptic, având rezerve față de românii din Regat şi mai ales față de clasa politică de la Bucureşti: „Ei nu ştiu a da; ştiu numai a lua. România a devenit o țara a funcționarilor: se nasc-bursieri, trăiesc ca funcționari şi mor ca pensionari." Făcând un bilanț al românilor din toate provinciile româneşti, se îndoieşte că se poate aduna suma scontată de V. Goldiş prin apeluri emoționale: „Anii trec, nevoile nu aşteaptă; mulți tineri şi-or pierde sănătatea şi viața, din mizeria traiului. Trebuie făcut ceva." Propune înființarea unei „Case a studenților", care să-şi creeze un fond, prin donații, concerte, baluri, din care la începutul fiecărui an universitar să se acorde ajutoare „studenților săraci, sârguincioşi, morali şi talentați". Marele mecena a făcut şi primul pas în acest sens, oferind suma de 12.000 de

[33] Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, Vol. I, prefață, ediție îngrijită, note şi comentarii de Alexandru Şerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p. 64.
[34] Gheorghe Moisescu, *Centenarul societății academice-literare „România Jună" din Viena, 1871-1971,* în *Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena pe anul 1972*, Viena, 1972, p. 146.

coroane pentru „Casa studenților”[35]. A propus ca suma să se depună la Banca „Albina”, sau la altă bancă, din care în fiecare an să se cheltuiască o mie de coroane. Fondul avea să se numească „Ioan Slavici”, numele scriitorului din cartea căruia, *Die Romänen in Ungarn,* el a învățat cel mai mult a-i cunoaşte şi iubi pe românii din Ungaria. Cu această ocazie, Vasile Stroescu le face studenților români de la „Petru Maior” următoarea urare:

> *„Doresc societății prosperare şi tot binele; iar tineretului român: sănătate, dor fără preget de muncă, şi ani mulți şi fericiți, spre folosul lor şi al națiunii noastre; în tihnă şi sănătate să se adape din izvorul cel nesecat al ştiinței, - casă-şi poată întocmi viața pe cât de activă, pe atât de frumoasă; şi în viața lor să nu uite mediul, sudoarea căruia a răsărit şi că în tinerețe au fost ajutați şi prin ajutor au plutit la suprafață: ca la rândul lor, să nu stea nepăsători, văzând luptele tineretului de a ieşi la liman, ci să le dea după putere, mână de ajutor. Primiți vă rog încredințarea osebitei mele stime către societate; stimă şi iubire către tineretul român, viitorul neamului.”*

Îndemnul său era un adevărat testament pentru tineri, într-o perioadă când oamenii credeau în cultură mai mult decât oricând, convinşi fiind că indivizii şi comunitățile se pot emancipa prin cultură, aceasta reprezentând sursa progresului.

Începerea războiului a dus la abandonarea inițiativei de ridicare a internatului de la Budapesta.

SERILE DE CUNOŞTINȚĂ, SERATELE ŞI BALURILE

Studiile, viața la cursuri, în biblioteci, laboratoare îi ajuta pe tinerii români să se integreze treptat în mediul universitar. La începutul fiecărui an universitar erau celebrele „seri de cunoştință”. Atât la Viena, cât şi la la Budapesta se organizau cu mare fast, în sălile unor hoteluri şi restaurante centrale. În anul 1899 studenții români de la Viena au organizat evenimentul în salonul Restaurantului „Mitzka” de pe Schottengasse, foarte încăpător, dar insuficient pentru numărul mare de participanți. În 1911 s-a organizat la restaurantul „Johannishof”, prilej pentru studenți de a lega prietenii, de a petrece şi de a cunoaşte membrii coloniei române din Viena.

De asemenea, momente importante din viața studenților erau „balurile” de la Societatea „Petru Maior” din Budapesta sau de la Societatea „România Jună” a studenților români de la Viena. Primul bal, Societatea „Petru Maior” l-a organizat în 1869, după care a devenit un eveniment anual. La asemenea baluri şi serate erau invitați reprezentanții societăților studențeşti din Viena, Graz, Cluj, colegii sârbi, slovaci, croați de la universitate, fruntaşii politici români şi membrii comunității româneşti de la Budapesta. Programul unei asemenea serate cuprindea recitaluri de muzică corală, susținute de corul Societății „Petru Maior”, la pian se interpretau piese ale unor autori clasici, se țineau disertații pe teme literare sau de istorie națională. În anul 1895, de exemplu, serata s-a ținut la Vigadó (Reduta), şi s-a bucurat de prezența pianistei Alma de Dunca Şchiau. Programul seratei a cuprins piese muzicale de Ciprian Porumbescu, Fr. Liszt, P. Mascagui, Alexandru

[35] Petru Groza, pe baza unei scrisori trimise de Vasile Stroescu lui Victor Groza, preşedintele de atunci al Societății „Petru Maior”, afirmă că la jubileul de la Budapesta marele filantrop ar fi donat Societății suma de 50000 de coroane, „care egala toate fondurile realizate de această societate timp de cincizeci de ani”, în P. Groza, *op. cit.*, p. 71.

Mocioni (*Pensée fugitive*), Schubert şi G. Dima[36]. În anul 1898, serata s-a desfăşurat sub patronajul lui Alexandru Mocioni de Foeni, cu participarea cântăreţelor Valeria Pop, Ecaterina Mezei, Matilda Olteanu şi Virginia Gall. În program au figurat piese din I. Vidu, Carol R. Karos, Mendelsson Bartholdy etc. „A fost multă lume din Budapesta şi din toate colţurile ţării”, se spunea în *Raportul anual al Societăţii „Petru Maior”*[37].

În anul 1912 s-a marcat Jubileul Societăţii „Petru Maior”. Iniţial, serbările au fost programate iarna, dar, din cauza timpului nefavorabil, s-au reprogramat în luna aprilie[38]. Întreaga manifestare a fost pusă sub patronajul înalţilor ierarhi, mitropolitul Bisericii Greco-Catolice Victor Mihaly de Apşa, Ioan Meţianu, mitropolitul Bisericii Ortodoxe, episcopul de Gherla Vasile Hossu şi episcopul de Caransebeş Miron Cristea. Au fost prezenţi principalii lideri români, în primul rând deputaţii din Parlamentul de la Budapesta. Au concertat Veturia Mureşan - viitoarea soţie a poetului Octavian Goga, Aca de Barbu - în perioada interbelică directoare a Operei din Timişoara, Lucia Cosma, doamna de Hervay, A Voileanu ş.a. Au răspuns invitaţiei şi reprezentanţii studenţilor români de la Viena, Cernăuţi şi Cluj. Din Transilvania au plecat numeroase familii, dornice să participe la aniversarea a 50 de ani de la crearea Societăţii „Petru Maior”. Ziarul „Românul” scria că „aproape toate trenurile din Ardeal erau încărcate cu lume românească.”[39] Cuvântul de deschidere la banchetul care s-a ţinut în sala mare a Hotelului „Pester Lloyd” a fost ţinut de George Pop de Băseşti, preşedintele Partidului Naţional Român. Întreaga manifestare s-a încheiat cu un bal, despre care Petru Groza mărturisea mai târziu, că a fost de „o eleganţă neobişnuită”[40]. La masă s-au servit rafinate preparate culinare: supă de sparanghel în tasă, nisetru - sos tartar, muşchi de vită - zarzavat, budincă regală, caş, cafea, bere şi vin alb.

La Viena, primul bal al Societăţii „România Jună” s-a organizat în 1872. Alexandru Vaida Voevod, prezent la mai multe momente din viaţa „României June”, afirma mai târziu că balul românesc (Romänenball) se bucura de reputaţia de a fi întotdeauna unul din cele mai strălucitoare baluri din Viena[41]. Sextil Puşcariu îşi amintea mai târziu că la balurile Societăţii „România Jună” de fiecare dată era prezent un arhiduce, ca reprezentant al Casei Imperiale[42]. Nu lipseau nici personalităţile artistice din lumea vieneză. Eduard Strauss, celebrul compozitor, prezent la seratele şi balurile „României June” i-a dedicat acesteia o polcă, *Fleurs roumains.* De asemenea, „României June” i-a dedicat Ciprian Porumbescu valsul *Florile dalbe,* ulterior cunoscut sub numele de *Camelli,* vals închinat Theresei Kanitz, una din patroanele balurilor Societăţii[43]. În 1896, când s-au marcat 25 de ani de la înfiinţarea „României June”, serbările au început cu o „seară de cunoştinţă” la *Kaiserhof*. Sâmbătă, a treia zi a festivităţilor, s-a organizat un banchet, la

[36] *Raportul Societăţii „Petru Maior” în anul 1895/96 şi 1896/97*, Budapesta, 1897, p. 11.
[37] *Raportul Societăţii „Petru Maior” în anul 1897/98*, Budapesta, 1898, p. 15.
[38] Cornel Sigmirean*, Loisirul în viaţa studenţilor români din Imperiul austro-ungar. Societăţi, baluri, serate, cafenele*, în *Caiete de antropologie*, Anul VIII, nr.2 (15), iulie-decembrie 2009, p. 153.
[39] *Românul*, nr. 50, 9/22 aprilie 1912, p. 2.
[40] Petru Groza, *op. cit.*, p. 69.
[41] Alexandru Vaida Voevod, *op. cit.*, vol. IV, 1998, p. 36.
[42] I. Grămadă, *Societatea Academică Social-Culturală „România Jună” din Viena (1871-1911)*, Arad, 1912, p. 118.
[43] *Ibidem*, p. 76.

care au participat 200 de persoane, iar ultima zi a serbărilor s-a încheiat cu dans la „Anna Hof”, cu orchestră dirijată de Johann Strauss[44].

În viața studenților de la Viena şi Budapesta, Anul Nou, Paştile şi Crăciunul reprezentau momente de bucurie şi distracție. La sărbătoarea din Ajunul Anului Nou, la Viena alături de studenți participau şi membrii coloniei române din Viena şi ofițerii din garnizoana Vienei. Asemenea evenimente însemnau veselie şi bună dispoziție: „Tinerii dansau, bătrânii se veseliau la un pahar de bere sau de vin, iar la ora 12, un membru, de obicei preşedintele «României June» luîndu-şi adio de la anul vechiu, saluta anul nou. Toți se felicitau şi veselia reîncepea mai cu foc şi dura până-n zorii zilei de 1 ianuarie. Această serbare se făcea în unul din cele mai frumoase localuri ale Vienei.”[45] Ajunul Anului Nou 1877 s-a serbat la Viena printr-o strălucită serată, cu concert şi dans în salonul Hotelului „Metropol,” pe Franz Josefs Kai, după care a urmat un „banchet festiv” la ora 12 noaptea[46]. În 1898, Ajunul Anului Nou s-a ținut în sala festivă a Restaurantului „Goldene Birne,” fiind însoțită de un concert şi dans, prin sprijinul profesorului Dr. Johann Gänsbacher de la conservatorul din Viena.

CAFENELE ŞI RESTAURANTE

Trăind din plin *la belle époque*, din viața studenților nu puteau lipsi aspectele de viață boemă, inspirate de viața cotidiană a sfârşitului de secol XIX şi început de secol XX. Viața studenților la cursuri, în biblioteci sau laboratoare se interfera şi cu viața cafenelelor, berăriilor. Intrigile, bârfele, petrecerile tipice vieții de student se consumau în cafenelele şi berăriile oraşului. „Aproape în fiecare cafenea era câte o masă de studenți români”, îşi amintea Ion I. Lapedatu despre perioada studiilor în capitala Ungariei[47]. Localurile preferate ale studenților români care studiau la Budapesta erau Doczauer, Dankoszky, Szikszai (Vámház-Körut colț cu Kerepesi-út) Elked (str. Kecskeméti colț cu Magyar-utcza), iar seara, mica berărie Scholtz (din Kigyø-utcza), unde o masă era ocupată de obicei de români, iar alta de slovaci şi de sârbi[48]. Aceasta era preferată pentru că se putea consuma bere Dreher şi se putea cina un cârnat *szafaláde*. Cei cu pretenții puteau consuma *cvarghel* (un fel de brânză intrată în putrefacție). Din amintirile celor mai mulți români care au studiat la Budapesta, cafeneaua preferată era Micsek, unde erau atraşi de revistele de literatură şi artă din Apus, pe care le găseau aici, şi de discuțiile despre Saşa Schneider, Vereşceaghin şi Böklin.[49] Mai rar, intrau studenții în Cafeneaua „Jägerhorn” (Vadászkörut), „unde - îşi aminteşte A. Banciu - tinerii nu prea îndrăzneau să se aventureze, masa românească de aici fiind rezervată unor figuri cu situații respectabile. La această masă îşi luau «capuținerul» părintele G. Bogoevici, preotul Bisericii Ortodoxe

44 Sextil Puşcariu, *op.cit.*, p. 292; Pentru lumea muzicală a Vienei la 1900, vezi Moritz Csáki, *Ideologia operetei şi modernitatea vieneză. Un eseu de istorie a culturii*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.
45 Iuliu Moisil, *op.cit.*, p. 373.
46 Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 129.
47 Ion I. Lapedatu, *Memorii şi amintiri*, ediție îngrijită de Ioan Opriş, Iaşi, Instititutul European, 1998, p. 72.
48 Alexandru Banciu, *op. cit.*, p. 213.
49 Mircea Popa, *Ilarie Chendi*, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 33.

Române din Budapesta, Silviu Suciu, consilier ministerial, G. Moldovan, funcționar în Ministerul de Finanțe, Simion Popescu, funcționar superior la Poştă, doctorul Vraciu şi, nu atât de regulat ca acesta, Gheorghe Alexici."[50]

Aceeaşi viață boemă era trăită şi la Viena. După cum spunea dr. Aurel Cosma, „afabilă, primitoare, ospitalieră, primitoare față de străini"[51], Viena de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea trăia epoca de aur, „cea mai strălucită epocă din viața acestei metropole"[52]. A fost epoca valsului şi cafenelelor. La Viena, cafeneaua reprezenta o instituție, un fel de club, accesibil oricui în schimbul unei ceşti ieftine de cafea. Într-o cafenea din Viena, mărturisea mai târziu cunoscutul scriitor şi istoric Ştefan Zweig, se găseau toate ziarele din Viena, dar şi din Imperiu german, din Franța, Anglia, Italia şi America, plus toate revistele literate şi artistice importante din lume, Mercure de France, Neue Rundschau, Studio şi Burlington Magazine[53].

„Viața de cafenea - îşi aducea aminte cu plăcere Iuliu Moisil - era foarte atrăgătoare, fiindcă avea la dispoziție sumedenie de ziare, reviste literare, ştiințifice şi satirice, jucau şah sau biliard."[54]

Pentru românii care studiau la Viena, cafeneaua preferată era „Arkaden". Acolo, la cafeneaua „Arkaden", îşi aduce aminte Sextil Puşcariu, s-a întâlnit cu studenții români la prima descindere la Viena şi a cunoscut vienezele: „Înalte, blonde, bine făcute şi îmbrăcate şic, vesele şi prietenoase…"[55]. Alexandru Vaida Voevod în *Memorii* face un tur al cafenelelor vieneze: „Începeam inspecția în suburbia Hernals, la «Café Austria», coboram în Josefstadt, la «Café fin de siècle», descindeam la Schottethor în «Café Seitz», spre Am Peter (s Platz), la «Eldorado». Astfel ne închegham tabloul nuanțelor sociale, la diferite clase, între democratic, burghez şi aristocratic. Căci la «Eldorado» mai păstra tradiția amintirilor neuitatelor nopți, când moştenitorul de tron, Rudolf, descindea în separeul de lângă intrarea subterană la «Eldorado» împreunnă cu tovarăşii săi de chef, ba şi cu vizitiul favorit (Fischbein ori Bratfsch)."[56]

Imaginile despre Viena la unii dintre foştii studenți români sunt târzii şi au, ca urmare, un caracter nostalgic, cu gândul la anii tinereții. Aşa cum remarca scriitorul Claudio Magris, pe fondul experiențelor războiului şi sub amenințarea pe care pentru mulți o reprezenta ascensiunea nazismului în perioada interbelică, Viena de altădată a contribuit la naşterea mitului Habsburgilor: „Viena şi valsurile ei, uniformele husarilor şi splendidele femei austro-slave ale Europei Centrale, nebuniile Arhiducilor şi impecabilul stil al chelnerilor devin imaginile preferate ale viselor populare."[57]

Iuliu Moldovan, viitor profesor la Universitatea din Cluj, ministru în guvernul Iuliu Maniu (13 iunie - 10 octombrie 1930), student în medicină la Viena la începutul

[50] Alexandru Banciu, *op. cit.*, p. 213.
[51] Dr. A. Cosma, *Viena de odinioară şi Viena de azi*, în *Patria*, IV, Cluj, 1922, nr.7 (11 ianuarie), pp. 1-2.
[52] Sextil Puşcariu, *op.cit.*, p. 290.
[53] Ştefan Zweig, *op. cit*, p. 53.
[54] Iuliu Moisil, *op.cit.*, p. 371.
[55] Sextil Puşcariu, *op.cit.*, p. 16.
[56] Alexandru Vaida Voevod, *op. cit.*, vol. II, p. 155.
[57] Claudio Magris, *O lume de ieri un mit de astăzi*, în *Secolul 20*, nr.1-3/1997, p. 28.

secolului al XX-lea, mărturisea mai tîrziu despre Viena că a îndrăgit-o pentru atmosfera de pritenie caldă, de veselie, de muzică şi dans: „Atât de mult am îndrăgit acel oraş, încât ori de câte ori plecam de acolo pe timp mai îndelungat acasă, în concediu, sau în misiune oficială sau călătorie de studiu în străinătate, după scurtă vreme mi se făcea dor de Viena şi abia aşteptam să mă reîntorc acolo. Nu că aş fi lăsat acolo o persoană dragă, care să mă fi atras în mod irezistibil, nu o dragoste sau o prietenie, a cărei lipsă să o fi resimţit în mod dureros. Era Viena, cu acea caldă şi senină intimitate, cu larga şi dezinteresata prietenie şi familiaritate, care te prindea şi încălzea şi realiza acea bună dispoziţie care face ca omul să fie mai sensibil la frumos şi armonie, să aibă mai multe bucurii, să suporte mai uşor grijile zilei şi să fie mai capabil de muncă şi creaţie."[58]

Atraşi de atmosfera boemă inspirată de viaţa cafenelelor, unii studenţi îşi amânau la nesfârşit examenele şi încheierea studiilor. De la Al. Vaida Voevod aflăm că „la Cluj şi la Viena, patima jocului de cărţi în sânul colegilor români era o boală cronică iremediabilă." De asemnea, îşi amintea de unii colegi de ai săi care stăteau la studii 10-12 ani.[59] În trecere prin Budapesta, Sextil Puşcariu a cunoscut un student medicinist, Florian Munteanu, care nu şi-a luat nici un examen, dar la care mergeau studenţii când erau bolnavi[60]. Cu toate că nu avea formele necesare exercitării profesiei de medic, însă prin cunoştiinţele medicale obţinute, prin practica medicală, trecea drept un bun specialist. La Budapesta îşi va găsi şi sfârşitul vieţii, fără să îşi fi încheiat studiile. Erau multe cazuri de studenţi care întârziau ani de zile în oraşele universitare fără să îşi încheie studiile. Lucian Blaga, în *Hronicul şi cântecul vârstelor*, îşi amintea de un văr de al său, Simion Laşiţă, care a frecventat Universitatea din Jena vreo 6-7 ani, fără să-şi fi trecut vreun examen.[61]

POVARA SĂRĂCIEI

Distracţiile, cafenelele nu au reprezentat un reper al anilor de studenţie pentru toţi tinerii români, pentru mulţi dintre ei privaţiunile şi viaţa austeră fiind dominante în perioada studiilor. Alexandru Neagoe, student la Facultatea de Medicină a Universităţii din Viena, în 1887 îi scria disperat protectorului său, Ioan Micu Moldovan, canonic la Blaj, că este „neîmbrăcat, zdrenţăros, pot zice fără papuci, pălărie etc. De acasă sunt neglijat cu totul. Aceasta e cauza că arăt afară ca un ţigan! De altă parte apoi am apucat în o societate, care urmează spre o cale greşită a vieţii! Ce e drept am de-a-i mulţumi acestei societăţi, că m-a învăţat a cunoaşte lumea şi oamenii!"[62] Un alt student, Teodor Bota aflat la studii la Viena, se confesa aceluiaşi canonic de la Blaj: „Imi vine să cred că lumea s-a conjurat deodată împotriva mea, spre a mă lăsa să pier de foame. De o lună şi jumătate nu mai trăiesc, ci vegetez, duc o viaţă înfiorătoare, hainele, albiturile toate le-am vândut, până la

[58] Iuliu Moldovan, *Amintiri şi reflexiuni*, Ediţie îngrijită de G. Brătescu, Prefaţă de Dan Enăchescu, Bucureşti, 1996, p. 21.
[59] Alexandru Vaida Voevod, *op.cit.*, vol. IV, p. 37.
[60] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 293.
[61] Lucian Blaga, *Hronicul şi cântecul vârstelor*, ediţie îngrijită de Dorli Blaga, Bucureşti, Editura Humanitas, 2012, p. 27.
[62] Arhivele Naţionale. Direcţia Judeţeană Cluj, *fond cit.*, dosar 13458, f. 2.

cămaşa ce o port pe mine.”[63] Alexandru German, student la Facultatea de Medicină a Universității din Budapesta, de-a dreptul disperat, într-o scisoare către Ioan Micu Moldovan, prin care îi cerea ajutor pentru obținerea unei burse din fundațiile blăjene, îi mărturisea că: „pentru a cîştiga cele mai trebuincioase, fui silit a da ore private şi a scrie nopți întregi pentru o mizerabilă remunerațiune... Toată ziua sunt ocupat cu prelegeri, seara dau ore private, iar noaptea scriu.”[64]

Sute de scrisori, de cereri adresate fundațiilor româneşti, mărturiseau disperarea tinerilor datorată lipsei de bani sau dificultățile de adaptare în oraşele din Imperiul dunărean sau din Germania unde urmau studii universitare. De multe ori cereau dispense fundațiilor care le finanțau studiile pentru a se putea transfera în alt oraş universitar, unde viața este „mai suportabilă”. Dacă pentru unii viața universitară a fost o experiență fericită, lipsită de griji, pentru alții a cunoscut accente dramatice, modelând în rândul tinerilor români un nou profil uman şi intelectual. Contactele cu cultura şi civilizația europeană au grăbit procesul de asimilare a valorilor societății moderne, au creat premizele desprinderii de valorile tradiționale şi înscrierea într-un nou mod de viață, mai apropiat de cel occidental.

ASOCIAȚII NAȚIONALE ŞI POLITICĂ

Viața de student se completa prin activitatea în cluburile universitare şi în cadrul societăților studențeşti. Sextil Puşcariu, memorând anii de studenție la Leipzig, mărtirisea că: „Nu cunoşti Germania fără să fi fost membru al unor «Verein»-uri”[65]. Astfel, povesteşte că dintre colegii lui români, Sterie Stinghe a intrat într-o societate de cântări, purtând ca semn distictiv al apartenenței la respectiva societate... un chipiu albastru. Un alt coleg, Ion Papp, după studii de teologie la Arad, a frecventat Universitatea din Leipzig, unde a devenit membru al unei corporații studențeşti în care era obligatoriu duelul. Mai târziu s-a călugărit. Sextil Puşcariu s-a înscris într-o societate studențească a neofilologilor, în care nu era obligatoriu duelul, „una sau două cicatrici în obraz îți dădeau prestigiu, mai ales înaitea fetelor”[66]. Excelau şi bețiile, cu multă bere.

> *„Studenții aveau în cele mai multe berării camere rezervate pentru «Kneip»-ele lor, adică chefurile lor. Un steguleț de metal cu culorile societății studențeşti şi cu emblema ei, pe care erau gravate inițialele V.C.F. - adică vivat, crescat, floreat - oprea pe străini să se aşeze la masa studenților, care în anumite zile şi la anumite ore se adunau gravi şi ceremonioşi cu fețele lor brăzdate de tăieturi primite la duel. Pe cap purtau chipie colorate, iar pe piept, arciş, o panglică cu culorile corporațiunii.”*[67]

Va părăsi societatea neofilologilor pentru a activa apoi în *Literarissche Gesellschaft*, care reunea prietenii literaturii moderne, şi în *Kunstverein*, o societatea a prietenilor artei.

---

[63] *Ibidem*, dosar 9689, f. 1.
[64] *Ibidem*, dosar 11941, f. 2.
[65] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 52.
[66] *Ibidem*.
[67] *Ibidem*.

Preluând moda germană a cluburilor şi societăţilor studenţeşti, studenţii români au creat în centrele universitare în care studiau societăţi studenţeşti naţionale, aşa cum era Societatea „Junimea Română” de la Viena sau Societatea „Petru Maior” de la Budapesta. Astfel, studenţii români de la Berlin în 1899 au creat „Societatea Academică Română”[68]. Prin „conversaţiuni prieteneşti, prin cântări româneşti şi prin conferinţe”, societatea îşi propunea să cultive în rândul tinerilor români sentimentul demnităţii naţionale. Într-o şedinţă a Societăţii, ţinută în 31 ianuarie 1903, studentul Septimiu B. Mureşan sublinia legitimitatea luptei politice a românilor în faţa politicii de deznaţionalizare promovată de guvernul de la Budapesta[69]. În ideea cultivării valorilor naţionale, „Societatea Academică Română” organiza manifestări culturale dedicate zilelor importante din istoria românilor: Unirea Principatelor la 24 ianuarie 1859, Ziua Adunării Naţionale de la Blaj din 3/15 mai 1848, căderea Plevnei, întemeierea Ligii culturale etc. Se organizau serate literare, în care se citeau fragmente din opera scriitorilor şi poeţilor români. Periodic se organizau zilele Societăţii, manifestări publice care, uneori, se ţineau în diferite oraşe germane în care se aflau la studii tineri români, la Dresda, Leipzig, Wittenberg etc. În 2 martie 1904, din iniţiativa lui Ion Bogdan, studenţii de la universitatea şi politehnica din Berlin au pus bazele societăţii secrete „România Mare”, „cu scopul de a întări naţiunea românească de pretutindeni pe tărâm economic, cultural, în sens românesc, militar şi politic, întărire care să ducă la realizarea idealului suprem şi unic al societăţii - unitatea politică a tuturor românilor.”[70] Fiecare membru, la intrarea în societate, depunea un jurământ de credinţă în scris, prin care se angaja să păstreze secretul societăţii, al membrilor ce o compun, şi să lupte pentru realizarea unirii.

Studenţii români de la München, de la universitate şi politehnică, s-au grupat în jurul Societăţii „Patria” [71]. Studenţii de la Leipzig, în 1908, din iniţiativa lui Horia Petra-Petrescu, au creat Societatea „România”. „Botezul” societăţii s-a produs cu ocazia unei serate, organizată de studenţi, la care au participat şi membrii coloniei române din Leipzig, care număra aproximativ 50 de persoane. La Universitatea din Jena, studenţii români au creat Societatea „Concordia”, în anul 1912, aceasta era prezentă la jubileul Societăţii „România Jună” din Viena. Indiscutabil, pentru viaţa studenţilor români de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, societăţile de referinţă au fost „România Jună” de la Viena, „Carmen Sylva” de la Graz, „Julia” de la Cluj şi „Petru Maior” de la Budapesta. Societăţile au fost pentru mulţi studenţi români adevărate şcoli alternative, în care au învăţat limba, istoria şi literatura română. „România Jună” în 1902 avea o bibliotecă ce cuprindea 1.351 de opere în 1.654 de volume şi 405 broşuri. Pe parcursul anilor studenţii au ţinut conferinţe despre: „Horia şi Cloşca” (suţinută de Ieronim Bariţiu), „Ştefan cel Mare” (O.F. Tilea), „O privire asupra trecutului istoric al românilor din Ardeal” (I. Crăciunel), „Românii din Serbia” (I.B. Gherghel) ş.a. În total, în perioada

[68] Petru Dan, *Asociaţii, cluburi, ligi, societăţi. Dicţionar cronologic*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 239.
[69] *Tribuna,* nr. 115, 25 ianuarie/7 februarie 1903, p. 2.
[70] Petru Dan, *op.cit.*, p. 256.
[71] *Luceafărul,* nr. 5, 15 martie 1904, p. 126.

1870-1911 s-au ținut 380 de disertații şi s-au prezentat creații literare originale sau traduceri din domeniul literaturii, pedagogiei, istoriei, etnografiei, anatomiei, fizicii, ştiințelor economice şi din alte domenii de interes[72]. La fel, se întâmpla la Societatea „Petru Maior", care la 1909 avea o biblitecă dotată cu 2.272 de volume, şi unde sute de conferințe susținute de membrii ei, au fost o adevărată şcoală de literatură, cultură şi istorie românească. De altfel, cunoscându-se rolul societății în cultivarea sentimentelor naționale, Fundația „Gojdu" le condiționa studenților acordarea bursei de dovada calității de membru al Societății „Petru Maior"[73].

Societățile studențeşti au fost principalele „laboratoare" ale naşterii naționalismului, mulți dintre intelectualii de la începutul secolului a XX-lea, ca urmare a politicii Budapestei, fiind uşor influențați de postromantismul naționalist german. Printre modelele politice ale studenților români fiind primarul Vienei Karl Lueger şi Gerge Titter von Schönerer[74].

Anii studenției, cu experiențele culturale împărtăşite, prin întâlnirea cu personalități universitare reprezentative, devenite pentru ei modele umane şi intelectuale, viața la cursuri şi în biblioteci, viața cotidiană trăită în oraşele universitare au modelat profilul intelectual al viitoarei elite româneşti, marcată pentru totdeauna de experiența unică a anilor trăiți în metropolele universitare. Reflectînd pe marginea experiențelor anilor petrecuți la Viena, Iuliu Moldovan mărturisea mai târziu: „Dacă mai amintesc muzeele splendide, concertele vestite, reprezentațiile de teatru, operă şi operetă, care toate erau de cel mai înalt nivel posibil şi pe care a le frecventa ne devenise o obişnuință, îşi dă oricine seama cât de mult a contribuit viața de acolo la formarea noastră nu numai profesională, nu numai spirituală, ci şi sufletească, pentru viața noastră întreagă."[75]

Ca oameni de cultură sau ca oameni politici, intelectualii români din Transilvania formați în spațiul Europei Centrale vor purta amprenta modelului german de civilizație, reflectat în modul de construcție al națiunii la români, în organizarea învățământului, în literatură, în cultură, în general, resimțind influența „catalitică", a culturii germane, după cum constata mai târziu poetul şi filosoful Lucian Blaga, absolvent al Universității din Viena.

[72] Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității...*, p. 292.
[73] *Ibidem,* p. 243.
[74] Alexandra Vaida Voevod, *op. cit.*, p.79.
[75] Iuliu Moldovan, *op.cit.*, p. 21.

ROLUL PRESEI ÎN INIȚIEREA ŞI EDUCAREA ARTISTICĂ A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI. DE LA ARTA POPULARĂ LA ARTA MODERNĂ EUROPEANĂ (1867-1914)

THE ROLE OF THE PRESS IN THE INITIATION AND THE ARTISTIC EDUCATION OF THE ROMANIANS FROM TRANSYLVANIA. FROM THE POPULAR ART TO EUROPEAN MODERN ART (1867-1914)

Prof. Dr. *Bogdan Ioanițiu BOŞOTEANU*
Liceul Teoretic „Constantin Noica" Sibiu
bogdan.bosoteanu@yahoo.com

ABSTRACT

The educational activity of the Transylvanian press was a prolific one, proved by the implication in the every day life of the time, tackling various domains, from literature to fine arts. One can talk about an initiation in the artistic sphere starting with the second half of the 19th century, when the main Transylvanian journals appeared, and fine arts education after 1900. In this context, of publicistic and cultural effervescence, Sibiu had a key-role and a standard-position, being a host town for many modern events, reflected in the published chronicles of the exhibitions. In spite of the precarious style, used at the beginning, the articles about the fine arts inspired the mass of inexperts with feelings, emotions and daily relishes, in the thoroughgoing and 'invasive' La belle Époque.

Keywords*: fine arts, daily, press, artistic aducation, culture, exhibitions*

În perioda dualismului austro-ungar educația artistică a majorității românilor era greu de realizat, în condițiile realităților economice şi sociale din Transilvania, piedici de care se loveau şi puținii artişti români, ceea ce a împiedicat dezvoltarea corespunzătoare a artelor plastice. Din această cauză conceptul de *artă pentru artă* era de multe ori abandonat, însă presa culturală, prin cronicile şi articolele publicate, a reprezentat martorul cel mai credibil al evenimentelor cotidiene, cum ar fi expozițiile generale sau vernisajele. Cronica de artă din Transilvania, ca rubrică distinctă, apărea destul de rar fiind dependentă, în mod direct, de evenimentele artistice (extrem de puține) care aveau loc, de aceea nu putem discuta despre o critică de artă specializată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Totuşi, la începutul secolului al XX-lea, critica de artă a devenit aproape nelipsită din paginile revistelor *Transilvania* şi *Luceafărul*, fiind relatate cititorilor, mai mult sau mai puțin avizați, evenimentele artistice de amploare, care marcau viața cotidiană a oraşului. Totodată, publicațiile periodice româneşti din Transilvania şi-au propus crearea unui sentiment de ataşament pentru arta populară tradițională şi, implicit, pentru artiştii locali, însă nu au neglijat nici curentele moderne europene, ceea ce a contribuit la formarea unei educații estetice a cetățenilor. Acest lucru a reprezentat o necesitate întrucât la cumpăna dintre secolele XIX-XX au apărut noi stiluri artistice, dintre care se distinge curentul *modernist*, cu denumiri diverse: *Art Nouveau*[1] în Franța, *Modern Art* în Anglia *Jugendstil*

[1] Vezi în acest sens lucrările lui Giulio Carlo Argon, *Arta modernă 1770-1970*, vol. I, Bucureşti, Editura Meridiane, 1982, şi Robert Schmutzler, *Art Nouveau,* Milano, Casa Editrice Il Saggiatore, 1966.

în Germania, *Secession* în Austria sau *Floreale* în Italia. Cel care a descris poate cel mai bine noul curent a fost un pictor englez, Walter Crane, care nota în 1900: „Linia ondulată nu sugerează doar mişcarea, ci descrie de asemenea direcţia şi forţa sa. Aceasta este de fapt *linia mişcării* artistice”[2].

În pictură s-au remarcat, pe rând, *impresioniştii* fascinaţi de efectele luminii, urmaţi de *neoimpresionişti* şi *postimpresionişti*, cu toţii răzvrătiţi împotriva oricăror restricţii impuse de teoria stilului oficial[3] şi care au căutat să crească puterea picturii asemenea „unui vehicul de transmitere a emoţiei”[4]. Urmează apoi, sau se intersectează curente noi, la fel de importante: ***simbolismul***[5] (începând cu 1885), ***expresionismul***[6], ***cubismul***[7], ***futurismul***[8]. Ca atare, întreaga perioadă cunoscută sub denumirea de *La Belle Époque* nu a constituit altceva decât o epocă de tranziţie şi metamorfoză plastică în istoria artei moderne.

În Transilvania, integrată mai mult civilizaţiei central şi vest-europene decât Vechiul Regat, influenţele *expresioniste* s-au manifestat cu mai multă vigoare în rândul artiştilor[9], însă cu o anumită reticenţă în ceea ce îi priveşte pe critici. Astfel, curentele artistice avangardiste („isme”-le) au fost receptate cu precauţie sau chiar cu ostilitate de către cronicari şi critici, rămaşi fideli rigorilor academice. De exemplu, un publicist al

---

[2] Renato De Fusco, *Storia dell arte contemporanea*, Bari, Editori Laterza, 1983, p. 4.

[3] Mircea Deac, *Impresionismul în pictura românească. Precursori, maeştrii, influenţe*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1976, p. 13.

[4] Percy Moore Turner, *The Appreciation of painting*, New York, Charles Scribner’s Sons, 1921, p. 190.

[5] În 1891, criticul Georges-Albert Aurier a publicat în *Mercure de France* articolul său „Symbolisme en peinture: Gauguin”, considerat ulterior un adevărat manifest al noii picturi, vezi Theodor Enescu, *Simbolismul şi pictura. Un capitol din evoluţia picturii şi a gustului artistic la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea*, în *Scrieri despre artă*, edit. îngrijită de Ioana Vlasiu, Bucureşti, Editura Meridiane, 2000, p. 182.

[6] Într-o definiţie simplistă „Expresionismul este un termen care desemnează arta ce transmite o puternică trăire emoţională”, Arthur F. Jones, *Introducere în artă*, trad. de Anca Irina Ionescu, Bucureşti, Editura Lider, 1992, p. 238. Astfel, „noţiunea de *expresie* are un sens contrar *impresiei.* Impresia este o mişcare orientată dinafară înăuntru, este realitatea (obiectul) care se imprimă în conştiinţă (subiectul). Expresia este o mişcare inversă, dinăuntru în afară ce poartă subiectul care se va imprima pe sine în obiect”, Argon, *Arta modernă*, p. 205; vezi şi Werner Hofmann, *Fundamentele artei moderne*, vol. II, trad. de Bucur Stănescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1977, pp. 19-55.

[7] De asemenea, o caracterizare rapidă a cubismului ar suna în felul următor: „cubismul a fost o orientare formalistă abstractă care într-o primă fază s-a dezvoltat paralel cu expresionismul, înainte de Primul Război Mondial. Termenul de cubism poate fi folosit în general pentru descrierea tuturor stilurilor geometrice abstracte din secolul al XX-lea, fiind împărţit pentru perioada de început în cubismul analitic şi sintetic”, Jones, *Introducere*, pp. 242-243. Cubiştii s-au bazat în definirea termenului pe o scrisoare a lui Cézanne către Emil Bernard, scrisă la 15 aprilie 1904 şi publicată în 1907: „Natura să fie tratată cu ajutorul cilindrului, sferei, conului, totul pus în perspectivă”, *apud* Marcel Zahar, *Arta timpului nostru*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1973, p. 95.

[8] Mişcarea denumită *futurism* s-a constituit sub acest nume treptat şi ulterior primei expoziţii, pornind de la un manifest (*Manifesto del Futurismo*) al italianului F. Tommasso Marrinetti (pictor şi scriitor) faţă de arta oficială şi de ordinea socială considerată demult depăşită. Publicat în *Le Figaro*, la Paris, în 20 februarie 1909, este considerat drept momentul de început al erei moderne în arta italiană, Alessandro Masi, *Storia dell’arte italiana 1909-1942*, Citta di Castello, Editori Edimond, 2007, p. 5. Vezi şi *Marinetti, padre ufficiale del Futurismo*, în Renato Barilli, *Storia dellarte contemporanea in Italia. Da Canova alle ultime tendenze 1789-2006*, Torino, Editori Bollati Boringhieri, 2007, pp. 245-249 şi *Il Futurismo* în De Fusco, *Storia*, pp. 30-45.

[9] Reprezentanţii acestor tendinţe au fost Aurel Popp (1879-1960), Alexandru Ziffer (1880-1962), Hans Eder (1881-1955), Johann Mattis-Teutsch (1884-1962), Eugen Pascu (1895-1948) sau Alexandru Szolnay (1893-1950), vezi Negoiţă Lăptoiu, *Incursiuni în plastica transilvană*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 7.

revistei *Luceafărul* şi-a dovedit conservatorismul, criticând într-un mod rigid expoziția de pictură futuristă de la Paris[10]. Mai mult, criticul admitea propria neştiință în sfera artei moderne, declarându-se „perfect incompetent”[11] în aprecierea noului curent pe care îl caracteriza ca fiind „ciudat”. De asemenea, expoziția Anton Ventzel a fost supusă unei critici acide şi necruțătoare, iar lucrările expuse etichetate prin expresii ca „scălămbăituri impresioniste [...], caricaturi cubiste şi [...] schimonosituri ale extraordinarilor futurişti”[12]. În privința artei europene, critica şi corespondența de la marile saloane pariziene s-a realizat prin colaborarea Otiliei Cosmuța. Într-un prim articol, aceasta a analizat specificul artei orientale, pe care o considera inferioară celei europene, însă admira originalitatea şi stilul total diferit al artiştilor japonezi sau chinezi, pe care îi caracteriza drept „creatorii unei altfel de lumi”[13].

Pe de altă parte, noile curente artistice erau riguros analizate de Iosif Blaga într-un articol intitulat *Principiile artei moderne* (1904), publicat în revista *Transilvania*[14]. „Arta se face de oameni şi tot pentru oameni” susținea el. Şi tot I. Blaga demonstra o înțelegere superioară semenilor săi, criticilor şi chiar artiştilor contemporani, aspect laudabil ținând cont de faptul că, la acea vreme, mulți dintre criticii de artă cu pretenții de peste munți rămăseseră ancorați într-un stil academic învechit, de care însă nu se mai puteau lepăda[15]. Interesul pentru artele plastice s-a accentuat în anii următori, în revista *Transilvania* publicându-se numeroase cronici dedicate unor artişti români ardeleni sau din Regat (ex: *Pictorul Gh. Mateiu, Sculptorul C. Medrea, Grigorescu apreciat în străinătate*), unor manifestări artistice de amploare (ex: *Arta românească la expoziția de la München, Expoziția tinerimei artistice*) sau studii despre istoria regională a artei (ex: *Istoria artei din Ardeal*)[16].

În Transilvania, deşi românii aveau un statut special, iar majoritatea locuia în mediul rural, s-au organizat totuşi câteva expoziții generale în perioada analizată, două fiind mai importante: în 1881 şi în 1905 la inaugurarea Muzeului Astrei din Sibiu[17]. Din cauza aceastei penurii expoziționale, cronica şi critica de artă din Transilvania au debutat

---

[10] Adrian Corbul, *Viața culturală din străinătate: Pictorii futurişti. Casa lui Corneille. Casa poeților din Paris. Divorțul lui Edmond Rostand*, în *Luceafărul*, VIII (1912), p. 175.
[11] Corbul, *Viața culturală*, p. 175.
[12] Tr. D. Şoimu, *Expoziția de pictură Anton Ventzel*, în *Luceafărul*, XXXI (1912), p. 711.
[13] Otilia Cozmuța, *Despre arta japonezilor*, în *Luceafărul*, XIV-XVI (1904), p. 268. Vezi şi Bogdan Ioanițiu Boşoteanu, *Critica de artă din Transilvania reflectată în revista „Luceafărul” (1902-1914)*, în *Transilvania*, VII (2012), p. 77.
[14] Pamfil Matei, *Asociațiunea în lumina documentelor (1861-1950) – noi contribuții*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2005, p. 292.
[15] „Nepricepere arĕtăm cu deosebire când se ivesc direcțiuni noue în artă. N’avem decât să ne invocăm în minte drept dovadă felul cum am sciut noi aprecia şi cum apreciăm mulți dintre noi şi astăzi pictura secesionistă care este artă *realistă*, reprezentată cu detaliuri reale. Nu mai încape îndoială, că noi avem prea puțină cunoscință despre legile modificării colorilor, ce se realisează sub diferite rapoarte cu alte colori ori cu schimbarea intensității luminii. [...] Noi scim atâta, că frunza arborilor e vara verde, că toamna e galbină, că crengile cutare sunt cenuşii, că gâsca e albă, că ceriul a albastru etc., şi aşa le şi vedem apoi între toate împrejurările”, Dr. Iosif Blaga, *Principiile artei moderne*, în *Transilvania*, VI (1904), p. 211.
[16] *Transilvania*, XLV (1914), p. 157 şi pp. 199-200.
[17] Mircea Popa, Valentin Taşcu, *Istoria presei româneşti din Transilvania de la începuturi până în 1918*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2003, p. 62.

destul de timid în paginile periodicelor culturale ale românilor, reprezentând, adeseori, o rubrică opțională. Cu toate acestea, merită oferite câteva exemple, reprezentative pentru studiul nostru, ale unor importante publicații românești care au acordat artelor plastice câteva rânduri în paginile lor. Astfel, în 1853 era editat *Telegraful Român* un „organ informativ pentru preoți, învățători şi profesori"[18], însă periodicul cuprindea şi informații artistice, încurajând tinerele talente[19]. Din cele câteva articole analizate se poate afirma despre cronica artistică că era îndreptată către artiştii români, însă în acest periodic nu a existat o critică specializată. Cu toate acestea, publicarea unor articole închinate artelor denotă un interes crescut din partea redacției spre acest domeniu, subsumat „Serbărilor de la Sibiu" din 1905, aspect care venea în întâmpinarea cititorilor. În 1877 a apărut *Albina Carpaților*, o „foaie beletristică, științifică şi literară cu ilustrațiuni" frumos aranjate, care avea un caracter mai mult enciclopedic; prin urmare nici arta nu a fost omisă. În această publicație periodică, unul dintre redactori, Iosif Popescu, a scris un articol, în 1880, dedicat arhitecturii, pe care l-a încheiat profetic, anticipând parcă una dintre caracteristicile *Art Nouveau*-lui: „Ferul, caracteristica architectureĭ moderne, va juca un mare rol în determinarea nouluĭ stil"[20]. Într-adevăr viitorul a relevat şi a confirmat imaginea pe care I. Popescu, asemenea lui J. Ruskin sau W. Morris, o descrisese în articolul său, iar fierul, adaptat structurilor moderne, s-a dovedit un element determinant în arhitectura stilului 1900.

Alte periodice importante au fost *Familia*[21] şi *Tribuna*[22], care tangențial au tratat şi aspecte referitoare la artele plastice. Între 1890-1900 aceste publicații românești şi-au declarat deschis sprijinul pentru frumos şi artă. Comitetul de redacție al revistei *Familia* şi-a propus publicarea „unor noutăți *artistice* [*sublin. n.*], modă din țară şi străinătate...". Iată un exemplu de promovare a unui eveniment artistic: „Dl Alesandru Eliescu, pictor, a sosit de câteva dile la Craiova, unde a instalat o mică esposiție de tablouri esecutate cu multă artă şi dovedind un *talent superior* [*sublin. n.*]"[23]. Prin folosirea sintagmei „talent superior", publiciştii *Familiei* dovedeau că posedă cunoştinţe destul de avansate despre arta românească de la acea dată, care le ofereau posibilitatea să ierarhizeze lucrările de artă în *superioare* sau *inferioare*. La sfârşitul aceluiaşi an se anunța proximitatea „Esposițiunii de bele-arte, ce se arangeză în salele noului Ateneu din Bucureşci, se va deschide pe la 10/22 decembre; se crede că vor fi expuse aprope 300 de tablouri"[24].

---

[18] Anca Sîrghie, *Din istoria presei româneşti*, Sibiu, Editura Techno Media, 2004, pp. 77-78.
[19] Carmen Popa, *„Telegraful român" în peisajul publicisticii româneşti din Transilvania anilor 1850-1900. Cu un scurt comentariu asupra traducerilor din autori germani*, în *Transilvania*, XI-XII (2006), p. 53.
[20] Iosif Popescu, *Scurtă privire istorică asupra architecturei*, în *Albina Carpaților*, XI (1880), p. 167.
[21] *Foaie enciclopedică şi beletristică cu ilustrațiuni*. A apărut în 1865 la Pesta sub conducerea lui Iosif Vulcan, care a fost proprietar, redactor şi editor. Din 1880 s-a mutat la Oradea, unde şi-a încheiat apariția în 1906, vezi Victor Vişinescu, *O istorie a presei române*, Bucureşti, Editura Hyperion XXI, 2000, p. 101.
[22] Cotidian politic în intervalul 14/26 aprilie 1884 – 16/29 aprilie 1903, sub direcția lui Ioan Slavici, vezi Popa, Taşcu, *Istoria*, p. 165.
[23] ***, „Şciri literare şi artistice", în *Familia*, XIII (1888), p. 154.
[24] ***, „Şciri", L (1888), p. 585.

Între 1900-1906 cei care şi-au asumat analiza evoluției artelor plastice în revista *Familia* au fost I. Blaga, I. Vulcan, B. Brănişteanu ş.a.[25]. În articolele publicate erau oferite detalii foarte importante, în contextul istoric dat, despre expozițiile personale sau colective ale unor pictori şi sculptori de peste munți, despre recent înființata societate „Tinerimea artistică", despre artiştii transilvăneni etc. În ceea ce priveşte cea de-a doua publicație amintită anterior, *Tribuna*, parcurgând paginile cotidianului, constatăm că de un egal interes s-au bucurat evenimentele artistice, din domeniul muzicii şi artelor plastice (mai puțin reprezentate la vremea aceea), despre care sibienii au aflat detalii altfel neştiute.

Dintre celelalte periodice româneşti care în trecăt au atins, de-a lungul timpului, aspecte privitoare la artă merită enumerate *Amiculu Familiei* (1878-1890) care a apărut bilunar la Gherla şi apoi la Cluj, *Revaşul* (1903-1910) de la Cluj şi *Cosînzeana*, revistă ilustrată săptămânală, de la Orăştie. Trebuie precizat că, în prima publicație, au fost reproduse frumoase ilustrații ale unor opere arhitecturale din Vechiul Regat (*Sinaia*, *Castelul Regelui României de la Sinaia* - 1884, nr. 11, ş.a.); la fel şi în *Cosînzeana*, unde au apărut câteva articole critice despre artă (A. C., *Pictorul umilitor*, XXX/1913, *Geniul*, X/1913 etc.). În 1907 Octavian Goga, secretarul „Asociațiunii" anunța apariția unei noi publicații, *Țara Noastră*, de la 1 ianuarie 1907, a cărei menire era de a pătrunde în lumea satelor[26]. În noul periodic săptămânal, s-au manifestat şi preocupări artistice, nici aici neputând fi vorba însă de o critică de artă specializată. Cercetând revista am descoperit, în mod preponderent, diverse înştiințări cuprinse în rubrica „Cronica literară şi artistică" (ex: *Expoziția de artă chineză şi japoneză din München*[27], *Un monument lui Gogol*[28], *Bustul lui V. A. Urechia, la Predeal*[29], etc.).

În revista *Transilvania* interesul pentru artele plastice româneşti s-a manifestat încă din primii ani de apariție, prin publicarea unor articole care vizau dezvoltarea acestui segment, subsumat până atunci artei populare şi/sau bisericeşti[30]. În 1884, în *Amiculu Familiei*, se continua acestă analiză asupra stării artei româneşti din Transilvania fiind publicat un articol cu titlul „O lipsă simțită", în care se critica activitatea Asociațiunii transilvane, care acorda sprijin material unei părți a clasei mijlocii, însă nu încuraja îndeajuns tinerele talente artistice autohtone[31]: „În ramuru picturei si alu sculpturei noi cá poporu care numeramu la 3 milióne, numai dincóce de Carpati avemu multe trebuintie. Fara indoiéla intru acoperirea trebuintieloru in ramulu acest'a recurgemu la artisti straini si

---

[25] Iuliana Păcurar, *Familia, „Foaie enciclopedică şi beletristică cu ilustrațiuni" (1865-1906)*, teză de doctorat, coord. Mircea Tomuş, Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, 2009, pp. 171-175.

[26] Octavian Goga, *Cuvânt de încheiere*, în *Transilvania*, IV-VI (1906), pp. 85-86.

[27] *Cronica literară şi artistică*, în *Țara Noastră*, XXV (1909), p. 201.

[28] *Țara Noastră*, XVIII (1909), p. 143.

[29] *Țara Noastră*, XXXVII (1908), p. 301.

[30] *Probleme a căroru deslegare luase asociațiunea nóstra asupra'si îndata dela începutu*, în *Transilvania*, III (1876), p. 25.

[31] „Asociatiunea transilvana pentru literatur'a romàna si cultur'a poporului romanu dá multe ajutórie la tineri cari imbraçisiéza óre-care ramu alu industriei si gratia acestoru ajutorie, amu ajunsu si noi a numerá mai mult cetatieni de clasea de midilocu si a vedé implendu-se golulu atâtu de simtîtu. Nu ar fi inse acum'a tempulu cá aceeasi cu totu aceeasi caldura se imbraçiesiedie teneri cu talentu spre pictura, sculptura s.a.", Ioanu Sonea, *O lipsă simțită*, în *Amiculu Familiei*, XVIII (1884), pp. 226-227.

astu-feliu unu frumosu capitalu merge din mân'a nóstra in mâni straine, cari inse nu contribuescu intru nimec'a la inaltierea numelui si la progresarea culturei nóstre"[32].

Revenind la revista *Transilvania*, într-un articol din 1914 Sextil Puşcariu ajungea la următoarea concluzie: în decursul istoriei medievale românii nu puteau pretinde că avuseseră tendințe inovatoare în artele plastice. Pictura (exceptând poate doar portretul şi artele decorative) şi sculptura rămăseseră închistate în tradiția bizantină, fiind ocolite de curentul renascentist care a cuprins Europa vestică, doar în arhitectură pătrunzând elemente noi, pe filiera polonă sau săsească[33]. Odată cu apariția rubricii „Cronica" în paginile revistei *Transilvania*, s-au înmulțit articolele dedicate artei, iar în nr. V al revistei, din 1914, erau închinate câteva rânduri ecoului pe care arta românească îl producea în străinătate[34].

Imboldul acesta dat artelor plastice şi implicit criticii acestora de către revista *Transilvania* a fost desăvârşit în prima decadă şi jumătate a secolului al XX-lea de o nouă publicație modernistă – *Luceafărul*. În perioada budapestană a *Luceafărului* (1902-1906), din cauza lipsei unor critici de artă plastică specializați, acest rol a fost preluat de colaboratori diverşi de la Octavian Goga şi Octavian C. Tăslăuanu la Delavrancea şi Virgil Cioflec. Artiştii mai importanți recenzați au fost Grigorescu, Luchian, Şt. Popescu, Smigelschi sau sculptorul Liuba. În etapa sibiană (1906-1914), artele plastice s-au dovedit a fi un domeniu atractiv pentru cititori, cu atât mai mult cu cât critica a vizat artişti ardeleni, cum ar fi pictorii Elena Popea, O. Smigelschi, Carol Popp de Satmary, Antonino Zeiler, Mişu Pop, Gheorghe A. Matheiu sau sculptorul Cornel Medrea.

Sub aspectul influențării pozitive a vieții cotidiene şi a educării artistice a românilor transilvăneni revista *Luceafărul* s-a remarcat ca un etalon pentru celelalte publicații din urmă cu peste un secol. Pe de altă parte, o realitate crudă era aceea că românii nu se puteau lăuda cu numeroşi artişti plastici moderni, pe care să îi promoveze, arta populară, realizată în mediul rural de către meşteşugari, necunoscuți de cele mai multe ori, fiind singurul aspect de care românii ardeleni puteau fi mândri[35]. Dintre articolele publicate, câteva merită atenția cuvenită. Astfel, în 1903 *Luceafărul* a oferit cititorilor două materiale importante despre artele plastice, unul semnat de Octavian Goga: *Esposiția de pictură a dlui Octavian Smighelschi*[36], şi Adrian C. (Corbul, *obs. n.*), *Ceva despre artă la*

---

[32] Sonea, *O lipsă*, p. 227.
[33] „În orient, aceste avânturi nutrite de studiile renaşterii lipseau [...] Încătuşată în lanțurile tradiției neiertătoare, tot ce pute să producă ca perfecționare această pictură era o desvoltare a portretului, şi acele variațiuni fără număr şi uneori admirabile ale artei decorative, aşa cum le găsim adesea pe pereții bisericilor ori în vignetele şi inițialele manuscriselor din epoca aceasta [...] Orice talent de sculptor a fost deci la noi înnăbuşit şi redus la săpăturile adesea minunat de frumoase, în lemnul ce servea de strane, grinzi şi stâlpi de biserici şi de case [...] Numai arhitectura a ajuns în orient la o înflorire mai mare şi a prosperat şi la noi. Stilul bizantin e, fireşte, cel care stărue mai departe dar, încetul cu încetul primeşte unele inovațiuni apusene aduse de meşterii poloni şi ma ales saşi, precum a fost acel Vitus-Veit, care a lucrat la mănăstirea dela Argeş", vezi pe larg Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii noastre vechi*, în *Transilvania*, II (1914), pp. 47-52.
[34] Paraschiva Fărcaş, *Reflectarea vieții artistice în periodice sibiene între anii 1900-1946. Studiu de caz: Luceafărul, Transilvania, Tribuna literară*, teză de doctorat, coord ştiințific Prof. Univ. Dr. Al. Cornel Tatai-Baltă, Alba Iulia, 2011, p. 106.
[35] Boşoteanu, *Critica*, p. 78
[36] Octavian Goga, *Esposiția de pictură a dlui Octavian Smighelschi*, în *Luceafărul*, XXIV (1903), pp. 394-396.

noi şi sculptorul Alex. Liuba[37]. Deşi critica plastică a celor doi era una stângace, reprezentând mai mult o compoziţie literară, importanţa celor două articole era dată de intensificarea preocupărilor artistice ale publiciştilor care doreau să acopere o plajă cât mai largă din cerinţele cititorilor. Pe de altă parte, trebuie remarcat stilul în care au fost scrise cele două articole, într-o manieră pro-românească, deloc întâmplătoare în acei ani[38].

Numărul 1 din 1905 al *Luceafărului* cuprindea şi numeroase ilustraţii după operele maestrului Nicolae Grigorescu. Coperta se „deschidea" cu *Visul unui cioban*, pentru ca apoi textul revistei să fie „presărat" cu alte ilustraţii: *La păşune, Car cu boi, Casa pictorului, O dimineaţă de vară, Vara, Pe gînduri, Drum greu, Pe vîrf de munte, Scoborîtul oilor, Dorobanţ, La fîntînă, Cioban pe brînci, Repaus, Cu oile, În ceaţă, Ţigancă, Chervan*. Aceste ilustraţii reflectau tematic aproate toată gama pictorului, iar stilistic, lucrările în care a excelat de-a lungul timpului.

Urmând această linie de promovare a artelor plastice româneşti, prin articolul manifest *Pro domo*, redacţia revistei îşi propunea pentru viitor, printre altele, editarea unui *Almanah*, prin care să ofere cititorilor „[...] notiţe despre mişcarea literară din străinătate, cronica artistică şi ştiinţifică a anului, reproduceri după tablourile artiştilor noştri..."[39]. Datorită acestor deziderate, putem afirma că unul dintre cele mai interesante aspecte ale evoluţiei revistei, încă din perioada budapestană, l-a reprezentat inserarea unor ilustraţii cu reproduceri după lucrări de artă cu caracter patriotic, idilic de inspiraţie „sămănătoristă".

Din numerele viitoare ale *Luceafărului* merită semnalat un „dialog cu Luchian", purtat de către colecţionarul şi criticul de artă Virgil Cioflec[40], care a realizat şi cronica expoziţiei „Tinerimea artistică" din acel an[41]. La jubileul regal din 1906, revista *Luceafărul* s-a bucurat de o apreciere deosebită din partea Familiei Regale a României, datorită eforturilor susţinute pentru promovarea artei româneşti[42]. Acest lucru l-a determinat pe criticul M. Montandon, bun cunoscător al peisajului artistic românească, să semnaleze, în *Mercure de France* activitatea artistică a revistei *Luceafărul*[43]. În ansamblu, critica de artă din această perioadă, a abordat atât plastica din Transilvania cât şi din Regat, şi, tangenţial, arta europeană, dintr-o perspectivă istorică, dar şi contemporană.

În ceea ce îi priveşte pe pictorii transilvăneni, dintre preferaţii revistei *Luceafărul* trebuie amintiţi O. Smigelschi, „cel dintâiu pictor din Ardeal"[44] şi Carol Popp de Satmary, „din pânzele căruia transpiră un fel de parfum antic"[45]. De asemenea, un italian pe nume

---

[37] Adrian Corbul., *Ceva despre artă la noi şi sculptorul Alex. Liuba*, în *Luceafărul*, VIII (1903), pp. 143-144.
[38] Corbul, *Ceva*, p. 143.
[39] Corbul, *Pro domo*, în *Luceafărul*, XIII-XIV (1905), p. 264.
[40] V. Cioflec, *La pictorul Luchian*, în *Luceafărul*, V (1905), pp. 103-105.
[41] Cioflec, *La pictorul*, p. 105.
[42] ***, *Cronică*, în *Luceafărul*, XIII-XVI (1906), p. 355.
[43] ***, *Cronică*, în *Luceafărul*, II-III (1907), p. 49. Tot în 1907 revista îşi reafirma intenţia de „a face cunoscut publicului ardelean creaţiunile pictorilor şi sculptorilor români, după reproduceri fotografice şi prin scurte articole informative". Totodată Octavian C. Tăslăuanu îşi exprima încrederea că *Luceafărul* „în decurs de mai mulţi ani, va cuprinde o întreagă istorie a artei, bogat ilustrată", O.C.T. în nota de subsol a articolui semnat Marin Simionescu-Rîmniceanu, *„Propilee" artistice*, în *Luceafărul*, XIX-XX (1907), p. 407.
[44] Octavian C. Tăslăuanu, *Artă † Octavian Smigelschi*, în *Luceafărul*, XXXI (1912), pp. 706-707.
[45] ***, *Cronică. Pictorul Carol Pop de Satmary*, în *Luceafărul*, XVII (1908), p. 423.

Antonino Zeiler, Mişu Pop[46] şi Gheorghe A. Matheiu[47] au beneficiat de recenzii pozitive în paginile revistei amintite. Ultimul pictor era caracterizat drept un pictor impresionist „care întrebuinţează factura şcoalei germane moderne”[48], în peisajele *Căderea de apă din Carpaţi*, *Început de primăvară* şi *Mesteceni*[49]. Dintre artiste, Elena Popea a fost promovată prin publicarea unor reproduceri în paginile *Luceafărului*: *Fata cu flori*, *Interior* sau *Peisaj cu mesteceni*, fiindu-i apreciate atât educaţia artistică, cât şi talentul nativ[50].

În domeniul sculpturii, sibienilor le-au fost prezentaţi artiştii din Regat, deja cunoscuţi pe plan naţional sau aflaţi în pragul consacrării internaţionale, cum era cazul lui Brâncuşi, dar şi transilvăneni aflaţi la debut. Un exemplu în acest sens l-a reprezentat tânărul sculptor Cornel Medrea, acestuia fiindu-i reproduse şi câteva dintre lucrări: bustul lui *Petru Popovici* şi al lui *Dr. A. Dobrescu* (studiu), *Tors de fată* şi un proiect închinat temerarului *Aurel Vlaicu*[51].

În finalul acestei scurte analize a rolului presei româneşti, putem afirma că viaţa cotidiană a românilor din Ardeal a fost influenţată de periodicele culturale apărute în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în primii ani ai celui următor: *Telegraful Român*, *Amiculu Familiei*, *Revaşul*, *Albina Carpaţilor*, *Cosînzeana*, *Familia*, *Tribuna*, *Transilvania* şi, mai ales, *Luceafărul*. Însemnătatea acestora rezidă din faptul că au educat estetic, au ghidat şi promovat artiştii plastici şi i-au popularizat în rândul maselor. Români sau străini, avangardişti sau tradiţionalişti, artişti plastici sau meşteri populari, cu toţii s-au bucurat de o apreciere egală din partea cronicarilor şi criticilor de artă din perioada dualismului. Prin prisma tuturor acestor aspecte prezentate viaţa cotidiană a fost schimbată în mod pozitiv, prin lecturarea unor studii şi recenzii plastice adeseori competente, iar în lipsa posibilităţii materiale a multor români de a participa la evenimentele artistice ale epocii, presa a reprezentat singurul ghid de estetică.

[46] Andreiu Bârseanu, *Pictorul Mişu Pop*, în *Luceafărul*, XXIII (1911), pp. 515-521.
[47] Octavian C. Tăslăuanu, *Pictorul Gheorghe A. Matheiu*, în *Luceafărul*, XXIII (1913), p. 718.
[48] Tăslăuanu, *Pictorul*, p. 717.
[49] Tăslăuanu, *Pictorul*, p. 718.
[50] „D-sa este o portretistă de talent şi în acelaşi timp o delicată pricepătoare a naturei şi o îndemânatică interpretă a diferitelor efecte de lumină. Totodată d-şoara Popea a dat dovezi, că se pricepe şi la pictura bisericească”, A.B., *Elena Popea*, în *Luceafărul*, XVI-XVII (1909), p. 585.
[51] Marin Mihalache, *Cornel Medrea*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1986, pp. 24-28.

TUTUN, TĂMÂIE ŞI ALTE FUMURI ARDELENE

TOBACCO, INCENSE AND OTHER TRANSYLVANIAN FUMES

Conf. Univ. Dr. *Corina TEODOR*
Facultatea de Ştiinţe şi Litere, Universitatea „Petru Maior" Târgu-Mureş
teodor_ccorina@yahoo.com

ABSTRACT

The study examines an issue that might naturally fit into the health or social conventions, but it attracted only episodic attention of historians. The research is about the passion of smoking of the Transylvanian clergy and it is based on unpublished archival documents. Beyond the quantitative aspects related to tobacco and cigarette packs consumed by the priests of the Greek-Catholic Deanery of Mureş, by the early twentieth century, the archival documents are completing the bipolar image of the smoking phenomenon in the era, from two points of view: on the one hand, for those for which smoking had become a daily passion and on the other hand, for those who criticized smoking.

Keywords: *smoking, health, priests, Transylvania, alcohol*

Departe de a fi doar o patimă rebelă, în faţa căreia opinia publică să se alinieze ordonat în două tabere, a susţinătorilor şi a detractorilor, pasiunea fumatului în Transilvania de la finele vremurilor moderne, a stârnit aprinse comentarii pe marginea efectelor morale, economice şi religioase ale acestui obicei deja cu o lungă tradiţie în zonă. Istoriografia recentă a proiectat noi înţelesuri asupra fumatului, mai ales datorită cărţii lui Andrei Oişteanu – *Narcotice în cultura română*, în care desfoliind surse de o mare bogăţie şi diversitate, anchetând cazuri celebre din cultura română, apelând la metodologia proprie antropologiei culturale şi istoriei mentalităţilor, autorul a analizat această practică în asociere cu consumul de alcool şi substanţe halucinogene. Ceea ce a rezultat a fost o radiografie mai puţin ştiută a acelor vicii care au catalizat actul creator şi de care s-au lăsat inspiraţi Eminescu, Eliade, Sebastian, Cioran, Ionescu, Mateiu Caragiale, Odobescu şi atâţia alţii.

La începutul secolului XX nu puţine sunt remarcile din presa românească atât vizavi de creşterea alarmantă a numărului de fumători, mai ales în rândul adolescenţilor, cât şi vizavi de efectele nocive ale fumatului. Nimic special am spune, pentru o lume ce se inserase în modernitatea vremii şi îşi asumase şi obiceiuri ce nu erau agreate unanim, aşa că măsurile care interzic fumatul copiilor şi adolescenţilor şi chiar comercializarea tutunului sunt similare în Regatul României şi în Monarhia austro-ungară. În primăvara anului 1914, comitatele din Ungaria au interzis minorilor intrarea în cinematograf neînsoţiţi de un adult, ca şi fumatul celor sub 15 ani, ori comercializarea tutunului, aşa că mulţi adolescenţi fumători: „[...] trebuie să poarte certificatul de botez în buzunar, ca să nu fie supuşi la neplăceri din partea poliţiei. Ba s-au prins unii minori fumători cu certificate false, dovadă că opreliştea numai a potenţat plăcerea tinerimii de a se intoxica cu nicotină".

Pedepse erau rezervate şi comercianților care ar vinde copiilor tutun, eludând prevederea legală[1].

Faptul că viciul e acelaşi dincolo de frontiere este ilustrat şi de interesul presei ardelene de a consemna realități de dincolo de Carpați, precum inițiativa Academiei Române, ca for ştiințific diriguitor, care a organizat o şedință publică în primăvara anului 1914, la care celebrul neurolog Gheorghe Marinescu a expus efectele nocive ale fumatului asupra stării de sănătate, ca şi bolile ce decurg din asumarea acestui viciu. Şi pentru că tot se afla în agora ştiințifică a României, el i-a exemplificat pe acei scriitori care stigmatizaseră fumatul: ideile sale se întemeiau pe conjecturile similare formulate illo tempore de Goethe, Hugo, Heine, Balzac sau Michelet[2]. Anterior, între primii combatanți ai fumatului, se numărase domnitorul Nicolae Mavrocordat, cu al său *Cuvânt contra nicotinei,*[3] care era în rezonanță cu elevata pregătire medicală a tatălui său, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, la Padova. Pentru domnitorul fanariot nu era nici un dubiu că fumatul conducea la efecte cât se poate de dăunătoare: „[...] dar cine ar putea descrie cât de vătămătoare este pentru oameni această buruiană desgustătoare? Cine ar putea enumera câte pagube produce acelora ce întrebuințează această extrem de rea otravă? În adevăr, precum mitologia a creat ființe cu o sută de mâini, aşa şi mie îmi trebuie o sută de limbi ca să scot la iveală ruşinoasa acțiune a acestei buruieni."[4] La rândul său, Alexandru Borza, celebrul botanist şi doctor în ştiințe naturale, prezenta efectele insolite ale crizei tutunului în vreme de război. Intensitatea viciului, căci: „ceva putere mistică, farmec diavolesc i-au fost hărăzite tutunului, de-a putut ajunge stăpân tiran peste cei ce l-au gustat şi au apucat să-şi amăgească simțurile, să se transpună în lumea viselor, dând inele de fum în aer"[5], nu ar avea cum să ducă la încercarea de eliberare din acest prizonierat al simțurilor, dimpotrivă. De aici alternativele tutunului, pe care profesorul Borza le expune după surse diferite, „aflate de mine sau auzite de la elevii mei"[6], convergente toate unei mentalități populare. Botanistul enumeră utilizarea frunzelor de nuc, de cartof, de podbal, de trifoi, zmeură, lucernă etc. pentru prepararea „tutunului fals", dar mai ales convingerea utilizatorilor că astfel îşi vor satisface cumva patima fumatului: [...] şi vor fi încă de bună seamă multe buruieni chemate să înlocuiască tabacul afurisit. Nu se sperie oamenii de miros greu, de fum înecăcios şi durere de cap, ba nici de otrăviri primejdioase, numai molohul patimei de fumat să şi-l vadă mulțumit."[7]

---

[1] *Unirea,* an XXIV, nr. 56, 6 iunie 1914, p. 6; *Revista teologică,* an X, nr. 1-3, 1 ian.- 1 febr. 1916, p. 66.
[2] N.I.P., *Comunicarea d-lui profesor dr. Marinescu la Academie,* în *Românul,* an II, nr. 96, 1/14 mai 1912, p. 5.
[3] Andrei Oişteanu precizează că acest text, în originalul domnesc în limba greacă, ar fi avut titlul *Cuvânt împotriva tutunului,* traducerile şi editările sale succesive impunând formula *Cuvânt împotriva nicotinei*. Andrei Oişteanu a folosit în analiza sa originalul grecesc, în traducerea lui Andrei Cornea. Cf. Andrei Oişteanu, *Narcotice în cultura română. Istorie, religie şi literatură*, Iaşi, Ed. Polirom, 2010, p. 83.
[4] Cf. ediția postumă de la Iaşi realizată de nepotul domnitorului în 1786, Nicolae Mavrocordat, *Cuvânt contra nicotinei de în veci pomenitul şi fericitul între morți Nicolae Mavrocordat. Acum pentru prima dată editat în Iaşii Moldovei, în zilele prea înălțatului şi prea iubitorului de cultură Voevod, Alexandru Ion Mavrocordat*…, în Petre E. Mihăescu, *Tutunul în trecutul țării româneşti şi al lumii întregi*, Bucureşti, 1931, pp. 82, 124 şi 258.
[5] Alexandru Borza, *În loc de tutun,* în *Unirea,* an XXVII, nr. 57, 27 sept. 1917, p. 2.
[6] *Ibidem,* p. 2.
[7] *Ibidem,* p. 3.

Faptul că problematica fumatului era privită din perspectiva consecințelor asupra stării de sănătate transpare şi din interesul pentru noutățile europene, dovadă promptitudinea cu care presa vremii semnalează noi proceduri tehnologice experimentate în Germania şi Franța, unde începuseră a se fabrica la început de veac țigări cu conținut mai redus de nicotină[8].

N-au lipsit nici reflecțiile virulente față de răspândirea acestui viciu între şcolari, exprimate de exemplu într-o publicație care îşi asumase decenii la rând un rol educativ, *Biserica şi şcoala*, şi unde un învățător creionează un tablou nu prea senin al moravurilor şcolare. Între altele, patima fumatului exercita o presiune pecuniară dinspre copil spre părinte, astfel că băiatul de 15 ani care cerea bani de țigări argumenta: „toți fumează, iar eu merg pe lângă ei, ca un prost!”[9]. După cum la fel de corozivă era descrierea atmosferei viciate a cârciumilor, în care fumul gros al tutunului se amesteca cu „aburul diferitelor băuturi alcoolice”[10]. O susținătoare înfocată a feminismului, Sofia Nădejde, semnala în mod similar influența nefastă a consumului de alcool şi tutun: „e trist şi ruşinos ca omul, cu mintea lui, să cază mai jos ca animalele care n-au ajuns la această rătăcire, n-au căutat otrăvuri cu care să-şi amețească creierii, cum a făcut şi face omul întrebuințând ba alcool, ba tutun, ba opiu.”[11]

Dar acest discurs protestatar se interfera cu altul, la fel de prezent sub impactul modernității societății din țările române, anume cel al elogiilor dedicate tutunului, datorită efectului său stimulativ, cum o demonstrează paginile semnate de C.A. Rosetti ori de Alexandru Macedonski[12]. Fumatul era şi un prilej fanariot de socializare, cel puțin aşa lăsau să se înțeleagă fragmentele din literatura română veche, reprezentările artistice şi diverse obiecte din inventarul familial, în special tabachere de lux, împodobite cu pietre prețioase[13].

Cu o imagine paradoxală în societate, antagonică la fel ca şi azi, pentru unii viciu nesănătos, pentru alții catalizator al creației ori doar obişnuință greu de abandonat, fumatul nu a ocolit ambientul ecleziastic. Chiar dacă azi o atare precizare poate părea surprinzătoare, pe la jumătatea veacului al XIX-lea călugărițele de la Văratic sunt surprinse fumând de Wilhelm von Kotzebue[14], diplomat şi scriitor, prieten cu Mihail Kogălniceanu şi Alecu Russo. Cazul nu este singular, căci pe la 1820, în catastiful mitropoliei din Bucureşti, pe vremea mitropolitului Dimitrie Lupu, sunt trecute cheltuieli ocazionate de acest obicei: 4 taleri pentru „dresul la 4 ciubuce” şi „o oca de tutun pentru musafiri”[15]. De asemenea, este celebră pasiunea pentru fumat a lui Ion Creangă, diaconul care nu a mai

---

8 X, *Măsuri contra nicotinei*, în *Albina. Revistă populară*, an X, nr. 47-48, 19-26 aug. 1907, pp. 1226-1227.

9 L. Cioban, *Influența mediului asupra sufletului omenesc. Tinerimea şcolară şi adultă*, în *Biserica şi şcoala*, an XLII, nr. 34, 19 aug./1 sept. 1918, p. 2.

10 *Cârciuma*, în *Unirea*, an XXV, nr. 76, 31 iul. 1915, p. 1. Articolul era preluat din revista bucureşteană *Antialcoolul*, editată de Sindicatul medicilor.

11 Sofia Nădejde, *Relele băuturilor spirtoase*, în *Albina. Revistă populară*, an X, nr. 47-48, 19-26 aug. 1907, p. 1225.

12 Andrei Oişteanu, *op.cit.*, p. 95.

13 *Ibidem*, pp. 100-101.

14 Petre E. Mihăescu, *Tutunul în trecutul țării româneşti şi al lumii întregi*, Bucureşti, 1931, pp. 82 şi 124.

15 *Ibidem*, p. 82.

urcat în treapta clericală şi care a preferat să se dedice unei cariere didactice. Mai mult decât atât, a fost primul în Iaşi care a primit „brevetul" de a-şi deschide în oraş „un debit de tutun", care îi va purta numele, în septembrie 1872, aşa cum mărturisea şi protopopul Buţureanu: „[Creangă] se îndeletnicea cu meseria de brevetariu la monopolul tutunului, în această urbe Iaşi."[16]

Desigur, aspectul economic al răspândirii fumatului în ţările române, în durata lungă a istoriei, nu poate fi eludat. Pe de o parte, este vorba de terenuri în care se vor aclimatiza aceste culturi, în special în Banat, în zona Siret, Paşcani, Oltenia, Ilfov etc.[17], dar şi de comerţul cu tutun care ia amploare de la finele veacului al XVIII-lea, prin negustorii turci şi armeni, ori de dările asociate suprafeţelor cultivate şi importului şi comercializării tutunului[18]. O primă fabrică de tutun la noi se pare că a încercat să fie deschisă la Iaşi la 1827, fără prea mare succes, aşa că iniţiativa a fost reluată un deceniu mai târziu de un german, Karl Hertl, pe cheltuiala proprie[19].

Dacă în textele literare cele două vicii, alcoolismul şi fumatul, sunt de multe ori asociate, nu la fel se întâmplă în discursul oficial ecleziastic. Astfel, la sinodul protopopesc greco-catolic al Mureşului din primăvara anului 1914 parohul Victor Tufan a fost desemnat să rostească o expunere despre combaterea alcoolului, lăsându-se inspirat de circulara trimisă de „Liga de temperanţă" a clericilor seminarului Bunei Vestiri din Blaj, condusă de Ioan Bozdog, care de altfel ceruse propuneri concrete din partea preoţilor[20]. Viciu înrădăcinat în mentalul colectiv, alcoolismul a avut mereu o imagine negativă în discursul clerical, ortodox şi greco-catolic. În schimb, documentele de arhivă ne proiectează fumatul în rândul clerului la începutul veacului XX ca o realitate cotidiană, fără critici la adresa lui, dimpotrivă, cu reglementări legate de sistemul de distribuire a tutunului, prin autoritatea protopopului. Documentele puţine păstrate în fondul de la arhivele mureşene proiectează totuşi noi înţelesuri asupra unui subiect de viaţă cotidiană, într-un moment politic şi ecleziastic tensionat, atât ca urmare a primului război mondial, cât şi a scindării în două a protopopiatului greco-catolic al Mureşului, prin crearea episcopiei greco-catolice maghiare de Hajdudorog.

Astfel, în anul 1919, conform unui tabel întocmit de protopopul greco-catolic al Mureşului, Dionisie Decei, cu preoţii greco-catolici din subordinea sa care au primit tutun de pipă şi ţigări, se indică un total de 17 persoane, adică, surprinzător, toţi preoţii în funcţii erau fumători la acea dată sau consemnaţi ca atare în documente. De remarcat şi maniera în care cantitatea cerută lunar respectă o ierarhie clericală, căci protopopul solicită 400 de grame tutun şi 10 ţigări, cantitatea cerută de ceilalţi parohi fiind în medie de 300 de grame

---

[16] Veniamin Pocitan Ploeşteanu, *Ion Creangă, diacon, institutor şi povestitor. La o sută de ani de la naşterea lui (1837-1937)*, vol. I, Bucureşti, 1937, pp. 51, 53 şi 103. Mergea adesea acolo şi după ce a trecut debitul pe numele fratelui său, după reintegrarea în învăţământ, dar a păstrat cu numele său. Acolo a şi murit, la 31 decembrie 1889.
[17] Petre E. Mihăescu, *op.cit*., pp. 144 şi 227.
[18] *Ibidem*, pp. 187-206.
[19] *Ibidem*, pp. 208, 223-226.
[20] Arhivele Naţionale ale României, Serviciul Judeţean Mureş, fond *Protopopiatul greco-catolic Tîrgu Mureş*, dosar 1105, ff. 3-4.

de tutun sau chiar mai puțin[21]. Această evidență ține de modul de desfacere al tutunului, cum rezultă din documentele ulterioare, conform cărora la începutul fiecărei luni se cerea un conspect al tutunului funcționarilor de la oficiul protopopesc, semnat apoi de administrația financiară, pentru a putea fi ridicat de la distribuitorul din Band[22].

Şi în anul următor, în 1920, protopopul Decei este cel care contabilizează cererile de tutun şi țigări, aşa cum i-au venit aceste solicitări din partea parohilor, învățătorilor şi personalului auxiliar bisericesc; de exemplu pentru luna aprilie se solicită în total 52 de pachete a 100 de grame de țigarete, 132 de pachete a 25 de grame de țigarete şi 28 pachete de tutun de pipă[23]. Analiza acestor cantități îl recomandă pe protopop drept un fumător constant, care alocă din bugetul familial sume lunare pentru procurarea tutunului şi a țigărilor: 40 de coroane în 6 ianuarie, pentru achiziționarea a 4 pachete de câte 100 de grame de țigarete[24], pentru a reveni în aceeaşi lună, la 19 ianuarie, cu o altă achiziție de 23.20 coroane, corespunzând unei cutii cu 100 de grame, 4 pachete a 25 de grame de țigarete şi 4 pachete a 25 grame tutun de pipă[25], iar 4 zile mai târziu cumpărând o cutie cu țigarete de 10 coroane[26]; 20 de coroane a mai plătit în 4 februarie, corespunzând procurării a 4 pachete de câte 25 grame de țigarete şi o „şcătulă de 100 de grame"[27], la care mai adăuga spre finele aceleiaşi luni 15 coroane cheltuite pentru cumpărarea unui pachet de 100 de grame şi a două pachete de 25 de grame de țigarete[28], iar mai apoi alte 2 pachete de țigarete de 5 coroane[29].

Dincolo de aspectul cantitativ al consumului de tutun, transpare asumarea viciului de către consumatorii din mediul clerical, dovadă insistența cu care cer trimiterea tutunului rezervat; astfel parohul din Vaidacuta, tânărul Dimitrie Toncean, îi scria protopopului Dionisie Decei la 17 aprilie 1920: „[...] tutunul ce mi l-ai destinat încă te rog frumos să mi-l trimiți, fiind total lipsit de tutun."[30] În vara anului 1920, preotul Comes îi cere protopopului tutun suplimentar: „[...] de cumva mai aveți tutun, mai dați-mi şi mie de câțiva ciuperi [măruntiş - n.n.], de nu de pomană [s.a.], măcar pe bani."[31]. Răspunsul prompt al protopopului detaliază doar calea financiară: „tutun încă ai aici de cel bun, dar trebuie plătit cu bani mărunți, adu bani mărunți şi pentru tutun cam 30 de coroane şi îl vei primi de la Ştefan."[32]

Şi Augustin Mera, parohul din Herghelia, îi cere trimiterea cotei pe luna iulie, dar şi un supliment, protopopul îndeplinind această solicitare: „trimit după tutunul ce mă

---

[21] *Ibidem*, dosar 1230, f. 1.
[22] *Ibidem*, dosar 1230, f. 3.
[23] *Ibidem*, dosar 1257, f. 34.
[24] *Ibidem*, dosar 1257, f. 9.
[25] *Ibidem*, dosar 1257, f. 17.
[26] *Ibidem*, dosar 1257, f. 18.
[27] O cutie. *Ibidem*, dosar 1257, f. 24.
[28] *Ibidem*, dosar 1257, f. 29.
[29] *Ibidem*, dosar 1257, f. 31.
[30] *Ibidem*, dosar 1257, f. 36.
[31] *Ibidem*, dosar 1257, f. 42.
[32] *Ibidem*, dosar 1257, f. 42 v.

compete pe luna iulie a.c. Vă rog a dispune ca să-l şi capăt şi aş dori ca să capăt şi pachete cu tutun mai fin (12 cor.).”[33]

O cerere similară este formulată şi de cei din cealaltă parte a protopopiatului, cu sediul la Tîrgu Mureş, prin parohul Alexandru Gligor, în care de altfel nu se precizează cantitățile solicitate de fiecare, dar interesant este că apar şi numele personalului auxiliar: Iuliu Huban, vicar foraneu, Alexandru Gligor, administrator parohial, David Roman, cantor, George Gligor, învățător şi cantor pensionar, Teodor Badai, făt şi Alexandru Szabo, servitor.

Fumatul, o problemă de mentalitate colectivă, în fața căreia de multe ori documentele de arhivă sunt insuficiente, schematice şi aride, este cert că a fost o realitate de care lumea clericală mureşeană nu a fost străină, dimpotrivă. Dacă discursul oficial a sancționat în epocă alcoolismul, nici un document nu a înregistrat în protopopiatul greco-catolic al Mureşului stigmatizarea obiceiului cotidian al fumatului. Dimpotrivă, corespondența cu protopopul surprinde frenezia de care s-au lăsat cuprinşi clericii de odinioară, în momentul când se apropia distribuirea rezervelor de tutun şi țigări. Aşa încât, ni putem imagina pe aceşti parohi, tineri şi bătrâni deopotrivă, mai degrabă savurând fumul de țigară sau aromatizându-şi tutunul din pipe, de ce nu pe melodiile lui Cristian Vasile, atât de celebre în România interbelică: „aprinde o țigară/ şi-n fumu´care zboară-nori albaştri ca un vis/ cufundă-te-n uitare/şi lasă gândului cărare spre abis/ în fumul de țigară/ durerilor găseşte tainicul liman/găseşte-o nouă zare/ şi dorului alean/ în fumul de țigară ce se pierde-n van.”[34]

[33] *Ibidem*, dosar 1257, f. 44.
[34] http://www.versuri.ro/versuri/jkeij_cristian-vasile-aprinde-o-tigare.html.

EMIGRAREA ETNICILOR GERMANI DIN ROMÂNIA ÎN ANII ’70-’80: O ANALIZĂ A RAPORTURILOR STAT-CETĂȚEAN CREATE DE PRACTICILE BIROCRATICE ALE APROBĂRII EMIGRĂRII

THE EMIGRATION OF ETHNIC GERMANS FROM ROMANIA IN THE 70s-80s: AN ANALYSIS OF STATE-CITIZEN RELATIONS CREATED BY BUREAUCRATIC PRACTICES OF EMIGRATION APPROVAL

Lect. Univ. Dr. *Corneliu PINTILESCU*
Facultatea de Ştiințe Socio-Umane, Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu
pintilescu2001@yahoo.com

ABSTRACT

The study aims to analyze the manner in which the bureaucratic practices regarding the issuance of the emigration visas have redefined the state-citizen relationship in communist Romania during the 1970s and 1980s. The first part of the study deals with the legal and institutional framework created in order to control and manipulate the issuance of the emigration visas. The second part deals with how Romanian Germans emigrated to Western Germany during the communist period remember their experience with the Romanian communist state institutions concerning the issuance of the emigration visa.

Keywords: *Romanian Germans, emigration, communist regime, emigration visa*

Deşi există numeroase contribuții pe problema emigrării saşilor[1] din Transilvania, niciuna nu a fost dedicată aspectelor birocratice ale procesului de emigrare. Dorind să acopere această lipsă, studiul de față îşi propune să răspundă la următoarele întrebări: Cum funcționa mecanismul birocratic de emitere a vizelor de ieşire din țară în cazul etnicilor germani? Care a fost rolul jucat de sistemele informale în mecanismul de obținere a vizelor? Ce fel de raporturi stat-cetățean dezvoltau aceste proceduri? Ce efecte au produs asupra vieții oamenilor? Cum au perceput saşii transilvăneni emigrați în RFG funcționarea acestor structuri? În realizarea cercetării am folosit pe lângă biografia secundară, acte legislative privind emiterea paşapoartelor şi vizelor, documente din fosta arhivă a Securității[2] şi interviuri cu saşi care au emigrat din România în anii ’60-’80. La nivel teoretic cercetarea se bazează pe contribuția lui John Torpey care susține că unul dintre elementele definitorii ale statului modern îl constituie monopolizarea dreptului de a

[1] Între numeroasele lucrări pe temă amintim: Florica Dobre, Florian Banu, Luminița Banu, Laura Stancu, *Acțiunea „Recuperarea”: Securitatea şi emigrarea germanilor din România*, Editura Enciclopedică Bucureşti, 2011; Anneli Ute Gabanyi, *Exodul Germanilor din România: cauze, fapte, consecințe* în *Xenopoliana*, V, nr. 1-4/1997 (pp. 229-231); Cosmin Budeancă, *Emigrarea saşilor din Orăştie în ultimul deceniu al regimului comunist*, în Romulus Rusan (ed.), *Analele Sighet 10. Anii 1973-1989: cronica unui sfârşit de sistem. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Memorialul Sighet (5-7 iulie 2002)*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, 2003, pp. 228-234. Partea germană vezi: Othmar Kolar, *Rümanien und seine nationalen Minderheiten 1918 bis heute*, Böhlau, Wien, Köln, Weimer (pp. 362-370); Georg Weber et alii., *Emigration der Siebenbürger Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderungen im 20. Jahrhundert*, Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 2002; James Koranyi, Ruth Wittlinger, *From Diaspora to Diaspora: The Case of Transylvanian Saxons in Romania and Germany* in *Nationalism and Ethnic Politics*, nr. 17 (2011), pp. 96–115.
[2] Arhivă aflată acum în custodia Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității.

autoriza şi a regula mişcarea indivizilor.[3] Torpey subliniază că „apariția paşaportului şi a controalelor aferente privind mişcarea indivizilor este un aspect esențial al specificului statului modern”.[4]

Urmând argumentația lui Torpey susțin că maniera în care regimurile comuniste se raportau la problema mişcării oamenilor şi a bunurilor relevă aspecte importante privind tipul de stat pe care l-au creat. În privința problemei tipului de statalitate sunt de acord cu Katherine Verdery, care susține că regimul lui Ceauşescu poate fi definit ca „paternalism socialist”, un stat care „a creat o legătură morală între stat şi indivizi prin redistribuirea către cetățeni a produsului social”, aşteptând în schimb recunoaşterea autorității sale şi supunerea lor față de politicile instituțiilor statului comunist.[5] Deşi Verdery foloseşte acest concept şi într-un studiu privind România în care analizează între altele fenomenul de „etno-naționalism”, ea nu remarcă contradicțiile între cele două realități, contradicții care ies la suprafață şi în politicile privind emigrarea minorității germane. Contradicțiile sunt legate de politicile regimului Ceauşescu față de minoritățile naționale. Diferențele privind politica față de o minoritate sau alta au creat discrepanțe mari în privința tratamentului față de diferite grupuri de cetățeni. În cazul minorității germane din România, manifestarea dorinței majorității membrilor ei de a emigra în R.F.G. sau Austria îi făcea în ochii instituțiilor statului comunist vinovați politic. Dorința de a părăsi „paradisul socialist” era văzută ca o trădare a idealurilor noii societăți.

MECANISMUL BIROCRATIC

După cum observa Torpey, pentru a putea controla mişcarea persoanelor un stat are nevoie de un aparat birocratic care să preia sarcinile complexe presupuse de acest control.[6] Iar în cazul României național-comuniste acest aparat birocratic a fost complicat de faptul că statul comunist avea interese mai complexe decât simpla controlare a mişcării când era vorba de mişcări dinspre sau spre țări ale lagărului capitalist. Însă înainte ca statul să decidă să preia controlul unei mişcări de populație este nevoie ca acea mişcare de populație să existe ca realitate sau potențialitate.

În cazul mişcării de populație către lagărul capitalist problema unui asemenea control la sfârşitul anilor 1940 şi începutul anilor 1950 nu era de actualitate în contextul mişcărilor nesemnificative de indivizi. În decursul anilor 1960, pe fondul deschiderii țărilor din Europa de Est către turismul de masă şi a simplificării sau eliminării procedurilor de acordare de vize[7], apare un flux important de oameni între statele capitaliste şi România.

[3] John Torpey, *The Invention of the Passport: Surveillence, Citizenship and the State, Cambridge University Press,* Cambridge, 2000, p. 3.
[4] *Ibidem*, p. 3; „the emergence of passport and related controls on movements is an essential aspect of the «state-ness» of states…”.
[5] Katherine Verdery, *From Parent-state to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe,* în *East European Politics & Societie,* 1994 vol. 8, nr. 1, p. 228; „it posited a moral tie linking subjects with the state through a share in the redistributed social product”.
[6] John Torpey, *The Invention of the Passport,* p. 7.
[7] Vezi Open Society Archives, http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/41-3-123.shtm, Box-folder-report: 41-3-123, Yugoslav – Polish Travel Liberalization, accesat în 21.05.2012. Un raport al Radio

România se deschide către turiştii occidentali urmărind mai ales scopul de a obține devize occidentale.[8] Acestea erau destinate cumpărării de tehnologie occidentală necesară în procesul de industrializare rapidă a țării. În acest context, din cauza contactelor din ce în ce mai dese ale cetățenilor români cu cetățeni din țările capitaliste, rolul Securității devine mai important, această insituție dezvoltând o activitate intensă în scopul supravegherii celor care intenționau sau plecau în Vest şi a avizării plecărilor lor. În cazul germanilor din România a apărut în plus şi un aspect financiar pe care îl voi detalia mai jos.

Cadrul legal al emiterii de paşapoarte şi vize a fost definit pentru perioada 1970-1989 de către decretul 156/1970.[9] Conform acestui decret organul cel mai important în problema eliberării de vize şi paşapoarte era „Comisia pentru probleme de paşapoarte şi vize de pe lângă Consiliul de Miniştri" care avea între atribuții: coordonarea şi îndrumarea activității tuturor organelor cu competențe în acest domeniu din cadrul Ministerului de Interne şi Ministerului Afacerilor Externe, rezolvarea contestațiilor împotriva deciziilor acestor organe, rezolvarea cererilor cetățenilor români penttru stabilirea domiciliului în străinătate. Acest organ era însă unul aflat la nivel superior, instituțiile cu care cetățeanul intra de fapt direct în contact fiind serviciile de paşapoarte şi vize de pe lângă inspectoratele județene ale Ministerului de Interne, unde se depuneau şi cererile. Cei care cereau plecarea definitivă trebuiau să facă un dosar cu acte care trebuiau să dovedească „că şi-au lichidat datoriile şi pretențiile" care ar putea exista în raport cu instituții ale statului sau organizații socialiste. Pentru a putea trece frontiera paşapoartele trebuiau să aibă „viza română", care se acorda pentru o singură sau mai multe călătorii pe o perioadă determinată şi putea fi diplomatică, de serviciu, simplă sau turistică. Viza turistică se acorda doar cetățenilor străini sau români domiciliați în străinătate.

Cetățenii germani care doreau să ajungă în Vest au utilizat două strategii: fie cereau viză simplă sau de serviciu (după caz) cu intenția de a nu se mai întoarce[10], fie cereau să li se aprobe plecarea definitivă din țară de obicei pe motivul reîntregirii familiei. Cursul normal al unui demers început de o persoană pentru a primi aprobarea de a pleca definitiv din țară începea cu completarea unei cereri pentru obținerea formularelor tip la serviciile de paşapoarte ale inspectoratelor județene ale Ministerului de Interne. Aceste cereri se înaintau comisiilor locale de partid însărcinate cu această problemă, care după ce le analizau înaintau doar cererile avizate pozitiv „Comisiei guvernamentale pentru vize şi paşapoarte" precum şi „Comisiei centrale de partid" în vederea eliberării formularelor. După ce acestea îşi dădeau acordul şi solicitanții primeau formularele, acestea se depuneau completate organelor de paşapoarte de la Inspectoratele MAI. Pe baza formularelor se

---

Europa Liberă din septembrie 1963 înregistrează negocierilor polono-iugolsave pentru eliminarea necesității vizei pentru a călători între cele două țări, menționând că vizele fuseseră desființate între Cehoslovacia şi RDG, iar cetățenii cehoslovaci, est-germani şi polonezi puteau circula fără viză în scopuri turistice în Bulgaria.

[8] Vezi Gh. Barbu, *Turismul internațional – parte integrantă a relațiilor economice externe*, în Gheorghe Barbu (ed.), *Turismul – Ramură a economiei naționale,* Bucureşti, Editura pentru Turism, 1973.

[9] „Decret nr. 156 din 12 aprilie 1970 privind regimul paşapoartelor" şi HCM nr. 424/1970 în *Buletinul Oficial*, nr. 32 din 12 aprilie 1970.

[10] Această variantă a fost valabilă mai mult în anii '60. Din momentul în care eliberarea de vize de plecare definitivă a devenit o sursă importantă de devize, acordarea de vize simple sau de serviciu etnicilor germani a devenit o situație mai rar întâlnită.

solicita aprobarea pentru plecarea definitivă din țară, atât comisiei guvernamentale, cât şi Comisiei centrale de partid.[11] Art. 12 al decretului 156 prevedea mai multe cazuri în care Ministerul de Interne trebuia să facă verificări înainte de a acorda paşaport şi putea refuza eliberarea acestuia, în cazul în care prin plecarea sa în străinătate „ar putea aduce prejudicii statului român".[12]

Prevederile legale nu vorbesc însă de celălalt actor cu un rol determinant în mecanismul de acordare a paşpoartelor şi vizelor: Securitatea[13]. Conform unor documente editate de un colectiv din cadrul CNSAS[14], mai exact un referat al unui serviciu din Direcția a I-a (însărcinată cu Informații Externe) a Securității din 13 iulie 1962 se propunea aprobarea vizei de ieşire din țară al lui A. H. din Sibiu în schimbul unei sume de 30.000 de DM precum şi „continuarea practicii şi pentru alte persoane" în scopul obținerii de devize. Referatul a fost aprobat de şeful Direcției a I-a Nicolae Doicaru şi de Ministrul de Interne Alexandru Drăghici,[15] fapt pentru care în 16 iulie 1962 „Comisia pentru Paşapoarte, Vize şi Repatrieri" comunica Securității eliberarea vizei pentru A.H.[16] Ca efect al succesului acestei înțelegeri Direcția I-a a Securității trimite un referat conducerii Ministerului de Interne din 9 august 1962 prin care se solicită monopolul soluționării cererilor de emigrare a cetățenilor români de naționalitate germană de către Securitate:

„În urma măsurilor întreprinse de organul nostru, s-a creat un canal de scoatere acoperită din țară a unor persoane care au rude în R.F. Germană, posibilitate ce poate fi folosită pe viitor atât pentru scoaterea agenturii noastre, cât şi pentru aducerea în țară a unor importante sume de valută."[17]

Având în vedere că un număr mare de persoane plecau în R.F.G. pe cale oficială primind aprobarea de la „Comisia de vize, paşapoarte şi repatrieri" în urma intermedierii unor avocați din Occident, referatul remarca că statul pierde „o posibilitate importantă de obținere valută străină, în timp ce unele persoane din R.F. Germană, diverşi escroci, obțin profituri pe seama rezolvării cazurilor de emigrare pe cale obişnuită", propunându-se în

---

[11] Florian Banu, Florica Dobre, *Studiu introductiv*, în Florica Dobre, Florian Banu, Luminița Banu, Laura Stancu (ed.), *Acțiunea „Recuperarea". Securitatea şi emigrarea germanilor din România (1962-1989*), Bucureşti , Editura Enciclopedică, 2011, p. 243.

[12] *Decret nr. 156 din 12 aprilie 1970 privind regimul paşapoartelor*, în *Buletinul Oficial*, nr. 32 din 12 aprilie 1970.

[13] Securitatea a cunoscut mai multe reorganizări de-a lungul existenței sale. Instituția a luat naştere în august 1948 sub numele de Direcția Generală a Securității Poporului, organism în cadrul Ministerului de Interne. După o perioadă între 1952 şi 1956 în care a funcționat ca minister separat de Ministerul de Interne (sub numele de Ministerul Securității Statului), la reorganizarea din 1956 Departamentul Securităţi (DS) a devenit din nou parte a Ministerului de Interne. În 1963 din DS este desprinsă Direcția de Informații Externe care a primit statut de unitate militară şi purta numele de Direcția Generală de Informații Externe (DGIE). În 1967 supravegherea activității DS şi a DGIE a fost încredințată unui nou organism, Consiliul Securității Statului (CSS), iar DGIE a fost inclusă din nou în DS. În 1968, CSS a primit un statut independent, activitatea DS fiindu-i în continuare subordonată. În 1972, DS a fost reintegrată în Ministerul de Interne, iar în 1978 după o nouă reorganizare a primit numele de Direcția Securității Statului. Dennis Deletant, *Studiu introductiv*, în Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949-1989,* Editura Polirom, Iaşi, 2002, pp. 48-52.

[14] F. Dobre, F. Banu, L. Banu, L. Stancu (ed.), *Acțiunea „Recuperarea"*.

[15] F. Banu, F. Dobre, *Studiu introductiv*, pp. 41-42.

[16] *Ibidem*, p. 43.

[17] *Ibidem*, pp. 46-47.

final să se dirijeze rezolvarea cazurilor spre canalul creat de Securitate şi limitarea canalului „de plecare pe cale obişnuită”.[18]

Nu era prima dată când statul român profita de disponibilitatea unor persoane sau instituții din Occident de a plăti sume de bani pentru a obține aprobarea plecării unor etnici germani din România, primele tranzacții de acest fel fiind atestate încă din 1954.[19] După crearea în 1962 a canalului amintit prin care entități occidentale plăteau prin intermediul unui avocat sume de bani unor interpuşi ai Securității în 1962 mecanismul a funcționat până în 1964 când apariția în presa occidentală a unor articole acuzatoare a întrerupt practica până în 1968. În 1968 s-a reluat la intensitate mai mare, fiind încheiate în anii ’70-’80 înțelegeri secrete între reprezentanți ai RFG şi României care reglementau acest proces.[20] Implicarea Securității în acest proces căpătat un aspect oficial din anul 1973 când serviciul de paşapoarte şi vize din Ministerul de Interne, subordonat până atunci Miliției a fost trecut sub controlul Securității, la conducerea lor fiind numiți ofițeri de Securitate.[21] Până atunci Securitatea doar aviza acordarea unei vize, însă nu avea sub control direct procesul de eliberare a vizelor. Acest moment este relevant pentru procesul de captare treptată de către Securitate a acestui instrument perceput, după cum o arată raportul citat mai sus, ca sursă de devize străine, dar şi de informatori pentru țările occidentale.[22] Faptul că mecanismul de eliberare a paşapoartelor şi vizelor era atât de complex şi implica mai multe structuri la nivel județean şi central a fost un element favorizant al dezvoltării unor structuri de relații clientelare care intermediau contra unor plăți informale (adesea în valută) grăbirea plecării unor persoane.

Aceste practici amintite de unele dintre persoanele intervievate au fost scoase la lumină de un raport din 3 decembrie 1978 al Secției pentru Problemele Militare şi Justiție a C.C. al P.C.R. cu privire la controlul efectuat asupra activității tuturor structurilor implicate în eliberarea de vize de plecare definitivă din țară[23] pe perioada 1976-1978, realizat în urma indicațiilor lui Nicolae Ceauşescu. Au fost constatate cu această ocazie nereguli constând în faptul că au fost aprobate vize de plecare definitivă într-un mod prea facil şi unui număr prea mare persoane.[24] Măsurile luate în urma controlului arată gravitatea ilegalităților comise de structurile cercetate. A fost demis şi trimis în justiție secretarul

[18] *Ibidem*, p. 47.
[19] Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (ed.), *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste în România: Raport final*, Bucureşti, Humanitas, 2007, p. 362. Practica plății unor sume de bani pentru a permite emigrarea a fost folosită şi în cazul minorității evreieşti, în acest caz plătitorul fiind statul Israel. Vezi Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România şi Israel*, Iaşi, Polirom, 2005.
[20] Vezi F. Banu, F. Dobre, *Studiu introductiv*.
[21] Interviu cu G.I. la începutul anilor ’70 şef la un serviciu de paşapoate şi vize de pe lângă un inspectorat județean al Ministerului de Interne.
[22] Fapt confirmat şi de dosarele de emigrare cercetate de autor la ACNSAS. Vezi ACNSAS, fond SIE, dosar nr. 25.954, ff. 1-6.
[23] Faptul că au fost analizate activitatea din județele Arad, Braşov, Mureş, Sibiu, Timiş şi oraşul Bucureşti arată că a fost vizată eliberarea de vize pentru populația germană din România.
[24] În 1977 din 22.723 de cereri analizate se aprobaseră 16.047, respinse fiind doar 6.676, iar în semestrul I din 1978 din 8.914 analizate se aprobaseră 8.425. Florica Dobre et alii (ed.), *Acțiunea „Recuperarea”*, p. 242.

Comisiei pentru paşapoarte şi vize, iar alte 10 cadre au fost trecute în rezervă deoarece „au favorizat obținerea de vize şi paşapoarte în schimbul unor avantaje materiale”.[25]

REMEMORÂND „AŞTEPTAREA FORMULARULUI”

Din interviurile realizate de autor cu germani din România care au emigrat în anii ’70-’80 reiese organizarea complexă şi aparenta eficiență a acestui sistem de relații clientelare. E.E. povesteşte cum s-a reîntors în anii ’70 în România cu 40.000 de euro pentru a plăti scoaterea din țară a două familii din Sibiu. După ce a luat legătura cu o persoană de contact, aceasta i-a comunicat un preț pentru fiecare familie, în funcție de pregătirea membrilor. Parcă amintind de cinematografia hollywoodiană pe tema prohibiției, plata a fost făcută de E.E. unor persoane care l-au dus cu o maşină în afara Sibiului. Apoi i s-a comunicat luna în care cele două familii vor primi aprobarea de a pleca definitiv din țară, informație care s-a dovedit ulterior exactă.[26]

Din interviurile realizate cu saşi din Transilvania care au emigrat în RFG în perioada 1966-1989[27] reiese că populația a încercat să se adapteze la acest sistem încercând să folosească posibilitățile oferite atât de canalele oficiale, cât şi de cele neoficiale. Strategiile de a ajunge în Vest urmau două direcții: 1. aplicarea pentru aprobarea plecării definitive atunci când existau circumstanțe favorabile (existența unei rude de gradul I în RFG sau Austria) sau 2. cererea unei vize simple de obicei în scop turistic şi neîntocerea în țară. Deşi motivațiile deciziei de emigrare reies a fi fost foarte diverse, în cererea de plecare definitivă se invoca mai ales „reîntregirea familiei”. Alte motive precum inexistența anumitor oportunități pentru ei sau pentru copiii lor, nivelul de trai mai bun, imposibilitatea de a călători liber, limitarea accesului la produse culturale în limba germană nu au fost invocate pentru că ar fi fost percepute drept critici la adresa regimului.

Luarea deciziei era influențată de mai mulți factori: relatările celor care se întorceau în vizită după emigrare despre societatea de consum occidentală, teama privitoare la viitorul copiilor, imposibilitatea de a vizita rudele,[28] limitarea accesului la învățământul în limba maternă sau teama că vor rămâne izolați odată cu plecarea tuturor persoanelor în RFG din comunitate. Legat de ultimul dintre factori unul dintre intervievați a făcut şi o glumă privind plecarea lor la sfârşitul anilor 1980 spunând că erau să rămână ultimii „însărcinați cu stingerea luminii”.[29] Ceea ce mi s-a părut notabil este că doar două persoane dintre cele intervievate au menționat motivația economică ca fiind cea mai importantă[30].

Un factor care a acționat contra deciziei de a emigra a fost Biserica Evanghelică C.A. care a cerut preoților să contracareze în predicile lor intențiile de emigrare. Mai mult

[25] *Ibidem*, pp. 242-245.
[26] O experiență asemănătoare a avut şi mama lui H.T.
[27] În perioada iulie 2011 - februarie 2012, autorul a realizat 20 de interviuri cu saşi emigrați în RFG.
[28] K.R. considera acest motiv ca motiv principal al emigrării.
[29] V.G. a relatat că la sfârşitul anilor ’80 plecaseră din România în RFG majoritatea rudelor sau prietenilor apropiați.
[30] K.R. şi K.R. Soț şi soție.

decât atât, Biserica Evanghelică C.A. din România a încheiat un acord cu Biserica Evanghelică din Germania în anul 1966 prin care ultima îşi asuma să nu angajeze preoţi emigraţi din România.[31] Biserica Evanghelică C.A. din România încerca astfel să împiedice un exod al preoţilor. În plus, preoţii trebuiau să promoveze rămânerea enoriaşilor în ţară. Pentru a putea susţine o asemenea poziţie preoţii trebuiau să dea ei înşişi un exemplu prin renunţarea la gândul emigrării, fapt care în numeroase cazuri a dus la conflicte în familie.[32] Având în vedere că pentru a obţine aprobarea plecării definitive era nevoie de o rudă de gradul I în R.F.G., aplicanţii exagerau uneori legăturile cu rudele pe care le aveau în Germania occidentală[33]. Alţii încercau să obţină o viză simplă pentru unul dintre membri după care acesta rămânea ilegal în Occident, iar cei rămaşi invocau rudenia de gradul I pentru a cere plecarea definitivă.[34]

Astfel a fost cazul mamei lui V.G. care a obţinut pentru ea şi fiul ei o viză simplă pentru a face un tratament medical în R.F.G. decizându-se în 1988 să nu se mai întoarcă în ţară. Tatăl şi sora rămaşi în ţară au cerut şi ei apoi plecarea definitivă. De la mijlocul anilor '70 vizele simple se acordau din ce în ce mai greu cetăţenilor români de etnie germană din cauza cazurilor frecvente de rămânere ilegală. Iar în cazul în care se aprobau nu se acorda decât unor membri ai familiei, ceilalţi urmând să rămână drept „garanţie" în ţară.[35] Iar în cazul în care un membru al familiei rămânea ilegal, statul încerca îngreunarea plecării restului familiei pentru a descuraja aceste practici.

Adesea, atât cei plecaţi, cât şi membrii familiei rămase în ţară recurgeau la metode extreme pentru a forţa autorităţile să acorde aprobarea plecării defintive a rudelor din România. Tată lui W.S. a făcut alături cu alte persoane greva foamei în centrul Münchenului în vara anului 1976 pentru a obţine aprobarea emigrării soţiei şi a copiilor[36], H.B., scriitor de limbă germană din România, a scris o scrisoare lui Günther Grass cerându-i să intervină pe lângă statul vest german[37], iar mama lui C.H. a făcut o plângere la ambasada română de la Viena[38].

Majoritatea celor intervievaţi au spus că din cauza faptului că după un an de zile nu primeau răspuns sau primeau unul negativ au făcut numeroase plângeri şi au cerut audienţe, atât la serviciile locale, cât şi la Comisia pentru paşapoarte şi vize. Dintre persoanele intervievate trei erau copii în perioada respectivă, iar altul era student, aşa că amintirile lor sunt, fie povestiri de familie filtrate prin propria subiectivitate, fie

[31] Cosmin Budeancă, *„Biserica nu emigrează": Episcopul Albert Klein şi emigrarea preoţilor evanghelici lutherani din România în anii 1970-1980*, în *Arhivele Totalitarismului* , tom XXI, nr. 1, 2013, p. 171.
[32] Interviu cu H.P.
[33] W.S. realatează că părinţii au susţinut că ei sunt pentru unchiul din R.F.G. ca nişte copii deoarece acesta nu avea urmaşi. De fapt cele mai apropiate rude ale părinţilor se aflau în România.
[34] Situaţia era asemănătoare în cazul permiselor de mic trafic la graniţa cu Ungaria sau Yugoslavia. În zonele respective populaţia germană nu primea acest tip de permise deoarece fiecare plecare ilegală a unui german peste graniţă era percepută ca o mare pierdere de valută pentru stat. Vezi Liviu Chelcea, Puiu Lăţea, *Cultura penuriei: bunuri, strategii şi practice de consum în România anilor 80*, în Neculau, A. (ed.) *Viaţa cotidiană în comunism*, Polirom, Iaşi, 2004, p. 158.
[35] Interviu cu G.I.
[36] Interviu cu W.S.
[37] Interviu cu H.B.
[38] Vezi ACNSAS, fond SIE, dosar nr. 25.954, ff. 7-8.

perspective specifice vârstei asupra lumii adulților. Mai toți relatează că tema emigrării era unul dintre subiectele cel mai des discutate în familie, iar anumite aspecte legate de procesul de emigrare le-au rămas foarte clar în memorie. E.G. își aduce aminte de faptul că mergea cu părinții din timpul nopții pentru a sta la cozile de la ghișeele birourilor de emigrare, iar în timpul zilei părinții îi cereau să țină locul la coadă. Iar W.S. student în anii ’70 își aduce aminte cum R.F.G.-ul era pentru el țara pantalonilor tip „jeans”, un loc unde produsele greu de găsit în România erau din abundență.[39] Cei care erau tineri sau copii în perioada emigrării rememorează acea epocă menționând adesea aspectele comice ale situației, pe când cei care erau la vârsta maturității au tendința de a sublinia dificultățile întâmpinate și timpul îndelungat de așteptare, în unele cazuri peste 20 de ani[40].

CONCLUZII

Punând împreună perspectiva documentelor interne ale sistemului birocratic și percepția oamenilor asupra experiențelor avute cu birocrația României comuniste pot fi observate anumite tensiuni și contradicții între modelul de stat „paternalist socialist” și practicile descrise în acest studiu. Faptul că germanii din România aveau acces prin pachetele trimise sau aduse de rude la bunuri pe care statul comunist nu le putea oferi și la informații privind un tip de societate de consum care celor care trăiau într-o societate de penurie le părea un paradis era un element de subminare a relațiilor paternaliste pe care statul comunist le promova.[41]

Privind din acest punct de vedere, minoritatea germană din România era considerată de regim una incomodă, vinovată politic prin intentențiile de emigrare ale membrilor ei. Diferențierile care se făceau între diferite etnii în problema aprobării dreptului de ieșire din țară erau reflectarea contradicției interne existente între componenta paternalistă a statului comunist din perioada Ceaușescu și cea etno-naționalistă.

Pe de altă parte, un stat care pretindea că dorește prosperitatea și binele cetățenilor se afla în situația de a limita drastic ieșirile din țară ale cetățenilor și chiar de a „vinde” aprobarea acestora. De aceea, întregul proces de vânzare a vizelor de emigrare a etnicilor germani a fost pus sub vălul a două discursuri: unul pentru mediul internațional care susținea cauza umanitară (privind reîntregirea familiilor în contextul acordului de la Helsinki din 1975) și altul care susținea că plățile reprezintă contravaloarea studiilor făcute în România de cei care emigrau (destinat cu precădere statului vest german în contextul negocierilor bilaterale și mediului instituțional intern).

Prin intrarea sub controlul Securității a activității de eliberare a autorizațiilor de ieșire din țară, această activitate a pășit într-o arie de acțiune a statului comunist în care măsurile excepționale erau un instrument obișnuit sub argumentul apărării intereselor și securității statului. Aprobarea ieșirii sau intrării în țară a devenit într-o măsură mai mare

---

[39] Interviuri cu E.G. și W.S.

[40] Interviu cu H.I. În acest caz, părinții au depus prima cerere în 1966, aprobarea plecării venind în cazul ei în 1980.

[41] De aceste pachete se bucurau nu doar germanii, ci și prietenii lor români. Vezi Liviu Chelcea, Puiu Lățea, *Cultura penuriei*, p. 155-157.

decât înainte un proces care presupunea verificări ample ale persoanelor, o intruziune mult mai profundă în viața privată a indivizilor. De asemenea, aprobarea plecării definitive a devenit o operațiune financiară complexă, dar şi un mediu propice dezvoltării unei economii informale ample.

II.

SECVENȚE DE VIAȚĂ COTIDIANĂ ÎN SIBIU

TEATRU ŞI MEDICINĂ
ÎN LUNGUL SECOL AL XIX-LEA SIBIAN

THEATRE AND MEDICINE ALONG THE NINETEENTH CENTURY OF SIBIU

Cercet. Ştiinţific gr. I Dr. *Lia BRAD CHISACOF*
Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române
lia_chisacof@yahoo.co.uk

ABSTRACT

The study draws attention of two documents without any apparent relation, a theatre play called "Maelstorm of madness" [„Vârtejul nebuniei"] and a Romanian medical treaty "Physicians craft" [MD - „Meşteşugul doftoriei"], where the elements of connection are represented by the commercial company from Sibiu and the mysterious revolutionary Rigas Veleştinul. In the mentioned satiric comedy, the author conceives the lord Mavrogheni like the description of madness from the medical treaty.
Another highlighted aspect is the MD paternity given to Rigas, due to some elements such as Aromanian origin, pharmaceutical and medical terminology and its itinerary. These evidence lead MD's period to the XVIIIth century rather than the XIXth century, as well as the linguistic evidence of the mobility which is a characteristic of the XVIIIth century. Another argument in favor of this theory is framing this treaty in the ample current of Enlightenment, praised by Rigas, but also the realities from that time, with the pharmacies and rich commercial library of the company.

Keywords: *medical treaty, comedy, satire, Balkan Enlightenment*

Dacă conform unei scheme destul de răspândite în istoriografie considerăm secolul al XIX-lea dincolo de hotarele sale strict cronologice, adică dacă postulăm un lung secol al XIX-lea, atunci începutul acestuia sunt ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea marcate de puternice impulsuri modernizatoare.

Un clar moment în acest flux este instituţionalizarea spectacolelor de teatru , respectiv deschiderea în 1787 a teatrului sibian. De acest eveniment pare să se lege, în sensul că este scris pentru a fi reprezentat poate doar într-un sens pur optativ, un manuscris ajuns prin împrejurări legate de Consulatul Austriac de la Bucureşti, la Sibiu. Datat 25 iulie 1786, textul teatral scris în limba greacă, căci în aceasta constă manuscrisul, poartă notiţa „Des papiers appartenant à monsieur le Roy secrétaire de M le Prince Brancowan à Bukoreste". Ne vom referi la autorul lui ceva mai jos după ce mai întâi vedem în ce constă acesta.

Textul e o comedie satirică numită în final „Vârtejul nebuniei" dar pentru care se propun pe parcursul manuscrisului pe rând titlurile: „Fesul nebuniei", „Bustul lui Mavrogheni", „Portretul lui Mavrogheni", „Oglinda lui Mavrogheni". Eroul principal e Nicolae Petru Mavrogheni, domnitorul Ţării Româneşti, iar acţiunea piesei se plasează la începutul domniei lui în Valahia. El trece Dunărea pe la Olteniţa, în uniformă de galiongiu, cu alte cuvinte de marinar, drept care nu este recunoscut de nici unul dintre cei care îl aşteaptă cu pompă. Ajuns la Văcăreşti şi în divan, Mavrogheni îi lasă pe boieri să înţeleagă că trebuie să i se supună orbeşte. Într-un dialog cu grămăticul său (aşadar cu secretarul), se

face „anamneza” carierei anterioare a lui Mavrogheni: bântuise toată Egeea ajungând şi la Beirut, fără profituri însă.

După ce schimbă opinii asupra Bucureştiului, doamna şi servitoarea acesteia constată că pare să existe libertate la Bucureşti pentru femei, dar din cauza regimului de izolare la care sunt supuse de domn, ele nu se pot bucura de ea. Cel de-al doilea act debutează cu o scenă care îi prilejuieşte lui Mavrogheni expunerea unei ignorate de toți origini nobile, venețiene:

Şi ce nevoie aveți de mai multă evghenie dacă sunteți domn?[1]

vine replica unui curtean:

Nu, ca să nu se creadă c-am fost unul de rând şi că nu se cuvenea să şed pe tronul ăsta.

Mavrogheni povesteşte cum a aruncat cu pungi de bani în Divan, îşi expune măsurile de disciplină luate împotriva preoților, care trebuie să facă de permanență în biserici. După o bătaie de tun seara, toți locuitorii oraşului sunt siliți să stea în casă. Mavrogheni abuzează de moşteniri testamentare, şi aplică taxe suplimentare brutarilor care renunță să mai facă pâine, lăsând oamenii flămânzi.

Prin fața curții domneşti se plimbă o femeie nebună care ne-o evocă pe Pena Corcoduşa. Ea strigă: *Taica, maica, taica maica...* probabil făcând aluzie la lipsa legitimității ereditare a domniei lui Mavrogheni şi a fanarioților în general.

Reținem din piesă lamentația grămăticului, numit Feraris, în legătură cu inadecvarea domnului de curând numit de Poartă, un primitiv în concepția autorului, pentru Țara Românească:

Cu adevărat şi din suflet îmi pare rău dar de abia mă țin să nu râd. Stai şi te gândeşti, o slujbă, un regat, mare ispravă! Un bastard, un galiongiu să fie pus pe tronul Valahiei şi să i se dea pe mână soarta unui popor, unui regat, cu serhaturi, cu cetăți domneşti lângă el, cu vecini europeni, cu boieri de neam, cu oameni învățați să-i conducă. Şi cine/ Mavrogheni Care după ce că e nebun de legat, neînvățăt, agramat, prost crescut, nu ascultă nici ce-i spui ...
Să venim la domn numai că, pentru numele lui Dumnezeu, spuneți adevărul! Are el mutră de domnitor, este el om de pus în fruntea țării? Să strunească boierimea, are idee de Valahia şi de obiceiurile locului, are teptir din naştere care să îndrepte şi cusururile ce s-ar ivi/ Auzi, să iasă el cu flinte pistoale, chiorbaltage şi înjurături, poate el să conducă țara asta, unde s-a mai auzit, unde s-a mai auzit din galiongiu domn? Aici e nevoie de ştiință, nu de arme, de înțelepciune nu de furie. Să-l ajute Dumnezeu să iasă bine, văd eu că țara noastră o să iabă de tras...

Se distinge şi un dialog comic, capodoperă de dozare, inspirat direct de piesa lui Molière, *Le malade imaginaire*, al cărui text îl alătuirăm spre comparație:

G Minunat stăpâne numai că,...
N Vezi baltagul ăsta? Te cioplesc pe amândouă părțile. Nu ce vrei tu, ce vreau eu trebuie să se facă.
G Ce vrea măria ta, totuşi...
N Tu eşti vlah bey sau eu?
G Măria sa
N Mare ca un vizir

Sganarelle: Je n'ai plus aucune tendresse pour toi.
Lisette: Mais...
Sganarelle: C'est une friponne.
Lucinde: Mais...
Sganarelle: Une ingrate
Lisette: Mais...
Sganarelle: Une coquine, qui ne me veut pas dire ce

[1] Traducerea tuturor fragmentelor citate ne aparține.

Alex Măria sa
De la tersana
Alex Măria sa
N Moştenitor al Mavroţenilor (mai mare dragul grămatice)
Alex Măria sa
N slava Mării Albe
Alex Măria sa
N Palicarul carte a speriat Mani
Alex Măria sa
N Căpitan de haiduci
Alex Măria sa
N Om rău
Alex Măria sa
N Corsar
Alex Măria sa
N Care ia pielea de pe oameni... apucător sângeros
Alex Măria sa, nimeni altul
N Nu îndrăzneşte să iasă în faţa mea
Alex Măria sa, măria sa, măria sa ah, am asudat.

qu'elle a.
Lisette: C'est un mari qu'elle veut.
Sganarelle: Je la'abandonne
Lisette: un mari.
Sganarelle: Je la deteste.
Lisette: un mari.
Sganarelle: Et le renonce pour ma fille.
Lisette: un mari.
Sganarelle: Non, ne m'en parlez point.
Lisette: un mari
Sganarelle: Ne m'en parlez point.
Lisette: un mari.
Sganarelle: Ne m'en parlez point.
Lisette: un mari, un mari, un mari.

Să ne oprim o clipă aici şi să privim un alt reper sibian, funcționarea companiei «greceşti»[2] de comerț. Se poate spune că activitatea companiilor comerciale de la Sibiu (înființată în 1639) şi Braşov (1678) (în fapt cele care au reuşit să supraviețuiască, au mai existat încercări, una fiind cea de la Caransebeş, cu o viață extrem de scurtă) este destul de bine cunoscută istoriografiei naționale. Începute probabil cu Nicolae Iorga, studiile dedicate acestor companii de negustori au reținut atenția multor istorici dar aproape de loc pe aceea a lingviştilor, mai ales pentru că majoritatea documentelor păstrate sunt redactate mai ales în greacă (numărul pare a atinge cifra de 200.000), mai puțin în română, şi germană.

Numărul exact al membrilor celor două companii e greu de estimat, în diverse perioade au existat creşteri sau scăderi. În compania de la Sibiu par să fi existat puțini comercianți - membri ai companiei în comparație cu cei care nu erau membri ai acesteia. Astfel, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, compania avea 60 de membri, în întreaga Transilvanie existând 400 de „greci" comercianți. Membrii companiilor de la Sibiu şi Braşov se trăgeau mai ales din: Arbănaşi, Melnic, Ioanina, Kozani, Serres, Plovdiv, Constantinopole, Salonic, Trapezunt, Târnovo, Sinope, Nicopole. Principalele itinerarii continentale ale comercianților porneau de la Salonic şi se îndreptau spre Transilvania. Companiştii se împărțeau în două categorii: în cea dintâi erau cuprinşi cei care locuiau permanent în Transilvania făcând acolo un comerț intern, în cea de a doua erau cuprinşi comercianții itineranți care îşi vindeau mărfurile la târguri întorcându-se apoi în regiunile lor de baştină.

[2] Cercetările mai vechi şi mai recente, ca de pildă Loredana Dascăl, *Din arhiva Negustorilor Greci din Sibiu (1453-1895). Texte epistolare greceşti*, Iaşi, Editura Universității „Al.I. Cuza", 2013, arată că o parte a companiştilor erau de origine aromânească.

De compania sibiană este legat prin autorul său, un cunoscut companist, tratatul medical românesc intitulat *Meşteşugul doftoriei*[3] şi *Meşteşugul doftoricesc*[4]. Tratatul conţine parţial traducerea unei lucrări apărute în limba maghiară la Cluj, şi anume *Pax Corporis.* Autorul semnat al *Meşteşugului* e Ioan Adam, un membru al companiei sibiene despre care se ştie că era născut la Arvanitohori şi care putea să ştie foarte bine limba maghiară ca absolvent al colegiului din Aiud (al cărui student era în 1702), forma cea mai avansată de învăţământ din Transilvania înainte de înfiinţarea universităţii de la Cluj. Confruntarea cu manuscrisele autografe ale lui Ioan Adam din Biblioteca Academiei Române şi din Biblioteca Naţională a Greciei[5] ne-a ajutat să respingem ipoteza conform căreia preambulul ar fi putut să fie scris de mâna aceluiaşi, MDI fiind caligrafiat în partea sa grecească (introducerea) de o manieră specifică *sfârşitului* de secol XVIII. Ioan Adam scria, aşa cum era de aşteptat pentru cineva ale cărui limite de viaţă erau penultimul sau ultimul deceniu al secolului al XVII-lea şi deceniul al şaptelea al secolului al XVIII-lea, într-o manieră bizantinizantă, ceea ce nu e cazul manuscrisului MDI.

Ioan Adam a tradus în greacă un tratat despre remedii al lui David Samuel Madai, *Kurtze Nachricht von dem Nutzen und Gebrauch einiger bewährten Medicamenten,* traducere ce s-a publicat la Halle, în 1772, dar s-a făcut în 1756, după cum reiese din prefaţa la MD în cel puţin două rânduri. O comparaţie a prefeţei la MD cu introducerea la traducerea făcută de Ioan Adam din Madai ne relevă anumite asemănări în sensul unor parafraze după cum există şi completări cum este spre pildă menţionarea lui Galenus, inexistent în istoricul medicinei din Madai. Adam îşi propunea traducerea greacă din *Pax Corporis* ce ar fi urmat să fie tipărită la Cluj. Deşi un autor grec o citează[6], traducerea nu a existat în formă tipărită, absenţă ce pare definitiv confirmată de repertoriul cărţilor publicate pe teritoriul habsburgic[7].

Aşadar e foarte probabil ca traducerea greacă a lui Adam să fi existat în manuscris, după cum se poate să fi existat *doar* materialul strâns din literatura medicală amintită de autor în prefaţă iar acesta, aflat la o vârstă înaintată, să fi recurs la ajutoare pentru ducerea la bun sfârşit a demersului său. E cert că Ioan Adam nu a scris cu mâna lui preambulul tratatului medical dar textul (preambulul) îi aparţine şi datează foarte probabil din 1760. Ipoteza cea mai plauzibilă e că el nu a mai apucat să finalizeze ceea ce-şi propusese şi altcineva, care nu a dorit să se afirme, a făcut-o. Este de domeniul evidenţei că preambulul grecesc şi restul textului românesc din MDI sunt scrise de aceeaşi mână într-o caligrafie databilă după partea grecească la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Comparând conţinutul celor două manuscrise cu presupusul original al lui Papai frapează diferenţa de volum (600 de pagini faţă de 195) şi apoi concepţia. Aşa cum reiese din prefaţa lui Adam, concepţia MD este a unui ghid medical care ţine seama de nevoile bolnavilor de toate condiţiile. O caracteristică notabilă este plurilingvismul, la care se

---

[3] Ms. Rom BAR 933. De acum încolo în text, după modelul lui N.A. Ursu, MDI.
[4] Ms. Rom. BAR 4841. De acum înainte în text după modelul lui N.A. Ursu, MDII.
[5] Ms. Gr. BAR, nr.129, şi *Compendiu de ştiinţele naturii, (*gr.)(ms. 1182).
[6] V. Ath. Karathanasis, *Elenismul în Transilvania*, Bucureşti, 2003, p. 80.
[7] Petrik Geza, *Magyarorszag Bibliographiaja 1712-1860*, Budapesta, 1891.

recurge când se detaliază remediile sau bolile. Trebuie menționat de la început că nu este vorba de un fenomen neintenționat, ci foarte probabil de un uz directiv al plurilingvismului subsumat intenției de a da lucrării un caracter practic. Cu alte cuvinte, aşa cum reiese dintr-un pasaj al textului, numele diagnosticelor şi remediilor sunt indicate în diverse limbi din zona sud-est şi central europeană în aşa fel încât acest ghid medical să aibă o întrebuințare geografică largă. MD fost semnalat încă din anii '30[8] şi a fost studiat la început mai ales din punctul de vedere al conținutului medical[9].

În istoriile limbii române, MD este menționat în discuțiile privind lucrările cu caracter ştiințific din secolul al XVIII-lea şi există deja un consens asupra datării lui pe baza datelor de istoria limbii române cu aproximație 1760-1770[10]. Se crede, aşadar, că a existat o traducere greacă a operei (care nu e un original căci e o traducere după John Johnston, *The idea of Practical Physick in Twelwe Books,* publicată în 1557)[11] medicului Francisc Pariz Papai (1649–1716) *Pax Corporis* făcută de negustorul sibian, om de carte, Ioan Adam[12], a cărei versiune românească este MD. N.A. Ursu credea că l-a identificat pe autorul acestei traduceri a MD în doctorul Şt. V. Episcopescu, născut în Bucureşti, la 1777. Deşi doctorul amintit nu a făcut niciodată referire la această realizare a sa, argumentele aduse în favoarea paternității sunt profesia medicală, faptul că există suprapuneri între terminologia din manuscrisele MD şi cea folosită de Episcopescu în scrierile sale şi în general, caracteristicile de limbă aferente zonei Olteniei de care era legat presupusul autor. În sfârşit, se evocă asemănarea, cu totul discutabilă după părerea noastră, între caligrafia unui manuscris autograf al doctorului oltean şi unul dintre cele două manuscrise în care se păstrează MD. Dacă considerăm elementele lexicale ale manuscrisului o arheologie a unei personalități sau, presupunând că avem a face cu un vorbitor nativ de aromână, dacă presupunem că refacem itinerariile sale româneşti, atunci acestea ar fi cu precădere sudice, eventual cu o şedere în Oltenia, o trecere prin Ardeal şi o alta prin Moldova.

Din biografia doctorului Episcopescu nimic nu justifică recurgerea la cuvintele aromâneşti sau meglenite. Deasemeni, deşi tatăl său era de origine grecească se ştie că era orfan şi a crescut în mediul catolic bucureştean de la Bărăție, unde e greu de crezut că se cultiva… greaca. Textul MD e plin de termeni greceşti, care fie sunt denumirile ştiințifice ale bolilor sau remediilor, fie cele curente în greaca vorbită. După cum se afirmă în text, toți aceşti termeni apar acolo intenționat, MD urmând a fi folosit pe o arie geografică întinsă:

Se face referire probabil şi la francmasonerie:

Mai în scurt aici la această carte a noastră cât au fost cu putință pentru dovedirea şi trebuință ***fraților ce să vor întâmpla****, am arătat puținteale dări împrotivă şi doftorii gonitoare de otravă, înprotiva // înfricoşatei boale a ciumei...* (MDII f. 203v-204r)

---

8 V. Pompei, Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc,* vol. I (1382-1775), Călărași, 1935.
9 V. Bologa şi colab., *Contribuții la istoria medicinii în R.P.R*, Bucureşti, Editura Medicală, 1955, p. 142.
10 Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Bucureşti, 1997, p. 291.
11 V. P. Cernovodeanu, *Scientific and cultural contacts between England and the Romanian Lands (1650-1720)* în *Romanian Studies,* 2, Leiden, 1972, pp. 99-100.
12 V. Ath. Karathanasis, *Elenismul în Transilvania*, Bucureşti, 2003, p. 80.

Un al doilea argument ține de sfera reconstituirii unei biografii extrem de complicate şi de misterioase, aceea a revoluționarului Rigas Veleştinul. Împrejurările specifice vieții sale (sfârşite tragic) începute în Tesalia şi continuate la Constantinopol, Bucureşti, Iaşi, Sibiu şi Viena mai ales ca grămătic domnesc dar şi ca agent de influență a francezilor[13] cuprind perioade şi episoade neclare.[14] Acesta este motivul pentru care în reconstituire suntem nu numai tentați ci chiar nevoiți să luăm în considerare şi date din cele mai diverse. Unele provin dintr-o zonă care după logica contemporană este atinsă cu predilecție de ficțiune, adică din literatura beletristică. Un roman englez apărut în primele decenii ale secolului al XIX-lea după o prelucrare foarte atentă a datelor culese de autorul său într-o lungă călătorie făcută în ceea ce era Turcia europeană şi nordul Africii pare să ne aducă o parte din datele de care avem nevoie. Personajul principal al acestui roman care îi dă şi titlul, Anastasius, complex şi controversat, conceput astfel încât să poată furniza cititorului englez cât mai multe date în legătură cu modul otoman de existență, are şi preocupări de... medicină.[15] Ideea că prototipul său putea să fie Rigas[16] poate fi susținută prin extrem de multe argumente. Sunt asemănările de biografie, este faptul că Rigas îşi dă la un moment dat o identitate cu numele de Anastasius.

Reținând aşadar posibilitatea acestei asocieri ocupaționale aducem în sfârşit argumente textuale şi anume din scrierile autorului menționat, respectiv Rigas Veleştinul, numit postum Fereos. Cele mai cunoscute se leagă de *Culegerea* sa *de fizică*, Φυσικής απάνθισμα, un manual de cunoştințe despre natură pe care îl redactează în Țara Românească şi îl publică la Viena în 1790. În capitolul dedicat animalelor şi altor ființe există un pasaj lung despre naşterea umană. Reproducem în traducere câteva pasaje în comparație cu fragmente din MDII referitoare la naştere[17].

O altă categorie de scrieri sunt poeziile sale, creații originale, în care referințele la medicină sunt frecvente.

---

[13] Avem în acest sens mărturiile unei călătoare engleze (v. Elizabeth Craven, *A Journey through the Crimea to Constantinople in a Series of Letters to His Highness the Margrave of Brandenburg, Anspach, and Bareith*, Written in the Year MDCCLXXXVI, Second Edition, Londra 1789, p. 238) precum şi ale unui diplomat francez (v. Andrei Pippidi, *Νεότερα για τα τελευταία χρόνια του Ρήγα στο Βουκουρέστι* [Date noi în legătură cu şederea lui Rigas la Bucureşti], în *Τα Ιστορικά* 39 (decembrie 2003), pp. 503-509).

[14] Astfel un cântec popular grecesc consemnează şederea lui Rigas în Oltenia (V.Th. Blancard, *Essai d'une étude additionnelle à l'histoire moderne de la Grèce, de la Turquie, la Roumanie*, Ernest Flammarion, Paris, 1896, p. 321) după cum există dovezi că a trecut prin Moldova (v. Nestor Camariano, *Rhigas Velestinlis. Complètements et corrections concernant sa vie et son activité*, în *Revue des études sud-est européennes,* 18 no 4 (1980) 687-720· 19 no 1 (1981), pp. 41-70).

[15] „visuri înfricoşate şi spăgere şi neîncetată turburare a minții, vorbă multă şi netrebnică şi aiurea graiuri necuviincioase. Arsură şi înfierbințeală de cap." (MDI f. 47 v), Περί μανίας adică nebunie/Nebunia iaste o patimă cumplită obicnuit să zicem λολάγκα και λύσα και παλαβοσύνη και τρελαμάρα (MDIf.40 v), „Cuibul şi locul nebunii/Din cele zise arătat iaste că cuibul boalii aceştia să află mai vârtos la pelița creierilor care din arsura şi văpaia pricinuieşte durere şi face unflături arsuroase şi băşâci şi aşa chinuieşte pă bolnavul cu necontenită zminteală de minte şi nebunie şi cu mare arsură şi căldură. Această fierbere a creerilor uneori să întâmplă la măsură mai mare, alte ori la măsură mai mică precum şi singură sminteala minții nu să întâmplă totdeauna într-un fel. Căci şi sângele uneori mai mult alte ori mai puțin să aprinde şi arde".

[16] V. Andrei Pippidi, *Sur l'agitation révolutionnaire dans les Principautés roumaines vers 1800,* în *Revue des études Sud-est européennes, αρ.* 1-2 (1999-2000), pp. 27-38.

[17] Dacă copilul nu are destulă putere să spargă săculețul în care se găseşte trebuie ca moaşa să ajute şi să-l spargă) (151) (De multe ori s-a întâmplat ca acest săculeț să se lipească de trupul copilului... ceea ce oamenii simpli cred că este cămaşa copilului).

În sfârşit, argumentele decisive vin din comedia cu care am început acest articol, *Vârtejul nebuniei*. Dezvăluind imensul ego al autorului, piesa are trei personaje *alter-ego*-uri ale acestuia dintre care unul (Matios) poate fi bănuit a avea tangențe cu medicina de vreme ce ceilalți se plâng că el încearcă să le dea pilule greu de înghițit! Argumentul final cel mai important vine, după părerea noastră, de la personajul principal al comediei, domnitorul Mavrogheni, care este conceput astfel încât să ilustreze descrierea nebuniei din MD. Chiar titlul definitive al comediei, *Vârtejul nebuniei*, aminteşte pasaje din MD respectiv „cuibul nebuniei”[18]. Faptul de mai sus este menit pe lângă argumentația filologică să sporească umorul lecturii teatrale!

Nebunia e o temă constantă a piesei:

> ***Nebunie**, doamne, **nebunie**, nici în Franța nu sunt atâția zapcii. (42r)*
> *(48v) Ce dracu, cum să lucrezi, când lumea e întoarsă pe dos. Vine câte cineva şi se plânge de **nebuniile** lui.*
> *Ieri față de atâția boieri în Divan ca să arate că Dumnezeu există, a adus drept pildă platanul din insula Kos, pentru că, cică, platanul ăla e aşa de mare, va să zică Dumnezeu există, auziți nerozii auziți **nebunii**!”*

Desigur, foarte important este ceea ce noi considerăm autoportretul autorului, din care reiese că îşi cunoaşte valoarea comparându-se cu mari personalități ale filosofiei şi ştiinței:

> *Auziți cap, clucerul la rădăcina copacului când de fapt pe el toți trebuie să-l aduleze... Pentru că, nu numai că al doilea ca el nu se mai găseşte în etpagi dar nici în Valahia şi nici la Stambul. Ce zic eu la Stambul, toată Europa n-a văzut vreodată aşa un ipochimen procopsit şi cu ştiință de limbi... franceză, latina, italiană, greacă,turcă extraordinară, unde mai pui, muftiu sadea. La aritmetică Wolff în persoană, la geometrie Arhimede, la filosofie Newton Leipniz Descartes nu sunt vrednici nici să-**mi** treacă pe dinainte... A venit la Terapia un călător italian, filozof să vadă eclipsa planetei Venus... l-am făcut de şi-a pierdut instrumentele şi ochelarii şi sistemele şi toate astea cu un singur cuvânt.*

Din analiza textului MD mai rezultă cel puțin două argumente suplimentare în sprijinul acestei paternități. Primul ar fi legat de lexemele din dialectul aromân, originea aromânească a lui Rigas, cel puțin pe linie paternă, fiind un fapt cunoscut. Cel de-al doilea ar fi limbile la care se recurge în terminologia medicală şi farmaceutică care ajută la confirmarea nu doar a cunoştințelor (ştia turcă, italiană, franceză şi germană) ci şi la acela al itinerariilor autorului. Astfel, referința la sârbă confirmă ruta prin Serbia pe care a folosit-o Rigas pentru a călători spre Viena.

Dacă ipoteza noastră este, aşa cum credem noi, corectă atunci ea confirmă datarea MD venită pe filiera limbii române, respectiv deceniile al şaptelea sau al optulea ale secolului al XVIII-lea şi nu în secolul al XIX-lea cum era el consacrat până acum. Manuscrisele olografe cu care comparăm mâna din MDI sunt datate între 1767 şi 1787, iar cel cu care comparăm MDII, 1794.

Din punct de vedere al limbii, MD aduce în primul rând, după părerea noastră, probe lingvistice ale mobilității specifice secolului al XVIII-lea menite să explice mai

[18] V. mai sus nota 11.

direct fenomenul observat şi studiat de istoria limbii şi anume acea „amalgamare” dialectală a românei.

Ca lucrare medicală, MD este un demers tipic iluminist, plasat cronologic exact în perioada consacrată a acestei mişcări ideologice şi culturale, adică începând cu deceniul al şaselea al secolului al XVIII-lea şi până în ultimele decenii ale aceluiaşi secol. Faptul constituie încă un argument în favoarea atribuirii paternității lui Rigas, una dintre figurile cele mai însemnate ale Iluminismului balcanic.
Autorul îşi asumă riscurile compunerii MD:

MDII f.101 r *să mănânce bucate zămoase şi dă sorbit şi altele aseamenea şi nu bagă seamă graiul acela care mai mult să cuvine la dânşii unde zice „Cel ce nu voiaşte să postească lui Hristos, poastească lui Galin, ádecă carele nu voiaşte să-şi pedepsească trupul postind pentru Hristos să-l pedepsească acum în şcoala doftorului. Pentru aceasta acest cap poate să întâmpla să rămâie nescris şi să-l treacem la această urmare a cărţii noastre însă pentru a nu să face şi de aceasta cartea scuipată însemnez câteva ajutorinţe şi orânduieli care s-au arătat atâta de cei vechi mai mult cât şi de cei noi şi de cei de acum doftori.*

Încercând să ajungem la câteva concluzii, acestea ar privi mai ales compania comercială de la Sibiu şi relaţia ei cu oraşul în care fiinţa. E greu să speculăm pe ideea unei strânse relaţii cu viaţa acestui oraş în lipsa altor probe, dar „piesele” discutate de noi în acest articol ne relevă sigur o atenţie faţă de realităţile sibiene. Teatrul, fie doar perspectiva deschiderii lui, putea să exercite o fascinaţie pentru cei care vedeau spectacole la Viena (avem dovada că Rigas o făcea).

Farmaciie Sibiului trebuie să fi fost totuşi mai frecventate şi împreună cu cărţile din bogata bibliotecă a companiei comerciale au fost fără îndoială sursa alcătuirii lucrării medicale despre care s-a făcut vorbire.

ASPECTE DIN VIAȚA ŞTIINȚIFICĂ MEDICALĂ A SIBIULUI ÎN ANII DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

ASPECTS FROM THE SCIENTIFIC MEDICAL LIFE IN SIBIU IN THE YEARS OF AUSTRO-HUNGARIAN DUALISM

Lect. Univ. Dr. *Radu RACOVIȚAN*
Facultatea de Ştiințe Socio-Umane, Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu
racovitanr@yahoo.com

ABSTRACT

In 1867 the dualism made a remarkable and rapid change in the medical-sanitary domain also in Transylvania. Even since the first half of the XIX-th century, alongside Cluj, the cities of Sibiu and Braşov begin to have a lively medical life, with physicians, remarkable scientific personalities. On the 25th of July 1852 the foundation of the Public Hospital in Sibiu was set, the central body being finished between 1857-1859. In 1859 the Military Hospital of the Barracks no. 22 has been established on the Victoriei Blvd. in the actual building, and becomes a very important and well - equipped hospital at that time, disposing of a medical and a pharmaceutical body of elite. In 1862 the Psychiatry Hospital was given into use (the great manicomiu), the largest establishment of this sort, at that time, in the southern-eastern Europe. An Obstetrics and Gynecology Clinic is attested around 1891-1892 for thereafter, in 1911 the Town Hall of Sibiu bought a piece of land in the precincts of Haller's Bastion, where the Obstetrics and Gynecology Hospital was built. After 1904, the Public Hospital in Sibiu broadens considerably with new pavilions of surgery, physiotherapy, dermatology-venereals, otorhinolaryngology, contagious, laboratory, annexes. Circles of medical studies of professional and scientific specialty are brought into existence. The establishment in Sibiu of the Transylvanian Society for Natural Sciences in 1849 meant the organizational foundation for the genesis of the first association of physicians (doctors) in this southern area in Transylvania: in 1887, are set the bases, so beneficial through consequences, of the Medical Section of the above-mentioned society. In 1900 in Sibiu was founded the Association of the Saxon Physicians in Transylvania. In 1914 was set up the Medical Section of Astra. Thus, Sibiu became an outstanding medical center.

Keywords: *medical life, hospital, Transylvanian Society for Natural Sciences, Medical Section of Astra, Sibiu*

Realizarea dualismului austro-ungar în 1867, expresie a înțelegerii economice şi politice între clasele dominante din Austria şi Ungaria, s-a concretizat în crearea Monarhiei austro-ungare, minată de numeroasele contradicții pe plan național, politic şi economic.

Transilvania, prin anexiune, intra într-o nouă perioadă a dezvoltării istorice, sub stăpânirea directă a Ungariei. Autoritățile ungare din epoca dualismului au păstrat organizarea tradițională a „pământului regesc” doar până în 1876, când în Ungaria s-a realizat o organizare administrativ-teritorială unică şi uniformă. Din 1876, Sibiul devine centrul administrativ (condus de un prefect) al comitatului cu acelaşi nume[1]. Organizarea definitivă a administrației locale s-a făcut prin legile XXI şi XXII din 1886. Deşi Sibiul a fost încărcat cu impozite excesive: de la 70.431 florini în 1858, se ajunge peste trei decenii la 160.488 florini, chiar şi în aceste condiții, Sibiul a găsit resurse pentru realizări

[1] *Enciclopedia Română* (Cornel Diaconovici), vol. III, Sibiu, 1904, pp. 950-951.

urbanistice remarcabile. Între 1887-1894 s-au executat lucrări pentru aducțiunea apei potabile[2], în 1895 s-a încheiat construirea noului hotel „Împăratul Romanilor"[3]. În 1904, s-au construit clădirea Comandamentului Corpului de armată şi Baia Populară, Tribunalul în 1908, în 1909 clădirea Şcolii de cadeți, în 1912 cazarma cavaleriei[4]; după anul 1904 s-au ridicat pavilioanele specializate ale spitalului civil (public) „Franz Iosif", în 1914 lucrările fiind încheiate[5]. Igienizarea publică a fost o preocupare permanentă a edililor oraşului, niciodată cu succes deplin.

La recensământul ungar din anul 1880 (primul recensământ general în Ungaria dualistă n.a.), populația oraşului Sibiu număra 19.285 locuitori, între care 12.010 germani[6]; la 1890, populația stabilă creşte la 21.465 suflete, alături de care şi 3.301 militari[7].

La recensământul înregistrat oficial cu data de 1 ianuarie 1901, Sibiul figura cu 26.643 suflete, între care 15.552 germani, 5.959 români şi 4.732 maghiari[8].

Ultimul recensământ oficial în Ungaria dualistă a fost cel din anul 1910, când populația Sibiului se cifra la 30.035 locuitori, din care 16.156 germani, 7.338 români, 6.023 maghiari, 1.183 evrei, alții 518[9].

După realizarea dualismului, în Transilvania vor fi în vigoare legile sanitare ale Ungariei. În Ungaria dualistă elaborarea legislației sanitare cădea în atribuțiile Sfatului sanitar din Budapesta, mai mulți dintre membrii acestuia fiind animați de idei pozitive. Legea sanitară din Ungaria, dată de parlament în anul 1876, concepută în spirit înaintat, căuta să unifice măsurile atât pe teren igienico-epidemic cât şi al deservirii medico-sanitare, stabilind ca o sarcină a statului ocrotirea sănătății publice. S-a impus obligativitatea declarării tuturor bolilor infecțioase şi epidemice, angajarea de către comună a unor medici oficiali etc. Declararea obligatorie a bolilor infecțioase a necesitat o nouă revenire legislativă în 1894. Nici legea sanitară din 1901 nu s-a aplicat decât parțial. Legile au fost pozitive, generoase, deseori însă s-au lovit de sabotajul organelor locale, în privința aplicării lor.

Încă din prima parte a secolului, alături de Cluj, Sibiul şi Braşovul încep să aibă o viață medicală vioaie, cu medici remarcabile personalități științifice, unii sunt cercetători, alții trec în Moldova şi Muntenia unde contribuie la dezvoltarea medicinii, alții se disting în învățământul medical din Viena şi Budapesta. Ținând seama de progresele, chiar limitate, ale medicinii, de modernizarea activității sanitare, epidemiile scad considerabil. În Transilvania, ultimele cazuri sporadice de ciumă au fost în 1820, iar dacă noii molime, holera, în 1830-1831 şi 1848 nu i se face față, medicina fiind încă dezarmată, mai târziu

---

[2] Gheorghe Brânduş, *Viața şi înfățişarea oraşelor româneşti*, Sibiu, 1944, p. 181.
[3] H. Fabini, *Sibiul vechi: evoluția oraşului oglindită în reprezentări grafice*, vol. I, Sibiu, 1983, p. 23.
[4] Al. Dima, *Sibiu*, Fundația Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1940, p. 124.
[5] Vasile Avram, Vasile Ciobanu, Nicolae Deneş, *Sibiu. Monografie,* 1981, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1981, p. 197.
[6] Rudolf Bergner, *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884, p. 40.
[7] Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale ale României (în continuare, SJSANR), colecția Bruckenthal, E. II, 7-17, nr. 110, f. 219.
[8] *Telegraful Român*, 8/2 ian. (5 feb.), 1901, p. 33.
[9] SJSANR, *fond Consiliul Național Săsesc*, 26/1925, f. 10.

holera datorită descoperirii bacteriologiei moderne, încetează de a mai fi un spectru. În schimb, febra tifoidă își are focare până la începutul secolului al XX-lea.

Statisticile anului 1854 arată că Transilvania dispunea de 15 spitale publice şi 6 spitale particulare (cuprinzând şi azilurile-spitale sau xenodochiile), cu un total de 625 paturi[10]. La 1863 existau spitale publice la Sibiu, Cluj, Târgu-Mureş, Turda, Făgăraş, Sfântu-Gheorghe, Miercurea Ciuc, Dej şi Deva[11]. Mai erau 4 spitale oftalmologice la Sibiu, Cluj, Braşov, Târgu-Mureş[12]. În Sibiu se dădea în folosință, în anul 1862, Spitalul de psihiatrie (marele manicomiu), cel mai mare aşezământ de acest gen, la vremea aceea, din sud-estul Europei. Existau şi vreo 12-15 spitale civile şi infirmerii comunale, mai ales pentru combaterea bolilor venerice.

La 25 iulie 1852, în prezența împăratului Austriei, Franz Iosif I, s-a pus piatra de temelie a Spitalului public din Sibiu, între 1857-1859 terminându-se corpul central (înainte de 1918 a purtat numele împăratului); a cunoscut dezvoltări ulterioare, având instalate 274 paturi spitaliceşti şi a fost deservit până la 1918 de 16 medici, 10 surori, 52 personal auxiliar. O clinică de obstetrică şi ginecologie este atestată prin 1891-1892 (*Klinik und Hebammenlehranstalt*), care califica şi femei în meseria de moaşă. Cartea de adrese a oraşului (*Adressbuch*) menționa 2 localuri pentru această clinică (str. Trei Stejari 6 şi str. Brukenthalgasse 6). În 1911 Primăria Sibiului a cumpărat cu suma de 50.000 coroane terenul din incinta bastionului Haller, ce aparținea firmei Straussenburg, unde s-a construit Spitalul de obstetrică şi ginecologie cu 80 de paturi şi un internat pentru 40 de eleve - moaşe. După 1904, Spitalul public din Sibiu se lărgeşte considerabil cu noile pavilioane de chirurgie, fizioterapie, dermato-venerice, O.R.L., oftalmologie, contagioase, laborator, anexe[13].

În fostul local al Şcolii de cadeți de pe strada Schewissgasse (actualmente B-dul Victoriei), se instala în 1859 Spitalul militar de garnizoană nr. 22 Sibiu sau „Franz Iosif II" (aici după 1867 se afla Corpul 12 de armată austro-ungar); capacitatea noului spital era de 400 de paturi. Clădirea avea inițial parter şi etaj, fiind supradimensionată după 1918 - dându-i-se aspectul actual. Între anii 1876-1883 în Spitalul de garnizoană nr. 22 Sibiu era activ medicul şef (comandant), medic clasa a II-a, dr. Iohann Pechaczek. În lista nominală cu medici militari din Sibiu ne mai apar în acei ani: dr. I. Breues, medic comandant la Corpul 12 armată, medic de regiment clasa I-a G. Krisch, dr. O. Gerlich, medic şef la Divizia 16 infanterie şi alții funcționând pe lângă unitățile militare din oraş[14].Spitalul de garnizoană nr. 22 a avut menirea să deservească interesele de ordin medical ale ofițerilor, subofițerilor şi trupei din Sibiu, în fapt ale Corpului 12 armată, precum şi ale membrilor familiilor acestora şi ale militarilor pensionați, reprezentând, datorită mărimii garnizoanei,

---

[10] S. Izsák, I. Spielmann, A. Huttmann, *Medicina în orânduirea capitalistă*, în V.L. Bologa, G. Brătescu, B. Duțescu, Şt. M. Milcu, *Istoria medicinei româneşti*, Editura Medicală, Bucureşti, 1972, pp. 276-277.

[11] Al. Biasini, *Câteva date pentru istoricul spitalelor din Ardeal, Banat şi părțile ungurene înainte de 1869*, teză, Cluj, 1935.

[12] C. Lazăr-Szini, *Inițiativa privind organizarea asistenței medicale de Oftalmologie în Transilvania,* în *Spitale vechi şi noi* (sub red. G. Brătescu), Editura Medicală, Bucureşti, 1976.

[13] Nicolae Nistor, Mircea N. Marinescu-Frăsinei, *Sibiul şi ținutul în lumina istoriei*, vol. II, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1990, pp. 8-9.

[14] SJSANR, H-18, *Magistrat*, 1875-1917.

cam o treime din populația oraşului. Fără îndoială, era un spital important şi bine dotat pentru acea vreme, dispunând şi de un corp medical şi farmaceutic de elită. Spre argumentare, prezentăm invitația şi programul adresate medicilor sibieni, inclusiv celor militari, de a participa la cel de-al VIII-lea Congres de Sănătate Publică şi Demografie care a avut loc la Budapesta între 1 şi 9 septembrie 1894. Medicii erau rugați să acorde o atenție deosebită acestui congres şi să participe cu cât mai multe lucrări ştiințifice, care în mod deosebit să fie axate pe creşterea natalității[15]. Documente păstrate în arhiva instituției, menționează faptul că înainte de anul 1900 unul dintre şefii Spitalului militar a fost dr. Ioan Mărginean, căruia solidă pregătire medicală i-a permis să cuprindă o sferă largă de activități. Un alt medic român aflat în serviciul instituției este generalul dr. Ioan Moga, medic şef al Serviciului sanitar al Corpului 12 armată austro-ungară; suntem siguri că este vorba de una şi aceeaşi persoană cu generalul Moga, încadrat după 1918 ca şef al Serviciului Sanitar al Corpul 7 armată română din Sibiu. O altă adevărată somitate medicală a fost doctorul Eugen Worell[16]. Înainte de anul 1918, spitalul militar din Sibiu funcționa cu trei secții, şi anume: Secția medicală, cuprinzând serviciul medical, serviciul de boli contagioase şi laboratorul bacteriologic; Secția chirurgicală, cuprinzând serviciul chirurgical, serviciul dentistic şi radiologia; Secția venerică pentru bolnavi de boli venerice şi de piele. Sibiul devenea astfel un remarcabil centru medical.

Către sfârşitul secolului al XIX-lea, spitalele mari din Transilvania şi-au sporit capacitatea de internare, dispunând fiecare de câte 250-300 de paturi. A fost şi cazul Sibiului, referitor la care mai subliniem că primele radiografii pentru spitalul public şi cel militar au fost făcute în anul 1896, de către Carol Albrich-jr., profesor de ştiințe naturale[17]. De asemenea, la Spitalul de boli mintale din Sibiu, care dispunea de 200 de paturi, şi-a desfăşurat activitatea între 1900-1914 K. Pándy, neurolog de vază, autorul metodei de precipitare a globulinelor din lichidul cefalorahidian şi promotorul unor metode moderne de asistență a bolnavilor psihici (îngrijire familială, ergoterapie etc.)[18].

În Sibiu, încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea se poate constata o viață ştiințifică, culturală (şi chiar de popularizare) organizată şi dirijată. Dintre publicațiile săseşti de valoare din secolul XIX cităm: *Akademische Bläter* - revistă lunară, apărută întâi la Sibiu, ulterior la Braşov. O etapă nouă pentru cultura germană începe din 1841, odată cu înființarea societății *Verein für siebenbürgische Landeskunde*, cu o activitate variată, de creație ştiințifică, literară şi de artă, cu publicarea şi difuzarea prin revista asociației a numeroase lucrări şi studii valoroase. Este vorba de prestigioasa revistă *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt*, din care au apărut 95 de volume între 1850-1945.

---

[15] *Ibidem*, H-6, 1894.
[16] Despre activitatea medicală, dar şi de cercetător entomolog a dr. Eugen Worell, a se vedea Hans Barth, *De la Honterus la Oberth. Naturalişti, tehnicieni şi medici de seamă germani din Transilvania*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1985, pp. 226-228 şi Iuliana Vlad Antonie, *Eugen Worell –un renumit înaintaş al corpului medical-militar din garnizoana Sibiu (1884-1961)*, în Iuliana Vlad Antonie, *Naturalişti saşi de odinioară*, Editura Universității „Lucian Blaga", Sibiu, 2004, pp. 33-40.
[17] S. Izsák, I. Spielmann, A. Huttmann, *op. cit.*, p. 280.
[18] *Ibidem*, p. 284.

Din ea se desprinde în 1849 *Societatea ardeleană pentru ştiinţele naturii*. Pătrunşi de ideile noi ale veacului, învăţaţii sibieni saşi şi români s-au dedicat ştiinţelor pozitive. Promovarea culturii pe multiple planuri a provocat un interes crescând pentru studiul ştiinţelor naturii, medicinii, geologiei, geografiei, matematicii, fizicii. Medicina înregistrează realizări apreciabile prin activitatea unor medici sibieni de valoare, care îşi simt acum sprijinite strădaniile de o bază medico-sanitară mai solidă, mai modernă şi de reglementările privind sfera stării de sănătate şi igienei. O altă premisă a vieţii ştiinţifice medicale organizată în Sibiu o constituie numărul în creştere a medicilor cu pregătire universitară în facultăţile din Viena, Budapesta, Graz, Tübingen, Berlin, Leipzig, din 1872 şi la Cluj, astfel încât activitatea izolată a medicilor nu mai era posibilă, cu atât mai mult cu cât Sibiul era un important centru al activităţii sanitar-igienice din Ardeal.

Înfiinţarea la Sibiu a *Societăţii ardelene pentru ştiinţele naturii*, în anul 1849, a însemnat fundamentul organizatoric pentru geneza primei asociaţii a medicilor în această zonă de sud a Transilvaniei, de la început activând ca botanişti, sociologi şi geologi amatori şi medici sibieni în această organizaţie ştiinţifică.

În anul 1887, la iniţiativa dr. Daniel Czekelius, s-au pus bazele, atât de benefice prin urmări, Secţiunii medicale a *Societăţii ardelene pentru ştiinţele naturii*. După studii la mai multe centre universitare europene, dr. D. Czekelius se instalează la Sibiu, desfăşurând o activitate medicală de un ales profesionalism. În *Societatea ardeleană* a activat ca lepidopterolog, în timpul său liber. A fost personalitatea care, prin funcţia sa de medic şi medic şef al Sibiului, a stimulat în mod deosebit, vreme de peste 50 de ani, activitatea naturaliştilor şi a medicilor din oraş.

La 16 decembrie 1887, la hotelul „Împăratul Romanilor", a avut loc şedinţa de constituire a Secţiunii medicale a *Societăţii ardelene pentru ştiinţele naturii*. Statutul Secţiunii medicale cuprindea dezideratele deontologice medicale ale lui Hipocrate şi cele organizatorice de apărare a intereselor medicilor. La demararea activităţii sale, Secţiunea însuma 21 de membri din care, - de reţinut - un număr de 11 erau medici militari ai garnizoanei Sibiu. Primul preşedinte al Secţiunii medicale a fost doctorul sibian Pildner von Steinburg, iar Czekelius a condus-o timp de mai mulţi ani în calitate de coordonator ştiinţific şi organizator.

În intervalul cuprins între 1889 şi 1944 numărul membrilor Secţiunii a variat între 25 şi 108; Secţiunea medicală a activat până în anul 1944.

În general, în deceniile în care a activat, Secţiunea medicală a cuprins ca membri activi şi medici români, maghiari, evrei din Sibiu şi din localităţile destul de aproape de el. Dr. E. Phleps aminteşte că din cei 108 membri câţi avea Secţiunea în 1932, 8 erau medici români şi 2 maghiari.

Ca să-i continuăm, foarte lapidar istoria, vom mai spune că la propăşirea Secţiunii medicale din Sibiu au contribuit la intervale de timp - mai ales două mari personalităţi culturale româneşti transilvane: mitropolitul ortodox Andrei Şaguna şi specialistul cu renume mondial în domeniul istoriei medicinii - prof. univ. dr. Valeriu Bologa, şeful Institutului de istoria medicinii din Cluj, care a fost, desigur, şi membru al Secţiunii medicale din Sibiu. Profesorul V. Bologa a sprijinit *Societatea ardeleană* şi *Secţiunea*

medicală prin comunicări prezentate în şedinţele Societăţii şi publicate integral în două periodice din Sibiu: *Verhandlungen und Mitteilungen* (*Tratate şi comunicări*) şi *Medizinische Zeitschrift* (*Revista medicală*), cât şi prin pregătirea multor studenţi saşi în institutul pe care l-a condus cu o competenţă fără egal.

La începuturile sale, Secţiunea medicală a fost preocupată mai mult de publicistică medicală (se simţea nevoia - n.a.), ulterior derulând activităţi de o importanţă substanţială în viaţa oraşului, de ordin sanitaro-igienic, transpuse în practică de administraţia sibiană. La cererea medicilor membri ai Secţiunii s-a introdus în Sibiu sistemul de canalizare în anul 1906, ei au iniţiat pavarea, în 1912-1913, unor străzi din Oraşul de Sus, lor li s-a datorat eradicarea epidemiei de tifos exantematic din anul 1904, ca şi introducerea serviciului de salubrizare, acţiuni de combatere a TBC-ului, au întreprins campanii de depistare a focarelor infecto-contagioase în Sibiu şi localităţile din jur, acţiuni de igienă şcolară, tratamente gratuite ale cetăţenilor nevoiaşi, au ajutat asociaţiile de asigurare medicală a muncitorilor din Sibiu. Cu regularitate Secţiunea medicală, pe toată durata existenţei sale a ţinut şedinţe şi simpozioane de comunicări pe teme medicale. Doctorul primar chirurg Wilhelm Otto, student al renumitului Institut de chirurgie din Viena, a introdus în spitalul din Sibiu tehnici chirurgicale moderne: măsurile antiseptice şi asepsia. Numeroşi medici tineri şi-au făcut stagiatura în Sibiu, o bună parte din ei continuându-şi aici activitatea, între care şi dr. Iulius Oberth, nimeni altul decât tatăl părintelui astronauticii, Hermann Oberth. Toate comunicările ştiinţifice medicale susţinute un timp de peste cinci decenii de către membrii Secţiunii a fost publicată în cele două reviste amintite de noi. În biblioteca Secţiunii medicale, foarte bine dotată, au intrat în timp manuale şi tratate de medicină proaspăt editate şi îndeosebi reviste ştiinţifice medicale de strictă actualitate... şi necesitate. Legat direct de biblioteca Secţiunii medicale, amintim valoroasele colecţii de preparate microscopice de patologie şi microbiologie, la care şi-a adus un aport serios botanistul şi medicul Karl Ungar.

În anul 1900 a luat fiinţă la Sibiu şi *Asociaţia Medicilor Germani din Ardeal*, care, după 1919, şi-a extins activitatea în toată România întregită, cuprinzând şi medici români, maghiari şi evrei. Cele mai importante acţiuni ale celor două organizaţii medicale au fost cursurile de vară ale medicilor.

Secţiunea medicală a Societăţii s-a remarcat şi prin acţiuni de instruire a personalului medical cu pregătire medie din Şcoala de moaşe din Sibiu, condusă vreme de câteva decenii de prof. Fritz Sussmann, (cursurile s-au ţinut în limbile română, germană şi maghiară), Şcoala de surori a spitalului de copii Sibiu, condusă de dr. Wilhelm Hager şi Luise Schiel. Ţinem să remarcăm faptul că toate strădaniile şi acţiunile *Societăţii Ardelene pentru Ştiinţele Naturii* din Sibiu, au fost realizate de către membrii săi în timpul lor liber şi în mod gratuit.

Rolul de pionierat al Secţiunii medicale din Sibiu în preocupările igienico-sanitare din această zonă a Transilvaniei, spiritul liberal-democrat şi interetnic pregnant dominant în tratarea pacienţilor, neavând nicidecum un caracter segregaţionist, bolnavii fiind consultaţi în mod egal, indiferent de limba lor maternă, relaţiile intense ale membrilor

Secțiunii medicale cu instituții medicale de prim rang din cele mai renumite centre universitare europene - nu putem să nu le reținem în întreprinderea noastră[19].

În 1861 lua ființă la Sibiu *Asociația transilvană pentru cultura şi literatura poporului român* (ASTRA) care, dezvoltându-se, şi-a compartimentat activitatea pe secții; în 1877 s-a constituit Secția de ştiințe naturale, care a avut printre membrii ei activi şi un număr crescând de medici români din Transilvania şi Banat. Preşedintele acestei secții a fost, ani de-a rândul, ilustrul medic şi publicist Pavel Vasici-Ungureanu iar membrii secției au publicat numeroase lucrări medico-sanitare de popularizare, lucrări care s-au bucurat de o largă răspândire în provinciile româneşti[20]. În ajunul izbucnirii Primului Război Mondial, era înființată, la 15 iulie 1914, Secția medicală a Astrei, printre membrii activi sau corespondenți numărându-se o serie de personalități: dr. Ioan Popp, medic colonel în retragere, dr. Gh. Băiulescu, dr. Ilie Beu, dr. Al. Vaida Voevod, dr. Vasile Hâncu, dr. Iuliu Hațieganu ş.a.[21] Tot la Sibiu şi tot sub egida ASTREI au apărut, între anii 1896-1904, cele trei volume ale *Enciclopediei Române*, ce cuprindea şi articole de interes medical şi sanitar ce îmbrățişau mai toate aspectele majore ale medicinei şi igienei.

Dintre figurile de seamă care au onorat, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea Sibiul medical, amintim pe: dr. Friedrich Irtl, Friedrich Jikeli, Hermann Sussmann, Ştefan von Hannenheim, Wilhelm Otto, Kalman Pandi[22]. Hermann Sussmann (1857-1909), bunăoară, a fost medic la spitalul din Sibiu, din 1882 medic primar, iar în 1887 a fost numit medic şef al comitatului Sibiu, autor a mai multor lucrări ştiințifice, publicate la Berlin, Budapesta, Hamburg, Viena, Sibiu. În 1911, practicau medicină şi 3 medici români precum şi un număr de 35 medici de alte naționalități. Dr. Friedrich Salzer (1827-1890), originar din Biertan, a fost un maestru al tehnicii operatorii[23]. Din Mediaş este dr. Arthur Soterius von Sachsenheim, călător prin multe țări ale lumii. Revenind în patrie, este numit medic secundar, din 1904 medic primar la spitalul din Sibiu.

Între medicii români, nu prea numeroşi, timpurile nefiind prielnice românilor transilvăneni, astfel că unii dintre ei s-au împlinit profesional şi social în Țara veche, nu-i putem omite pe dr. Ilie Beu, consultant în serviciul mitropoliei ortodoxe, pe generalul doctor Ion Moga, medic şef al serviciului sanitar al Corpului 12 armată austro-ungar, Nicolae Ittu, medic particular în Sibiu[24]. Dintre specialiştii sibieni în medicină, care şi-au oferit serviciile armatei române în timpul războiului de independență, amintim pe dr. Gheorghe Coman din Bungard, pe dr. Ioachim Drăjescu, pe absolventul în medicină Ioan

---

[19] În abordarea succintă a activității Secțiunii medicale din Sibiu, autorul a folosit excelentul articol de specialitate a lui Hansgeorg von Killyen, *Istoricul secțiunii medicale a Societății Ardelene pentru Ştiințele Naturii*, în Muzeul Brukenthal. Muzeul de Istorie Națională, *Studii şi comunicării. Ştiințe Naturale,* nr. 27, volum omagial, 1895-1995, Editura Imago, Sibiu, 1998, pp. 321-327.

[20] V. Curticăpeanu, *Întemeierea societății „Astra" şi rolul ei în cultura poporului român (1861)*, în *Studii. Revista de istorie*, XIV, (1961), nr. 6, pp. 1449-1453.

[21] *Transilvania*, an XLV, nr. 7-9, 1 septembrie 1914, p. 386.

[22] Radu Ispas, Rodica Acalovschi, *Spitalul din Sibiu - file de istorie la aniversarea împlinirii a şapte secole de la prima sa atestare documentară* (studiu, extras), p. 10.

[23] Josef Trausch, Friedrich Schüler, *Schriftsteller-Lexicon der Siebenbürger Deutschen* (vierter band), Hermannstadt, 1902, p. 369.

[24] N. Nistor, M.Marinescu - Frăsinei, *op. cit.*, p. 145.

M. Ciuceanu, pe căpitanul doctor Ioan Arsenie din Gura Râului[25]. Dr. Ioan Arsenie (născut prin 1838-1840) figură pitorească, a trăit o viaţă aventuroasă. Ştim că era student în medicină la Viena prin 1857-1858. După ce şi-a luat diploma de doctor a plecat în Mexic (cazuri extrem de rare la români pentru acea vreme), ataşându-se nenorocosului împărat Maximilian, omul împăratului Franţei, Napoleon al III-lea. Reîntors în Ardeal, a trecut curând în România, stabilindu-se definitiv în Brăila ca reputat practician[26].

Până la sfârşitul secolului al XIX-lea situaţia farmaciilor din Sibiu a fost următoarea: o farmacie militară şi şase farmacii publice (civile). Repartizarea farmaciilor publice era următoarea: o farmacie publică în strada Nicolae Bălcescu de astăzi; două în Piaţa Mare, centrul oraşului; una în Piaţa Mică; una pe strada care coboară din Piaţa Mică şi, în sfârşit, a şasea în Oraşul de Jos, în Poarta Turnului. În legătură cu farmacia din Piaţa Mică, iniţial numită „La Ursul Negru" (înfiinţată probabil în anul 1600), funcţionează din anul 1972 Muzeul de istorie al farmaciei. Piesele provin din peste 70 de fabrici, oficii farmaceutice, instituţii medicale sau de la persoane particulare din diferite localităţi ale ţării; ponderea numerică a pieselor de istorie a farmaciei este reprezentată de cele provenite din vechile farmacii ale Sibiului: „La Ursul Negru", „La Vulturul Negru", „La Îngerul", „La Coroana", „La Leu". Dar sursa primară pentru majoritatea preparatelor medicamentoase, ustensilele de laborator, recipiente, cărţi, documente etc., o constituie farmacii, laboratoare, alţi furnizori din centre renumite ale Europei: Viena, Dresda, Berlin, Leipzig, Budapesta, Stuttgart, Londra; cu precădere provin din teritoriile fostei Austro-Ungarii. Prin mărime (peste 6.000 de piese) şi diversitatea componentelor, colecţia aduce valoroase mărturii despre evoluţia ştiinţei şi tehnicii farmaceutice, ca şi despre evoluţia practicii farmaceutice şi medicaţiei pentru un interval de timp de peste trei veacuri. O componentă aparte a colecţiei o constituie inventarul homeopatic (circa 3.000 piese), preluate de la vechea farmacie sibiană „La Îngerul", ilustrând interesul de care s-a bucurat terapia homeopatică la Sibiu. De altfel, Samuel Hahnemann, cel care a fundamentat această doctrină terapeutică a activat la Sibiu timp de un an şi jumătate sub guvernarea lui Samuel von Brukenthal[27].

Putem afirma cu deplină certitudine că pe parcursul timpurilor moderne a avut loc o evoluţie ascendentă a vieţii medicale sibiene, concretizată printr-o laborioasă activitate practică şi ştiinţifică, pusă cu pricepere şi dăruire de sine a slujitorilor săi în slujba umanităţii.

---

[25] Mihai Racoviţan, Pamfil Matei, *Sibiul şi Marea Unire,* Sibiu, Cercul Militar, 1993, p. 74.
[26] V. Bologa, *Contribuţiuni la istoria medicinii în Ardeal*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1927, p. 40.
[27] Minodora Ban, *Colecţia de istorie a farmaciei*, în Muzeul Brukenthal. Muzeul de Istorie Naturală*, Studii şi comunicări. Ştiinţe Naturale*, nr. 27, volum omagial, 1895-1895, Editura Imago, Sibiu, 1998, pp. 247-254.

HABITAT ŞI LOISIR ÎN SIBIU LA ÎNCEPUT DE SECOL XX[1]

HABITAT AND LEISURE IN SIBIU AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

Drd. *Maria-Daniela STANCIU*
Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca
danamstanciu@yahoo.ro

ABSTRACT

This study aims to reveal the relation between the leisure activities and the urban space in the city of Sibiu at the beginning of the 20th century. Using information about the German elite of the city, we will try to discover their free time activities and social behavior, while creating a connection with the public spaces.
Based on articles, announcements, advertisment from the newspaper "Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt", but also on, maps and bibliography, we describe and analyze different aspects of leisure activities of the German elite in the public sphere. We will also consider in this investigation the urban progress from the beginning of the 20th century, the development of new architectural spaces, such as hotels, restaurants, cafés and breweries, located in different areas around the city of Sibiu.

Keywords: *Transylvanian Saxons, urbanism, public spaces, urban behavior, elite*

> *„Wie wunderbar und traumhaft prickelnd war es, am Kleinen Ring dem bunten Markttreiben von farbigen Häuserfronten zuzuschauen, durch die kleinen süßen Gassen, Stiegen und Hofe zu streifen, in denen alles verwunschen und verzaubert schien, und dann wieder im Bummel am Grossen Ring und in der Heltauergasse die Eleganz der k.u.k Monarchie zu spüren."*
>
> Hans Wühr

Studiul de faţă îşi propune surprinderea relaţiei dintre habitat şi desfăşurarea timpului liber al elitelor sibiene la început de secol XX. De interes pentru cercetarea noastră au fost spaţiile publice urbane necesare desfăşurării loisirului frecventate de către elita întâlnită în paginile presei. Transformările urbane survenite la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea au avut un impact nu doar asupra ansamblului arhitectural, ci şi asupra spaţiilor publice destinate loisirului. Ne interesează surprinderea acestor schimbări urbane din prisma timpului liber în burgul de pe Cibin.

Timpul joacă un rol deosebit în viziunile despre lume şi societate, acordând specific unei epoci istorice, unei culturi. Marile epoci istorice s-au caracterizat prin raportul specific dintre muncă şi timp, s-au construit pe diferite experienţe ale timpului, iar diferenţele de mentalitate s-au tradus în stiluri de viaţă[2]. Pe lângă timpul destinat muncii, perioada modernă conferă personajelor istorice un loc aparte timpului din afara muncii - timpul liber. Conceptele de *loisir*, în limba franceză, respectiv *leisure time* în limba

[1] Cercetarea a fost efectuată în cadrul proiectului „Calitate, excelenţă, mobilitate transnaţională în cercetarea doctorală", cod contract POSDRU/187/1.5/S/155383, finanţat prin Fondul Social European, Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, Axa prioritară 1: „Educaţia şi formarea profesională în sprijinul creşterii economice şi dezvoltării societăţii bazate pe cunoaştere".
[2] Simona Nicoară, *Timp liber, distracţie, joc. Sensibilităţi şi metamorfoze de-a lungul istoriei*, în *Caiete de antropologie istorică: Pentru o istorie a loisirului*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2007, p. 15.

engleză, definesc tocmai acel segment al vieții cotidiene în care se integrează aspectele de petrecere a timpului liber.

Istoria urbană este parte integrantă din istoria vieții cotidiene[3], întrucât urmăreşte nu doar descrierea mobilierului urban şi a infrastructurii, ci analizează în special comportamentul orăşenilor, preocupările şi acțiunile lor. Portretul oraşului Sibiu a mai fost creat în multe alte lucrări, însă ceea ce ne propunem noi este identificarea anumitor spații publice şi indicarea relației dintre habitatul urban şi loisir.

Sursele care stau la baza acestei cercetări sunt în general de rangul al doilea, propunându-ne valorificarea articolelor din presa săsească. Aşadar, am cercetat organul de presă central al saşilor *Sibenbürgisch-Deutsches Tageblatt,* apărut din 1874 până în 1944 la Sibiu, în tipografia lui Josef Drotleff - ziar conservator, dar foarte citit în epocă, calendarele apărute anual, *Kalender des Siebenbürgen Volksfreundes*, dar şi alte materiale din epocă. Informațiile din presă le-am coroborat, pe cât posibil, cu date din monografii, biografii şi alte cărți de specialitate.

Sibiul, aflat în sudul Transilvaniei, la poalele Munților Făgăraş, în valea Cibinului, a jucat de-a lungul secolelor un rol important în viața politică, economică şi religioasă din Transilvania. Relevantă pentru cercetarea noastră este perioada de după instaurarea dualismului austro-ungar din 1867, chiar dacă în această perioadă, Sibiul îşi pierde din importanța pe care o avea în secolele XV-XVIII[4]. Oraşul dobândeşte noi funcții administrative şi militare, intrând într-un proces de inovație, rolul saşilor fiind reconceput, iar românii din Transilvania construindu-şi aici centrul cultural într-un mod sistematic[5]. În oraş mai rămâne totuşi un general şi o garnizoană mare, deoarece Sibiul rămâne din punct de vedere strategic un important oraş de graniță. Oraşul primeşte un „magistrat stabilit”, era scaunul comitatului cu acelaşi nume, al cărui Obergespan (comite), deci un funcționar superior, purta în acelaşi timp şi titlul de comite al saşilor[6].

La începutul secolului XX populația Sibiului nu mai este una exclusiv săsească. Astfel, conform recensământului înregistrat oficial la 1 ianuarie 1901, populația Sibiului cuprindea un număr de 26.643 de suflete, între care 15.552 germani, 5.959 români şi 4.732 maghiari.[7] După confesiune erau 12.353 evanghelici luterani, 2.109 evanghelici

[3] H. U-Wehler, *Geschichtswissenschaft heute*, în J. Habermas (coord.) *Stichworte zur „Geistigen Situation der Zeit”*, vol. 2, Frankfurt, 1979, p. 744.
[4] Vezi Konrad Gündisch, *Hermannstadt als politisches Zentrum,* în *Literarische Zentrenbildung in Ostmittel- und Südosteuropa. Hermannstadt/Sibiu, Laibach/Ljubljana und weitere Fallbeispiele*, coord. Mira Miladinović Zalaznik, Maria Sass, Stefan Siennerth, München, IKGS Verlag, 2010, p. 75. Între 1687-1849 Sibiul era capitală provincială (Harald Roth, *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen,* Köln, Böhlau Verlag, 2006, p. 126), iar după 1849 încă este amintit drept „Hauptstadt des Landes” (capitala țării), vezi Eduard Albert Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. Eine physikalisch-statistisch-topographische Beschreibung dieses Landes. Unverändeter Nachdruck der Ausgabe 1857. Als Festgabe für Ernst Wagner zum 75. Geburtstag,* coord. Konrad Gündisch, Köln, 1996, p. 407. Dualismul austro-ungar aduce cu sine, pe lângă politica de maghiarizare a celorlalte națiuni, şi pierderea privilegilor şi a autonomiei teritoriale a saşilor transilvăneni, în 1876. Printre alte schimbări semnificative, se numără şi desființarea breslelor, la data de 11 aprilie 1875.
[5] H. Roth, *Hermannstadt*, p. 167.
[6] *Ibidem*, p. 170.
[7] *Telegraful român*, 8/23 ianuarie (5 februarie) 1901, p. 33; Ioan Scurtu (ed.), *Enciclopedia de Istorie a României*, Bucureşti, Editura Meronia, 2001, p. 338.

elveţieni, 6.571 romano-catolici, 2.246 greco-catolici, 5.175 ortodocşi, 235 unitarieni, 874 mozaici, 14 alţii. Informaţii asupra caselor ne sunt oferite de aceeaşi statistică: 1.172 cu un nivel, 660 cu două, 68 cu trei, 4 cu patru nivele, în total 2.504 case.[8] Pentru perioada care ne interesează mai avem datele unui recensământ făcut în 1910, când Sibiul găzduia 30.035 locuitori (14.417 bărbaţi şi 15.618 femei). Între aceştia erau 16.156 germani, 7.338 români, 6.023 maghiari, 1.183 evrei şi alţii 518. După confesiune se declarau 12.824 evanghelici luterani, 2.053 evanghelici elveţieni, 5.288 ortodocşi, 2.318 greco-catolici, 1.138 mozaici, 301 alţii. Majoritatea covârşitoare (28.746) aveau cetăţenie austro-ungară, dar 1.289 erau străini.[9]

Din datele statistice putem observa cu uşurinţă faptul că populaţia majoritară era săsească iar confesiunea care predomina era cea evanghelică (fie ea luterană sau elveţiană). Totuşi, începând cu secolul XIX, atât numărul populaţiei româneşti cât şi cel al populaţiei maghiare creşte semnificativ. Creşterea numărului maghiarilor în judeţul Sibiu, de altfel ca în tot Ardealul, poate fi pusă în legătură cu „maghiarizarea” pe care statul ungar o implementase în acea perioadă. Opiniile saşilor sibieni referitoare la colonizarea populaţiei de etnie maghiară sunt reflectate în presa vremii. Poate fi trasată în general o atitudine negativă a acestora, considerând colonizarea maghiarilor doar o încercare de maghiarizare de care nu este nevoie[10]. În cotidianul săsesc sunt surprinse în special aspecte de timp liber ale asociaţilor săseşti şi ale saşilor în general. Uneori identificăm şi nume româneşti, respectiv maghiare, personalităţi prezente la diferite baluri, expoziţii sau alte activităţi specifice loisirului urban.

* * *

Există o relaţie strânsă între populaţia unui spaţiu locuit şi tocmai habitatul pe care îl ocupă. În funcţie de poziţionarea locuinţei – în centru sau la periferie – se reflectă până la un anumit punct, statutul social al unui anumit individ. Această ipoteză se bazează pe principiile de distribuire a populaţiei într-un oraş, începând cu perioada medievală şi continuând parţial, până în zilele noastre. Principalele pieţe ale oraşelor medievale europene se aflau tocmai în centrul oraşului, unde se aflau şi clădirile administrative, dar şi centrul spiritual. Radiar, dinspre piaţa centrală a unui oraş medieval, urmau casele conducătorilor laici şi spirituali, dar şi ale patricienilor şi ale oamenilor „de vază”. Această distribuire spaţială o putem remarca şi în Sibiu. Biserica evanghelică – cu importanţă spirituală şi comunitară pentru saşii sibieni la începutul secolului al XX-lea, deoarece mare parte a festivităţilor oraşului se desfăşoară sau pornesc de aici - tronează în centrul Pieţei Huet, care apoi este încadrată de Piaţa Mică şi apoi de Piaţa Mare, în aşa-numitul Oraş de Sus. Tot aici se găsesc instituţii de cultură, precum Muzeul Brukenthal, Casa Albastră, dar şi Biserica romano-catolică şi aşa-numita Clădirea Comandamentului.

---

[8] *Führer durch Hermannstadt und dessen Umgebung*, ediţia a III-a, Hermannstadt, 1902, p. 4.

[9] Direcţia Judeţeană Sibiu a Arhivelor Naţionale (în continuare DJSAN), fond Consiliul Naţional Săsesc, 26/1925, f. 10.

[10] *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, nr. 7922, 6 ianuarie 1900, p. 1.

„Unic, datorită modului de articulare a celor trei spații prin multiple legături și pasaje, practicate uneori la parterul unor turnuri de apărare, acest ansamblu coerent [...] adăpostea cele mai importante clădiri și funcțiuni comunitare. [...] Locuințele patricienilor se grupau tot în aceste piețe sau în imediata apropiere, dând acestui nucleu central și mai multă consistență."[11]

Bulevardul Nicolae Bălcescu (Heltauergasse) constituia arena principală de desfăşurare a cotidianului elitei, promenada fiind formată aici. Tot pe bulevard se găseau şi numeroase restaurante, cafenele, magazine.

Sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, aduc cu sine schimbări în înfățișarea oraşului, prin apariția de noi edificii administrative, spirituale şi culturale. În strada Mitropoliei este ridicată Catedrala Mitropolitană (1902-1906), Poşta Română (1904), clădirea Institutului Teologic Ortodox (1913-1914).[12] La capătul aşa-numitei Bretterpromenade s-a demolat poarta medievală de intrare în oraş (Heltauertor), în Parcul Astra fiind ridicat palatul Asociațiunii Astra (1903-1905). În Piața Mare apare Bodenkreditanstalt (1906), în Jugendstil - stil arhitectural specific începutului de secol. Clădirea Arhivelor Naționale Săseşti (1914-1923),[13] Comandamentul Corpului de Armată şi Baia populară, Tribunalul, precum şi Sinagoga evreiască continuă lista de edificii ridicate la început de secol. După 1904 s-au ridicat pavilioane specializate ale spitalului „Franz Joseph", astfel încât în 1914 lucrările erau deja încheiate[14].

În 1900 este inaugurată Şcoala elementară romano-catolică din strada Filarmonicii (Kleine Erde). În 1903 este deschisă circulația în prelungirea străzii Gării şi Timotei Popovici (Honterus) până în strada Cetății (Harteneck). În acelaşi an, este iluminată electric gara, iar în 1905 Parcul „Sub Arini". În 1904 este deschis noul târg de vite lângă Calea Şurii Mici şi se desființează oboarele de vite din zilele de târg săptămânale. În acelaşi an, circulă pentru prima dată în oraş un tramvai electric fără şine, dar acesta nu va funcționa prea mult timp, fiind desființat în câteva luni. În 1905 va fi înființată *Societatea pe acțiuni pentru introducerea tramvaiului electric*, care în acelaşi an va fi din nou pus în circulație de la gară până la începutul Parcului „Sub Arini". În 1912, este inaugurată linia de tramvai prin Oraşul de Jos pînă la podul peste Cibin din dreptul Porții Turnului.

Sunt achiziționate şi terenuri noi precum terenul Rochus din Dumbrava Sibiului (în 1902 pentru 20.000 de coroane)[15] iar în 1908 noile cartiere (pe fostele terenuri Haller, Fonn şi Binder) primesc nume de străzi şi numere de case. Sibienii manifestau interes pentru înfrumusețarea oraşului. Există şi o asociație în acest sens, care în 1902 amenajează parcul din strada Trei Stejari (Dreieichen). După cum am menționat în rândurile de mai sus, conducerea oraşului dar şi asociațiile puneau accent pe importanța parcurilor în urbe. Parcul „Sub Arini" a fost iluminat electric iar în 1905 a fost terminată fântâna arteziană din acest parc. În 1909 vor fi instalate în parc două vaze vechi din piatră care provin din

---

[11] Alexandru Avram, Ioan Bucur, *Municipiul Sibiu. Centrul istoric*, în Christoph Machat (ed.) *Topografia Monumentelor din Transilvania. Municipiul Sibiu 5.1.1*, Köln, Rheinland Verlag, 1999, p. 21.

[12] Hermann und Alida Fabini, *Hermannstadt. Porträt einer Stadt in Siebenbürgen*, Sibiu, Editura hora, 2003, pp. 61-88.

[13] *Ibidem.*

[14] Eugen Străuțiu, *Sibiul între medieval şi modern*, Sibiu, Editura Etape, 2000, p. 178.

[15] Emil Sigerus, *Cronica oraşului Sibiu*, Sibiu, Editura Imago, 1997, pp. 77-78.

grădina Brukenthal situată în strada Vasile Milea (Rotenturmstrasse).[16] În Parcul Oraşului (actualul Parc Astra) este dezvelit monumentul dedicat lui Friedrich Schiller, o donaţie a fabricantului de mezeluri Gustav Nussbächer (1905). În 1909, cu ocazia aniversării a 150 de ani de la naşterea lui Friedrich Schiller, reprezentanţii oraşului denumesc Piaţa Pajiştii (Wiesenplatz) Piaţa Schiller. Ceasul din Turnul Sfatului este pus în funcţiune, iluminat noaptea, în 1906. Tot un aspect al înfrumuseţării oraşului este şi îndepărtarea chioşcurilor de lemn de lângă turnul bisericii romano-catolice din Piaţa Mare în 1908. De altfel, în 1909 sunt interzise standurile în aer liber ale măcelarilor din Piaţa Mică, iar vânzarea cărnii este permisă doar în magazine.[17]

Spaţiile publice în care se întâlneau membrii elitei, în care se consumau băuturi alcoolice sau non-alcoolice şi mâncare, fie ele restaurante, hanuri sau cafenele, erau situate în centrul oraşului, începând din Piaţa Gării, continuând traseul tramvaiului pe strada Gheorghe Magheru, nucleul central cuprinzând Piaţa Mare, Piaţa Mică şi Piaţa Huet, iar apoi Bulevardul Nicolae Bălcescu şi strada Tribunei, Mitropoliei, Piaţa Unirii dar şi „noul" cartier iosefin. Presa ne aminteşte în Piaţa Gării, cafeneaua Rubinstein Arnold, iar în actuala strada Bâlea, întâlnim berăria „Drei Eichen" (Trei Stejari)[18], cadru propice pentru organizarea de serate şi concerte. Anunţate în presă sunt prestigioasele cafenele şi restaurante ale hotelului „Împăratul Romanilor", unde elita servea cafea după ieşirea de la slujba duminicală[19].

Lucian Blaga descrie atmosfera din spaţiile sociale, surprinzând diferite aspecte ale atmosferei din cafenelele şi restaurantele urbane: „În convorbirile mulcome şi interminabile se comentau evenimentele şi perspectivele politice Bănuiam că, între patru ochi, se făcea uneori, acolo, şi astfel de politică, decât aceea la care puteau să tragă cu urechea chelnerii ce ne dădeau dese şi inoportune târcoale."[20]

Cafenelele Bressler şi Frentz Berthold, ambele amplasate în bulevardul Nicolae Bălcescu (Heltauergasse) organizau concerte cu muzică ţigănească pentru atragerea publicului. Restaurantul Kirscher Unikum, din strada Tribunei, era spaţiu de întâlnire al elitei în cadrul balurilor sau al serilor organizate de diferitele asociaţii. Astfel, concertele de muzică militară aveau loc aici[21], dar şi balurile Asociaţiei de transport (Eisenbahner)[22], ale Asociaţiei de femei[23] sau ale studenţilor. Cu ocazia trecerii dintre anii 1913 şi 1914, Asociaţia de muzică „Eintracht" organizează „ca în anii precedenţi" o „distracţie încântătoare", în sala restaurantului Unikum. Membrii asociaţiei dar şi invitaţii acestora au apărut în număr mare pentru a lua parte la evenimentele umoristice, cântec şi dans, organizate de asociaţie. Corul bărbaţilor a cântat trei cântece, iar domnii A. Richter, F. Schoffal şi Fr. Banderlit au ţinut discursuri umoristice, satirizând imagini din armată. Acest

[16] *Ibidem*, p. 79.
[17] *Ibidem*, p. 80.
[18] *Dreieichenbräu*, în *S.D.T.*, 7. Januar 1914, p. 5.
[19] *Über den Stadtbild am Sonntag*, în *S.D.T.*, 25. September 1916, p. 3.
[20] Lucian Blaga, *Hronicul şi cântecul vârstelor*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1965, p. 175.
[21] *Militärkonzert im Unikum*, în *S.D.T.*, 24. Januar 1916, p. 6.
[22] *Eisenbahner*, în *S.D.T.*, 24. Januar 1916, p. 5.
[23] *Ballnachricht*, în *S.D.T.*, 10. Januar 1913, p. 5.

program a durat până la miezul nopții, după intrarea în noul an urmând celebrul Tanzkränzchen), iar tineretul a dansat până în zorii zilei[24].

La capătul promenadei, în Piața Unirii, se afla cafeneaua Habermann. La începutul secolului al XX-lea, firma vieneză Julius Meinl deschide un magazin în Piața Mare, în care se serveau ceaiuri, cafea şi ciocolată[25]. Cele mai cunoscute hoteluri şi restaurante sibiene erau Bonfert, Fritz Markus, Central, Neurihrer, Royal, Schmidt, Rubinstein Arnold şi Împăratul Romanilor.[26] Zilnic acestea transmit presei informații cu privire la turiştii străini veniți la Sibiu[27].

Un alt spațiu destinat balurilor, seratelor şi altor întâlniri cu caracter social era Gesellschaftshaus. Balul organizat de studenți avea loc în sala cea mare a Gesellschaftshaus, iar intrarea se făcea pe bază de bilet de intrare, achiziționat în urma prezentării invitației, fie în librăria Josef Drotleff, fie la Abendkassa. Un bilet la lojă, în primul rând, costa 20 de coroane, în rândul al doilea 18 coroane iar sub galerie 16 coroane [28]. Toate ingredientele pentru un bal reuşit erau prezente; astfel, un număr mare de dansatori şi dansatoare, o sală decorată frumos şi o formație de muzică au asigurat succesul acestui bal. Cuvântul de întâmpinare şi primul dans al serii au fost deschise de conducătorul *Coetus*-ului sibian, prefectul Keul, împreună cu domnişoara Hann Binder. Tinerimea a aşteptat cu ardoare acest moment, după care s-a putut îndrepta înspre ringul de dans, urmăriți de privirile atente ale părinților şi invitaților aşezați în lojele ocupate până la ultimul loc. Vârfurile populației civile şi militare au apărut în număr mare, astfel episcopul Friedrich Teutsch, preotul Daniel Schullerus cu soția, comandantul G.D.J von Kovefs cu soția, Obergespan şi comite Walbaum cu soția, directorul şcolii von Walter, directorul seminarului dr. Capesius, căpitanul (Stadthauptmann) Simonis cu familia, dar şi generalul Dobler v. Friedbura, Fulopp şi Poleschensky cu familiile. Bineînțeles că a fost prezent şi corpul didactic al Gimnaziului evanghelic. „Oricine poate confirma faptul că toaletele domnişoarelor şi ale domnişorilor au fost foarte elegante şi atrăgătoare[29]."

Dulciuri şi alimente de patiserie după rețete austriece, precum era Linz Hörndl (cornul de Linz), puteau fi cumpărate de la brutăria Carl Wanek[30].

Pe lângă baluri şi serate, diferitele asociații organizau şi seri de lectură, sau de comunicări cu teme sociale, politice dar şi ştiințifice. Asociația de femei era una dintre cele mai active, aflându-se printre organizatorii serilor sociale din fiecare joi. Din comitetul de organizare făceau parte doamnele Bertha Bock şi Lula Dorschlag, precum şi preotul Friedrich Teutsch. Mai ales episcopul amintit prezenta comunicări cu privire la situația şi statutul saşilor, dar ridica şi întrebări cu privire la viitorul „națiunii"[31].

---

[24] *Sylvesterfeier der „Eintracht"*, în *S.D.T.*, 2. Januar 1914, p. 6.
[25] *Adressbuch der Stadt Hermannstadt*, Hermannstadt, W. Krafft, 1911, p. 164.
[26] *Ibidem*, p. 163.
[27] *Fremdenliste vom 2. Januar*, în *S.D.T.*, 2. Januar 1914, p. 6.
[28] *Studentenball*, în *S.D.T.*, 5. Januar 1914, p. 6.
[29] *Studentenball*, în *S.D.T.*, 12. Januar 1914, p. 6.
[30] *Hochfeine Kaffeekipfel*, în *S.D.T.*, 12. Januar 1914, p. 10.
[31] *Frauenabend*, în *S.D.T.*, 7. Januar 1914, p. 5.

Spaţiul public şi spaţiul privat reprezintă un aspect important al vieţii cotidiene[32], orăşenii folosindu-l pentru a-şi etala statutul. Pe lângă numeroasele cafenele, restaurante, saloane, hoteluri – exemple grăitoare pentru categoria spaţiului public – se mai află şi promenada, având un rol social important datorită poziţiei, de obicei centrale. Promenada face parte din spaţiul public des frecventat de elita germană, aici aflându-se cele mai importante cafenele, restaurante dar şi magazine. Aceasta se întindea din Piaţa Mare, pe actualul Heltauergasse până la hotelul Bulevard, unde avea numele de Bretterpromenade (promenada cu scânduri). Plimbarea duminicală se mai făcea şi la baza zidului cetăţii medievale.

Elitele se aflau pe promenadă, aceasta fiind spaţiul urban cu cea mai mare putere de polarizare publică[33]. Un articol din presa săsească surprinde atmosfera de pe promenadă, descriind domnii şi doamnele care, după ieşirea de la slujba duminicală din biserica evanghelică, se îndreaptă către bulevardul principal. Bărbaţii intră la restaurantul hotelului Împăratul Romanilor, unde au loc „discuţiile fără perdea”, despre problemele politice, culturale şi economice, iar damele pornesc a gusta dulciurile firmei Frentz sau a răsfoi noutăţile editoriale din vitrinele librăriei Drotleff[34].

* * *

Moda occidentală a secolului XX este exprimată de către designerii francezi drept o „belle epoque” şi este caracterizată de eleganţă, lux dar şi sobrietate. În această perioadă, hainele sunt pline de stil. Costumele de culoare închisă au haine scurte, de obicei împodobite cu fâşii de blană, se poartă bluze uşoare din mătase sau şifon. Culorile la modă sunt albastru, roşu închis, se poartă carourile alb-negru iar toaleta de seară în culori vii - roz, galben. Sunt la modă hainele sport. Se afirmă bolero-ul, de obicei asortat cu fustele, împodobit cu broderie, nasturi şi şnururi împletite. Nu se mai poartă „Pompadour”, părul e acum purtat în stil francez sau într-un coc înalt, cu pălării mici şi înalte împodobite cu pene. Apar pijamaua, papucii de casă, pantofii cu jambiere şi costumele de baie mai scurte.

Cotidianul *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* a scos în 1903 un supliment intitulat *Femeia şi familia*, scris în limba română, dedicat femeilor în care apar anunţuri despre moda vremii, „picanteriile” şi elementele de cancan ale spumei societăţii occidentale. Desigur că şi societatea sibiană se inspira din stilul vestimentar al Occidentului. Cei cinci reprezentanţi ai modei pentru doamne de la Paris, oraşul luxului şi al eleganţei, erau Worth, Poucet, Redfern, Paquin şi Rouff, ei stabilind tendinţele în modă ale începutului de secol XX[35]. Bijuteriile vestimentare puteau fi observate doar în clasa celor privilegiaţi financiar.

---

[32] Dan-Dumitru Iacob, *Rolul social al promenadei în Bucureşti şi Iaşi (prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în Ionuţ Costea, Carmen Florea, Pál Judit, Rüsz-Fogarasi Enikö (coord.), *Oraşe şi orăşeni. Városok és városlakók*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2006, p. 296.
[33] *Ibidem*, p. 305.
[34] *Über den Stadtbild am Sonntag*, în *S.D.T.*, 25. September 1916, p. 3.
[35] *Regii modei*, în *Femeia şi familia*, februarie 1903, p. 55.

În timpul iernii se purta o haină simplă, care putea fi realizată din orice stofă de lână. Partea de sus este descrisă ca fiind împărțită în două şi despărțită de o curea, simplă, ea fiind încopeiată şi croită pe talie. Gulerul care aparține taliei este acoperit de trei bande, care sunt aşezate una lângă alta, fiecare dintre ele fiind încadrată într-o bordură de stofă, iar la capăt fiind legată de nasturi. Partea de jos a rochiei se încheie cu un voal-serpetin, care se ridică puțin în spate şi peste care se aplică o bandă. Bordura care uneşte cele două părți este de o culoare deschisă şi la care i se ataşază un nasture cu formă de trifoi. De asemenea, haina are şi o cravată neagră, care se ataşează la gulerul rochiei. Mânecile largi în jos se termină în manşete[36].

Costumul de primăvară poate fi confecționat din stofă neagră sau colorată şi constă din rochie, jachetă şi bluză. Benzile, care se aplică pe rochia croită din tăieturi rotunde, se aştern ca un voal. În față şi în spate, jacheta este strânsă pe corp, iar la marginile ei şi peste cusături se aplică benzi.[37] Haina de vară pentru dame poate fi confecționată din orice stofă uşoară de lână, etamin sau voal.

Pălăria joacă un rol foarte important în societatea germană, pentru că apariția pălăriei însemna atât statutul social cât şi cel financiar. Pălăria pentru dame tinere este confecționată din chemillie de orice culoare, iar în jurul fundului se decorează cu mătase, din care se confecționează din ambele laturi câte o croşetă. Un alt tip de pălărie pentru femei este construită din sârmă îmbrăcată cu catifea de culoarea nalbei. Partea de deasupra pălăriei se înveleşte cu mătase de aceeaşi culoare, iar decorațiunea se face cu o cunună de frunze. În partea din spatele pălăriei este ataşată o panglică de culoare violet.[38]

* * *

În ceea ce priveşte sportul şi activitățile în aer liber, un rol major în desfăşurarea loisirului l-a avut apariția stațiunii Păltiniş. Aceasta s-a datorat dorinței manifestate în ultimele decenii ale secolului XIX de către o serie de personalități importante din comunitatea săsească de a se înființa o stațiune climaterică în munții din apropierea Sibiului. Izvorul „Hohe Rinne” a fost cel care a dat numele german al viitoarei stațiuni, aşa cum vârful muntos din apropiere i l-a dat pe cel românesc: „Păltiniş”. Secțiunea Sibiu a S.K.V., bazându-se pe experiența existentă în ceea ce priveşte efectul benefic al aerului de munte asupra sănătății, cu imboldul dat de medicul militar Julius Pildner von Steinburg, (în cadrul unei adunări din 27 martie 1885) a luat hotărârea ca prin construirea unui sanatoriu în climatul montan să creeze o instituție cu scopuri pur umanitare, oferind însănătoşire şi călire oamenilor prin şedere mai îndelungată în climatul de altitudine.[39] Stațiunea Păltiniş constituia prima de acest fel din Transilvania, aflată la o altitudine atât de mare. În vederea ajungerii în stațiune, erau folosite căruțele trase de cai iar din Sibiu se putea ajunge în Păltiniş în 5-6 ore. Odată ajunşi acolo, turiştii puteau servi o masă, se

[36] *Ibidem*, p. 8.
[37] *Costum de primavara*, în *Femeia şi familia*, februarie 1903, p. 40.
[38]*Idem, Pălărie de primăvară,* p. 40.
[39] Mircea Dragoteanu, Oana Mihaela Tămaş, *A fost odată Hohe Rinne. Întemeierea stațiunii Păltiniş,* în Studia Universitatis Cibiniensis Series Historica VIII, Sibiu 2011, p 67.

puteau plimba pe drumurile stațiunii sau puteau fi cazați în sanatoriul pus la dispoziție de S.K.V. (*Siebenbürger Karpathenverein*). Multe dintre serile pe care turiştii le petreceau în stațiunea Păltiniş se încheiau cu baluri la care se dansa, atmosfera fiind una încântătoare. Dintre dansurile specifice lumii germane întâlnite în presă, amintim Polka, Mühlradel, Sternpolka, Schnellpolka, Hätlinger, Walzer. Alte locuri în aer liber destinate loisirului erau Pădurea Dumbrava, Parcul „Sub Arini”, însă saşii mai mergeau să sărbătorească şi în apropierea oraşului, în Guşterița (Hammersdorf), Cisnădioara (Michelsberg) sau Cisnădie (Heltau).

* * *

Dezvoltarea oraşului de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea a făcut posibilă extinderea paletei posibilităților de loisir. Am încercat plasarea elitei în cadrul diferitelor spații publice prin intermediul presei, care prin anunțuri, articole, reclame s-a dovedit a fi foarte ofertantă. Nu considerăm că prezenta cercetare este una exhaustivă, întrucât am trasat doar câteva dintre aspectele referitoare la relația dintre habitat şi loisir.

Burgul săsesc oferea actorilor sociali, fie ei saşi, români sau maghiari, diferite posibilități de petrecere a timpului liber, de la plimbarea pe promenadă, la frecventarea cafenelelor, a restaurantelor şi hotelurilor până la baluri şi serate. Aspectele de viață culturală sunt şi ele întâlnite în paginile presei, însă, acestea vor fi tratate într-o lucrare viitoare. Transportul între diferitele piețe sau cartiere era asigurat fie de tramvaie, fie de autobuze, iar amenajarea noilor cartiere permite apariția de noi spații locuibile. Remarcăm prezența membrilor elitei culturale, administrative, laice dar şi spirituale în cadrul evenimentelor sociale, precum sunt balurile.

Spații urbane destinate socializării, cafenelele şi restaurantele erau frecventate de elită, acolo având loc discuțiile cu privire la schimbările din cadrul monarhiei austro-ungare. Etalarea statutului social era importantă, vestimentația şi comportamentul în spațiile urbane fiind avută în vedere. De altfel, petrecerea timpului liber în natură se desfăşura prin activități în aer liber, fie în parcurile din oraş, fie în satele săseşti din jur sau la Păltiniş. Din paginile presei am încercat redarea unei legături între dezvoltarea urbană a Sibiului, definită prin habitat, şi loisirul desfăşurat în urbea de pe Cibin.

Fig. 1. Promenada sibiană, care se întindea pe Heltauergasse, actualul Bulevard Nicolae Bălcescu. Carte poştală din anul 1918.
Sursa: Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen

Fig. 2. Nucleul central era des vizitat de către elită. Piața Mică cu Podul Minciunilor. Carte poştală din 1916.
Sursa: Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen

Fig. 3. Târgul de joi în Piața Mică. Carte poştală 1918.
Sursa: Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen

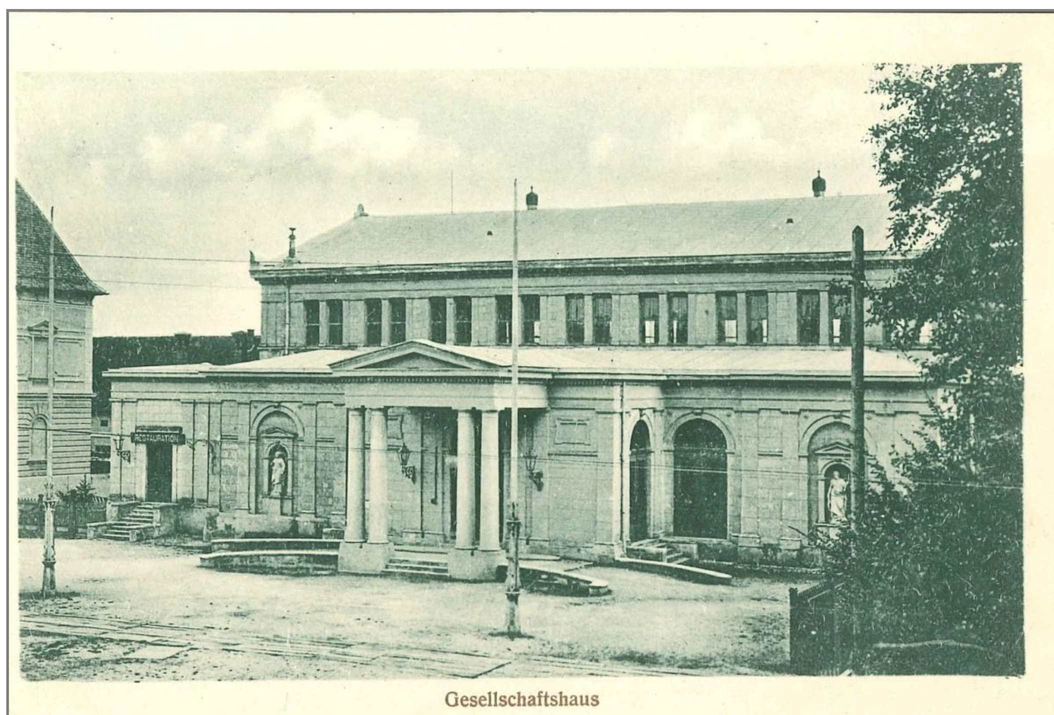
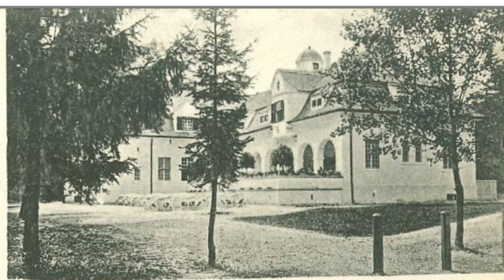

Fig. 4. Gesellschaftshaus: locul de întâlnire al diferitelor asociații. Carte poştală din 1917.
Sursa: Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen

Fig. 5. Fleischergasse, actuala strada Mitropoliei, cu clădirea Poştei. Carte poştală din 1916.
Sursa: Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen

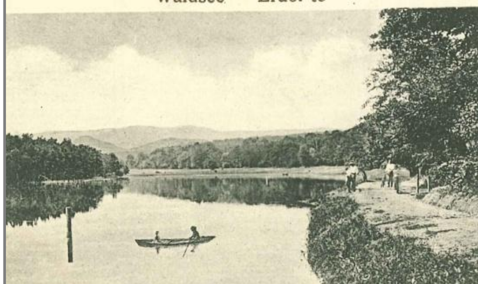

Fig. 6. Jungenwald, actuala Pădure Dumbrava, loc de întâlnire al elitei germane în lunile de primăvară şi vară. Carte poştală din 1915.
Sursa: Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen

CONSIDERAȚII PRIVIND APARIȚIA ŞI FOLOSIREA TRAMVAIULUI CA EFECT AL ELECTRIFICĂRII ORAŞULUI SIBIU LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ŞI ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XX-LEA

CONSIDERATIONS ON THE OCCURRENCE AND EFFECT OF ELECTRIFICATION OF TRAM USE OF SIBIU IN THE LATE NINETEENTH CENTURY AND THE FIRST DECADES OF THE TWENTIETH CENTURY

Prof. Drd. *Dragoş CURELEA*
Liceul Tehnologic „Avram Iancu" Sibiu & Şcoala Gimnazială „Radu Selejan" Sibiu
c_drg@yahoo.com

ABSTRACT

Electrification was a constituent part of European civilization at the beginning of the twentieth century. In this context marked by progress and technological experience, appeared and diversified means of transport that used electricity as internal combustion. One such case was the appearance and use of the electric tram as the public means of transportation in European cities (for the first time in Germany at Berlin in 1882).
A tram also worked more than eight decades and the city of Sibiu. The story of his brief we outline in our communication. More over, the introduction of the electric tram in Sibiu, the project was Dr. Carl Wolff, who shortly before commissioning activity Sadu I hydropower plant on December 16, 1896, was aware of the positive effects both in the socio-cultural, as well as those relating to profit from such a project.
So in Sibiu introduction of a means of transport that use electricity was a necessary step on the path of modernization and Europeanization of Sibiu early twentieth century. Originally electric omnibus, because then, the electric tram to face daily life of community in Sibiu. And yet we consider everything clean electricity source of the future will be the main way of food and means of transport in the near future

Keywords: *electrification, technological progress, electric tram, modernization, community*

Am elaborat această comunicare științifică pornind de la amintirea unor mai vechi discuții purtate în copilărie cu bunicul meu. Acesta îmi povestea deseori despre tramvaiul electric şi despre ce a reprezentat odinioară în epoca tinereții sale acest mijloc de transport în comun, care inevitabil a făcut parte din istoria noastră modernă, fiind un element realizat în urma aplicațiilor energiei electrice în viața comunității sibiene. Tramvaiul a fost, spunea el, o stare de spirit, un factor de civilizație materială al acelui moment. De aici porneşte povestea tramvaiului sibian vreme de mai bine de un veac. În comunicarea mea, pentru acest simpozion m-am rezumat la primele cinci decenii ale secolului XX.

Electrificarea a fost fără îndoială un element constitutiv al civilizației europene la începutul secolului al XX-lea. În acest context marcat de progres şi experiență tehnologică, au apărut şi s-au diversificat mijloace de transport în comun care foloseau drept combustie internă energia electrică. Un asemenea caz l-a reprezentat apariția şi utilizarea tramvaiului electric ca mijloc public de locomoție în oraşele europene (pentru prima dată în Germania, la Berlin, în 1882). Un asemenea tramvai a funcționat mai bine de şase decenii şi în oraşul Sibiu. Povestea succintă a acestuia o vom schița în rândurile comunicării noastre. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, industrializarea şi modernizarea oraşelor se caracteriza, printre altele, prin două mari realizări, iluminatul

public electric, (treptat şi cel privat) şi introducerea tramvaiului electric, cu notabile efecte în viața culturală, socială şi economică a comunităților respective, a societății în ansamblu[1].

Introducerea tramvaiului electric în oraşul Sibiu este unul dintre efectele de seamă ale viziunii de perspectivă a dr. Carl Woff privind folosirea curentului electric în oraşul de pe Cibin şi beneficiile acestui consum pentru comunitatea sibiană. Trebuie să apreciem faptul că la sfârşitul secolului al XIX-lea, Sibiul, ca urmare directă a creşterii demografice dar şi a progresului tehnologic înregistrat, avea strictă şi imediată nevoie de un mijloc de transport în comun pe şine. Dacă cele din Timişoara şi Arad erau tractate de cai, iar cel din Braşov, utiliza drept energie forța aburului, Sibiul nu avea un asemenea mijloc de transport pe şine, la acea dată. Acest aspect în accepținea noastră a fost mai mult provocarea necesară introducerii în oraşul nostru a tramvaiului electric[2]. Iar pentru ca sibienii şi conducerea urbei să nu se confrunte cu interesele acelor societăți de tramvaie hipotractate, respectiv ale celor care se foloseau de forța aburului, a fost aceptată la începutul anului 1900 ideea şi viziunea unui tramvai electric[3]. De altfel, introducerea tramvaiului electric în Sibiu a fost proiectul dr. Carl Wolff, care cu puțin timp înaintea punerii în activitate a centralei hidroelectrice Sadu I, în data de 16 decembrie 1896, a conştientizat efectele pozitive ale introducerii în Sibiu a unui mijloc de transport în comun care să folosească energia electrică. Astfel, acesta încă din data de 6 iunie 1893, în cadrul unei conferințe ştiințifice susținute în Sibiu, sublinia faptul că: „Sibiului îi lipseşte un mijloc de transport pe şine, însă, această lipsă ne poate ajuta la introducerea unui tramvai electric, căci nu trebuie să ne mai confruntăm cu rezistența societăților de tramvaie cu cai sau cu abur care şi-ar apăra interesele."[4] Astfel, putem constata faptul că s-au purtat discuții între administrația sibiană şi patronatul din industria electricității privind rosturile introducerii în Sibiu a unui mijloc de transport care să folosească energia electrică. În aceste condiții, administrația oraşului a solicitat firmei germane Orrenstein & Koppel o ofertă în vederea construirii unui tramvai cu ecartament îngust (760 mm), care să pornească de la gara Sibiului, să străbată centrul oraşului şi să ajungă până în Răşinari[5].

Totuşi, introducerea tramvaiului în oraşul Sibiu a mai trebuit să aştepte, deoarece în Sibiu se va experimenta omnibuzul electric, costul de cumpărare şi întreținere a acestor mijloace de transport în comun fiind mai redus. Între 1900-1904, *Hermannstädter Elektrizitätswerk Aktiengesellschaft* (*Societatea pe acțiuni Uzina Electrică din Sibiu*) a investit în introducerea şi extinderea rețelei electrice, resursele finaciare adunate fiind mai întâi de toate investite în dezvoltare, astfel încât nu s-a putut trece imediat, la începutul anului 1900, la punerea în aplicare a vechiului proiect al dr. Carl Wolff, pentru că fondurile

---

[1] Volker Wollman, *Patrimoniu preindustrial şi industrial în România*, vol. IV, Sibiu, Honterus, 2014, p. 43; Marcel Stancu, *Sibiul şi electrificarea României. Cronică ilustrată 1891-2014*, Sibiu, Honterus, 2014, pp. 45, 124-125.
[2] M. Stancu, *op. cit*., p. 121.
[3] V. Wollman, *op. cit.*, p. 64.
[4] *Ibidem*.
[5] M. Stancu, *op. cit*., p. 121.

alocate tramvaiului electric se aflau sub semnul întrebării[6]. Trebuie afirmat faptul că reluarea proiectului privind introducerea tramvaiului electric ca mijloc de transport în comun în Sibiu se datorează lui Oskar von Miller însă existau reale temeri asupra faptului că valoarea investiției pentru tamvaiul electric ar fi prea mare primejduind în acest sens însăşi ideea de rentabilitate a acestui proiect[7].

Tocmai din aceste considerente s-au folosit într-o primă etapă omnibuzele, considerându-se greşit însă faptul că aceste mijloace de transport în comun vor fi mai eficiente şi investiția mai repede de amortizat financiar, fireşte recurgându-se la raționamentul potrivit căruia în cazul omnibuzelor nemaifiind vorba de şine ferate şi de investiția în acestea era asigurată astfel rentabilitatea. Însă nu a fost chiar aşa. Aşadar, în 1904 a fost pus în circulație în oraşul Sibiu cel dintâi omnibuz electric oferit contra cost de firma AEG Berlin. Primul traseu, în toamna anului 1904, a fost: Piața Gării - Piața Mare - Piața Uniri - Bulevardul Victoriei - Promenada „Sub Arini”. Pentru a se putea ajunge din Piața Gării în Oraşul de Sus, a trebuit diminuată înclinația pantei din fața mânăstirii Ursulinelor cu 20‰[8]. În aceste condiții, în data de 2 august 1904 era pus în circulație, de către administrația sibiană, primul omnibuz electric de pe teritoriul României[9].

Inițial trei, mai apoi patru omibuzuri electrice folosind drept combustie alimentarea cu energie electrică de 550 V. C.c au asigurat sibienilor călătoria între Piața Gării şi Parcul „Sub Arini”. Dar aceste mijloace de transport în comun nu au avut viață lungă. În primul rând datorită unor cauze de ordin tehnic, astfel, bateria şi convertizoarele montate în substația Sibiu încă din 1902, nu erau destul de puternice pentru alimentarea cu suficientă putere energetică a omnibuzelor. Captatorii electrici, în aceste condiții săreau adeseori de pe firele liniei de contact, adeseori se scurtcircuitau, se înroşeau şi împroşcau scântei, înspăimântând adeseori atât trecătorii, cât şi călătorii. Presa din acea vreme a descris aceste omnibuzuri ca fiind o sursă continuă de zgomot ce mergea pe roți. Alte probleme tehnice cu care s-au confruntat aceste omnibuzuri, deopotrivă cei care le administrau, avându-le în întreținere, cât şi cei care le foloseau în calitate de călători se refereau la construcția acestor tipuri de vagoane, care aveau defecte mari. Datorită felului în care erau controlate roțile acestor omnibuzuri, datorită umezelii carosabilului, roțile acestea nu mai puteau fi controlate, astfel încât aceste mijloace de transport deviau pe trotuare sau chiar loveau şi avariau porțile unor clădiri precum Gimnaziul maghiar (actualul Colegiu Național „Gheorghe Lazăr” din Sibiu).

Nu în ultimul rând, aceste deficiențe tehnice care făceau dificilă operațiunea de conducere a acestor mijloace de transport în comun punea în pericol însăşi viața pasagerilor, a vatamanului şi a trecătorilor de pe trotuare. Tocmai de aceea, conducerea Uzinei Electrice din Sibiu (*Hermannstädter Elektrizitäs Aktiengesellschaft*) a hotărât după două luni de folosire a acestor mijloace de transport să le scoată din uz[10]. În acest răstimp

---

[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*.
[8] Sigmund Dachler, *Tramvaiul electric,* document dactilografiat, Sibiu, 1906, p. 1; M. Stancu, *op. cit.*, p. 121.
[9] ***, *Uzina Electrică din Sibiu,* Sibiu, Institutul de Arte Grafice Joseff Drotler, 1926, p. 16.
[10] V. Wollman, *op. cit.*, p. 66.

de 2 luni şi ½, din perspectivă strict statistică, ca urmare a circulației în Sibiu a celor patru omnibusuri electrice, care costaseră 4500 de coroane, acestea au parcurs 15272 de km şi au transportat 74086 călători[11]. Ca o paranteză trebuie apreciat faptul că numărul mare al călătorilor într-un interval scurt de timp care au folosit în Sibiu acest mijloc de transport în comun, a fost motivul pentru care, conducerea oraşului a considerat că în condițiile introducerii tramvaiului cu şine în Sibiu se poate aştepta la o rentabilitate sporită care să acopere investițiile în infrastructură şi în mijloacele tehnice. De asemenea, este meritoriu şi demn de evidențiat faptul că, la intervenția directă a lui Oskar von Miller[12], Asociația Generală a Uzinei Eletrice din Berlin a retras cele patru omnibuzuri electrice însă oferind la schimb patru tramvaie electrice pe şine. Astfel, în baza hotărârii Consiliului comunal Sibiu/Nagyszében din 5 ianuarie 1905 se punea la dispoziție Uzinei Electrice din Sibiu - *Hermannstädter Elektrizitäts Aktiengesellschaft*, condusă de inginerul Sigmund Georg Dachler, terenul necesar pentru construcția infrastructurii pentru tramvaiul electric în urma stabilirii traseului ce trebuia urmat[13].

Câteva luni mai târziu, Ministerul Comerțului din Ungaria a aprobat, în data de 9 mai 1905, concesiunea terenulului, aducându-le câteva observații şi corecții de natură politică şi anume: Ministerul îşi rezerva dreptul de a verifica toate planurile şi de a le respinge dacă acestea erau greşite; Ministerul impunea limba maghiară ca unică modalitate de comunicare oficială folosită în activitățile ce se vor desfăşura în Sibiu privind înființarea unei Societăți pe acțiuni a tramvaiului electric; Ministerul îşi rezerva dreptul de a stopa lucrările şi de a anula concesiunea dacă considera că indicațiile sale nu sunt respectate. Totodată, Sibiu era fixat drept reşedință a Societății tramvaiului electric din Transilvania[14].

Începând cu luna februarie 1905 au debutat lucrările de excavare, de aşezare şi consolidare a căii ferate de rulare realizată la parametrii tehnici agreați[15] de Societatea Michael Hirsch din Budapesta. Printre detaliile tehnice în ceea ce priveşte tramvaiul electric menționăm următoarele:
- a fost montat un singur rând de şine, având pe parcursul lor 8 locuri de încrucişare;
- a fost ales ecartamentul de 1 m. Pentru că la un ecartament mai mic, de exemplu la cel de 760 mm, nu se putea instala un motor puternic care să tracteze mai multe vagoane;
- la capetele traseului, acelaşi ca şi la omnibuzul electric, au fost construite două căsuțe de aşteptare; pe parcursul traseului s-a construit o a treia căsuță în fața Hotelului Bulevard[16].

În ziua de 3 octombrie 1905 se desfăşura în Sibiu, Adunarea generală de constituire a Societății pe Acțiuni „Tramvaiele electrice din Sibiu”. În această adunare, Uzina Electrică din Sibiu (HEW) a subscris un total de 95% (377 de acțiuni a câte 1000 de coroane). Restul, până la 100% a provenit de la acționari persoane fizice 20 (acțiuni). Membri în Consiliul de Administrație al Societății pe Acțiuni „Tramvaiele Electrice din

[11] *Ibidem*.
[12] Oskar von Miller (1854-1934), om magistral şi cu o viziune anticipativ-corectă asupra viitorului, care a avut rolul esențial în introducerea tramvaiului electric în oraşul Sibiu în anul 1905.
[13] V. Wollman, *op. cit.*, p. 66.
[14] M. Stancu, *op. cit.*, p. 125.
[15] Între conducerea oraşului Sibiu, Ministerul Comerțului din Ungaria şi conducerea Uzinei Electrice din Sibiu.
[16] S. Dachler, *op. cit.*, p. 1; M. Stancu, *op. cit.*, p. 125.

Sibiu", erau printre alții: Carl Wolff, Martin Schuster, Albert Arz von Straussenburg, Carl Albrich jr., Sigmund Dachler, Octavian Russu şi medicul Ilie Beu[17].

Tot în anul 1905 a fost cumpărat terenul din vecinătatea clădirii administrative, aici fiind construite remiza necesară pentru cele 9 vagoane, dar şi o clădire-atelier pentru reparații şi depozite. În ziua de 8 septembrie 1905 se finalizau lucrările pe şantierul tramvaiului electric din Sibiu. Cu aceeaşi zi, se puneau în mişcare şi vor începe să circule pe traseul Piața Gării - Promenada „Sub Arini", cele patru vagoane-motor AEG, produse în Budapesta. Alte detalii tehnice pe care considerăm că trebuie semnalate sunt: capacitatea acestor vagoane care au circulat în Sibiul începutului de secol XX, în care existau un număr de 16 locuri pe scaune şi 14 locuri în picioare, respectiv, tramvaiele electrice erau echipate cu două motoare, plasate unul în față, celălalt în spate, cu o capacitate de 25 CP şi dezvoltau o viteză de 10 km/h. Un alt aspect ce trebuie semnalat îl reprezenta călătoria gratuită a copiilor care nu depăşeau înălțimea de 1,2 m[18] în conformitate cu marcajul aplicat în dreptul uşilor de acces în vagoane. Inițial, pe parcursul anului 1905, cele patru tramvaie electrice sibiene au circulat din 10 în 10 minute, un al cincilea vagon era lăsat în rezervă. Datorită numărului crescut de călători, ce foloseau aceste mijloace de transport în comun, din primăvara anului 1906, au fost cumpărate încă trei vagoane, două dintre acestea fiind puse imediat în circulație, ceea ce a permis ca frecvența circulației să se reducă la 6 minute. Tot în aceeaşi perioadă mai circulau asemenea mijloace de transport în Bucureşti, din 1894, în Iaşi, Brăila, Galați şi Satu Mare, din 1900.

În cursul anului 1906, datorită faptului că garniturile tramvaiului sibian nu făceau față afluxului tot mai mare de călători, conducerea Uzinei Electrice Sibiu şi Consiliul de Administrație al Societății pe Acțiuni „Tramvaiele Electrice din Sibiu" în comun acord cu municipalitatea sibiană au hotărât prelungirea traseului deja existent cu un parcurs nou de 2230 m, pornind de la Promenada „Sub Arini", până la Şcoala Militară, iar apoi mergându-se mai departe, până la Cimitirul Central din Sibiu, aflat la marginea Pădurii Dumbrava[19]. Şantierul, deschis în 1906 în vederea excavării, respectiv a turnării infrastructurii, pe care apoi au fost aşezate traversele ferate, va dura patru ani. Pentru prima dată, Uzinei Electrice din Sibiu, municipalitatea sibiană i-a acordat dreptul de a-şi construi pentru uzul propriu al angajaților căsuțe de vacanță, în apropierea vechiului poligon al Şcolii militare[20]. Acest nou tronson a fost pus în funcție în ziua de 15 mai 1910, tramvaiul sibian asigurând cel puțin 14 drumuri pe zi. Două obiective esențiale în epocă pentru conducerea Societății pe Acțiuni „Tramvaiele electrice din Sibiu" cât şi pentru municipalitatea sibiană au constat în legarea pe calea ferată a Oraşului de Sus cu Oraşul de Jos, respectiv deschiderea altor tronsoane de cale ferată pe care să ruleze tramvaiul sibian[21]. În cursul aceluiaşi an, 1910, Uzina Electrică sibiană hotăra investirea unei sume de peste 100000 de coroane, bani

[17] Ilie Beu (1864-1947), medic român în Sălişte şi Sibiu, doctor în Științe medicale la Universitatea din Graz, Austria. Publicist, membru colaborator al ASTREI. A colaborat la prima *Enciclopedie românească*, cea din 1905, autor al lucrărilor *Igiena şcolară* (1904) şi *Cărticica sănătății* (1905).
[18] M. Stancu, *op. cit*., p. 12; V. Wollman, *op. cit*., p. 67.
[19] Kurt Klemens, *Hanul Dumbrava şi Groapa leilor*, Sibiu, Editura Honterus, 2013, pp. 12-13.
[20] M. Stancu, *op. cit.*, p. 125.
[21] V. Wollman, *op. cit.*, pp. 68-69.

obținuți ca urmare a profitului făcut, astfel încât se considera ca fiind oportună implicarea conducerii municipalității (Consiliul comunal) cu o sumă de 24000 coroane în vederea deschiderii tronsonului Oraşul de Sus - Oraşul de Jos, pe traseul: Piața Gării, Strada 9 Mai, Piața Dragoner, Străzile Faurului şi Turnului, până la stația finală din Piața Cluj cât şi a realizării ulterior a unui nou tronson, care viza să ajungă prin Piața Cluj până în Comuna Turnişor. Frecvența de circulație a tramvaiului electric în Sibiu, după anul 1910, a fost din 6 în 6 minute. Acest tronson care interconecta transportul în comun din Oraşul de Sus cu Oraşul de Jos a fost inaugurat în 10 august 1912, având o lungime de 1360 m[22]. Câțiva ani mai târziu, la începutul anului 1914, debutau lucrările de prelungire a traseului, fiind puse în practică proiectele anterioare ale conducerii Uzinei Electrice Sibiu, realizate în comun cu Societatea pe Acțiuni „Tramvaiele electrice din Sibiu”, pornindu-se de la marginea oraşului, din imediata vecinătate a Cimitirului central şi până la Waldwirtshaus[23] - Hanul din Pădure. Acest tronson nou de cale ferată pentru tramvaiul electric a avut o lungime de 1220 m, fiind inaugurat în ziua de 15 mai 1915[24].

În aceste noi condiții, se impunea achiziționarea de către *Hermannstädter Elektrizitäts Werke* a altor 3 vagoane motor necesare pentru respectarea orarului şi a frecvenței circulației cu care, de altfel, sibienii deja se obişnuiseră în epocă. În aceiaşi ani, Societatea „Tramvaiele electrice din Sibiu”, dispunea în patrimoniul său de mai multe tronsoane şi de un parc de 13 vagoane-motor şi alte 5 vagoane-remorcă[25]. Dacă la data intrării sale în circulație, în anul 1905, tramvaiul sibian trasporta aproximativ 25.000 de călători anual, de-a lungul a mai bine de un deceniu, o statistică efectuată de conducerea *Hermannstädter Elektrizitäts Werke*, în anul 1917, sublinia că în toată această perioadă tramvaiul sibian a transportat în comun 2,5 milioane de călători, numărul acestora crescând constant în fiecare an din această perioadă, atât datorită construcției noilor tronsoane, rezultând o prelungire constantă a traseelor, cât şi datorită creşterii constante a numărului de locuitori ai Sibiului.

Deşi atât oraşul Sibiu cât şi locuitorii săi au fost afectați de consecințele desfăşurării Primului Război Mondial, între 1914-1918, numărul călătorilor care au folosit tramvaiul sibian nu a scăzut, ci în mod surprinzător, numărul acestora a fost în creştere, în perioada 1916-1919. Cifra celor care au folosit în Sibiu acest mijloc de transport în comun se ridica la 6 milioane[26], deci cu o medie anuală de 2 milioane de călători în cele 12 luni ale fiecărui an aflat în studiul respectivei statistici. În perioada primei conflagrații mondiale, Societatea pe Acțiuni „Tramvaiele electrice din Sibiu” a sporit parcul de mijloace rulante achiziționând încă din 1917 două noi vagoane-platformă necesare în vederea transportului de marfă, în acest sens fiind realizat şi un tronson tehnic de 195 m, care făcea legătura între liniile gării Sibiu şi depozitul Societății Electrice din Sibiu. De aici

[22] ***, *Uzina Electrică din Sibiu*, p. 20; M. Stancu, *op. cit.*, pp. 132-133.
[23] Așa se numea odinioară Hanul din Pădure, care mai apoi a purtat denumirea de Hanul din Dumbrava, construcție care în actualitate a fost inclusă în clădirea hotelului Hilton. Acesta a fost construit de Uzina Electrică din Sibiu, care l-a donat municipalității sibiene.
[24] M. Stancu, *op. cit.*, p. 132; V. Wollman, *op. cit.*, p. 68.
[25] M. Stancu, *op. cit.*, p. 133.
[26] V. Wollman, *op. cit.*, pp. 68-69.

produsele erau transportate în Sibiu la destinatari cu ajutorul vagoanelor de tip platformă. În următoarea perioadă, numărul celor care foloseau tramvaiul ca mijloc de transport în comun a mai scăzut, aspect cauzat inevitabil şi de pierderile în vieţi omeneşti înregistrate în rândurile locuitorilor Sibiului. După Primul Război Mondial, evenimentele politico-militare complexe de la graniţa României, atât la est, cât şi la vest, consideraţiile de ordin economic şi financiar, care nu au fost favorabile derulării afacerilor şi acumulării profitului, sunt tot atâtea cauze care au împiedicat în perioada anilor 1919-1927, prelungirea traseului tramvaiului electric în Sibiu. În pofida acestor condiţii, Uzina Electrică din Sibiu a trecut la modernizarea infrastructurii tehnice existente, a parcului rulant şi a sistemului cu alimentare electrică a tramvaielor sibiene. În anul 1921 s-a trecut la înlocuirea sitemului vechi de alimentare a tramvaielor cu electricitate, sistem considerat ca fiind depăşit, atât ca uzură tehnică, cât şi ca randament electric, datând din 1902[27]. Noua instalaţie electrică era una modernă de tip automatizat, cu o putere de 2x120Kw, 600 V, cea introdusă în sistemul cu alimentare pentru tramvaiele sibiene fiind prima de acest tip folosită pe teritoriul României[28]. În acelaşi an, 1921, Consiliul de Administraţie al Societăţii pe Acţiuni „Tramvaiele electrice din Sibiu", a comandat şi achitat Fabricii Astra din Arad trei vagoane noi, două dintre acestea fiind deschise, utilizate pe timpul verii şi unul închis folosit mai mult pe timpul iernii[29]. O altă îmbunătăţire tehnică semnificativă, introdusă în anul 1923, a reprezentat-o fixarea traverselor de cale ferată prin sudare, în perioada anterioară liniile fiind aşezate cap la cap prin procedura bulonării, ceea ce făcea călătoria balansată şi nesigură, mai ales în timpul iernii şi în veriile foarte cald. Acest demers inovativ a crescut gradul de calitate al călătoriilor cât şi stabilitatea liniilor de tramvai în Sibiul interbelic[30]. Conform rapoartelor interne, asociate cu creşterea numărului de tichete vândute, Societeatea „Tramvaiele electrice din Sibiu" a înregistrat, începând cu anul 1924, o creştere constantă a numărului de călători, care foloseau zilnic acest mijloc de transport în comun[31]. Din aceste motive, au fost comandate şi achitate în cursul anului 1924 două noi vagoane Uzinei Astra din Arad. Vechile vagoane de tip platformă au fost transformate în vagoane de tip remorcă folosite în transportul de călători.

În primul trimestru al anului 1926, simţindu-se o revigorare economică, situaţie coroborată şi cu acumulările profitului din ultimii trei ani, Consiliul de Administraţie al Societăţii „Tramvaie electrice din Sibiu" a hotărât, cu acordul municipalităţii sibiene, să inaugureze lucrările de prelungire a traseului liniilor de tramvai din Oraşul de Jos. Astfel, s-a trecut la realizarea lucrărilor de infrastructură privind prelungirea liniilor de cale ferată pornindu-se de la Piaţa Cibin, peste podul Cibin şi până în Piaţa Cluj, tronson care a fost pus efectiv în funcţiune în ziua de 27 septembrie 1927[32]. Tot în această perioadă, din perspectiva îmbunătăţirilor tehnice, au fost introduse la tramvaiele aflate în parcul sibian, captatoarele electrice denumite arc Fischer, mai eficace şi mult mai stabile în raport cu mai

[27] M. Stancu, *op. cit.,* p. 150.
[28] *Ibidem.*
[29] V. Wollman, *op. cit.*, p. 69.
[30] M. Stancu, *op. cit.,* p. 150.
[31] *Ibidem.*
[32] V. Wollman, *op. cit,* p. 69.

vechile captatoare electrice de tip troleu, care adeseori se decuplau provocând întârzieri călătorilor. Un an mai târziu, investind profitul acumulat în anii 1926-1927, Societatea „Tramvaiele electrice din Sibiu” a înlocuit mai vechea linie electrică de contact pe toate traseele sale. Datorită acumulărilor financiare ale ultimilor doi ani, în 1928, conducerea acestei societăți pe acțiuni a hotărât majorarea parcului rulant cu un număr de cinci vagoane din Zittau (Saxonia). Constatând o acumulare a profitului, datorat în principal majorării numărului de călători, Consiliul de Administrație al acestei societăți a hotărât prelungirea traseului din Oraşul de Jos, cu 600 m, pornind de la Piața Cluj şi până în comuna Turnişor. Datorită unor probleme de ordin politic, respectiv a unor neînțelegeri economice, a fost întârziată punerea în funcțiune a acestui nou tronson, inaugurarea acestuia fiind făcută abia în 18 septembrie 1929[33].

Tot în aceeaşi perioadă de timp, conducerea Societății „Tramvaiele electrice din Sibiu” a hotărât modificarea liniei de tramvai din fața Gării din Sibiu, reconstrucția stației de tramvai şi realizarea unei bucle mai largi de întoarcere a tramvaiului la acest cap de linie. Statistic trebuie să apreciem că în 1929, după mai bine de două decenii de activitate, tramvaiul sibian parcurgea un traseu de 10 km şi 175 de m[34]. Tot în 1929, pentru îmbunătățirea alimentării cu energie electrică a tramvaielor, conducerea Uzinei Electrice Sibiu a hotărât instalarea unui convertizor de 90 KW la Hanul din Dumbravă[35]. În ultima parte a anului 1929 au început să se întrevadă din nou probleme de natură economică, aceasta deoarece debutase marea criză internațională care a afectat şi România, cât şi majorării excesive a dobânzilor la sumele împrumutate din sistemul bancar privat (în medie majorarea depăşea 20% din suma împrumutată). Totuşi pentru continuarea investițiilor s-au făcut împrumuturi în franci elvețieni, dobânzile practicate de bănci la această monedă fiind mult mai mici. Criza economică a marcat şi afectat şi comunitatea sibiană, astfel încât anii 1933-1934 au fost dramatici pentru conducerea Societății „Tramvaiele electrice din Sibiu”, cât şi pentru angajații acesteia. De asemenea, trebuie afirmat faptul că lucrările privind investițiile şi modernizările au stagnat, numărul călătoriilor şi al călătorilor diminuându-se simțitor cu un procent de 40%[36]. După 1934, pe fondul implicării statului în economie s-a simțit şi în Sibiu o creştere economică constantă, care a fost benefică pentru comunitatea sibiană, care folosea tramvaiul ca mijloc principal de transport în comun. În această perioadă, în condițiile crizei economice, pierderile fiind foarte mari, a fost luată în considerare chiar opțiunea lichidării acestei societăți. Însă tramvaiul sibian era deja parte din comunitate, era chiar unul dintre elementele vizibile de civilizație şi progres, astfel încât au fost solicitate subvenții din partea marilor bănci, a

---

33 Emil Sigerius, *Cronica oraşului Sibiu, 1100-1929,* Sibiu, Editura Honterus, 2011, p. 77; M. Stancu, *op. cit.*, p. 150.

34 ****, Rolul Asociației Producătorilor şi Distribuitorilor de Energie Electrică-APDE, în energetica românească între cele două războaie mondiale*, Energetica, nr. 10, anul 2000, Bucureşti, p. 3.

35 Alexandru Schütz, *Producerea curentului dewatat pentru rețeaua electrică din Sibiu,* în *Buletinul A.P.D.E.*, nr. 9-10, septembrie-octomvrie 1939, anul VIII, pp. 140-153.

36 M. Stancu, *op. cit.*, p. 150.

conducerii Sibiului, a conducerii Uzinei Electrice din Sibiu, care, în cea mai mare parte a lor, au permis funcționarea tramvaiului în condiții de normalitate[37].

După 1934, s-a trecut astfel la o nouă acumulare a profitului atât de necesar în investiții şi dezvoltare tehnică a acestui important mijloc de trasnport în comun. După 1940, în condițiile stabilirii în oraşul Sibiu a unui număr mare de refugiați, în condițiile prezenței aici a Universității din Cluj aflată în refugiu ca urmare a cedării de către România a părții de N-V a Transilvaniei, a prezenței unui număr ridicat de studenți, a crescut considerabil numărul celor care apelau la tramvai pentru a se mişca mai repede dintr-o parte într-alta a localității. Acest nou element impunea conducerii Societății „Tramvaiele electrice din Sibiu" să comande şi să achite prețul a patru noi vagoane tip remorcă, acestea fiind închise. Astfel, s-a ajuns în cursul anului 1943, ca tramvaiul să facă numai în Sibiu peste 11 milioane de călătorii[38]. În anii care au urmat, datorită agravarii situației internaționale la care şi România era parte, între 1941-1945, datorită crizei economice şi sociale interne care afecta țara şi inevitabil şi oraşul Sibiu, nu s-au mai executat niciun fel de lucrări de extindere a tronsoanelor, ci doar mici lucrări tehnice de întreținere a materialului rulant, a liniilor de cale ferată şi a alimentatoarelor cu energie electrică a tramvaielor în parametrii optimi.

După cel de-al Doilea Război Mondial, în ciuda unui număr tot mai mare de călători care foloseau tramvaiul ca mijloc de transport în comun, rentabilitatea primei părți a perioadei interbelice nu a mai putut fi atinsă. Totodată trebuie să apreciem faptul că pe fondul intervențiilor făcute pe lângă mai marii epocii, atât la nivel județean, cât şi național, în 1946 au fost inaugurate lucrările care vizau legarea liniei de tramvai între Hanul din Dumbravă şi comuna Răşinari, de altfel un mai vechi proiect şi obiectiv al pionerilor electrificării Sibiului, în frunte cu dr. Carl Wolff, încă din 1893. Dorind ca tramvaiul să ajungă şi în comuna Răşinari, s-au făcut la nivelul Primăriei, dar şi la biserici mai multe comitete de inițiativă, care au intervenit, în numeroase rânduri, pe lângă Octavian Goga, în perioada în care acesta a fost preşedinte al Consiliului de Miniştri între 1937-1938, iar mai târziu chiar pe lângă mareşalul Ion Antonescu în vederea rezolvării acestui obiectiv al comunității, însă în acele condiții dificile pentru România, problema interconectării tramvaiului sibian pe ruta Hanul din Dumbrava, comuna Răşinari, din rațiuni explicabile, nu s-a putut rezolva atunci[39].

Încă din primăvara anului 1945, în noile condiții social-politice, locuitorii comunei Răşinari au înființat un nou comitet de inițiativă, format printre alții din preotul Ioan Brote, care împreună cu inginerul Caius Pria din Bucureşti, originar din Răşinari, au intervenit pe lângă liderii politici din acea vreme, Ion Gheorghe Maurer şi Petru Groza. În atare context, prelungirea rețelei de şine şi electricitate s-a făcut la inițiativa comunității din Răşinari şi cu acordul conducerii Guvernului României, care a asigurat, sublinia inginerul Sigmund Dachler, în cartea sa *Înființarea şi dezvoltarea Tramvaiului Electric din Sibiu 1893-1947*, punerea la dispoziție a şinelor iar „comunitatea a organizat săpăturile necesare

[37] *Ibidem*, p. 154.
[38] *Ibidem*, p. 150.
[39] *Ibidem*, p. 204.

infrastructurii tramvaiului, a pus pietrişul necesar terasarii, a montat şinele şi a pus la dispoziţie stâlpii de electricitate”. Municipalităţii sibiene i-a revenit rolul de a se ocupa de cablurile electrice pentru tramvai, iar Uzina Electrică din Sibiu s-a ocupat de proiectarea şi amplasarea punctelor de alimentare electrică[40] pe parcursul acestui nou tronson. Acest traseu destul de întins, a fost pus în funcţiune pentru tramvaiele sibiene şi pentru călătorii la doi ani după declanşarea lucrărilor în ziua de 14 martie 1948. Finalizarea liniei electrice Sibiu - Răşinari s-a făcut în cursul anului 1950. Până la această dată, pe relaţia mai sus amintită s-a circulat cu un automotor Diesel electric, pentru ca începând cu anul 1950 să fie folosit tramvaiul AEG[41].

În concluzie, trebuie să evidenţiem faptul că tramvaiul sibian a făcut odinioară parte integrantă din civilizaţia Sibiului, cel puţin în prima jumătate a secolului al XX-lea, perioadă supusă atenţiei noastre în studiul de faţă.

DATE STATISTICE

a) Septembrie 1905 – septembrie 1906:
- 954354 de călători în 12 luni; media lunară = 79529,5 călători; media zilnică = 2564,45 călători
- încasări de 81000 coroane; media lunară = 6750 coroane; media zilnică = 217,74 coroane.
b) Valoarea dividendelor achitate acţionarilor:
- în perioada 1905 – 1920 a crescut constant, oscilând între 1,5 şi 5% pe an;
- în perioada 1920-1930 a crescut constant, oscilând între 4 şi 20% pe an;
- în perioada 1930-1940 nu au fost acordate dividende. Cauzele pierderilor economice în intervalul de timp 1930-1940 au fost: 1) creşterea costurilor de întreţinere a parcului rulant, a şinelor şi a racordurilor electrice; 2) majorarea constantă a salariilor personalului sub contract de muncă; 3) devalorizarea leului în raport cu alte valute europene; 4) ajustarea tardivă a tarifelor; 5) cuantumul majorărilor nu a fost niciodată suficient.

Tabel nr. 1. Date şi repere privind construcţia tronsoanelor de cale ferată pentru tramvaiul sibian

Nr. crt.	Etape în construcţia infrastructurii şi a tronsoanelor de cale ferată	Perioada în care s-au realizat aceste tronsoane	Repere	Distanţe	Ecartament
1	Etapa I	1905-1906	Piaţa Gării - Promenada „Sub Arini”	2388,5 m	1 m
2	Etapa a II-a	1906-1910	Promenada „Sub Arini” - Marginea Pădurii Dumbrava	2230 m	1 m
3	Etapa a III-a	1911	Oraşul de sus - Piaţa Cibin	1360 m	1 m
4	Etapa a IV-a	1914	Marginea Pădurii Dumbava - Hanul din Pădure	1220 m	1 m
5	Etapa a V-a	1917-1918	Racord Gară - Uzina Electrică Sibiu	195 m	1 m
6	Etapa a VI-a	1928-1929	Piaţa Cibin - Piaţa Cluj - Comuna Turnişor	660 m	1 m
7.	Etapa a VIII-a	1946-1948	Hanul din Dumbrava Sibiu - Răşinari	9000 m	760 mm

[40] ***, *Uzina Electrică din Sibiu S.P.A. Darea de seamă şi încheierea conturilor pe anul 1947*, Sibiu, Tipografia Eminescu, 1948, p. 10.
[41] V. Wollman, *op. cit.*, p. 70.

REUNIUNEA FEMEILOR ROMÂNE DIN SIBIU ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL. ASPECTE DE VIAȚĂ COTIDIANĂ

ROMANIAN WOMEN MEETING OF SIBIU DURING WORLD WAR. ASPECTS OF EVERYDAY LIFE

Conf. Univ. Dr. *Valeria SOROŞTINEANU*
Facultatea de Ştiințe Socio-Umane, Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu
valeria.sorostineanu@ulbsibiu.ro

ABSTRACT

The Reunion of the Romanian women from the county of Sibiu was established in 1881, using as a model the Reunion from Brasov, with the main aim to develop a network of schools for girls. We may name this movement a primary step in a so-called classic or traditional emancipation of women through schooling and culture. The fact that the dualist state entered the Great War redirected the activity of the mentioned reunion, as it found ways to support the wounded and the sick from the military hospitals (like many other associations and reunions). The used methods were efficient both during peaceful and war times; before war there were opera and classic music performances, and then donating money for supporting a hospital. Part of the money obtained from concerts or fund raisings were donated to the Sibiu branch of the Red Cross. The members of the Reunion were actively involved as nurses, and they also contributed to help the families with wounded men during the war, within the county of Sibiu. Another important activity was regarding the orphans - organizing an orphanage for boys, uniting the efforts with the Consistory of Archdiocese of Sibiu, while in Brasov the Union of Romanian Women from Hungary was about to set up an orphanage for girls. In 1918 the Reunion of Romanian Women of Sibiu continued the efforts of popularizing the need of education for women, regardless of their age in order to prepare them for a deeper understanding of society.

Keywords: *schools, emancipation, hospital, collections, army, orphans, injured*

Atentatul de la Sarajevo din 28 iunie 1914 şi conflictul care a urmat păreau că dau statului dualist ocazia să reducă, la un nivel mulțumitor, ambițiile statelor slave din Balcani. La început şi acest nou război, nu părea cu nimic diferit de alte conflicte prin care imperiul trecuse, cel puțin aceasta a fost şi reacția românilor, care formau una din numeroasele națiuni ale imperiului.

Deşi pentru primul-ministru al Ungariei, Tisza Istvan, românii din Transilvania şi Banat nu au excelat niciodată în a fi loiali patriei ungare, acest lucru nu l-a împiedecat să îi felicite pe liderii laici şi religioşi ai națiunii române pentru lipsa oricăror incidente majore la chemarea la arme motivată de dorința de a răzbuna moartea violentă a arhiducelui Franz Ferdinand de la care românii au aşteptat foarte mult. La începutul războiului, comportamentul românilor în ansamblu nu a însemnat încă ceea ce se va numi sfârşitul loialismului, existând încă ceea ce în memoriile sale, Sextil Puşcariu numea „simțul datoriei".

Imaginea oficială pe care oficialitățile maghiare au încercat să o inducă inclusiv la Viena şi Berlin a fost aceea a unei posibile reconcilieri din mers cu elita românească, în situația în care peste toate problemele locale, una deosebit de periculoasă se profilase la orizont, intervenția Rusiei cu nebuloasele sale planuri de expansiune.

În plan intern însă, dincolo de cele declarate cancelariilor diplomatice, mai ales pentru urechile diplomaților din România, a cărei intrare în război era aşteptată, pentru

supuşii coroanei ungare, autoritățile au demonstrat mereu o stare de neîncredere şi un comportament care a dus, în final, la efectul opus celui urmărit. Românilor mobilizați li s-au acordat satisfacții minore: purtarea cocardelor tricolore sau intonarea cântecului *Deşteaptă-te române!*. Ordinele de mobilizare au fost publicate şi în limba română, pentru prima dată după 1867; lucrul trebuia bine înțeles, chemarea era mai ales pentru a răzbuna asasinarea lui Franz Ferdinand, principe de la care au avut şi românii aşteptări[1].

Şi cu toate acestea, imaginea oficială era opusă celei din spatele birourilor funcționarilor politici sau militari. Deşi la începutul anului 1915, Alexandru Vaida-Voevod observa ceea ce el numea: „o calmare a spiritelor", aceasta s-a dovedit a fi doar de suprafață; căci, mai ales după trecerea Italiei de partea Antantei, pe ceea ce se poate numi frontul intern, au apărut reclamații la adresa membrilor elitei, cu privire la lipsa lor de loialitate[2]. Teama era sporită şi de numărul mare de dezertori, numai la începutul anului 1915, numărul lor se estima la 20.000, alături de ei fiind şi absolvenții secției de pedagogie de la Institutul teologic-pedagogic de la Sibiu. Prim-pretorul din Miercurea Sibiului îşi anunța superiorii de existența unor depozite clandestine de armament organizate de români pe teritoriul plasei sale. Într-o telegramă din 27 iulie 1915, acelaşi ministru cerea tuturor comiților, dar mai ales celor din Braşov şi Sibiu să combată răspândirea unor hărți cu România Mare şi o posibilă stare de spirit defetistă în rândul soldaților români, stare care putea să ducă la dezertări în aşteptarea unei „invazii româneşti".

În tot acest timp, plecat din 1914 în România, Octavian Goga a ales să lupte în mod deschis împotriva statului dualist, fiind cunoscute eforturile sale pentru înființarea Legiunii române în Italia, care se conturase deja la începutul anului 1915. Mai mult, acum, în intervalul 1915-1916, Octavian Goga a fost şi autorul celor mai cunoscute volume de articole referitoare la acest subiect: *Strigăte în pustiu* sau *Cuvinte din Ardeal într-o țară neutrală* [3]. Alături de el, alți membri ai elitei româneşti, au ales să treacă în România (vezi cazul lui Onisifor Ghibu, referentul şcolar al Consistoriului ortodox din Sibiu şi parohul Ioan Moța din Orăştie, care au şi fost demişi din posturi de către Consistoriul arhidiecezan de la Sibiu, începând cu luna noiembrie a anului 1915).

În raportul secret nr. 481 din 23.12.1915, înaintat ministrului de interne de către Homer Imre, şeful poliției de graniță, acesta se plângea de starea de spirit a românilor, siguri că după atacul armatelor ruse, România va porni împotriva Austro-Ungariei. În contrapartidă, de la începutul războiului, prin satele româneşti din sudul Transilvaniei s-a răspândit zvonul că Rusia a atacat România şi a invadat Moldova [4].

Referitor la subiectul studiului de față, înființarea Reuniunilor Femeilor Române din Transilvania şi Banat a avut ca priorități: apariția şcolilor de fete, protejarea văduvelor şi orfanilor, păstrarea valorile culturii populare. Reuniunile menționate nu au făcut decât să dezvolte programul de bază al Reuniunii Femeilor Române (de fapt macedo-române) de la

---

[1] Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, pp. 171-187.
[2] *Ibidem.*
[3] Mihai Racovițan, Pamfil Matei, *Sibiul şi Marea Unire*, Sibiu, 1993, pp. 145-147.
[4] Constantin Voicu, *Biserica strămoşească din Transilvania în lupta pentru unitatea spirituală şi națională a poporului român,* Sibiu, 1985.

Buda, fondată în anul 1815 cu scopul declarat de a milita pentru crearea fondului pentru şcolile ortodoxe din Ungaria[5].

Începutul a fost făcut la Braşov de prima reuniune înființată aici în anul 1850, de către un comitet condus de Maria Nicolau, pentru a oferi adăpost orfanelor ai căror părinți au murit în timpul revoluției de la 1848-1849. De la început, trebuie subliniat un aspect definitoriu al tipului de şcoală pentru fete, promovat aici şi anume învățământul practic, bazat pe industria casnică. Şcoala de fete din 1855 a plecat de la 2 cursuri de Lucru de Mână şi a ajuns apoi, la sfârşitul secolului al XIX-lea, la o fază superioară de organizare, prin înființarea unui Internat-orfelinat şi introducerea în anul 1890 a învățământului teoretic[6].

Mai târziu, după modelul celei din Braşov, Reuniunea Femeilor Române din Sibiu înființată în anul 1881 şi-a înscris în raportul de constituire din 7 noiembrie 1880, scopul principal: „înființarea unui institut român de creştere pentru fete, împreunat cu internat în Sibiu". Preşedinta Reuniunii, Maria Cosma, nepoata mitropolitului Miron Romanul şi a doua soție a lui Partenie Cosma, directorul băncii Albina, a fost de părere că deşi o cultură generală se poate obține la şcoli similare, „creştere românească nicidecum". În acest context, o şcoală superioară românească pentru fete era o necesitate.

Oraşul Sibiu a fost considerat potrivit, din mai multe puncte de vedere: era oraşul de reşedință al Mitropoliei ortodoxe, sediul Asociațiunii, dar şi al celei mai mari bănci româneşti, *Albina*; toate aceste instituții puteau conlucra pentru a susține noua reuniune. La fel, tot din punct de vedere al contextului favorabil şi pentru mediul german, dar şi maghiar, Sibiul a fost şi locul unde au funcționat instituții importante pentru educația fetelor, dacă ne referim aici la Şcoala călugărițelor ursuline, înființată în 1734 şi care la sfârşitul secolului al XIX-lea, avea: Grădiniță, Preparandie pentru învățătoare şi o Şcoală civilă de fete, alături de Institutul călugărițelor franciscane, înființat în 1864. Pentru alte mari oraşe, Braşov sau Cluj, elevele care doreau să urmeze gimnaziul sau să aspire la o calificare de învățătoare puteau urma: Pedagogia de fete de la Cluj sau Institutul francez pentru domnişoare de la Braşov.

Din *Apelul pentru un institut român de creştere pentru fete*, publicat în 1881 în paginile *Telegrafului Român*, ideea de progres cultural al unui popor, a devenit conectată organic şi la „îmbunătățirea educațiunii femeii". Nu s-a putut ocoli nici recunoaşterea faptului că, la fel ca şi în cazul altor inițiative importante ale societății româneşti, inițiativa individuală a avut o importanță fundamentală. Vezi, în acest sens, şcolile de menaj şi industrie; toate au fost înființate la inițiativa doamnei Maria Cosma, prima preşedintă a Reuniunii Femeilor Române din comitatul Sibiului. Primele programe pentru educația fetelor s-au ilustrat, sub raport practic, prin detalierea clară a diferenței care există între educația fetelor şi cultura băieților. La 1880, George Barițiu, saluta astfel de inițative, deoarece era nemulțumit că trebuia: „să ne lăsăm fetele şi nepoatele pe mâini de dăscălence

[5] http://ro.wikipedia.org/wiki/Istoria_feminismului_politic_rom%C3%A2nesc_1815_-_2000.html.

[6] *Raportul jubiliar al Comitetului Reuniunii Femeilor Române din Braşov, 1851-1926. 75 de ani de la înființare*, Braşov,Tipografia „Unirea", 1928, pp. 18-19; *Dare de seamă. Jubileul de 50 de ani al şcoalei 1886-1936. Reuniunea Femeilor Române. Liceul Industrial Braşov*, Braşov, Tipografia „ Astra", 1936, pp. 9-10.

străine”; el a considerat că o şcoală pentru fete urma să aibă ca rezultat, formarea femeii ca soție care urma să fie: „[...] şi de rugă şi de fugă, şi de mamă şi de damă [...].”[7]

La Sibiu, cea mai importantă şi cunoscută realizare a Reuniunii Femeilor Române din comitatul Sibiului a fost înființarea unei şcoli pentru fete în 1883, cu un internat din 1886, care s-a bucurat de sprijinul important al Asociațiunii ASTRA (care a furnizat resursele financiare necesare construcției edificiului şcolii şi internatului), motiv pentru care a fost numită Şcoala civilă de fete a Asociațiunii. Ca amintire a şcolii se mai poate observa astăzi în Sibiu doar clădirea internatului, de factură clasică, cu fațada principală spre parcul Astra, astăzi este sediul Şcolii de deficienți de auz[8].

Serbarea, în 1911, a 25 de ani de activitate a fost un prilej pentru directorul Vasile Bologa de a elabora o prețioasă Monografie a şcolii, în care a prezentat amănunțit evoluția şi dificultățile prin care aceasta a reuşit să treacă prin eforturile comune ale principalelor instituții ale românilor din Ardeal: Biserica Ortodoxă, Astra, băncile cu capital românesc şi Reuniunile de femei[9].

Mai mult chiar, în 1910, Reuniunile Femeilor Române din Transilvania şi Ungaria au reuşit, sub conducerea Mariei Baiulescu să se organizeze într-o Uniune a Femeilor Române din Ungaria, cu statutele aprobate în 1914. Aceasta s-a întrunit la Sibiu, într-un prim congres în sala Asociațiunii. În discursul de deschidere al Mariei Baiulescu, preşedinta uniunii, au fost subliniate următoarele aspecte: românii fiind un popor rural, trebuie ca elita să acorde atenție şi „femeii poporului nostru”, care deşi a dovedit că are multe calități, nu acordă atenție igienei familiei şi alimentației, ceea ce impunea necesitatea apariției unei rețele de şcoli săteşti de gospodărire, care să promoveze industria casnică. Alte cerințe ale uniunii erau legate de: creşterea numărului de grădinițe, de şcoli cu program prelungit pentru copiii părinților care lucrează toată ziua, necesitatea înființării unui orfelinat. Însă peste toate, concepția despre femeie trebuia schimbată: „femeia nu va mai fi o păpuşă fără vlagă, care aşteaptă să fie alintată şi ademenită cu linguşiri şi daruri, nici sclava supusă care tremură de frica stăpânului, ci va fi o ființă omenească...”. După cum se poate observa, din discursul Mariei Baiulescu, cea care a fost considerată în Transilvania, prima susținătoare a unei mişcări feministe româneşti, tonul este departe de a fi vindicativ, iar orice implicare de natură politică a fost eliminată, pentru a nu pune în pericol uniunea nou creată. Departe de tipul de discurs standard, deşi emanciparea femeii a fost subiectul discursului menționat, mijloacele pentru punerea în valoare a calităților femeii în plan social sunt o *forțare* a unor căi cunoscute, dar fără a deranja prea mult sensibilitățile bărbaților, obişnuiți să ocupe prim-planul vieții sociale şi politice şi care

[7] *Educația fetelor noastre*, în *Telegraful Român*, an LXII, Sibiu, nr. 15, 1915, pp. 59-60; *Reuniunea Femeilor Române din Sibiiu. Raportul I. Statutele. Istoricul. Constituirea, 1880-1881*, Sibiu, Editura Reuniunei, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1881, p. 11.
[8] Cornel Lungu, *Sibiul românesc. Oameni şi locuri*, Sibiu, Editura Salgo, 2010, p. 18.
[9] *Serbare jubiliară la Şcoala Asociației*, în *Telegraful Român*, an LIX, nr. 65, 1911, p. 280; Vasile Bologa, *Monografia şcoalei civile de fete cu internat şi drept de publicitate a „Asociațiunii pentru literatura română şi cultura poporului român” din Sibiu pe 25 de ani de la înființare*, Sibiu, 1911, 162 p. + 12 pl. (în 1936 a publicat Istoricul şcolii pentru perioada 1911-1936); http://www.crestinortodox.ro/dictionarul-teologilor-romani/vasile-bologa-84734.html (accesat în 15 martie 2015).

acceptă cu greu emanciparea jumătăţilor lor; în plus, în acest discurs, vizibilă, este şi implicarea naţională[10].

Doamna Maria Cosma a condus Reuniunea menţionată în intervalul de la anul de înfiinţare 1881 şi până la retragerea forţată a familiei peste Carpaţi, la Călimăneşti şi apoi la Iaşi, începând cu vara anului 1916. Implicarea în numeroase proiecte filantropice la: şcoala primară pentru fete, şcoala civilă cu 4 clase, internat, şcoala pentru industria casnică şi menaj, la spitalul organizat în timpul războiului, toate au fost rodul unei activităţi metodice şi lăudabile. La fel, având mereu susţinerea soţului ei, avocatul Partenie Cosma, Maria Cosma a reuşit să susţină tot ceea ce avea legătură cu şcoala şi cultura românească; de exemplu, prin masa studenţilor, s-a asigurat, timp de mulţi ani, un prânz zilnic pentru 50 de elevi săraci din Sibiu.

Un moment deosebit de la începutul activităţii Reuniunii sub conducerea doamnei Maria Cosma a fost revelat de schimbul de scrisori cu unchiul ei, mitropolitul Miron Romanul de la Sibiu, prin care preşedinta reuniunii îl felicită pe mitropolit pentru „ţinuta demnă” avută în Casa Magnaţilor de la Viena în problema adoptării legii cu privire la înfiinţarea grădiniţelor de stat, unde limba maghiară era obligatorie. Stilul elegant, dar în acelaşi timp ferm, în care îşi elaborează telegrama de felicitare, impune prin hotărâre şi claritate; telegrama fusese trimisă cu 42 de semnături, de „Corneliile române, îngrijorate de soarta Grachiilor lor…”[11]

Referitor la partea a doua a studiului de faţă, oraşul Sibiu în timpul primului război mondial, oraşul a avut în preajma izbucnirii primei conflagraţii mondiale, conform recensământului complex din Ungaria anului 1910, 30.035 de locuitori, respectiv: 16.156 germani, 7.338 români, 6.026 maghiari, 1.183 evrei şi 518 alţii. Dacă ne raportăm la comunele din comitatul Sibiului, situaţia era următoarea: dintr-o populaţie de 176.921 de locuitori, 113.072 erau români, 49.757 germani, 10.159 maghiari, 3.300 alţii, din care 1.565 evrei.

Mai mult decât în timp de pace, tocmai pentru că era cea mai mare garnizoană din Transilvania, Sibiul a devenit sediul unui număr mare de unităţi militare; dintre ele menţionăm: corpul XII armată, comandatura corpului de armată, regimentul 76 honvezi, regimentul 12 cavalerie, divizionul de intendenţă nr.16, batalionul cu cadre de rezervă pentru regimentul nr. 31 infanterie, cadre de rezervă pentru regimentul 2 husari, regimentul 12 obuziere de câmp, regimentul 30 tunuri de câmp, un comandament de jandarmi, regimentul 23 infanterie honvezi, regimentul 2 infanterie, batalionul 314 de câmp, etc.[12].

În ceea ce priveşte atmosfera din oraşul Sibiu, la fel ca şi în cazul altor oraşe ale imperiului, imediat după atentatul de la Sarajevo, a fost evidentă starea de îngrijorare a locuitorilor, care a crescut gradual. Atentatul a fost anunţat de Magistratul oraşului prin

[10] Maria Baiulescu, *O vorbire frumoasă*, în *Telegraful Român*, an LXII, 1914, nr. 55, p. 226.
[11] Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaţionalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar în vremea lui Miron Romanul (1874-1898), după acte, documente şi corespondenţe*, Sibiu, Tipografia arhidiecezană, 1986, p. 128.
[12] Mihai Racoviţan, Gh.V. Vlad, *Spitalul militar Sibiu. 260 de ani de atestare documentare şi 140 de ani de medicină militară modernă,* Sibiu, Casa de Presă şi Editură Tribuna, pp. 102-107.

afişe, distracțiile publice au fost interzise, steagurile au fost arborate în bernă, slujbe religioase au avut loc în toate bisericile din oraş[13].

După ce declarația de război a fost publicată, la 28 iulie 1914, telegramele de război sunt vândute pe străzi, la fel ca şi ziarele mai cunoscute. Cucerirea oraşului Belgrad a fost sărbătorită în 29.07.1914, printr-o mare demonstrație în Piața Mare, unde Walbaum, comitele suprem al comitatului Sibiu, rosteşte un discurs, la fel ca şi comandantul Corpului XII armată, generalul Kövess de Kövessháza, atunci când manifestanții se opresc în fața sediului Comandamentului militar din Sibiu, pentru ca să se îndrepte apoi spre locuința episcopului dr. Friedrich Teutsch.

La 30 iulie 1914, mai mult ca sigur la îndemnul guvernului, oficialitățile din Sibiu au fost îndrumate să semneze un apel prin care membrii societății erau îndemnați să facă eforturi pentru ajutorarea familiilor celor plecați pe front. Apelul a fost semnat de un număr însemnat de oficiali ai Sibiului, Biserica Romano-Catolică, prin principele Karl Egon von Hohenlohe, Stefan von Kedres, director financiar, consilier ministerial, Stefan Szentimrei, directorul Gimnaziului de stat din Sibiu, Biserica Evanghelică-Lutherană prin semnătura episcopului dr. Friedrich Teutsch, a dr. Karl Wolf, director de bancă şi membru al Casei Magnaților şi a dr. Daniel Czekelius, medicul legist al oraşului; pentru Biserica Greco-Orientală semnau: mitropolitul Ioan Mețianu, Partenie Cosma, directorul băncii Albina şi Ioan de Preda, avocatul Mitropoliei. O frază interesantă a acestui apel este cea care se referă la motivația dată respectivului document: „Aşa cum dragostea pentru patrie a celor care se află sub drapele, le dă curajul şi pregătirea de a-şi jertfi viața, tot aşa, aceeaşi dragoste trebuie să-i facă pe cei rămaşi acasă, capabili şi doritori de jertfă."[14]

Cu puțin timp înainte de introducerea cenzurii, redactorul-şef al *Telegrafului Român*, Teodor V. Păcățian, a fost convocat de către Biroul de cenzură al Comandaturii militare din cadrul Corpului de Armată XII (condus între 1911-1914 de generalul Herman Kövess de Kövessháza şi între 1915-1917, de către generalul de divizie, Victor von Njiegovan), alături de ceilalți redactori ai presei locale. Este, de fapt, „pregătirea" pentru intrarea *Telegrafului Român* sub incidența cenzurii militare; odată cu data de 10 august 1914, conținutul ziarului urma să fie în întregime aprobat de comandamentul militar, care îşi avea atunci sediul la etajul I (camera 77) a imobilului de pe Heltauergasse nr. 6 (actuala stradă N. Bălcescu)[15].

Pentru locuitorii oraşului Sibiu, putem considera anul 1915 ca fiind unul din acei lungi ani ai războiului, care a impus şi populației civile un număr tot mai mare de lipsuri şi privațiuni, care nu au putut fi estompate de victoriile prezentate cu lux de amănunte în presa oraşului. Astfel, în ianuarie, în Piața Mare au fost expuse tunuri ruseşti şi sârbeşti.[16] Dar, din vara aceluiaşi an sunt furnizate date despre corespondența cu prizonierii de război: astfel, în Rusia, Anglia şi Franța se puteau trimite doar scrisori deschise, fără bani, şi colete

[13] Emil Sigerus, *Cronica oraşului Sibiu, 1100-1929, cu 7 ilustrații şi 6 planuri ale oraşului,* Sibiu, Editura Honterus, ediția a II-a, 2011, p. 69.
[14] *Biblioteca Județeană Astra Sibiu. Colecții speciale. Fondul T.V. Păcățian*, CXXVII - 1914, nr. inv. 2013.
[15] *Ibidem*, nr. inv. 14/186.
[16] E. Sigerius, *op.cit.*, p. 69.

până la 5 kg; ulterior, în lagărele de prizonieri din Franța, pachetele nu au mai fost primite. Din luna martie, în Foaia oficială a comitatului au fost publicate şi numele celor care au ajuns prizonieri la ruşi, originari din părțile Sibiului, dar şi din: Deal, Cisnădie sau Sebeşul-săsesc, conform mărturiei unui preot militar, fugar dintr-un lagăr de prizonieri[17].

O problemă a devenit treptat, aprovizionarea cu alimente, mai ales cu făină, a oraşului. Prețul făinii şi al pâinii în Sibiu a făcut obiectul unei preocupări constante din partea autorităților, astfel, din luna aprilie, se stabilesc noile prețuri pentru toate tipurile de făină, precum şi a celei care era importată din România cu acte în regulă; o primă categorie a fost aceea a făinii de copt sau de fiert (cu 50% făină de porumb), făina de orez şi făina de pâine (care avea în compoziție 30% grâu şi 70% porumb) - aceste tipuri costau 60 de fileri, pâinea din mai multe făini (20% grâu, 50% porumb, 30% orz) costa 59 de fileri, făina de porumb - 50 de fileri şi cea de gris - 94 de fileri. O ultimă categorie a fost cea a pâinii din tărâțe de: grâu, orz, secară, care costa 25 de fileri. Din luna decembrie se dau bonuri pentru pâine şi făină şi conform ordinelor primite de la Budapesta, maximul pentru consumul de pâine zilnic a fost stabilit la 240 de grame[18].

Tradiționalele târguri de animale, mai ales de vite, care se țineau în Piața Mare a oraşului deşi mai sunt menționate în anul 1915, devenin tot mai rare, ca urmare a rechizițiilor. Un alt produs necesar pentru front a fost şi lâna, din care, la cererea comitelui Sibiului s-au confecționat haine călduroase, pentru iarnă iar în ceea ce priveşte metalele, oraşul Sibiu donase deja o cantitate de 3.807 kg.[19].

Pentru că încrederea în victoriile armatei plecate din Sibiu trebuia menținută vie, la fel ca şi sacrificiile, inclusiv cele materiale ale populației, care trebuia motivată, ultimii 3 comandanți militari ai armatei a XII-a cu sediul la Sibiu: Victor Njegovan, Herman Kovess von Kovesshaza şi baronul Pflanzer-Baltin, care se aflau toți pe front, precum şi generalul Arz von Straussenburg, originar din Transilvania, au fost desemnați cetățeni de onoare ai oraşului Sibiu.

Tot aşa, Regimentul nr. 31 Infanterie, alcătuit în majoritate din români din comitatul Sibiului a fost remarcat pentru contribuția adusă la victoria de la Mitrovița. Pentru anul 1915, cea mai mare victorie sărbătorită a fost cea a căderii Lembergului în iunie, când Sibiul a fost împodobit cu steaguri, iar muzica militară a parcurs principalele străzi din centrul oraşului. În Piața Mare s-a intonat imnul regal şi cel german, clopotele bisericilor s-au auzit ore în şir; seara, muzica militară s-a făcut iarăşi auzită. Un public numeros a însoțit-o, iar unele case au fost luminate până târziu în noapte[20].

Dacă în paginile *Telegrafului Român* au fost prezentate cele mai multe inițiative ale societății româneşti din Sibiu, în ceea ce priveşte donațiile pentru război, anunțurile din Transilvania, publicației a ASTREI, au oferit o imagine completă a inițiativelor sale: Apelul către familiile membrilor Asociațiunii căzuți pe câmpul de luptă, pentru un album

[17] *Telegraful Român,* nr. 20, 21.02/06.03.1915, p. 79; Idem, nr. 27, 10/23.03.1915, p. 109.
[18] *Telegraful Român,* nr. 45, 28.04/11.05.1915, p. 181; Idem, nr. 134, 22.12.1915/04.01.1916, p. 543.
[19] Idem, nr. 12, 31.01/13.02.1915, p. 47; Idem, nr. 114, 31.10/13.11.1915, p. 463; Idem, nr. 96, 17/30.09.1915, p. 387; E. Sigerius, *op.cit.*, p. 69.
[20] *Telegraful Român,* nr. 96, 17/30.09.1915, p. 387; Idem, nr. 121, 17/30.11.1915, p. 487; Idem, nr. 62, 13/26.06.1915, p. 249.

al eroilor din anii 1914 şi 1915, căzuţi în lupta pentru tron şi patrie şi foştii membrii ai ASTREI, album care să se păstreze în Muzeul ASTREI. Pentru ajutoarele băneşti pentru război, membrii ASTREI au contribuit pentru împrumutul de război al statului cu 13.000 de coroane, la colecta Crucii Roşii au dat 100 de coroane şi pentru Ostaşul de Fier/Viteazul de Fier au dat tot 100 de coroane. Pentru a veni în ajutorul soldaților români din spitale au fost donate de către Asociațiune: cărți, inclusiv abecedare pentru soldații analfabeți - 20 de exemplare au fost trimise la Brunn, 40 de exemplare soldaților convalescenți din spitalele din Alba-Iulia, 50 de exemplare pentru soldații analfabeți din Budapesta; iar din colecția dedicată *Bibliotecii poporale* s-au oferit cărți la: Aiud, Pesta, Viena, Praga, Sibiu, Munkacs, Pardubice, valoarea lor ajungand la 1.954 coroane şi 70 de forinți[21].

Şi totuşi, la început, încet dar, apoi într-un ritm tot mai alert, războiul îşi intră în rol, iar la sfârşitul lunii august sosesc primii răniți, iar numărul spitalelor pentru răniți creşte. Cele mai importante au rămas: spitalul militar de garnizoană nr. 22 şi spitalul civil „Francisc Iosif”. Până în septembrie, numărul răniților din spitalele din Sibiu ajunge la 1000, cei mai mulți fiind români[22].

Din acest moment, preşedinta Reuniunii Femeilor Române din Sibiu, doamna Maria Cosma a hotărât să pună la dispoziția Crucii Roşii, clădirea Şcolii de menaj şi industrie casnică, situată pe strada Berggasse nr. 6 (Dealului) pentru un spital de rezervă, la început cu 20 de paturi; pentru acest spital s-au cerut în paginile *Telegrafului Roman*, „contribuiri generoase”, care nu au întârziat să apară. În noiembrie se aflau în spitalul menționat: 27 români şi 4 sârbi, doctorul Nicolae Ittu asigurând asistență medicală gratuită[23]. Buna organizare a acestuia a făcut ca în momentul în care arhiducele Franz Salvator vizitează în 15.01.1915, în Sibiu, toate spitalele în calitate de inspector-general al Crucii Roşii, fiind întâmpinat, în numele românilor de mitropolitul Ioan Mețianu, să viziteze şi spitalul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu[24].

Fără îndoială, pentru a ajuta în mod continuu efortul depus de societate pentru alinarea suferințelor răniților şi ale celor aflați pe front, filiala Crucii Roşii din Sibiu, prezidată de soția comitelui suprem, Irma Walbaum, a cerut ajutorul celorlalte reuniuni ale comitatului, inclusiv al Reuniunii Femeilor Române din comitatul Sibiului. Toate au ales spectacolul, reprezentațiile de teatru, serbările elevilor, recitalurile de pian sau de operă, pentru a aduna fondurile necesare. Astfel, Filiala Crucii Roşii din Sibiu a adunat la colecta deschisă din toamna anului 1914, suma de 66.493.93 şi cu această ocazie a mulțumit tuturor reuniunilor din Sibiu pentru sprijinul acordat în organizarea serbării pentru soldații răniți şi bolnavi. Contribuțiile au fost făcute mai ales de sibieni şi de cei din localitățile învecinate[25].

---

21 *Transilvania*, an XLVI, 1915, nr.1-6, iulie, p. 84, http://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/transilvania/1915/BCUCLUJ_FP_279996_1915_046_001_006.pdf.
22 M. Racovițan, Gh.V. Vlad, *op.cit.*, p.108.
23 *Act de caritate,* în *Telegraful Român,* an LXII, 1914, nr. 92, p. 375, *Îngrijirea răniților*, în *Telegraful Român*, an LXII, 1915, nr. 112, p. 455.
24 *Telegraful Român,* an LXIII, 1915, nr. 2, p. 6.
25 *Mulțumiri*, în *Telegraful Român,* an XLIII, 1915, nr. 3, p. 11.

Ca urmare a donațiilor făcute Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pentru propriul spital s-a putut organiza, la fel ca şi în cazul tuturor răniților din spitalele din Sibiu, aşa-numitul Crăciun al soldaților. În paginile *Telegrafului Român* au fost prezentate cu lux de amănunte eforturile făcute de societatea românească din Sibiu, în acest sens. Pentru spitalul menționat, în primul număr al anului 1915 au fost publicate listele cu cei care au susținut spitalul de rezervă al Reuniunii Femeilor Române din Sibiu, observându-se că au fost multe contribuții şi din comunitățile rurale, bănci sau filiale locale ale Reuniunii din Sibiu; au fost stabilite 2 liste de donații, una în valoare de 132 de coroane şi a doua de 1858 de coroane. Printre cei care au donat s-au aflat: locuitorii din Coveş, Laslăul Român, banca „Negoiul" din Porumbacul de Sus, Onisifor Ghibu aflat deja la Bucureşti şi Reuniunea de femei din Gura Râului. O altă listă de contribuții a fost publicată în luna martie. Ea cuprinde de această dată sumele donate de: preoți, directorul Şcolii de fete a Asociațiunii, dr. Vasile Bologa, de membre ale Reuniunii femeilor române din Sibiu şi Făgăraş sau de fetele din internatul şcolii Asociațiunii, în valoare de 1.906 coroane. Nu puține au fost situațiile în care modestele Reuniuni ale femeilor pentru înfrumusețarea bisericii au făcut donații pentru spitalul menționat; vezi cazul Reuniunii femeilor Greco-Ortodoxe române de la biserica din Groapă[26].

În Sibiu, tot în scopul adunării de fonduri şi în acelaşi timp pentru a scoate în evidență, în scop propagandistic, imaginea victorioasă a unor generali, s-a tras la sorți, în beneficial filialei din Sibiu a Crucii Roşii, un tablou în cărbune, reprezentându-l pe generalul Herman Kovess von Koveshazza, învingătorul de la Belgrad şi Ivangorod.

Dar probabil cel mai interesant caz de propagandă şi de adunare de fonduri a fost preluat în Sibiu şi Cluj de modelul Ostaşului de fier. Provine ca inspirație din spațiul german şi a reprezentat o modalitate de a strânge fonduri şi de a păstra în memoria contemporanilor, aşa cum a precizat şi *Telegraful Român*: „sentimentul de jertfă pentru generațiile viitoare, pentru a se păstra numele celor care au trăit, au lucrat şi în special au contribuit la îngrijirea invalizilor în anii războiului universal". Inițial construit din lemn, scheletul său a fost îmbrăcat în fier, prin baterea a mii de cuie, simple sau din aur sau argint. Susținătorul principal al acestei inițiative a fost comandantul armatei a XII-a de la Sibiu (între 1914-1916), generalul Victor Njegovan, care a adunat de la soldații de pe front suma de 9.200 de coroane. Statuia a fost inaugurată în data de 1 august 1915 şi a fost aşezată, un timp, în Piața Mare a oraşului Sibiu, apoi în magazinul lui Mihail Brekner. La festivitatea din data menționată, după defilarea militară şi cuvântările generalului Njegovan şi a comitelui Walbaum, primele cuie au fost bătut în numele împăratului Francisc Iosif şi al primul-ministru ungar Tisza Iosif. Dintre membrii Comitetului de onoare au făcut parte, alături de episcopul Bisericii evanghelice C.A., dr. Fr. Teutsch, generalul Victor Njegovan, parohul romano-catolic al Sibiului, principele Egon von Hohenlohe, comitele Walbaum, vice-comitele Fabritius, dr. Ioan Stroia, protopopul Sibiului în numele mitropolitului Ioan Mețianu, primarul Albrecht Dörr, reprezentanții numeroaselor reuniuni şi asociații din

---

[26] *Telegraful Român*, an LXIII, 1915, nr. 1, p. 2; *Publicarea listelor pentru sprijinul dat spitalului de rezervă a Reuniunii femeilor române din Sibiu*, în *Telegraful Român*, an LXIII, 1915, nr. 26, p.104; *Donație*, în *Telegraful Român*, LXIII, 1915, nr. 99, p. 399.

Sibiu. Pentru comunitatea românească din Sibiu nu a rămas neobservat faptul că în jurul Ostaşului de Fier au fost arborate printre steaguri şi tricolorul, care, oricum, a fost arborat şi pe câteva clădiri româneşti: Seminarul arhidiecezan, reşedința arhidiecezană sau casele particulare ale doctorilor Ilie Beu sau Nicolae Ittu.

Tot pentru propagandă şi adunarea de fonduri, imaginea Viteazului de Fier a fost reprodusă pe o serie de ilustrate; campania de adunare a fondurilor a fost declarată încheiată în 1916, când s-au adunat 41.000 de coroane[27].

Un Ostaş de Fier a fost inaugurat la Budapesta, în piața Francisc Deak, în prezența arhiducelui Carol Ştefan şi a arhiducesei Augusta iar la Cluj soldatul de fier a purtat numele de *Santinela Carpaților* şi a fost inaugurat la 18 august 1915. La ceremonia care a avut loc, protopopul Tuliu Roşescu al Clujului a reprezentat Biserica ortodoxă, iar Protopopul Elie Dăianu, pe cea Greco-Catolică[28].

Spectacolul a fost însă cea mai des utilizată modalitate de a asigura fondurile necesare obiectivelor stringente impuse de conflict; anunțurile concertelor de binefacere sunt numeroase, demonstrând că au fost principala modalitate uzitată pentru a strânge fondurile necesare, la fel cum se vor desfăşura şi serbările şcolare pentru şcolarii săraci şi pentru orfanii de război. Începând cu anul 1915, au fost menționate mai multe tipuri de spectacole şi legate şi de Reuniunea menționată: în folosul spitalului Reuniunii femeilor române din comitatul Sibiului, cele pentru soldații răniți şi bolnavi din spitalele din Sibiu, pentru ministerele de la Budapesta, de exemplu, pentru ministerul honvezilor; drept urmare, cei mai cunoscuți artişti români, care au participat, cu precădere, la concertele caritative organizate de Reuniune, sunt menționați şi în programele altor concerte de acelaşi tip, organizate de filiala Crucii Roşii din Sibiu. Astfel, în paginile *Telegrafului Român* au fost menționate ca evenimente deosebite pentru anul 1914, spectacolul cu *Recviemul* de Giuseppe Verdi, printre artişti, aflându-se Veturia Triteanu alături de artişti lirici germani şi de dirijorul Alfred Novak, precum şi concertul de pian al Luciei Cosma[29]. În luna mai a anului 1915 au fost menționate şi concertele de binefacere date de pianista Ana Voileanu şi tenorul Ionel Crişianu în favoarea spitalului de rezervă al Reuniunii Femeilor Române din Sibiu, concerte care au fost considerate o mare reuşită, mai ales că din program au făcut parte, pe lângă arii şi piese pentru pian clasice şi prelucrări după „cântece româneşti", locul predilect de desfăşurare a spectacolelor fiind sala de festivități a Asociațiunii[30]. Cunoscuți şi apreciați şi în mediile germane, cei menționați mai sus au participat şi la concertele din sala Unicum, la inițiativa Oficiului de ajutorare a ministerului regal ungar de honvezi sau a Crucii Roşii din Sibiu, în favoarea soldaților răniți din spitalele sibiene. La sfârşitul anului 1915, a avut loc la teatrul orăşenesc un concert de operă în favoarea soldaților invalizi, unde Veturia Triteanu i-a avut alături pe Ioan Crişianu, Gerhard Jekelius şi capela oraşului Sibiu.

[27] *Telegraful Român*, nr.125, 28.11/11.12.1915, p. 503. *Ostaşul de fier*, în *Telegraful Român*, an LXIV, 1916, nr. 42, p. 171.
[28] *Inaugurare*, în *Telegraful Român*, an LXIII, 1915, nr. 91, p. 367; Idem, an LXIII, 1915, nr. 114, p. 459.
[29] *Concerte. Teatru*, în *Telegraful Român*, an XLII, 1914, nr. 54, p. 222.
[30] *Concert de binefacere*, în *Telegraful Român*, an LXIII, 1915, nr. 45, p. 181.

Activitatea Reuniunii Femeilor Române din Sibiu a continuat şi în timpul războiului prin editarea unui anuar, unde se puteau găsi date importante, precum: bilanțul anual al adunării generale, ajutorul acordat celor din spitale, strângerea de fonduri pentru susținerea celor menionați[31].

Anul 1916 a început în Transilvania cu „un cutremur", care s-a resimțit şi în Sibiu în dimineața zilei de 26 ianuarie, la orele 8,30; se anunța că urmează un an de război foarte dificil. Încep să fie confiscate clopotele bisericilor, iar după declarația de război a României, se pregătesc trenuri pentru refugiu, instituțiile încep să se refugieze, iar colecția de tablouri de la Muzeul Brukenthal este mutată la Budapesta.

Deşi numită impropriu bătălia pentru Sibiu, luptele din apropierea oraşului se termină indecis, trupele române nu au ocupat oraşul Sibiu, unde mai rămăseseră doar 9.615 civili. În lucrarea sa dedicată războiului pentru întregirea României, Constantin Kirițescu relatează un aspect interesant referitor la capitolul privind luptele din jurul Sibiului. În data de 31 august 1916, pentru a feri oraşul Sibiu de eventualele bombardamente, o delegație a Magistratului oraşului, compusă din comerciantul Borger şi avocatul Mitropoliei ortodoxe, Ioan de Preda, garantează cu viața lor că oraşul este pustiu şi că este gata să fie predat trupelor române. Cele întâmplate în intervalul 1-9 septembrie 1916 au demonstrat că oraşul nu avea trupe militare spre deosebire însă de toate localitățile învecinate, de unde trupele austro-ungare au declanşat mereu contraatacuri, deşi nu foarte puternice. Atunci când trupele de recunoaştere române au ajuns în Sălıştea Sibiului, s-a aflat de la pretorul de aici, de prezența iminentă a Armatei a 9-a germane, ceea ce a făcut ca ocuparea oraşului Sibiu să fie considerată o soluție incertă[32].

Cele mai multe date despre atmosfera plină de nesiguranță, cu o populație retrasă covârşitor în comunele din jur, cu o parte importantă a elitei româneşti deportată în județele din vestul Ungariei sub acuzația de colaborare cu inamicul, Sibiul a fost descris ca un oraş aflat sub o presiune psihologică mare. Aşa reies lucrurile din lucrările de memorialistică aparținând unor figuri notabile ale oraşului, aşa cum au fost: Adolph Schullerus, în *Die tote Stadt. Erlosung. Bilder aus den Tagen der Schlacht von Hermannstadt, 26-30 september,* Hermannstadt, Druck und Verlag von W.Kraft, 1917; Albrecht Dörr în *Hermannstadt zwischen zwei Fronten, 27.08-31.10.1916*; Emil Sigerus, *Hermannstadtaedter Kriegskronik*, Hermannstast, 1917; capelanul romano-catolic Tibor F. Rejöd, *Das Blutige Schwert uber unserer Stadt, 28.08.1914-01.10.1916* şi căpitanul W. Petricek în *Um Hermannstadt 09.1916,* 1917. Astfel, sunt descrise stările de incertitudine, de aşteptare înfrigurată a duşmanului, lipsurile vieții de zi cu zi, la fel ca şi starea de spirit într-un oraş transformat peste noapte în teatru de război, părăsit oficial de principalele instituții şi de cea mai mare parte a populației. Cu toate acestea, din rândul celor care au

[31] *Telegraful Român,* an LXIII, 1915, nr. 111, p. 447.
[32] Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru reîntregirea României,1916-1919,* vol. I, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1989, p. 247; Victor Atanasiu, *Bătălia din zona Sibiu-Câineni, septembrie 1916,* Bucureşti, Editura Militară, 1982, p. 43.

rămas, în lucrarea sa, primarul Sibiului, Albrecht Dörr menționează constituirea unei gărzi de apărare a orașului, alcătuită din: 113 germani, 63 de români și 7 maghiari[33].

Instalarea armatei a 9-a germane odată cu luna septembrie a schimbat raportul de forțe, astfel armata condusă de generalul Erich von Falkenhayn a oferit destulă siguranță pentru două vizite oficiale, cea a arhiducelui moștenitor Carol și a primului-ministru Tisza Istvan, în octombrie, respectiv noiembrie 1916.

De la Uniunea Femeilor Române din Ungaria, în ședința comitetului din data de 4 mai 1916 s-a elaborat un Apel pentru marele orfelinat al Uniunii Mamelor Române, care urma să aibă sediul la Brașov, după modelul orfelinatului de fete al Reuniunii Femeilor Române din Brașov, care avea deja o experiență de 30 de ani. Se cerea impunerea unei „dări naționale” de 20 de fileri lunar, deci de 2 coroane și 40 de fileri anual[34]. Mai mult, Reuniunea a cedat o clădire de pe strada Berggasse (Dealului) nr. 9 tocmai pentru a se putea începe, cu data de 1 octombrie 1916, funcționarea orfelinatului, conform hotărârii Consistoriului arhidiecezan din data de 30 iunie 1916[35].

În 1917, în oraș, viața revine la normal, populația civilă se ridică la 25.524 persoane, dar cu toate acestea Magistratul orașului a distribuit în continuare cartele pentru petrol și zahăr, iar în 18 octombrie, în Dumbrava Sibiului se amenajează un cimitir militar de aproape 2 ha. Vizita împăratului Wilhelm al II-lea la Sibiu, din data de 25 septembrie, a rămas în memoria contemporanilor, fiind ilustrată prin nenumărate fotografii, care au servit ulterior ca mărturii necesare ale reconstuirii vieții cotidiene din Sibiul de dinainte de anul 1918. Ca un semn că orașul ieșise din zona de război propriu-zisă, un număr de 500 de copii din Viena și Leipzig au fost trimiși în iunie și iulie la Sibiu, în vacanță. Date despre activitatea Reuniunii Femeilor Române din Sibiu nu avem decât sporadic, motivațiile fiind diverse: continuarea războiului, urmările lui, mai ales după intrarea României în război, retragerea principalelor instituții din Sibiu în vest, la Oradea și Arad.

Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pentru anii 1916-1917 are câteva date despre numărul de membri, averea reuniunii și activitatea sa. Astfel, reuniunea avea 187 de membri, o avere de 44.000 de coroane și a contribuit pentru darurile de Crăciun ale soldaților răniți din spitalele din Sibiu și, în general, pentru Crucea Roșie[36]. A contribuit prin membrele sale și la colectele benevole din marile cofetării ale Sibiului, „Frentz” și „Stattin” pentru familiile celor aflați pe front[37].

Cu o populație civilă estimată, în data de 24 aprilie la aproximativ 26.200 de locuitori, Sibiul își continuă eforturile și în 1918, pentru a intra într-o anumită normalitate, deși economic situația a continuat să fie dificilă, iar în plan politic neclară. Din luna iunie și apoi din octombrie, au fost introduse cartele pentru încălțăminte și chiar un impozit pe lux. Școlile nu au funcționat bine, fiind închise din cauza epidemiei de gripă. Locuitorii se simt tot mai nesiguri în oraș, situația politică a lunii noiembrie aducând în oraș o mare

---

[33] http://europeana1914-1918.eu/de/contributions/15894, (accesat în 15 martie 2015).
[34] *De la „Uniunea Femeilor Române”*, în *Telegraful Român*, an LXIV, 1916, nr. 45, p. 181.
[35] *Ibidem*; *Orfelinatul din Sibiu*, în *Telegraful Român*, an LXIV, 1916, nr. 64, p. 259.
[36] *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anul 1916/1917*, în *Telegraful Român*, an LXV, 1917, nr. 103, p. 413.
[37] *Contribuiri*, în *Telegraful Român*, an LXV, 1917, nr. 104, p. 417.

nelinişte, ca şi în perioada în care se aştepta ocuparea oraşului de către trupele române. Prizonierii ruşi evadează şi iau cu asalt gara, iar nesiguranța locuitorilor din oraş ia sfârşit doar odată cu începutul lunii noiembrie, de când în oraş există o gardă românească, iar în 24 decembrie a fost primit în gara oraşului, ca reprezentant al statului roman, generalul Traian Moşoiu şi statul său major[38].

Un moment deosebit a fost reprezentat la sfârşitul anului de adunarea a peste 500 de femei în sala festivă a Şcolii civile de fete, unde în numele Reuniunii Femeilor Române din Sibiu s-a trimis o adresă de felicitare dar şi de îmbărbătare Sfatului Românesc din Arad, cerând în primul rând să li se recunoască partea de muncă pe care femeile doresc să o depună în noua situație a națiunii române. Adunarea menționată a avut loc în data de 18 noiembrie 1918[39].

Fără îndoială, că declanşarea războiului a schimbat în mod radical misiunea Reuniunii Femeilor Române din Sibiu, alături de cea a altor reuniuni sau asociații similare. Principala misiune care li s-a încredințat a fost aceea de a se ocupa de soarta răniților din spitale şi de a contribui la efortul de război, în ansamblu prin banii adunați cu ocazia spectacolelor artistice organizate. Pentru Maria Cosma, cea mai longevivă şi cunoscută preşedintă a Reuniunii, evenimentele din vara anului 1916 şi mai ales intrarea României în război au avut urmări nefaste. Ca membră a unei familii privite cu suspiciune şi înainte, împreună cu soțul ei, Partenie Cosma, directorul băncii „Albina” din Sibiu şi unul din cei mai influenți membri ai elitei româneşti din Transilvania, a fost nevoită să se refugieze în România, la Călimăneşti şi apoi la Iaşi, în timpul retragerii din Moldova. Conducerea Reuniunii a fost asigurată din 1916 de către doamna Emilia Rațiu.

Activitatea Reuniunii a fost una meritorie, aşa cum o demonstrează datele cuprinse în anuarele editate sau cele din presă. Principalele componente ale acesteia au fost: organizarea unui spital de rezervă, susținut prin donațiile obținute de cele mai multe ori în urma unui număr mare de spectacole de caritate, contribuția adusă în cadrul filialei locale a Crucii Roşii, mobilizarea ASTREI în trimiterea a mii de cărți pentru soldații români aflați în spitalele militare ale imperiului, donarea unui edificiu pentru un orfelinat al mitropoliei ortodoxe, care urma să funcționeze odată cu anul 1916, susținere financiară pentru înființarea la Braşov a orfelinatului pentru fete al Uniunii Reuniunilor de femei române din Ungaria şi Transilvania.

Prin întreaga lor activitate, la fel ca şi prin discursurile rostite de membrele mai cunoscute ale Reuniunii, femeile au demonstrat, cu prisosință, faptul că se pot organiza şi pot lupta singure pentru soarta învățământului pentru fete sau pentru susținerea unui spital în timp de război. Consider că, în adevăratul sens al cuvântului, Reuniunea a demonstrat că a ajuns la maturitate prin organizarea adunării din 18 noiembrie 1918 a peste 500 de femei (în sala de festivități a Şcolii civile de fete a Asociațiunii), unde s-au menționat: necesitatea de a se integra în procesul istoric al unirii care se pregătea, dar, mai ales, schimbarea percepției asupra femeii care este capabilă să ofere stabilitate nu numai familiei, dar şi

[38] E. Sigerius, *op.cit.*, pp. 69-70.
[39] *Adunarea Femeilor Române din Sibiu*, în *Telegraful Român,* an LXVI, 1918, nr.118, p. 466.

societăţii, văzută şi înţeleasă, mai ales după unire, ca o familie mai mare, în care fiecare are un rol bine definit şi complementar.

Organizate pentru a suplini o mare lipsă a societăţii româneşti, lipsa de şcoli pentru fete, Reuniunile de femei, inclusiv aceea din Sibiu, au trecut repede de la organizarea activităţii de alinare şi susţinere financiară a răniţilor din spitalele din Sibiu, la momentul în care, prin impresionanta adunare a 500 de femei în sala festivă a Şcolii civile de fete a Asociaţiunii, s-a exprimat în mod clar dorinţa de participare la tot ceea ce se prefigura a fi viitorul românesc al Transilvaniei.

ÎNSEMNĂRI DIN MARELE RĂZBOI ALE UNUI SOLDAT ROMÂN DIN SEBEŞU DE SUS

FIRST WORLD WAR NOTES OF A ROMANIAN SOLDIER IN SEBEŞU DE SUS

Prof. *Ioan Adrian NEAMȚU*
Colegiul Național „Octavian Goga" Sibiu
nadriani24@yahoo.com

ABSTRACT

The study exploits the original notes of a Romanian soldier from Sebesu de Sus, a participant in the First World War at the front in Galicia. These notes cover the period between the years 1914 and 1916 the captivity period in Russia (1916 -1919)coming after it. Written down in a small notebook, a lyrical register, soldier Petru Neamtu's impressions of war draw the evolution of his moods caused by the war, revealing its traumatic size.

Keywords: *War, soldier, captivity, trauma, notes*

Suportul acestor rânduri îl constituie însemnările[1] ce-i aparțin lui Petru Neamțu[2] (1886-1965), unul dintre cei 140 de soldați români din Sebeşu de Sus[3] înrolați de armata austro-ungară pe parcursul celor patru ani de beligeranță ai primei conflagrații mondiale. Recrutat în vara lui 1914, în contextul mobilizării generale, decretată de Imperiu la 31 iulie 1914, acesta va participa la luptele de pe frontul din Galiția până în vara anului 1916, când statutului de combatant îi va succede cel de prizonier. Detaliile concrete care au configurat acest nou statut ne lipsesc deocamdată, dar cu siguranță cadrul general al acestui eveniment este legat de ofensiva generalului Brusilov pe frontul din Galiția, soldată cu peste două sute de mii de prizonieri proveniți din armatele austro-ungare. Cert este că pe listele[4] cu pierderi întocmite de Ministerul de Război al monarhiei, la 20.09.1916, apare consemnat şi numele soldatului Petru Neamțu. Cum însemnările încetează înaintea căderii în prizonierat, experiența acestuia din urmă ne este cunoscută indirect, ca urmare a rememorărilor făcute în cadrul familial după întoarcerea din război. Condițiile din prizonierat iau permis, totuşi, inițierea unui demers epistolar cu familia, eşuat însă datorită condițiilor cu totul precare ale serviciilor statului rus, afectate profund de efectele conjugate ale războiului şi revoluției; niciuna din multele scrisori trimise nu va ajunge la destinație. Finalmente, şi acest statut - de prizonier - va înceta în 1919, când majoritatea prizonierilor din Rusia vor fi repatriați, *via* Italia, într-o „nouă" țară.

[1] Vezi Anexa.
[2] Este bunicul dinspre tată al autorului acestui articol. Însemnările provin de ceea ce s-ar putea numi „Arhiva afectivă" a familiei.
[3] Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crişana, Sătmar şi Maramurăş, aduse în războiul mondial din anii 1914-1918,* în *Transilvania,* nr. 1-2, ian.-feb. 1923, p. 54.
[4] http://kramerius.nkp.cz.kramerius/handle/ABA001/24670403.html.

Revenind la *însemnările* propriu-zise, vom remarca faptul că ele se constiuie în documente ale unei istorii „mărunte”, „ignorate”[5]. Sunt mărturiile/consemnările unui ţăran român, dislocat brutal din mediul său provincial/rural şi „livrat”, concomitent, unei experienţe profund angoasante, precum cea a unui război fără precedent în trecutul umanităţii. De altfel, această unicitate nu va scăpa nici autorului acestor *însemnări*, care notează: *Că na mai fost niciodată război european / Să ţină mai mult deun an.* Pe de altă parte, condiţia socială şi intelectuală a autorului - cea a unui ţăran - amprentează indecelabil producţia sa scriptică. Registrul de exprimare este unul eminamente liric, realizat sub forma versificaţiei rimate, specifică sensibilităţii artistice populare.

Absenţa unei formaţii intelectuale explică conţinutul (non)ideologic al *însemnărilor.* Sub acest aspect, conţinutul lor este cu totul „aseptic”. În tot cuprinsul lor nu există nicio referinţă care ar putea constitui o trimitere la un anume tip de identitate, fie ea naţională, politică, confesională sau chiar socială[6]. Din aceste *însemnări* nu străbat nici conştiinţa unui „ideal naţional”, nici sentimentul „datoriei faţă de patrie”. Războiul este perceput ca un dat implacabil şi absurd al destinului, nicidecum ca o datorie înţeleasă şi asumată raţional. Sub acest aspect, interpretările lui Lucian Boia par a fi confirmate[7]; prezenţa unui „ideal naţional” fiind reconogscibilă, în mod firesc, în mediile instruite (intelectuale) ale societăţii româneşti, şi mai puţin în cele populare. În cazul de faţă, această atitudine este confirmată chiar de fapte. Confruntaţi cu spectrul mobilizării, un grup de recruţi din Sebeşu de Sus, printre care şi bunicul, se va refugia peste munţi în Vechiul Regat[8]. Cea mai mare parte a grupului (inclusiv bunicul), se va reîntoarce în sat şi va da curs ordinului de recrutare. Argumentul principal l-a constituit solidaritatea de grup cu membrii generaţiei de recruţi rămaşi pe loc (*leatul*, în expresia populară). Cei rămaşi în refugiu[9] vor fi înrolaţi în armata română o dată cu intrarea României în război, iar unii dintre ei vor muri în luptele de la Turtucaia.

O dată lămurit caracterul (non)ideologic al acestor *însemnări*, ne putem reîntoarce la conţinutul lor real. Vom constata că ele nu sunt un jurnal de front, nu aspiră la consemnarea metodică şi precisă a evoluţiilor de pe front, nici măcar a vieţii de cazarmă. Ele vor înregistra însă cu acuitate o evoluţie a stărilor de spirit ale acestui soldat, vor releva impactul emoţional generat de conştiinţa şi rigorile războiului, de o manieră extrem de apăsătoare. În acest impact traumatizant va trebui căutat resortul realizării acestor *însemnări*, care, să recunoaştem, este unul neuzual unui ţăran. Chiar dacă autorul lor îşi originează demersul scriptic în nevoia fixării unei memorii a experienţelor de război (*Scrisă în Anul 1916 Maiu în 8 spre aducere Aminte de rele şi De Năcazu ce am Petricut în răsbelul din 1914, 1915 şi 1916)*, credem că această motivaţie este una secundară.

---

[5] Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată (1914-1919)*, Reşiţa, 1995.

[6] În cazul acesteia din urmă, dacă facem abstracţie de trimiterile indirecte.

[7] Lucian Boia, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, Bucureşti, Humanitas, 2014, pp 66-85.

[8] Această opţiune a fost facilitată de faptul că satul Sebeşu de Sus este amplasat pe versantul nordic al muntelui Suru, exact pe vechea graniţă dintre Imperiu şi Vechiul Regat.

[9] Teodor V. Păcăţian, *loc. cit.*

Adevărata motivație a demersului rezidă în nevoia refulării stărilor de angoasă amplificate o dată cu extinderea ca durată a războiului şi cu intensificarea ostilităților de pe front. Cu excepția consemnării unui cântec de război din 1914, toate celelalte însemnări sunt realizate în intervalul a trei luni (martie –mai) din 1916. Funcția lor, este aşadar, expiatoare. Analiza de conținut tematic al acestor însemnări, relevă cu putere acest lucru. În cadrul ei putem identifica câteva teme recurente:

1. Tema ***nostos***-lui: *Păsărică păsarea / Dute tu la maica mea / Păsărică spune aşa / Căs în țiară străină / Şi trăesc cu mult năcaz / Cît mă uit cu ochii mei / Numai văd oameni deai mei / Numai tinerei reguți / Nu văd oameni cunoscuți / Numai tot păduri şi munți / Tot numai frunză şi spini / Şi numai oameni străini.*

2. Tema ***cătăniei***: *Binei Doamne cui ibine / Binei cui nu cătăneşte / Că cinează şi prînzăşte / Cualui mîndră în sat trăeşte / Dar eu dacă cătănesc / Nici nu cin nici nu prînzăsc / Numai tot cu dor trăesc.*

3. Tema ***nenorocului / blestemului***: *Îmi vine mie în minte / Căi blăstăm de oare unde / Că ma blăstămat maica / Să mă legăn ca frunza / Ca frunzuța fagului / În Țira Muscanului / Ma blăstămat cu mănie / Să trăesc fără soție / Ma blăstămat cătră nori / Să nam farți nice surori / Nici să nam eu sărbători…*

4. Tema ***morții***: *Şi eu plec în țiară rea / Nu ştiu cînd neom mai vedea / Nofi mîine nici poimîine / Cînd oi da mîna cu tine / Nofi mîine dimineață / Cînd oi da cu tine față / Nofi mîine nici alaltă / Nofi poate niciodată…*

5. Tema ***iubirii***: *Frunză verde de dudău / Pe drumu ce merg eu / Nui fîntînă nici părău / Sămi aline doru meu / Doru dela inimioară / Numil potoleşte o Țiară / Numai mîndra întro seară…*

Temele centrale şi rivale ale acestor *însemnări*, sunt totuşi cea a ***naturii*** şi a ***războiului***. „Naturii" prin definiție antropizante a războiului, resimțită ca agresivă şi terifiantă, îi este contrapusă tema naturii, ca o contrapondere cu valențe compensatorie şi protectoare a distrugerii generate de război: *Suflă doamne suflă un vînt / Să crepe acest pămînt / Să putem intra în el / Ca să scăpăm de răsbel / Creapă şi dealurile / Să intrăm în crepături / Să scăpăm de puşcături / Fămă Doamne o păsărea / Să zbor la mîndra mea…/ Fămă Doamne un izvor / Să mă ia mîndra în urcior / Să bea săi treacă de dor…* Nu este deci deloc întâmplător faptul că momentul de cea mai cruntă deznădejde, consemnat în aceste însemnări, este redat la finalul lor, tocmai prin reprezentarea unei naturi contaminate inextricabil de război: *Taci inimă nu ofta / Ca az mîine vi înceta / Vei înceta de a mai bate / În acele şanțuri late / Cum noi plînge neîcetat / Căci plîng şi pădurile / Căci le pică frunzăle / De mulțimea gloanțălor / Şi plîng şi izvoarăle / Că nau apă curată / Făr de sînge mestecată.*

ANEXĂ

CÎNTEC DIN RĂZBOIU DIN ANUL 1914

Cui iplac vorbele de jele/Vie asculte guri mele/Casăi spun al meu năcaz/Care în războiu am tras/Frunză verde rupt în zece în Anu 14/Cîți ficiori sunt mai frumoşi/Toți sunt la bătae scoşi/În Galița sus pe munte/Prin locuri necunoscute/Nuți trebue altu joc/Făr sa ții cu Rusu foc/Rusui şerpe nedormit/Şede în pămînt coperit/Bine îți pune capu su tine/

....

CÎNTEC DIN RĂZBOIU DIN ANUL 1916

Vin Măicuță şite uită/Căşi iarbai toată cruntă/Că unde ne batem noi/Nui iarba nice nalbă/Numai sînge pînă îmbarbă/Sînge del Muscanului/Pînă în coama calului/Rău mamă mai blăstămat/Să nam pace nici ticnială/Să trăesc în amea țiară/Şi mai blăstămat şai plîns/Blăstămu de mine soprins/Rele zile am ajuns/Spune maică adevărat/Înce apă mai scăldat/În apă de joi seara/Să umblu în toată lumea/Şi cînd pe mine mai scăldat/Apa undeai aruncat/La trupina mărului/Să fiu frate drumului/Jelei maico cui i jele/Jelei inimuți mele/Jelei la tot nemul meu/Cam avut norocu rău/Drăguță teară frumoasă/Rămîi de mine sănătoasă/Cu codri toți înfrunziți/Şi de mine părăsiți/Jăluimaş jălui de toți munți sar clăti/Văile sar tulbura/Pietrile sar despica/Că de sus din răsărit/Şi pînă jos la asfințit/Cît mă uit cuai mei ochiuți/Nu văd oameni cunoscuți/Numai tot păduri şi munți/Văd numai frunză şi spini/Şi numai oameni străini/Nu văd mamă nu văd tată/Pare cam născut din piatră/Nu văd frați nice surori/Pare cam picat din nori/Şi din nori daşfi picat/Naşfi aşa străinat. 1916

....

Decînd sau mobilizat/Eu am fost tot supărat/Foae verde depe coastă/Cînd era iarba de coasă/Holdele de secerat/Eu deacasă am plecat/Dela curtea cu părinți/Dela pretini şi Iibiți/Dela grădina cu flori/Lăsînd părinți şi surori/Lăsînd nevasta plîngînd/Tot plîngînd şi suspinînd/După mine lăcrămînd/Camîndoi bine trăind/Greu ia fost şi jele mare/Cînd eram eu la plecare/Ştind cam trăit noi bine/Dar numai puține zile/Telegramă miau venit/Cînd nice eu nam gîndit/Telegramă foarte rea/Of amar de soartea mea…

....

Petru Neamțu
Scris în Anu 1916 Martie 9 în zioa de sfinți

Frunză verde de dudău/Pe drumu care merg eu/Nui fîntînă nici părău/Sămi aline doru meu/Doru dela inimioară/Numil potoleşte o țiară/Numai mîndra într-o seară/Mîndro cînd ți dor de mine/Ia drumuțu delungu/Oraşele dearîndu/Că pe mine mi afla/În țira Muscanului/La apusu soarelui/În poltava în Rusiea/Undei țara cea mai rea/Şi Poltavai oraş mare/Eu stau ca robu în prinsoare/Poltavai oraş vestit/Eu stau în el amărît/Amărît ca bradu înmunte/Cînd îl bate vînturi multe/Vîntul bate cetina/Eu suspin cu inima/Frunză verde de alună/Galițe țiară bună/Mulți oameni în ea sadună/Oameni tineri şi voinici/Cu muieri cu copi mici/Galițe țiară rea/Mulți voinici rămîn în ea/Şi mult sînge sau vărsat/Focu de tear fi mîniat. Scris în 9 Martie 1916.

....

CÎNTEC DIN RĂSBOIU

Jos pe murăş colea jos/Îmi răsună codru des/Danui codru de stejari/Cis ostaşi şi generali/Vîntul bate frunza sună/Dulce cîntec mai răsună/Danui doină din zăvoi/Cie cîntec din răsboiu/Şi pe drumul delungat/Merg ficiorii întristați/Şi din cît să depărtează/Tot din inimă oftează/Nusă teme de omor/Şi de jele şi de dor/După codru legănat/După mîndra lui din sat/Dute carte sboară în zbor/Şi acasă te scobori/La părinți mei iubiți/Şi de mine despărțiți/Dute la amea soție/Vezi imoarte ori ivie/Spunele cu dulce graiu/Cum îmi petrec al meu traiu/Traiu meu cel amărît/Deai mei prertini despărțit/Despărțit deamea soție/În amară bătălie/Frunză verde de săcară/Rea veste au vint în țiară/Veste jalnică şamară/Şau venit caşo furtună/Întrozi dragă şi bună/Lăsînd pe taica cosind/Şi pe maica tot plîngînd/Frunză verde cucuruz/Eu din graiu aşa iam spus/Maică măiculița mea/Nute tare supăra/Căci aceastai soartea mea/Dacă soartea a fost aşa/Doamne fie voia ta/ Scris în martie 16 În Anu 1916.

....

Suflă vîntul pe ogor/Ce plîngi mîndră cu amar/Cum nui plînge neîncetat/Vazînd eu că teau plecat/Mîndră mîndrulița mea/Numi plînge soartea mea/Eu mă duc acum te las/Cu mult dor şi cu năcaz/Eu mă duc în alte țări/Unde nu sunt primăveri/Numai frig şi iarnă grea/Şi duc postu de gura ta/Dar să şti mîndruța mea/Colea la înflorit de flori/Deai dori adesa ori/ Pasărică păsărea/ Dute tu la mîndra mea/Mîngîio cît vei putea/Pasăre depe mălin/Meai cîntat să fiu străin/Să nam parte nici ticnială/Să trăesc în amea țiară/Păsărică păsărea/Dute tu la maica mea/Păsărică spune aşa/Căs în țiară străină/ Şi trăesc cu mult năcaz/Cît mă uit cu ochi mei/Numai văd oameni deai mei/Numai tinerei reguți/Nu văd oameni cunoscuți/Numai tot păduri şi munți/Tot numai frunză şi spini/Şi numai oameni străini/Păsărică păsărea/ Spune tu la maica mea/Sămi trimită o cărticea/Sămă mîngăiu cu ia/Maică măiculița mea/Mai bine de nu mai avea/Decît să trăesc aşa/Mai bine de nu mai fi avut/Să trăesc tot cu urît/Frunză verde de nuia/Cum aş scrie o cărticea/Să trimet la maica mea/Se să mîngăe cu ia/Să nu fie supărată/Că eu sunt supărat rău/ Ştie numai Dumnezeu/Frunză verde de Bîjor/După sănin vine nor/După dragoste vine dor/După nor vine sănin/După dragoste suspin/

20 Marte Petru Neamțu

....

Foae verde de dudău/Deați şti ceam pățit eu/Foae verde ruptă în zece în anu 14/Foae verde lemn uscat/Pe toți neau mobilizat/Pîn la patruzăci şi doi cemați/Pe toți la răsboiu/Tineri Bătrîni şi însurați/Săi facă pe toți soldați/Răsboiul casăl înciapă/Cum namaifost niciodată/Rasboiu european/Să țină mai mult deun an/În luna lui iule în zio de sf ilie/Întro zi de sărbătoare/Cînd i praznicu mai mare/Foae verde iarbă creață/Deai tare de dimineață/Că trăgiau clopotile de răsunau/Văile vîjîiesc pădurile/Nu se trage în sunet mare/Şi le trage tot a jale/Că ne pleacă la bătae/Plîng toate nevestele/Suspinau şi maicile/Plîng mîndrele de să îniacă/După bărbați că toți pleacă/Şi plîng cu lacrămi ferbinți/Cau rămas fărde iubiți/Foae verde de dudău/Dar plîngia nevasta rău/Văzînd că mau îmbrăcat/În haine sure de plecat/Atunci ia miau cuvîntat/Vai amar amar amar/Iubirea noastră i zadar/Eu atunci am stat puțin/Mă gîndeam că ce săi spun/Dar inima mau lăsat casăi spun adevărat/Mîndră mîndrulița mea/Rămîn acum toate aşa/Foae verde iarbă rară/Marți seara săvi la gară/Sămai dăm mîna odată/Că miai fost mîndruțo dragă/Miai fost dragă pe plăcere/Pe voe şi mîngîiere/Team iubit şi miai fost dragă/Şacum telas supărată/Că eu plec în țări străine/Unde nu cunosc pe nime/Numai frunza şi iarba/Că e întoată lumea/Şi eu plec în țiară rea/Nuştiu cînd neom mai vedea/Nofi mîine nici poimîine/Cînd oi da mîna cu tine/Nofi mîine dimineață/ Cînd oi da cu tine fată/Nofi mîine nici alaltă/Nofi poate niciodată/ Scris în 29 martie, Petru Neamțu Anul 1916

....

Frunză verde trei Granate/ Strigă un căpitan din o carte/Hai ficiori în şir frumos/Să mergem pe drum în jos/Cale multă noi neam dus/ La Galițiea de sus/Şi întrun sat ne dat odihnă/Aşa loc ca şo grădină/Şi deacolo nea luat/Pe bătutul dobelor spre scurtarea zilelor/Pe sunetu trîmbeți spre scurtarea vieți/Cînd era ciasu la unu/Doamne rău bubuia tunu/Cînd era ciasu la doi/Veniau gloanțăle în noi/Înainte mergeam tare/După noi sîngele vale/Înainte mergeam toți/După noi rămîneau morții/Iară cînd neam adunat/Jumătate neam aflat/Dimineața am pornit/Dinapoi neau întărit/Că duşmani au fugit/Şi sau ascuns întrun deal mare/Şi sus acolo sau aşezat/Întro pădure de brad/Aici focu să începu/Că puşcau tunurile/De răsunau pădurile/Şi ruşi cu puştile/De pică şi frunzele/Veneau gloanțăle în noi/Ca picurile de ploi/Suflă Doamne suflă un vînt/Să crepe acest pămînt/Să putem intra în el/Ca să scăpăm de răsbel/Creapă şi dealurile/Să intrăm în crepături/Să scăpăm de puşcături/Fămă Doamne o păsărea/Să zbor la Mîndruța mea/Casămi vadă a mea față/Cumui de friptă şi arsă/După cio rămas acasă/Fămă Doamne un izvor/Sămă ia mîndra în urcior/Să bea săi treacă de dor/Fămă pasăre măestră/Să zbor la mîndra în fereastră/Să văd cum să jăluieşte/Şi să ştiu ea mai trăeşte./ Scris În Anul 1916 Aprilie 16 Petru Neamțu

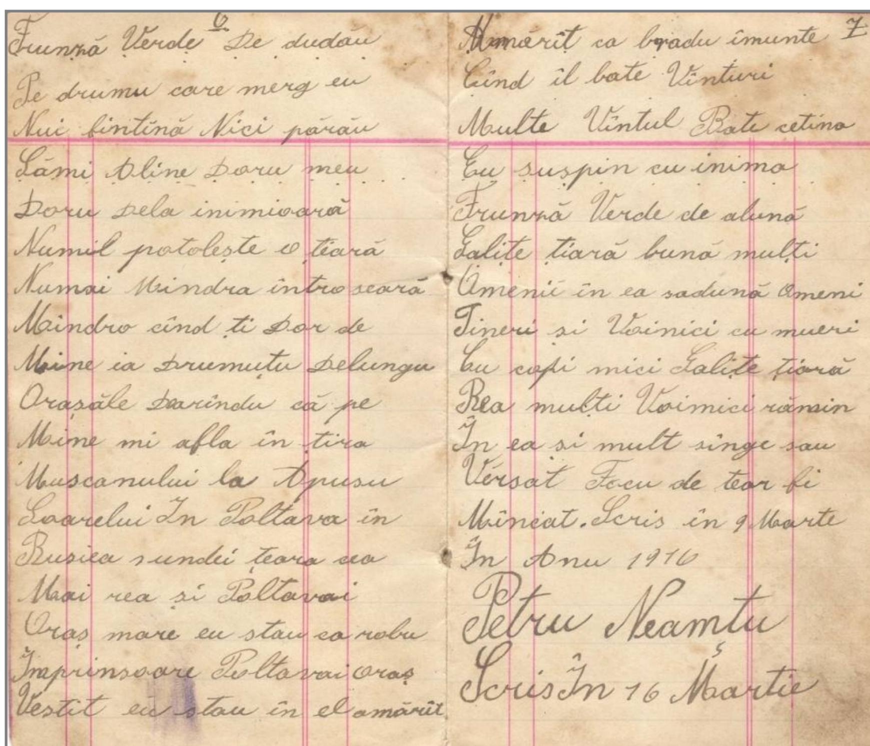
....

SCRISĂ ÎN ANUL 1916 MAIU ÎN 8 SPRE ADUCERE AMINTE DE RELE ŞI DE NĂCAZU CE AM PETRICUT ÎN RĂSBELUL DIN ANUL 1914, 1915 ŞI 1916

Foae verde foi de plop/Decît cu rusu în foc/Mai bine să mergi la joc/Ca la joc sunt lăutari/Nu sunt puşti şi tunuri mari/Şi la joc sunt strigături/Nui frică de puşcături/Şi joci fete cu mărgele/Nu porți puşcă cu atele/Şi la joc te vede satu/Nai frică căți pune capu/Seara mergi prin şezători/Nu duci foame şi sudori/Binei Doamne cui ibine/Binei cui nu cătăneşte/Că cinează şi prînzăşte/Cualui mîndră în sat trăeşte/Dar eu dacă cătănesc/Nici nu cin nici nu prînzăsc/Numai tot cu dor trăesc/Îmi vine mie prin minte/Căi blăstăm de oare unde/Că ma blăstămat maica/Să mă leagăn ca frunza/Ca frunzuța fagului/În Țira Muscanului/Ma blăstămat cu mănie/Să trăesc fără soție/Mau blăstămat cătră nori/Să nam frați nice surori/Nici să nam eu sărbători/Cu mînile cătră lună/Sănam nicio voe bună/Mai blăstămat cu cuvîntu/Să trăesc singur ca cucu/Cîntă cucu sus în nuc/Mia vint carte să mă duc/Cîntă cucu pe o cracă/Rămas bun mamă şi tată/Cîntă cucu îm par de vie/Rămas bun şi tu soție/Şapoi cîntă pe pălan/Nu ştiu eu zile mai am/Sau ciasuri nice minute/Nu ştiu mai avoi multe/Plînge inimuța înmine/Ca copilu de trei zile/Taci inimă nu ofta/Că az mîne vi înceta/Vei înceta de mai bate/În acele şanțuri late/Cum noi plînge neîncetat/Căci plîng şi pădurile/Căci le plică frunzăle/De mulțimea gloanțălor/Şi plîng şi izvoarăle/Că nu au apă curată/Făr cu sînge mestecată/Dumnezeu să te ferească/De robiea cătănească/Caşai de grea şi Amară/Te scoate din Țiră în țiară./
Petru Neamțu

Foto 1. Petru Neamțu, primul din dreapta, înaintea plecării pe front
(Sibiu, Kunst-Anstalt für Fotografie und Malerei, Fleischergasse 6)
Sursa: Colecția personală Ioan Adrian Neamțu

6

Frunză Verde De dudău
Pe drumu care merg eu
Nui fintînă Nici părău
Sămi Aline Doru meu
Doru Dela inimioară
Numil potolește o țiară
Numai Mindra întro seară
Maindro cînd ți Dor de
Mine ia Drumuțu Delungu
Orașăle Darindu că pe
Mine mi afla în țira
Muscanului la Apusu
Soarelui In Poltava in
Rusica sundii țeara cea
Mai rea și Poltavai
Oraș mare eu stau ca robu
Imprinsoare Poltavai Oraș
Vestit eu stau în Amărît

7

Amărît ca bradu îmunte
Cînd îl bate Vînturi
Multe Vîntul Bate cetina
Eu suspin cu inima
Frunză Verde de alună
Galiție țiară bună mulți
Ameni în ea sadună Omeni
Tineri și Voinici cu muieri
Cu copi mici Galițe țiară
Rea mulți Voinici rămsin
În ea și mult sînge sau
Vărsat Focu de tar fi
Mîncat. Scris în 9 Marte
În Anu 1916
Petru Neamțu
Scris În 16 Martie

Foto 2. Jurnalul de război al soldatului Petru Neamțu, paginile 6-7
Sursa: Colecția personală Ioan Adrian Neamțu

SĂRBĂTOAREA UNIRII ÎN PRESA SIBIANĂ 1918-1928

THE GREAT UNION FEAST IN THE PRESS OF SIBIU 1918-1928

Dr. *Daniel CREȚU*
Facultatea de Ştiinţe Socio-Umane, Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu
d_cretu@yahoo.com

ABSTRACT

The Romanian media / press in Sibiu reflected in its pages the main important moments of the Romanian collective mentality issues such as: May the10th, January the 24th, even May the 1st, although with nuanced interpretations in the main newspapers of the interwar decades of the 20th century. The main Romanian community feast / holiday was December the 1st, the day that symbolizes the national unification of Transylvania to the Old Kingdom of Romania, after the unification of Bessarabia and Bukovina in the same year. December the1st represented, year after year, the public remembrance of the Great Union, and an attempt to create a spiritual and national unity around this important date. The anniversaries of the Great Union have always been, in the 97 years that have passed, a reason for national pride, of retrospective and of fostering future projects. The research of the meanings of the anniversaries of the great moments in Romanian history, and especially the day of December the 1st, began after 1990 and has made progress in this direction. Nevertheless, for a thorough monography celebrating the Great Union over the almost 100 years, a sequential approach is needed, an approach of historical periods and regions. Thus, we aim to approach the anniversary of the day of December the1st at Sibiu in the first interwar decade as it was reflected in the periodicals of the time.

Keywords: *Romanian media, Great Union, December the 1st , Sibiu*

Curiozitatea şi interesul trezit de explorarea urmelor istorice locale au constituit motive întemeiate pentru a încerca să surprindem reflectarea în presa românească sibiană a principalelor sărbători ale mentalului colectiv românesc. Presa românească sibiană a abordat cu interes sărbători precum: 10 mai, 24 ianuarie, chiar şi 1 mai, deşi, interpretate nuanțat de principalele ziare din deceniile interbelice ale secolului trecut. Sărbătoarea principală a colectivității româneşti a fost 1 Decembrie, zi care simboliza întregirea națională a României prin unirea Transilvaniei cu Vechiul Regat, după ce în cursul aceluiaşi an Basarabia şi Bucovina se alăturaseră şi ele României. 1 Decembrie însemna an de an rememorarea publică a Unirii, încercarea de a crea în jurul acestei date o unitate spirituală şi națională. Aniversările Unirii au fost întotdeauna în cei 97 de ani care s-au scurs un motiv de mândrie națională, de retrospectivă şi de conturare a unor proiecte de viitor. Cercetarea semnificațiilor aniversărilor marilor momente din istoria noastră şi în primul rând al zilei de 1 Decembrie, a început după 1990 şi s-au făcut progrese în această direcție, dar pentru o monografie temeinică a aniversării Unirii în cei aproape 100 de ani este nevoie şi de o abordare secvențială, pe perioade istorice şi pe regiuni. În consecință ne propunem să abordăm sărbătorirea zilei de 1 Decembrie în primul deceniu interbelic la Sibiu, aşa cum s-a reflectat în publicațiile periodice ale vremii. Articolele din presă referitoare la acest moment au fost variate, influențate atât de orientarea politico-ideologică a ziarului, de tipul publicației (gazete de informație, ale partidelor politice), precum şi de

ideile politico-ideologice ale autorilor articolelor, bineînțeles, dacă era cazul ca aceste articole să fie semnate, pentru că de multe ori ele nu erau semnate. Momentele în care sărbătoarea Unirii a fost foarte bine reliefată au fost aniversările decenale precum şi cele semidecenale. Presa româneascǎ sibiană în primul deceniu interbelic a fost la înălțimea renumelui de capitală culturală a românilor transilvăneni de până la 1918 doar în primii ani, când forțele elitei locale au fost întărite cu forțe ale elitei românilor transilvăneni reunite în jurul Consiliului Dirigent cu sediul la Sibiu. În această perioadă au apărut la Sibiu câteva publicații care au exprimat, în parte şi punctul de vedere al elitei sibiene, care reflectă frământările epocii şi oferă informații despre viața cotidiană sibiană între 1918-1920. Avem în vedere în primul rând organul central al P.N.R. - *Patria,* al P.S.D. - *Adevărul*, *Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent*, publicații profesionale ale profesorilor, funcționarilor, meseriaşilor, etc. La acestea se adaugă şi gazete sibiene apărute în efervescența zilelor din 1918-1919; *Gazeta poporului*, organul sibian al unirii, dar şi cotidianul *Dacia Traiană*.

La loc de frunte ar trebui amintite ziarele sibiene *Telegraful Român* şi *Foaia poporului*, având deja o tradiție îndelungată. În anii 20 s-au adăugat câteva foi de partid de obicei efemere. De menționat caracterul poporal al majorității acestor foi. Importanța lor constă în faptul că se adresau nu doar elitei, ci şi țăranilor, meseriaşilor şi altor categorii mai largi. Ca reviste culturale a apărut în primul deceniu la Sibiu doar *Transilvania,* care a reflectat în primul rând activitatea Astrei.

După cum era şi firesc, evenimente ca *Manifestul către popoarele lumii,* Adunarea națională de la Alba Iulia din 1918 precum şi hotărârile privind unirea au cuprins pagini întregi în presă în luna decembrie şi în anul 1919[1]. Pe lângă acestea apăreau şi articole de fond cele mai multe dintre ele evocând greutățile prin care a trecut poporul român până la realizarea Unirii. Se poate constata că naționalismul rămăsese o dominantă spirituală a intelectualității româneşti. Primii istorici ai Unirii (Ioan Lupaş, Silviu Dragomir, Zenovie Pâclişanu, Ion Clopoțel sau Tiron Albani), participanți la acțiunea politică din octombrie - decembrie 1918, nu se puteau deroba în acțiunea lor istoriografică de programul național. Astfel de articole apar atât în presa națională, cât şi în presa locală. Acestea erau semnate de personalități sibiene precum profesorul Ion Sandu sau Dr. Dumitru Borcia. Un spațiu mai amplu dedicat sărbătoririi unirii găsim în *Patria*, organul central al Partidului Național Român condus de Ion Agârbiceanu şi unde prof. Ioan Lupaş rememorează evenimentele petrecute cu un an în urmă la Alba Iulia. În ce priveşte serbările oficiale, aflăm din *Gazeta poporului* din 7 decembrie 1919 că acestea au început la catedrală, unde s-au adunat 3.000 de elevi de la şcolile româneşti din Sibiu (Seminarul „Andreian", Liceul de băieți „Gheorghe Lazăr", Liceul de fete, şcolile civile şi cele elementare). A vorbit despre eveniment prof. Victor Păcală, care a făcut un istoric al luptei pentru realizarea unirii. Alături de elevi au participat reprezentanți ai autorității civile şi militare, români şi saşi. Cu

[1] Vezi *Foaia poporului*, an XXVII, 1919, duminică 30 noemvrie şi duminică 7 decemvrie; *Gazeta poporului*, 1919, duminică 7 decemvrie.

această ocazie au fost arborate steaguri pe toate edificiile din oraş, iar magazinele au fost închise[2].

Nici în anul următor presa sibiană[3] nu a fost mai darnică cu spaţiul acordat sărbătoririi Unirii, astfel, *Foaia poporului*, în numărul din 5 decembrie aducea la cunoştinţa cititorilor, în pagina 3, manifestările organizate cu prilejul zilei de 1 decembrie. Acestea au început dimineaţa la Catedrală unde au luat parte toate şcolile româneşti şi unde în încheiere a vorbit despre însemnătatea zilei prof. Ion Sandu. Seara a fost organizat la teatrul orăşenesc, începând cu ora 18, un festival literar-muzical[4]. A vorbit despre însemnătatea zilei Andrei Bărseanu, preşedintele Astrei sub egida căreia s-au desfăşurat manifestările. Spectacolul a continuat cu cântece de cor şi muzică populară, iar la final, s-a jucat piesa dramatică „Poemul Unirii". Cu această ocazie, teatrul a fost plin, fiind de faţă toate notabilităţile civile, militare şi bisericeşti. Şi celelalte ziare sibiene s-au mulţumit a prezenta manifestările organizate la teatrul orăşenesc apreciind atât spectacolul artistic, cât şi publicul participant, care a fost plin de entuziasm.

Interesant este faptul că, la doar trei ani de la unire, apar şi primele articole care surprind nemulţumirile unei părţi a ardelenilor cu privire la evoluţia noului stat. Astfel, în articolul din *Foaia poporului* dedicat zilei de 1 decembrie, după ce sunt rememorate evenimentele petrecute la Alba-Iulia în 1918, se trece la un atac dur împotriva guvernului, care este acuzat că ia înlăturat pe acei ce au fost sufletul mişcării naţionale din Ardeal. Articolul continuă pe acelaşi ton acuzator cu privire la noii oameni politici de la Bucureşti mulţi fiind consideraţi lipsiţi de valoare. În încheiere, autorul, care de altfel este anonim, adresează o rugăminte conducătorilor de la Bucureşti „nu treceţi prea uşor şi nu amărâţi prea mult pe aceia cari în timpuri grele au luptat şi suferit ca nişte mucenici pentru acest Ardeal. Mai cerem apoi măsuri pentru îndreptarea moravurilor contra bacşişului, contra protecţiei prin multe locuri, contra celor ce peste noapte adună averi cu nemiluita, dar nu agonisite, ci pe căi lăturalnice, păgubind mai totdeauna statul."[5]

Odată cu trecerea timpului, sentimentele înălţătoare s-au estompat deoarece, la doar patru ani de la unire sunt tot mai puţine referiri la modul în care s-a sărbătorit unirea pe plan local. În sprijinul acestor afirmaţii găsim în *Cuvântul poporului* un singur articol dedicat zilei de 1 decembrie şi în care se atrage atenţia asupra faptului că această zi sfântă pentru români riscă să devină una obişnuită deoarece „clopotele bisericilor nu mai vestesc această zi. Şcolile ţin cursuri cu elevii şi doar câte un dascăl mai idealist de mai scapă o vorbă de amintire, obligată doar de sufletul lui curat. Steagurile nu mai fâlfâiesc, oficiile publice nu mai prăznuiesc, iar iniţiativa publică e încătuşată de hipertrofia oricărui simţământ de cult pentru marile zile"[6]. Cu siguranţă oficialităţile locale au organizat manifestări pentru sărbătorirea acestei zile, însă de mică amploare, deoarece nu am găsit referiri în niciunul din ziarele sibiene cercetate.

---

[2] *Sărbătoarea Unirii*, în *Gazeta poporului*, 1919, 7 decemvrie.
[3] *Prima Decemvrie*, în *Foaia poporului*, an XXVIII, 1920, 5 decemvrie.
[4] *Ziua de 1 Decemvrie*, în *Telegraful Român*, an LXVIII, 4 decemvrie 1920, vezi şi *Dacia Traiană*, an I, 1920, 5 decemvrie.
[5] *După trei ani*, în *Foaia poporului*, an XXIX, 1921, 4 decemvrie.
[6] *1 decemvrie 1918*, în *Cuvântul poporului*, an IV, 1922, 3 decemvrie.

Pentru anul 1923, întrucât se serbau cinci ani de la Unire, s-au organizat festivități mult mai ample decât în anii precedenți. Întreaga presă sibiană abundă de informații cu privire la manifestările organizate de oficialități şi de Despărțământul Sibiu al Asociațiunii. Programul zilei de 1 decembrie îl găsim atât în *Telegraful Român* cât şi în *Cuvântul poporului* sau *Foaia poporului*[7]. De aici aflăm că de la Bucureşti s-a luat hotărârea de a fi trimişi în Ardeal şi Banat peste 20 de conferențiari, la Sibiu venind însuşi ministrul de externe I. G. Duca. Şi Despărțământul Sibiu al Astrei în colaborare cu Universitatea liberă din Bucureşti, cu Asociația generală a profesorilor secundari, secția Sibiu, şi cu celelalte societăți culturale sibiene au alcătuit un program pentru serbarea zilei de 1 decembrie. Serbările începeau cu serviciul divin în catedrală, urmat apoi de un festival artistic în teatrul orăşenesc, la care participa corul Liceului „Ghe. Lazăr” şi orchestra oraşului. Din *Foaia poporului* din 9 decembrie aflăm că au luat cuvântul Dr. G. Preda, directorul Despărțământului Sibiu al Asociațiunii, care prin cuvinte scurte, dar bine simțite, a scos la iveală însemnătatea zilei, apelând la munca tuturor pentru întărirea țării[8]. O frumoasă şi interesantă prelegere a ținut şi prof. Țeposu, urmat apoi de I. G. Duca venit la Sibiu de la Universitatea liberă din Bucureşti şi care a vorbit de contextul în care s-a proclamat unirea în 1918[9]. După reprezentarea operetei „Fetița orfană”, piesă a profesorului Oancea de la Liceul „Ghe. Lazăr”, a urmat o masă la hotelul Bulevard, în onoarea corului Cântarea României din Bucureşti şi care în după amiaza aceleiaşi zile a prezentat un concert de muzică clasică la sala Urania. Seara s-a încheiat cu reprezentația piesei de teatru a Agatei Bârzescu „Medeea”, eveniment ce a umplut din nou sala teatrului[10]. De remarcat faptul că întreaga presă sibiană a avut numai cuvinte laudative cu privire la organizarea manifestațiilor.

Pentru anul 1924 serbările prilejuite de aniversarea Unirii nu mai au acelaşi fast ca în anul precedent, apărând în presa locală sibiană doar o circulară[11] a Consistoriului arhidiecezan de la Sibiu prin care se cerea preoților din județ ca în ziua de 1 decembrie să țină sfânta liturghie împreună cu doxologie de mulțumire şi să invite la acest eveniment elevii de şcoală şi autoritățile locale. În ce priveşte serbarea unirii, la Sibiu găsim o scurtă informare în *Cuvântul poporului* din 7 decembrie, în pagina a doua, unde se fac referiri la o manifestare a elevilor şi elevelor de la şcolile româneşti, totul culminând cu un frumos festival la sala Urania şi o conferință ținută de profesorul Isac despre însemnătatea zilei[12].

Şi pentru anii următori se constată o slabă implicare a autorităților locale sibiene, organizarea manifestărilor prilejuite de ziua Unirii fiind lăsate pe seama organizațiilor culturale locale[13]. În 22 noiembrie 1925, *Cuvântul poporului* publică o circulară a Astrei prin care toți preşedinții de Despărțăminte sunt rugați să intre în legătură cu autoritățile

[7] *Cuvântul poporului*, an V, 1923, 2 decemvrie, 9 decemvrie; *Foaia poporului*, an XXXI, 1923, 2 decemvrie, 9 decemvrie; *Telegraful Român*, an LXXI, 1923, 4 decemvrie.
[8] *Serbarea zilei de 1 decemvrie*, în *Foaia poporului*, an XXXI, 1923, 9 decemvrie.
[9] *Sărbătorirea zilei de 1 decemvrie la Sibiu*, în *Telegraful Român*, an LXXI, 1923, 4 decemvrie.
[10] *1 decemvrie în Sibiu*, în *Cuvântul poporului*, an V, 1923, 2 decemvrie.
[11] *Telegraful român*, an LXXII, 1924, 26 noemvrie; *Cuvântul poporului*, an VI, 1924, 30 noemvrie.
[12] *1 decemvrie la Sibiu*, în *Cuvântul poporului*, an VI, 1924, 7 decemvrie.
[13] *Cuvântul poporului*, an VII, 1925, 22 noemvrie; *Foaia poporului*, an XXXIII, 1925, 29 noemvrie.

bisericeşti, şcolare, administrative şi militare, îngrijind ca ziua de 1 decembrie să fie comemorată în biserici, în şcoli şi de marele public prin festivaluri, conferințe şi prin şezători culturale şi literare[14]. De remarcat faptul că se ia decizia ca Astra să tipărească 10.000 de broşuri cu conținut adecvat zilei de 1 decembrie care să fie răspândite în județ[15]. Atât *Telegraful Român* din 1 decembrie cât şi *Cuvântul poporului* din 6 decembrie ne prezintă programul manifestărilor început printr-un serviciu religios la Catedrală, seara de la ora 18 organizându-se un festival în sala mare a Prefecturii. Tot aici a ținut o prelegere profesorul Ion Simionescu de la Universitatea din Iaşi.

Anul 1926 nu iese din tiparele deja consacrate negăsind nicio ştire anterioară evenimentului în discuție. Atât în *Telegraful Român* cât şi în *Foaia poporului* sau *Cuvântul poporului* nu găsim decât mici articole de fond, pe o singură coloană, nesemnificative din punct de vedere al manifestărilor prilejuite de unire lucru pe care îl găsim perpetuat şi pentru anul următor[16].

Nu la fel stau lucrurile şi la serbarea celor 10 ani de la unire, în 1928. *Telegraful Român*, de exemplu, editează un număr dublu cu ocazia zilei de 1 decembrie cu articole ample despre evenimentele petrecute în urmă cu 10 ani, cu imagini şi interviuri luate unor personalități marcante ale Unirii[17]. Aceleaşi spații ample dedicate sărbătorii le găsim şi în celelalte ziare locale. Cu toate acestea, nu va exista un program al serbărilor pe măsura aşteptării. Din cauza lipsei de timp şi a desfăşurării alegerilor, serbările jubiliare ale unirii Ardealului şi Banatului se vor fixa pentru o dată ulterioară (10 sau 16 mai 1929).

Nu trebuie uitat nici faptul că Sibiul a fost şi principalul centru național-politic al saşilor, iar după 1918, al tuturor germanilor din România. Aici a existat şi o puternică presă în limba germană, care a exprimat, după 1918, dezieratele minorității germane.

De obicei, cetățeni loiali statului, saşii au aniversat şi ei ziua de 1 Decembrie, prin serbări şcolare dar, mai ales, prin articole în presă. Trebuie menționat că presa săsească sibiană a fost foarte puternică în primul deceniu interbelic, apărând la Sibiu două cotidiene, până în 1925, după care a rămas doar unul. Existau,de asemenea, 15-20 de gazete săptămânale şi lunare, editate, de obicei, de corporații. Toate acestea, dar, în principal, cotidienele sau revistele culturale ca *Ostland*, au publicat, în preajma zilei de 1 Decembrie, articole în care marcau importanța momentului, însă menționau şi deziderατele naționale, solicitând aplicarea hotărârilor de la Alba Iulia cu privire la drepturile minorităților naționale. De asemenea, din paginile cotidienelor aflăm numeroase informații despre manifestările omagiale oficiale din reşedința de județ şi din comunele aparținătoare. Astfel, aflăm că la 1 decembrie 1919, în toate şcolile săseşti s-a sărbătorit un an de la hotărârile luate la Alba Iulia. La liceul săsesc, actual „Brukenthal”, directorul a trecut în revistă, într-o cuvântare, evoluția ideii naționale în istoria modernă. Într-o întrunire similară, la şcoala evanghelică de fete, directorul a făcut o expunere generală a istoriei saşilor, începând de la

[14] *De la Asociațiunea Astra*, în *Cuvântul poporului*, an VII, 1925, 22 noemvrie.
[15] *Serbarea zilei de 1 decemvrie*, în *Foaia poporului*, an XXXIII, 1925, 29 noemvrie.
[16] *După 8 ani*, în *Cuvântul poporului*, an VIII, 1926, 4 decemvrie; *La 1 decemvrie*, în *Telegraful Român*, an LXXIV; *1 decemvrie 1918*, în *Foaia poporului*, an XXXV, 1927, 4 decemvrie; *1 decemvrie în Sibiu*, în *Telegraful Român*, an LXXV, 1927, 9 decemvrie.
[17] *În drum spre 1 decemvrie 1918*, în *Telegraful Român*, an LXXVI, 1928, 1decemvrie şi 5 decemvrie.

colonizare şi până la hotărârile de la Alba Iulia, a căror însemnătate pentru saşi a subliniat-o în cuvântarea sa.

Asemenea adunări au avut loc şi în celelalte şcoli săseşti, ziarul informându-ne că toate serbările şcolare s-au încheiat cu imnul săsesc „Ardeal, țară binecuvântată”. La fel a decurs sărbătorirea în primul deceniu interbelic, după cum informează presa menționată, confirmată şi de unele documente păstrate. De remarcat însă faptul că, odată cu trecerea anilor, au apărut exprimate, chiar şi cu aceste ocazii festive, doleanțele naționale ale germanilor din România (sprijin de stat pentru învățământul confesional, rectificări la aplicarea reformei agrare, suspendarea examenelor de limbă română, la care erau supuşi funcționarii şi corpul didactic, etc.).

ASPECTE ALE COTIDIANULUI ŞCOLAR ÎN SIBIUL PRIMEI JUMĂTĂȚI A SECOLULUI AL XX-LEA

ASPECTS OF DAILY SCHOOLING IN SIBIU DURING THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Prof. Dr. *Ioan POPA*
Colegiul Național „Samuel von Brukenthal" & Liceul Teoretic „Constantin Noica" Sibiu
ioanpopasb@yahoo.de

Prof. Drd. *Melina Daria POPA*
Colegiul Național „Gheorghe Lazăr"
melinapopa@yahoo.de

ABSTRACT

This research addresses issues of daily schooling in the first half of the 20th century, in a multicultural environment, starting from public or private behavior frameworks, towards ideological expressions and contexts responsible for individual and collective behaviors. One at a time, one analyses school premises from a symbolic and functional point of view, school organizations and their specific behaviors, school festivities and school entertainment forms (soirées, parties, school magazines), school clothing peculiarities, various facets of the educational process, such as assessment requirements or curriculum structure. The results of the approach constitute different ways of understanding identity elaborations and social representation of schooling, according to the axiomatic variations of that age.

Keywords: *Coetus, reading societies, scouting, Straja Țării, Deutsche Jugend, tradition,modernity, ideological framing, festivity, clothing, religiosity, school progress, communism*

A. ÎNTÂMPINARE: PRECIZĂRI METODOLOGICE ŞI SURSOLOGICE

A scrie despre cotidianul şcolar, chiar şi pentru o perioadă încheiată de câteva decenii bune, pare astăzi un lucru facil, prin prisma experienței personale dobândite într-o lume în care învățământul de masă a triumfat instituțional şi ideologic[1]. Simpla descriere a vieții şcolare rămâne însă doar un exercițiu cognitiv vulnerabil la ispitele clişeizării, datorită gradelor diferite de familiaritate cu subiectul[2], vizibile prin infuzia propriilor amintiri şi sensibilități. Diminuarea riscurilor stereotipizării poate fi obținută printr-un dublu demers ştiințific: 1) prin documentarea generoasă a subiectului (vizând creşterea gradului de familiaritate) şi 2) prin analizarea factorilor care concură la generarea mecanismelor responsabile de schimbări socio-culturale. Primul demers a însemnat o abordare sursologică variată: arhive centrale, de stat (Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale) şi bisericeşti (Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A. din România), arhive şcolare (Colegiul Național „Samuel von Brukenthal", Liceul Teoretic „Constantin Noica" Sibiu), periodice şcolare (anuare şi reviste) şi locale (*Foaia poporului*, *Acțiunea*,

[1] Adrian Hatos, *Sociologia educației*, ediția a II-a, Iaşi, Polirom, 2006, p. 39.
[2] Omogenitatea out-grupului/reprezentării alterității depinde în mare măsură de gradul de familiaritate; Vasile Cernat, *Psihologia stereotipurilor*, Iaşi, Polirom, 2005, pp. 82-84.

România viitoare, Telegraful Român), lucrări memorialistice (Onisifor Ghibu[3] şi Octavian Goga[4], pentru perioada antebelică, Iacob Ciuceanu[5] şi Kurt Klemens[6], pentru perioada interbelică), monografii şcolare (Konrad Gündisch[7], Petru Munteanu[8], Ioan Stanciu[9]), articole şi volume de istorie şcolară şi locală (Alexandru Dima[10], Nicuşor Dănuț Ivănuş[11], Walter König[12], Ioan Popa[13], Emil Sigerus[14]).

Sub raport metodologic, s-a recurs la îmbinarea dimensiunii tematice cu cea cronologică. Din gama largă a cromaticii cotidianului şcolar au fost alese cinci repere ilustrative: spațiul şcolar (edificiul şcolii, gazda, internatul), încadrarea (organizațională, culturală, ideologică), vestimentația (integrare, particularizare, uniformizare), festivismul şi divertismentul (comandă socială, inițiativă privată), respectiv progresul şcolar (planuri de învățământ, sisteme şi modalități de evaluare şi notare). Fiecare temă are în vedere atât viața şcolarului, cât şi percepția publică/parentală asupra acestuia, a şcolarității şi educației. Marile etape istorice ale primei jumătăți a secolului al XX-lea (regimul maghiar, Primul Război Mondial, regimul românesc, dictatura carlistă, nazismul, Al Doilea Război Mondial, comunismul) se regăsesc în tiparele vieții şcolare, accelerând sau radicalizând tendințe ideologice, cu efecte individuale şi colective, înscrise în registre temporale variabile. Multiculturalitatea Sibiului conferă cazului un grad sporit de spectaculozitate.

B. DE LA COLIBE LA PALATE: SPAȚIUL ŞCOLAR, LOC AL DISPUTELOR NU DOAR SIMBOLICE

De peste două secole, şcolii i se alocă un rol major în reglarea raporturilor dintre structurile sociale conservatoare şi cele novatoare. Expansiunea sistemelor educaționale a fost însoțită de o implicare progresivă a statului, cu tendințe monopoliste transpuse în realitate, în secolul al XX-lea. Nevoia de legitimitate ideologică şi aspirațiile hegemonice au angajat diferite entități naționale, politice şi religioase în câmpul şcolar al „violențelor simbolice”[15], miza imediată constituind-o resursele juridice, administrative şi financiare.

---

3 Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981.
4 Octavian Goga, *Însemnările unui trecător. Crâmpeie din sbuciumările de la noi*, Arad, Institutul Tipografic „Nichin şi Cons.”, 1911.
5 Adrian Brandl, Iacob Ciuceanu, *Despre oameni şi animale. Amintirile unui medic veterinar*, Sibiu, Editura Honterus, 2013.
6 Kurt Klemens, *Hanul Dumbrava şi Groapa Leilor. Istorie şi istorioare din Sibiu*, Sibiu, Editura Honterus, 2013.
7 Konrad Gündisch (coord.), *„Eine Pflanzstätte des Gemeinwesens”. Die Brukenthalschule in Hermannstadt (Siebenbürgen) 1380-2005*, Hermannstadt, hora Verlag, 2005.
8 Petru Munteanu, *Monografia Liceului „Gheorghe Lazăr” din Sibiu 1692/93 – 1967/68*, Sibiu, 1968.
9 Ioan Stanciu, *Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu. 250 ani de la întemeierea lui 1692-1942*, Sibiu, Institutul de Arte Grafice „Dacia Traiană” S.A., 1943.
10 Alexandru Dima, *Sibiu*, Bucureşti, Fundația Regală pentru Literatură şi Artă, 1940.
11 Nicuşor Dănuț Ivănuş, *Dezvoltarea instituțiilor culturale româneşti sibiene în perioada interbelică*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 1999.
12 Walter König, *Schola seminarium rei publicae. Aufsätze zu Geschichte und Gegenwart des Schulwesens in Siebenbürgen und Rumänien*, Köln Weimar Wien, Böhlau Verlag, 2005.
13 Ioan Popa, *Liceele teoretice sibiene între 1918-1948*, Sibiu, Editura Magister, 2005; Idem, *Dimensiuni etno-identitare şi național-politice în spațiul şcolar sud-transilvănean 1849-1918*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2013.
14 Emil Sigerus, *Cronica oraşului Sibiu 1100-1929*, Sibiu, Editura Honterus, 2006.
15 Fred Mahler (coord.), *Sociologia educației şi învățământului. Antologie de texte contemporane de peste hotare*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1977, pp. 187-205.

Edificiul şcolar devine astfel un valoros instrument identitar, generator de prestigiu. Fluctuațiile etno-culturale sunt sesizabile în remodelarea peisajului citadin, limbajul arhitectural pendulând în permanență între inovație/modernitate şi tradiție/conservatorism.

La debutul secolului al XX-lea, clădirea Gimnaziului evanghelic de băieți (Huetplatz/Piața Huet 5) nu mai părea atât de impresionantă şi modernă precum în momentul finalizării (1781)[16]. Elementele baroc au supraviețuit doar ca parte a unor programe eclectice, iar simbolistica masonă explicită, indicând misiunea instituției şcolare, nu a mai fost utilizată în zonă decât cu rare excepții, precum cea de la Gimnaziul evanghelic de băieți din Mediaş[17]. Familiarizarea sibianului cu clădirea Gimnaziului evanghelic a făcut posibilă translația valorică dinspre modernitate spre tradiție, aceasta din urmă constituind garanția succesului educațional, într-un mediu care urmăreşte conservarea patrimoniului cultural. Percepția, parțial obturată în anii comunismului, este manifestă şi la începutul secolului al XXI-lea.

La cumpăna secolelor XIX-XX, zona centrală a oraşului a început să-şi schimbe înfățişarea, sub imperiul necesităților comunității germano-săseşti majoritare, dar şi al presiunilor exercitate de proiectul asimilaționist al guvernanților maghiari. Se construiesc edificii impunătoare, în manieră eclectică, cu preponderență neoclasică, fără a lipsi însă inovațiile de tip Jugendstil, aşa cum demonstrează acoperişul de sticlă al Şcolii elementare evanghelice de băieți, construcție inaugurată în 1897 (Pempflingergasse/str. Al. Odobescu 14)[18], ca o ecluză între Oraşul de Sus şi Oraşul de Jos, cu parter şi etaj la stradă, parter şi trei etaje în curte. Un an mai târziu, este rândul guvernului să jubileze, prin finalizarea clădirii Gimnaziului de stat pentru băieți, în Reissenfelsgasse/str. Gh. Lazăr 3[19]. Chiar dacă fațadele nu pot fi admirate în toată splendoarea lor, importantă este ocuparea unui loc central, cu deschidere spre principalul spațiu de întâlnire al localnicilor şi al țăranilor din împrejurimi, Grosser Ring/Piața Mare.

O şcoală elementară de stat pentru băieți şi fete, cu limba de predare maghiară, fusese deja deschisă în 1876, în Reispergasse/str. Avram Iancu. În primii şase ani, a funcționat, cu chirie, în locuința unei văduve unguroaice, apoi, în 1882-1884, s-a construit, cu ajutor guvernamental, un sediu adecvat. Crearea Şcolii civile de fete, doi ani mai târziu (1886), a redeschis aici problema spațiilor de învățământ. După modelul deja utilizat, a fost închiriată mai întâi o clădire, iar în 1909 a fost ridicată, în apropiere, pe Neustift/str. Movilei, o construcție impunătoare, valorificându-se cu obstinație un amplasament, care nu

---

[16] Lisa Fischer, *Edenul de dincolo de codri. Samuel von Brukenthal: Politician, colecționar, francmason la Sibiu/Hermannstadt*, Sibiu, Editura Schiller, 2007, p. 71.

[17] Edificiul acestei instituții a fost finalizat în 1912; Ion Mihai Ionescu, *Simboluri masonice în Liceul „St. L. Roth”*, în Helmuth Julius Knall (coord.), *Liceul Stephan Ludwig Roth. Fragmente istorice / Stephan Ludwig Roth Gymnasium. Geschichtliche Fragmente*, Mediaş, Editura Crisserv, 2004, pp. 111-113.

[18] *Jahresbericht der evangelischen Gemeinde A.B. zu Hermannstadt*, 1897, p. 10; *Ibidem*, 1898, p. 7; Ioan Popa, *Contribuții la cunoaşterea învățământului sibian. Şcoala germană din Pempflingergasse 14,* în *Anuarul Cercului de Studii Istorice şi Sociale* [în continuare *ACSIS*], Sibiu, nr. VII/2012, p. 123.

[19] P. Munteanu, *Monografia Liceului „Gheorghe Lazăr”*, p. 15.

oferea condiții optime pentru o desfășurare instituțională amplă[20]. Reprezentând interesele comunității săsești, Biserica evanghelică a păstrat ritmul investițiilor în domeniu: după frumoasele așezăminte de inspirație neogotică de pe Soldisch/str. Mitropoliei și din Schewisgasse/b-dul Victoriei, destinate Orfelinatului evanghelic „Luther" (1883)[21], respectiv Seminarului teologic-pedagogic (1891)[22], și deja menționata clădire a Școlii elementare de băieți, a venit rândul comunității din Konradwiese/Piața Cluj să se bucure de o școală proprie (1904)[23], în timp ce Școala elementară de fete din Salzgasse/str. Constituției a primit un imobil nou, modern (1908)[24].

Apropiată puterii centrale, Biserica romano-catolică a urmat curentul de înnoire edilitară specific vremii: în 1898 au fost încheiate lucrările la complexul care adăpostea Institutul Surorilor Franciscane (în Berggasse/str. Dealului)[25], iar în 1900 a fost deschisă, în Kleine Erde/str. Filarmonicii, o clădire destinată Școlii elementare de băieți[26].

Fără sprijinul administrației locale sau centrale, românii, a doua comunitate ca mărime, în oraș, după sași, au găsit soluții pentru edificarea propriilor așezăminte școlare, fie în stilul neoclasic, dominant în epocă, precum în cazul Școlii civile de fete cu internat a ASTREI, din Mühlgasse/str. A. Șaguna 8 (1886)[27], sau al Școlii centrale ortodoxe, din Schagunagasse/str. A. Șaguna 14 (1910)[28], fie într-un puternic individualizant stil neoromânesc, la Institutul teologic-pedagogic „Andreian" din Fleischergasse/str. Mitropoliei (1914)[29]. O școală greco-catolică a fost clădită în Brückengasse/str. Reconstrucției, în 1892[30]. Protagoniștii unui fenomen migraționist natural și facil, din hinterlandul rural, dominat de ei, în orașul majoritar săsesc, românii, în căutarea unor repoziționări sociale, prin intermediul educației, se vor confrunta cu o problemă locativă, care va marca experiența școlară și copilăria multora. După câteva clase la școala populară confesională din satul natal, elevul român, pornit de părinți la oraș, frecventa mai întâi o

[20] *A nagyszebeni m. kir. állami óvodák, elemi fiú-, leány-és felső-leányiskola 1885/6. tanévi értesitője*, Nagy-Szeben, Reissenberger Adolf, Steinhaussen Tirad. utódjá nyomdája, 1886, pp. 27-28; *Anuarul școalelor primare și grădinilor de copii urbane de stat din Sibiu, pe anul școlar 1923/1924*, Sibiu, 1924, p. 4.
[21] *Adressbuch der k. freien Stadt Hermannstadt*, 4. Jahrgang, 1887, p. 17; E. Sigerus, *Cronica orașului Sibiu*, p. 58.
[22] *Programm des theologisch-pädagogischen Seminars der ev. Landeskirche A.B. in Hermannstadt. Am Schluss des Schuljahres 1892/93 veröffentlicht von Dr. Friedrich Teutsch*, Hermannstadt, 1893, p. 15.
[23] Arhiva Colegiului Național „Samuel von Brukenthal" Sibiu, fond „Konradwiese 1904-1944", dosar nr. 1, „Fortgangs- und Versäumnis – Tagebuch I.-II. K.W. 1904/5", 78 file; I. Popa, *Contribuții la cunoașterea învățământului sibian*, p. 125.
[24] Ioan Popa, Ofelia Lața, Larisa Tudorică, *Școala evanghelică de fete din Sibiu în anii dualismului*, în *ACSIS*, nr. VIII/2013, p. 126.
[25] ***, *Historia domus parochiae Cibiniensis intra muros*, cronică germană manuscrisă a Parohiei romano-catolice din Sibiu, tomul II, 1948, p. 342.
[26] *Ibidem*, p. 325.
[27] Vasile Bologa, *Monografia școlii civile de fete cu internat și drept de publicitate a Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român din Sibiu, pe 25 de ani de la înființare*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911, p. 35-36.
[28] Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale [în continuare SJSAN], fond „Primăria Sibiu", inv. nr. 222, partea struct. E. Învățământ, dosar nr. 16, „Corespondență privind învățământul", f. 22.
[29] *XXXI. Anuar al Institutului pedagogic-teologic al arhidiecezei ortod. române transilvane în Nagyszeben (Sibiiu) pe anul școlar 1914/15*, Nagyszeben (Sibiiu), Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1915, p. 91.
[30] SJSAN, fond „Primăria Sibiu", inv. nr. 222, partea struct. E. Învățământ, dosar nr. 12, „Trimiterea unui specialist pentru recepția noii școli de pe strada Podului nr. 7 Sibiu", f. 1.

şcoală primară cu limba de predare germană sau maghiară, pentru a se putea adapta mai uşor rigorilor lingvistice, în momentul înscrierii în învăţământul secundar, de care ducea atâta lipsă mediul românesc (Anexe, Fig. 6). Surprindem, astfel, fațete sensibile şi dramatice ale cotidianului şcolar, rememorate de numeroşi actanți, unii dintre ei deveniți personalități marcante ale vieții culturale şi politice româneşti. Momentul despărțirii vremelnice de ființele şi locurile dragi, cu sentimentul pierderii unei lumi idilice, este amplificat de contactul brutal cu lumea nouă, de imperativul remodelării comportamentale, ca soluție integrativă. Octavian Goga, elev al Gimnaziului maghiar de stat, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, redă foarte plastic emoția momentului:

„Povestea e destul de tristă şi destul de cunoscută. E povestea tânărului român din ţara ungurească care învaţă carte în zilele noastre. [...] Într-o dimineaţă de toamnă. Scârţâie prelung poarta şi din ograda sărăcuţă iese căruţul în pasul domol al unor cai trudiţi. O ţărancă rămâne sprijinită de stâlpul porţii, în strălucirea soarelui, cu lacrimi în ochi. Stă, se uită până trece căruţul. În căruţ sunt doi, stau alături pe scândură: tata şi băiatul. Ţăranul e gânditor, aşezat, cu privirea potolită a sătenilor noştri munciţi. Copilandrul ridică fricos capul din ţundră, ochii lui cuminţi au plâns. Şi cum se duc aşa în tropotul cailor, desluşeşti vorba mângâietoare: «Lasă, dragu tatii, Ioniţă, nu plânge ... Dacă înveţi carte, te faci domn. Ori te faci popă. Cum vrei tu.» ... Dar Ioniţă plânge. El n-ar vrea să fie domn, el ar vrea să rămâie acasă. Şi căruţul se duce. După trei ciasuri sânt în oraş şi ţăranul îşi poartă copilul de mână printre trecători. Au ajuns la «şcoala ungurească». Aici mişună lume din toate părţile. Au venit părinţii cu copiii. Cei mai mulţi sunt ţărani în straie de Dumineca, - scot bani din şerpar şi se feresc din drumul domnilor profesori cu pălăria în mână - , sânt şi preoţi cu haina lor cam trecută şi copii de toată mărimea. Graiul e românesc în toată zarva asta. Doar ici colo se mai aude câte-o vorbă străină; numele unei cărţi ungureşti, numele unui profesor mai împestriţează poveştile."[31]

Lipsa internatelor, în general, a celor româneşti, în special, lăsa majorității elevilor doar alternativa gazdei. Înghesuiți câte patru-cinci într-o odăiță, cu lucrurile şi hrana (slănină, brânză, ouă, uneori câte o oală cu varză) într-o ladă, elevii români, sosiți din satele vecine, de multe ori consăteni, se confruntau cu capriciile gazdei, de la care sperau să deprindă mai uşor limba şcolii şi aşteptau cu nerăbdare întâlnirea săptămânală cu cei de acasă. Onisifor Ghibu, şi el elev al Gimnaziului maghiar de stat, între 1894-1900, a nimerit la o refugiată poloneză, în Neustift/str. Movilei, alături de alți trei români, dar nu s-a putut bucura de speratele lecții de maghiară, limba oficială a statului fiindu-i necunoscută gazdei[32]. Internatul Institutului teologic-pedagogic „Andreian" devenea accesibil doar prin admiterea la această şcoală.

Elevele române erau ceva mai norocoase: dacă nu găseau loc în internatul Şcolii civile de fete a ASTREI se puteau orienta spre institutele educaționale ale maicilor ursuline (limbile de predare erau germana şi maghiara) sau franciscane (de limbă maghiară). Prezența fiicelor de preoți nu reprezintă cazuri accidentale[33]. Însuşirea limbii statului sau a mediului cultural-politic dominant constituie, alături de condițiile de locuire, un argument

[31] O. Goga, *Însemnările unui trecător*, p. 40.
[32] *Ibidem*, p. 41; O. Ghibu, *Pe baricadele vieții*, p. 70.
[33] Ioan Popa, *Institutul Surorilor Franciscane din Sibiu. Probleme etno-lingvistice, sociale şi politice*, în *ACSIS*, nr. VII/2012, p. 152.

solid pentru frecventarea şcolilor străine, cu perspective frumoase de integrare şi mobilitate socială.

Anii Primului Război Mondial şi ai refacerii economice nu au mai permis continuarea programelor de investiţii edilitare cu profil educaţional. Depăşirea greutăţilor materiale şi evoluţia demografică ascendentă au dat însă un nou avânt construcţiilor şcolare[34], după mijlocul deceniului al treilea. Fără a ne propune trecerea în revistă a tuturor acestor realizări, ne vom opri asupra câtorva aspecte semnificative pentru tendinţele culturale dominante ale perioadei interbelice şi vom consemna, mai întâi, perpetuarea morfologiei arhitecturale de sorginte istoricistă şi eclectică, până la mijlocul anilor 30, după care îşi fac simţită prezenţa influenţele Bauhausului, ca o redefinire a modernismului, pe principii funcţionaliste şi provocatoare. Cel mai important beneficiar pe piaţa imobiliară publică a fost comunitatea românească, susţinută de noul regim politic, instaurat la sfârşitul anului 1918, prin alipirea Transilvaniei la România. Şcoala a jucat un rol major în procesul românizării culturale şi demografice a oraşului, proces încheiat la începutul celui de Al Doilea Război Mondial cu schimbarea preponderenţei etnice. Şcolile confesionale româneşti au fost „statificate" la începutul perioadei interbelice, într-o atmosferă de dezbateri aprinse, reflectată de presă[35]. Şcolile fostului stat maghiar au trecut în proprietatea statului român.

Stilul neoromânesc a fost promovat prin intermediul Şcolii primare de fete „Regina Maria", inaugurată în 1929, în str. Zaharia Boiu[36], şi al internatului Liceului de băieţi „Gheorghe Lazăr" (fostul Gimnaziu de stat), deschis în 1931, pe terenul Borger (str. Turismului)[37]. Problema locuinţei elevilor români veniţi în număr tot mai mare la şcolile de stat ale Sibiului (Anexe, Fig. 7-8, Tabelele 1-2) reţine atenţia întregii comunităţi, iar imperativele noii puteri încurajau defularea resentimentelor acumulate înainte de 1918. La mijlocul anilor 20, directorul Liceului „Gh. Lazăr", prof. Ioan Bunea, atenţiona:

„Liceul «Gh. Lazăr» din Sibiu este cea mai populată şcoală secundară, cu populaţie exclusiv română, în părţile unite cu patria mumă. Aceşti tineri însă, în număr de 700, trăiesc în oraşul acesta cu o populaţie în majoritate străină, în nefavorabile condiţiuni de încartiruire. În anuarele şcolare

[34] N.D. Ivănuş, *Dezvoltarea instituţiilor culturale*, p. 30.
[35] *Foaia poporului*, Sibiu, nr. 8, 17 februarie (2 martie) 1919, p. 6; nr. 16, 22 aprilie 1923, p. 2; nr. 35, 2 septembrie 1923, p. 5: „Nu mai încape îndoială, că drept credincioasei noastre biserici, îi vine greu, când toate confesiunile minoritare îşi au şcolile lor, singură ea, «biserica dominantă» [cf. Constituţiei din 1923, art. 22; n.a.], e lipsită de acest mijloc de propagandă."; nr. 37, 16 septembrie 1923, p. 2: „Aveam plan de învăţământ, regulament precis, control destul de bun. Aş cuteza a zice, că situaţia de atunci era superioară celei de astăzi, în multe privinţe. Nu sunt şi n-am fost aderentul şcoalei confesionale, dar nu pot retăcea părţile ei bune."
[36] *Foaia poporului*, nr. 49, 1 decembrie 1929, p. 5: „După multe frământări, să nu le zicem lupte, consilierii români au putut convinge primăria oraşului, în majoritate săsească, că una din principalele ei datorii este clădirea de şcoli primare, mai ales că în ultimul timp numărul copiilor de la şcoala primară românească a crescut foarte mult. Vechiul locaş din strada Avram Iancu nu mai putea adăposti pe toţi elevii, aşa că a fost nevoe să se ţină în aceleaşi clase înainte de masă pentru băeţi şi după masă pentru fete, sau cum am zice s-a făcut cum s-a putut numai să se poată ţinea lecţii."; SJSAN, fond „Primăria Sibiu", inv. nr. 222, partea struct. E. Învăţământ, dosar nr. 31, „Corespondenţă privind repartizarea cotelor bugetare pentru întreţinerea şcolilor, 1927-1943", f. 20.
[37] „Internatul liceului «Gheorghe Lazăr» a inaugurat contribuţia spiritului creator românesc în Sibiu", opina, în 1940, promotorul conceptului de „localism creator", Alexandru Dima, unul dintre cei mai străluciţi profesori ai şcolii, în perioada interbelică; Al. Dima, *Sibiu*, p. 126; I.D. Lăudat, *Profesorul Alexandru Dima*, în ***, *Omagiu Profesorului Al. Dima, Iaşi, 17 noiembrie 1975*, Iaşi, 1975, pp. 155-179.

din anii precedenți adeseori am avut prilej să arăt greutățile pe cari elevii noştri le întâmpină la încartiruire şi pagubele morale pe cari le îndură dela străinii speculanți de locuințe şi batjocoritori de sentimente naționale."[38]

Soluția nu putea fi decât edificarea unui internat[39]. Redacția săptămânalului local *Foaia poporului* sesiza, la rându-i, în septembrie 1923: „Criza de locuințe e destul de mare şi în Sibiu. Saşii cer sume enorme. Cu milionul dat de Stat nu se poate zidi un internat."[40] Se propunea utilizarea unei cazărmi. Cu ajutorul unor sponsori generoşi, dintre care se detaşează Banca „Albina" din Sibiu, cu 500.000 de lei, şi Banca de asigurări „Prima Ardeleană" din Cluj, cu 300.000 de lei, în 1927, construcția internatului a ajuns la acoperiş[41]. În aşteptarea fondurilor guvernamentale, pentru finalizarea lucrărilor, dir. prof. I. Bunea anticipa impactul apariției internatului în viața şcolarilor şi a oraşului:

„Aceia mai ales, cari şi până acum găzduiau majoritatea elevilor noştri în camere lipsite de cel mai elementar confort şi de toate condițiile igienice, vor vedea în internatul nostru un duşman, care le va zădărnici dorința de a-şi putea ameliora prin găzduirea elevilor noştri bugetul lor anemiat de criza actuală. Nu vor privi cu ochi buni internatul nostru nici aceia, cărora internatul le ia posibilitatea de-a mai exploata în diferite feluri şi chipuri pe elevii liceului nostru. Este uşor de înțeles că aceste categorii de oameni nu se vor bucura văzând internatul pus în funcție şi vor încerca diferite metode de-a reține pe elevi şi pe mai departe în mrejele lor, ademenindu-i cu diferite favoruri şi îngăduințe, cari n'au nimica de-a face cu progresul elevilor în studii şi în buna lor conduită."[42]

Elev al Liceului „Gh. Lazăr", între anii 1926-1932 (clasele II-VII - echivaletul claselor VI-XI de astăzi -, cu bacalaureatul luat în sesiunea septembrie 1932), în aceeaşi clasă cu Aurel Cioran, fratele mai mic al lui Emil Cioran, răşinăreanul Iacob Miron Ciuceanu ne demonstrează că situația şcolarilor venetici nu era întotdeauna atât de dramatică, iar relațiile interetnice s-au îmbunătățit, diminuându-se pragurile intergrupale. Creşterea comunității româneşti sibiene şi existența unui număr mare de şcoli primare, secundare teoretice şi profesionale, cu limba de predare română, devenită limba oficială a statului, au dus la apariția gazdei româneşti sau chiar a familiei mixte cu acest rol:

„Gazda noastră Nicu Moldovan, un fiu de țăran măierean, adică din zona marginală a Sibiului, era angajat al Băncii Centrale din oraş. Un bărbat brunet, cu o arătare plăcută, grăia pe dialectul nostru local, încât ne amintea de atmosfera din sat. Se căsătorise cu o săsoaică – sau mai bine zis cu o «Landlerin» - din Turnişor (Neppendorf), un sat lângă Sibiu. Doamna Moldovan vorbea foarte bine româneşte şi amândoi erau membrii corului «Gheorghe Dima», doamna fiind, de fapt, primadona corului, o mezzo-soprană superbă. Nemțoaica din Turnişor era favorita iubitorilor

[38] *Anuarul VII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1925-1926*, Sibiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană", 1927, p. 39.
[39] „Preocuparea de căpetenie a comitetului şcolar a fost însă pregătirea înființării unui mare internat, care să resolve în mod fericit chestiunea găzduirii elevilor noştri, în mare majoritate fii de țărani, cari aici în Sibiiu trăiesc adeseori în condițiunile cele mai neigienice şi primejdioase pentru educația lor morală şi națională."; *Anuarul VI al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1924-1925*, Sibiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană", 1926, p. 82.
[40] *Foaia poporului*, nr. 36, 9 septembrie 1923, p. 2.
[41] *Anuarul VIII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1926-1927*, Sibiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană", 1928, p. 75.
[42] Ioan Bunea, Nicolae Comşa, *Raportul Comitetului şcolar către Adunarea generală*, în *Anuarul XI al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1929-1930*, Sibiiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană", 1931, p. 68.

români de muzică din oraş. Dacă aveau o sărbătoare de familie, unde partea română se întâlnea cu cea germană, totul decurgea armonios şi plin de voie bună, iar noi, copii în gazdă, eram întotdeauna invitați"[43]

Modificările pozitive ale climatului oferit de gazda interbelică nu au anihilat sentimentul înstrăinării, al rupturii de lumea de acasă, însă au contribuit, alături de admirația stârnită de facilitățile şi oportunitățile modernității, la o mai rapidă acomodare cu spiritul urban. Cu alte cuvinte, procesul de urbanizare a tineretului şcolar de origine românească nu mai era atât de traumatizant precum în Belle Époque.

„Tata ne-a căutat loc de găzduire şi l-a găsit la familia Moldovan, în strada Tribunei. Din păcate, a venit iar ziua în care trebuia să mă despart de paradisul meu, ca să plec împreună cu Nicolae, la Sibiu. Mama şi-a luat rămas bun lăcrimând. Tata fiind om tare, nu îşi arăta sentimentele. Nu am văzut niciodată lacrimi în ochii lui. [...] După ce tata ne-a urcat în căruță, am pornit spre noua destinație cu un fel de teamă de necunoscut: şcoală nouă, colegi noi şi gazdă nouă. Liceul s-a dovedit a fi o clădire mare şi luminoasă, curată şi cu toate instalațiile sanitare la înalt nivel pentru acele timpuri."[44]

În 1926, când ajungea Iacob Ciuceanu la Sibiu, costul lunar mediu al chiriei private era de 2500 de lei per elev[45]. Cei care nu îşi permiteau astfel de cheltuieli sau care puneau mare preț pe ordine şi disciplină se orientau spre internat. La inaugurarea internatului Liceului „Gheorghe Lazăr", în 25 februarie 1931, administratorii acestuia se lăudau cu cel mai mic preț de pe piață: 1100 de lei lunar[46]. În anii 30, un loc în internatele şcolare sibiene costa între 1000 şi 1200 de lei pe lună[47]. Potrivit legii salarizării din 1927, un învățător din mediul rural putea câştiga, în funcție de gradul didactic şi vechime, între 3.880 şi 7.500 de lei. La oraş, salariul învățătorilor se încadra între 6.050 şi 11.270 de lei[48]. Un profesor din învățământul secundar câştiga între 8.050 şi 15.130 de lei[49].

În pofida costurilor scăzute, comparativ cu cele ale unei chirii private, internatul Liceului „Gheorghe Lazăr" nu a fost asaltat de părinți şi elevi, rămânând cu locuri disponibile, spre nemulțumirea conducerii liceului, care dădea vina pe criza economică şi

[43] A. Brandl, I. Ciuceanu, *Despre oameni şi animale*, pp. 27-28.
[44] *Ibidem*, p. 27. În momentul descinderii la Sibiu, pentru studii, alături de fratele mai mic, Nicolae, Iacob Ciuceanu experimentase deja străinătatea, timp de un an, la Târgu Mureş, ca elev în clasa I a Liceului „Al. Papiu Ilarian": „Eram acum singur între străini, într-un oraş necunoscut. Gazdele mele îşi dădeau toată silința să mă învețe manierele de la oraş. Trebuia să învăț cum să vorbesc, cum să mă comport, cum să mă îmbrac, cum să mănânc şi alte lucruri. Sub acelaşi acoperiş mai locuia un băiat din Răşinari, Cornel, cu vreo patru ani mai în vârstă ca mine. La îndrumarea lui mi-am cumpărat o droaie de caiete şi manuale într-una din librăriile mai mari ale oraşului."; *Ibidem*, pp. 24-25. Gazda, doamna Cioran, „o adevărată matroană română" (p. 23), era văduva unui preot din Răşinari.
[45] *Vatra şcolară*, Sibiu, an II, nr. 4-6, 1 decembrie 1925 – 15 ianuarie 1926, p. 50.
[46] *Anuarul XII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiiu, 1930-1931*, Sibiiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană", 1932, p. 35.
[47] În 1927, la internatul arhidiecezan Sibiu, fiii de preoți plăteau 10.000 de lei anual, iar mirenii 12.000 de lei; *Telegraful Român*, Sibiu, an LXXV, nr. 52/15 iulie 1927, p. 4. La mijlocul anilor 30, internatul de fete al ASTREI costa 10.500 de lei anual; *Foaia poporului*, nr. 35, 25 august 1935, p. 3.
[48] Diferența salarială semnificativă între mediul rural şi cel urban provenea din distribuirea personalului didactic în funcție de experiența profesională: la sate lucrau cei cu definitivatul şi gradul didactic II, iar în oraşe aveau acces doar cei cu gradul didactic I.
[49] *Foaia poporului*, nr. 23, 5 iunie 1927, p. 5.

pe lipsa de viziune pedagogică a unor părinți[50]. În schimb, pentru cei care asociau experiența şcolarității cu condițiile de găzduire din perioada anterioară Marelui Război sau chiar cu cele de acasă, internatul perioadei interbelice dobândea caracteristicile unui palat. Profesorul de Religie, pr. dr. Ioan Stanciu, de loc din Ciugud (jud. Alba), cu studii gimnaziale la Alba Iulia (1893-1901) şi seminariale în Sibiu (1901-1904)[51], scria în 1943, în cunoscuta sa monografie închinată Liceului „Gheorghe Lazăr”:

> *„Palatul internatului e o clădire de o rară frumuseţe şi edificat după toate regulile moderne. Are trei etaje cu subsol, unde e bucătăria, baia şi magaziile. Apoi la parter sălile de mâncare şi alte întocmiri. Sus sunt: o sală pentru festivităţi, sălile de lectură, săli de lecţii, pe urmă dormitoarele. Toate acestea parchetate şi ţinute în cea mai perfectă curăţenie. Pentru noi, care am petrecut anii şcolarităţii prin toate hurubele Sibiului şi ale altor oraşe, palatul acesta e ceva ca din basme, unde 150 elevi îşi pot trăi copilăria feriţi de greutăţi, de necazuri şi aspecte urâte.”*[52]

În a doua jumătate a deceniului al treilea şi în prima jumătate a decenului următor, sfidând criza economică, autoritățile şcolare, locale şi bisericeşti, pe alocuri în regim concurențial, reflectând interesele principalelor grupuri etnice, au depus eforturi pentru extinderea rețelei şcolare şi înzestrarea acesteia cu edificii corespunzătoare, în ton cu expansiunea demografică şi spațială a oraşului. După decenii bune petrecute în curtea a doua a Palatului Brukenthal, Şcoala civilă/superioară evanghelică de fete, transformată în liceu, în 1924, a primit un sediu nou, în 1927, pe Seilergasse/str. Banatului. Doi ani mai târziu, Şcoala elementară evanghelică mixtă din Konradwiese s-a putut bucura de un edificiu nou, iar comunitatea evanghelică din cartierul Lazaret a beneficiat, din 1931, de propria şcoală elementară mixtă (în actuala str. Johann Sebastian Bach). Şcoala elementară reformată a comunității maghiare a părăsit, în 1935, reşedința provizorie şi improprie din Fleischergasse/str. Mitropoliei, pentru modernul sediu din str. Berăriei.

Rețeaua şcolară de stat s-a extins fie prin achiziționarea şi adaptarea unor imobile mai vechi, fie prin construirea unor sedii noi. În 1929, a fost achiziționată, cu 750.000 de lei, o clădire în Wolfgasse/str. Lupeni, pentru Şcoala primară mixtă de stat nr. 4, iar în anul următor a fost cumpărat un imobil în str. I. Rațiu, pentru internatul Şcolii superioare comerciale de băieți, inaugurat în 1931, cu o capacitate de 60 de locuri. Sediul Şcolii primare de fete „Regina Maria” a costat Primăria 5.169.788 de lei (1929), iar pentru noua reşedință a Şcolii primare mixte nr. 2 „Dr. Constantin Angelescu”, din Langgasse/str. Lungă, s-au cheltuit, de la bugetul local, 3.800.000 de lei (1934). O şcoală primară mixtă (nr. 5) a fost deschisă în cartierul „Trei stejari”, în 1935[53].

---

[50] „Cu durere trebuie să constatăm, că internatul nostru n'a găzduit pe toți aceia, cari aveau trebuință de o îngrijire ireproşabilă; din cauza crizei şi a scumpetei banului, sau poate din cauza nepriceperii şi a indolenței, mulți părinți îşi adăpostesc încă fii[i], la gazde nepăsătoare şi lipsite de priceperea de-a educa copii streini şi în condițiuni igienice şi morale necorespunzătoare.”; *Anuarul XIII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiiu, 1931-1932*, Sibiiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană”, 1933, p. 33; *Anuarul XIV al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiiu, 1932-1933*, Sibiiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană”, 1934, p. 54.

[51] Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, pp. 496-497.

[52] I. Stanciu, *Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr*, p. 196.

[53] SJSAN, fond „Primăria Sibiu”, inv. nr. 222, partea struct. E. Învățământ, dosar nr. 31, ff. 20-21; Ioan Popa, *Scurtă istorie a învățământului sibian*, Sibiu, 2003, pp. 84-85; Selma von Hannenheim, *Das evang. Mädchenlyzeum in Hermannstadt*, în *Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender*, *Jahrbuch 1979*, Schweinfurt,

Lupta pentru fonduri este acerbă. În toamna anului 1935, inspectorul şcolar general al județului Sibiu, Petre R. Petrescu, se adresează Ministerului de Interne, cu rugămintea de a interveni şi a impune o împărțire echitabilă a fondurilor şcolare de către Comitetul şcolar comunal Sibiu, deoarece, pentru anul şcolar 1935/1936 „[...] s-au nedreptățit considerabil şcoalele de stat şi învățământul românesc şi s-au favorizat şcoalele minoritare.” Autorul memoriului atenționează: „Cu ajutorul primăriei s-au făcut 2 localuri de şcoală pentru saşi cum nu avem noi Românii.” Se impută administrației locale şi favorizarea comunității maghiare, prin susținerea financiară (250.000 de lei) şi donarea unui teren „în chiar inima municipiului”, pentru impunătorul local al Şcolii reformate[54]. Primăria răspunde cu cifre de şcolarizare şi bugetare, arătând că sesizarea nu corespunde realității[55].

Foto 1. Şcoala normală de băieți „Andrei Şaguna”, 1938
(Sursa: Muzeul de Istorie Sibiu, *Colecția Fischer*)

Adevărate „palate” şcolare au fost realizate în a doua parte a deceniului al patrulea, după ultimele tendințe ale modernismului arhitectural. Şcoala devenea port-drapelul progresului. Nu întâmplător, primele beneficiare ale noii viziuni estetice au fost Şcoala normală de băieți „Andrei Şaguna” (1938; Waisengasse/str. Pedagogilor) şi Liceul de fete „Domnița Ileana” (1940; str. Carmen Sylva/b-dul Victoriei). Prezența regelui Carol al II-lea, a primului ministru Gheorghe Tătărescu şi a ministrului Instrucțiunii Publice dr. Constantin Angelescu la festivitatea punerii pietrei de temelie a noului sediu al Şcolii normale de băieți, în 6 octombrie 1934, este grăitoare pentru rolul asumat de stat pe plan educațional[56]. După finalizarea proiectului, viitorul academician Al. Dima, pe atunci profesor de Română la Liceul „Gh. Lazăr”, era impresionat de modernitatea acestuia, dar

24. Jahrgang, p. 49; Ioan Popa, *Câteva considerații asupra raportului centru-periferie în peisajul şcolar sibian, însoțite de o tipologizare a rețelelor şcolare*, în Ioan Popa, Mihaela Grancea (coordonatori), *Interferențe culturale în Sibiul secolelor XVIII-XX*, Sibiu, Astra Museum, 2014, pp. 233-235.
[54] SJSAN, fond „Primăria Sibiu”, inv. nr. 222, partea struct. E. Învățământ, dosar nr. 31, f. 17.
[55] *Ibidem*, ff. 20-21.
[56] *Foaia poporului*, nr. 42, 14 octombrie 1934, pp. 5-6.

deplângea modesta fructificare a elementelor tradiționale, „cum s-ar fi cuvenit cu un edificiu confesional”[57]:

„Pe pământul dăruit de cuviosul binefăcător care a fost Alexandru Lebu, pe strada Orfanilor, s'a clădit prin strădania neobosită a Î.P.S. Sale Mitropolitului Nicolae începând din 1934, palatul – căci nu i se poate spune altfel – al şcoalei normale ortodoxe ce poartă numele lui Şaguna. Arhitectonic vorbind, clădirea se desfăşoară mai mult orizontal, cu aripi voit asimetrice, dominate de un turn prismatic, geometrizată cu totul, simplificată într'un stil surprinzător de modernist, abstractizată în plus prin sclipitorul alb al zugrăvelii. Cu toată deosebita ei întindere şi a numeroaselor blocuri constitutive, edificiul îşi păstrează o elegantă şi suplă înfățișare. Doar cupola centrală a capelei şi câteva semibolți laterale amintesc spațiul bizantin şi prin el, tinctura confesională a clădirii. Prevăzută cu materialul didactic cel mai modern, cu mobilierul de ultimă oră, cu internat şi băi sclipitoare, şcoala aceasta te uimeşte prin interiorul aproape somptuos pe care îl oferă tinerilor învățăcei ai satelor, smulşi dintr'un mediu cu totul opus acestuia.”[58]

Învățământul săsesc evanghelic, posesorul unor impresionante tradiții şi al unor spații şcolare adecvate, s-a îmbogățit în această perioadă cu două şcoli de gimnastică, una pentru Liceul de băieți „Brukenthal” (1938), în Hallerwiese/str. Independenței[59], alta pentru Gimnaziul de băieți (1940), în Pempflingergasse[60]. În urma unor retuşări edilitare în zona centrală a oraşului, cea mai veche clădire şcolară din localitate, reşedința Liceului „Brukenthal”, s-a putut bucura de mai multă lumină în încăperile aflate pe partea sudică a parterului. Zidul dinspre Primărie fusese demolat, iar str. Pempflinger lărgită[61].

În anii celui de Al doilea Război Mondial, cea mai mare investiție în domeniul construcțiilor şcolare a constituit-o supraetajarea Şcolii normale de fete „Andrei Şaguna” (str. A. Şaguna 14-16), în 1943 (Anexe, Foto 3)[62]. La Liceul „Gh. Lazăr”, introducerea gazului metan (1940), utilizat în Sibiu din octombrie 1937[63], a scăzut cheltuielile pentru încălzire, de la peste 200.000 de lei la 70.000 de lei anual, şi a oferit elevilor şi profesorilor mai mult confort termic[64]. Războiul a creat două mari probleme spațiilor de învățământ: suprapopularea şi rechiziționarea. Suprapopularea s-a produs atât prin stabilirea la Sibiu a

---

[57] Al. Dima, *Sibiu*, p. 126.

[58] *Ibidem*, p. 47.

[59] „Cu mare bucurie remarcăm că în Primăvara anului expirat s'au început lucrările pentru zidirea nouei şcoli de gimnastică. Strada nouă dela cartierul Hallerwiese spre centrul oraşului a trecut tocmai prin mijlocul clădirii vechi, necesitând astfel ridicarea unei clădiri noue. Fără regret am luat act de căderea edificiului vechi, deoarece numai îndeplini[sic!] cerințele sanitare. [...] În prezent, şcoala nouă ni se prezintă terminată cu un exterior plăcut şi cu interiorul înzestrat cu toate mijloacele cerute în prezent de educația fizică: O mare sală de gimnastică bine luminată, două garderobe pentru elevi, încăperi pentru spălat şi duşuri cu apă caldă, calorifer, locuințe cu intrări separate pentru doi profesori de gimnastică şi un servitor ş.a.m.[d.] La subteren încăperi mari cari la rândul lor se vor putea întrebuința pentru lucrul manual.”; *Anuarul Liceului ev. C.A. de băieți „Brukenthal” din Sibiu / Jahresbericht der evang. Brukenthalschule A.B. in Hermannstadt*, 1936/1937, p. 4; 1937/1938, p. 2.

[60] *Anuarul Gimnaziului evang. C.A. de băieți Sibiu / Jahresbericht des ev. Knabengymnasiums A.B. Hermannstadt*, 1939/1940, p. 2.

[61] *Anuarul Liceului ev. C.A. de băieți „Brukenthal” din Sibiu / Jahresbericht der evang. Brukenthalschule A.B. in Hermannstadt*, 1936/1937, p. 4.

[62] SJSAN, fond „Primăria Sibiu”, inv. nr. 222, partea struct. E. Învățământ, dosar nr. 42 „Corespondență privind lucrările de supraetajare a şcolii normale ortodoxe de fete «Andrei Şaguna», 1943”, 12 file.

[63] ***, *Introducerea gazului metan în Sibiu*, în *Foaia poporului*, nr. 45, 7 noiembrie 1937, p. 3.

[64] *Anuarul pe anii şcolari 1939/40 şi 1940/41. Liceul „Gh. Lazăr”, Sibiu*, Sibiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană”, 1942, p. 230.

unor refugiați din teritoriile pierdute de România în vara anului 1940, în special din jumătatea nordică a Transilvaniei, cât şi prin imposibilitatea utilizării unor sedii şcolare, preluate de armatele germană (1940-1944), română (1941-1945) şi sovietică (1944-1947) şi adaptate funcțiilor de spitale militare şi garnizoane. Desfăşurarea cursurilor în două serii, dimineața şi după-masa, ori în spații improvizate a devenit un fapt obişnuit. Elevii refugiați au fost înscrişi, cu puține excepții, la şcolile de stat[65]. În fața pericolului rechiziționării, cele mai vulnerabile au fost şcolile confesionale: Liceul evanghelic de fete, Liceul evanghelic de băieți „Brukenthal" (inclusiv Şcoala de gimnastică), Seminarul teologic-pedagogic evanghelic, Gimnaziul evanghelic de băieți, Institutul surorilor franciscane, Institutul „Sancta Ursula"[66]. Liceul de fete „Domnița Ileana" a fost nevoit să-şi cedeze noul sediu Universității „Regele Ferdinand" din Cluj, în timpul exilului sibian al acesteia (1940-1945). Clădirea Liceului „Gh. Lazăr" a devenit spital militar, în 1943, elevii „lăzărişti" şi elevele de la „Domnița Ileana", găzduite aici încă din 1938, mutându-se în diferite spații improvizate din oraş[67]. După război, unele şcoli germane au avut dificultăți în redobândirea sediilor, comunitatea germană fiind sancționată pe această cale pentru administrarea şcolilor de către Grupul Etnic German, în anii 1942-1944[68].

După înlăturarea regelui Mihai şi proclamarea Republicii Populare Române, autoritățile comuniste au restructurat întreg învățământul, pe baza a două decrete emise de Marea Adunare Națională în 2 august 1948 şi publicate în ziua următoare în *Monitorul oficial*: „Decret Nr. 175 pentru reforma învățământului"[69] şi „Decret Nr. 176 pentru trecerea în proprietatea Statului a bunurilor bisericilor, congregațiilor, comunităților sau particularilor, ce au servit pentru funcționarea şi întreținerea instituțiilor de învățământ general, tehnic sau profesional"[70]. O decizie a Ministerului Învățământului Public, din 3 august 1948, menținea la Sibiu doar două licee teoretice, unul de băieți, altul de fete[71]. Erau sacrificate cele două licee ale Bisericii evanghelice[72], instituție deposedată de întreg patrimoniul şcolar. Celelalte şcoli confesionale îşi continuau existența sub patronajul statului. Biserica ortodoxă pierdea sediile şcolilor normale de băieți şi de fete „Andrei

[65] *Ibidem*, p. 231; *Anuarul Liceului comercial de fete din Sibiu, anul şcolar 1940-1941*, Sibiu, Tipografia „Cartea românească din Cluj", 1941, p. 4; SJSAN, fond „Institutul Sancta Ursula", inv. nr. 458, dosar 20, „Corespondență 1941".
[66] *Anuarul Liceului şi Gimnaziului de fete ev. C.A. din Sibiu / Jahresbericht des evang. Mädchenlyzeums und Gymnasiums A.B. in Hermannstadt*, 1940/1941, p. 2; Arhiva Colegiului Național „Samuel von Brukenthal" [în continuare ACNB], dosar „Corespondență 1946/1947", f. 687; dosar „Corespondență 1947/1948", f. 153; *Anuarul Gimnaziului evang. C.A. de băieți Sibiu / Jahresbericht des ev. Knabengymnasiums A.B. Hermannstadt*, 1940/1941, p. 2; SJSAN, fond „Institutul surorilor franciscane", inv. nr. 56, dosar 15, „Corespondență 1947"; SJSAN, fond „Institutul Sancta Ursula", inv. nr. 458, dosar 20, „Corespondență 1941"; dosar 24, „Corespondență 1945"; S.v. Hannenheim, *Das evang. Mädchenlyzeum in Hermannstadt*, 1979, p. 55; Idem, *Das evang. Mädchenlyzeum in Hermannstadt*, în *Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender, Jahrbuch 1980*, Schweinfurt, 25. Jahrgang, pp. 70, 74, 77; K. Klemens, *Hanul Dumbrava şi Groapa Leilor*, p. 18.
[67] Gheorghe Popovici, *Monografia Liceului Nr. 3 Sibiu 1886-1966*, lucrare dactilografiată, Sibiu, 1967, p. 39.
[68] ACNB, dosar „Corespondență 1947/1948", f. 153; *Anuarul Gimnaziului evang. C.A. de băieți Sibiu / Jahresbericht des ev. Knabengymnasiums A.B. Hermannstadt*, 1946/1947, p. 2.
[69] *Monitorul oficial*, anul CXVI, nr. 177, partea I A, marți, 3 august 1948, pp. 6322-6324.
[70] *Ibidem*, pp. 6324-6355.
[71] *Ibidem*, pp. 6355-6356.
[72] ACNB, dosar „Corespondență 1947/1948", f. 148.

Şaguna". Plin de oportunism, directorul Şcolii primare de stat nr. 5, din str. Spartacus, Samuilă Banciu, solicita Primăriei, la 9 august 1948, localul Şcolii primare reformate, din str. Berăriei, aceasta având doar 69 de elevi, în timp ce şcoala pe care o conducea urma să primească, în toamnă, 457 elevi[73]. Însuşindu-şi retorica noului regim, în 5 septembrie 1948, directorul Banciu insista în demersul său către autoritățile locale: „E vorba de prima instituție din tânăra noastră republică, care trebue să funcționeze în alte condiții decât în trecut şi de la care se aşteaptă foarte mult. [...] Altcum şcoala reformată, ungurii, mai dețin şi localul Franciscanelor, Terezianum, încât cred că au chiar prea mult. Unii prea mult, alții nimic, nu e în spiritul vremii. Aşteptăm cu încredere dreapta rezolvare."[74]

Interpretate ca instrumente ideologice, aşezămintele şcolare devin multifuncționale. Ele evoluează de la stadiul de temple ale Rațiunii la cel de citadele ale Națiunii, tinzând spre maximizarea vizibilității în plan social. Sfârşitul secolului al XIX-lea şi prima jumătate a secolului al XX-lea au accentuat acest proces. Spațiul şcolar este înzestrat cu monumentalitate, densitate şi centralitate. Retorica estetică oscilează între principiile tradiționalismului şi cele ale modernismului, în funcție de avantajele create patronatului, regimurile revoluționare având o mai mare deschidere spre inovație. În prima jumătate a secolului al XX-lea, cea mai importantă revoluție urbanistică şcolară a fost românizarea, stopată brutal de proletarizarea sovietică de la sfârşitul celui de-Al Doilea Război Mondial. Expresie a investițiilor majore, spațiul şcolar al secolului al XX-lea este loc de educație, secție de votare, spital militar, scenă artistică, tribună ideologică şi câmp de consacrare a fidelității doctrinare. Deloc întâmplător, primul cuib legionar sibian a luat ființă, în 23 februarie 1932, în incinta Şcolii primare de stat nr. 1, de pe str. Avram Iancu (acțiune clandestină, facilitată de fiul directorului şcolii)[75], profesorii Liceului evanghelic de băieți „Brukenthal" au depus jurământul față de Constituția carlistă, în 7 martie 1938, la locul de muncă[76], iar Emil Cioran, absolvent (1928) şi profesor al Liceului de băieți „Gheorghe Lazăr" (din 1939)[77], proiectant al unei *Schimbări la față a României* (Bucureşti, Editura Vremea, 1936), a preferat să se stabilească în Franța, mai întâi la studii, apoi definitiv (1945), într-un exercițiu de schimbare la față, pe tărâmul ocultat al Rațiunii.

C. DE LA BAL LA SPITAL: COMPORTAMENT ORGANIZAȚIONAL ŞI MANIPULARE IDEOLOGICĂ

Sistemele sociale tot mai complexe ale lumii moderne au făcut necesară asocierea indivizilor în structuri formalizate şi birocratice, cu scopuri specifice. Organizațiile au devenit instrumente de gestionare a intereselor grupale, aflându-se într-un raport de interdependență cu mediul instituțional care le generează. Sunt responsabile de

[73] SJSAN, fond „Primăria Sibiu", inv. nr. 222, partea struct. E. Învățământ, dosar nr. 43 „Corespondență privind amenajarea imobilului din str. Spartacus nr. 12 pentru şcoala primară mixtă de stat, 1948", ff. 1-2.
[74] *Ibidem*, f. 5.
[75] Luca Călvărăsan, *Istoria în lacrimi. Episodul Târgşor şi altele*, vol. I, Sibiu, Editura Bucura, 1998, pp. 105-107.
[76] *Anuarul Liceului ev. C.A. de băieți „Brukenthal" din Sibiu / Jahresbericht der evang. Brukenthalschule A.B. in Hermannstadt*, 1937/1938, p. 2.
[77] *Anuarul pe anii şcolari 1939/40 şi 1940/41. Liceul „Gh. Lazăr"*, pp. 156, 159, 188, 195; *Anuarul pe anii şcolari 1941/42 şi 1942/43. Liceul „Gh. Lazăr"*, pp. 11, 16, 64, 69.

mecanismele instituționalizării şi dezinstituționalizării, având capacitatea de a reproduce sau de a schimba cadrul instituțional[78]. Şcoala şi autoritățile tutelare au instrumentalizat fenomenul asociaționist în scopuri politico-ideologice, încercând, fără să reuşească întotdeauna, obținerea unui grad satisfăcător de reproductibilitate cultural-instituțională, de inculcare a unor comportamente rutiniere agreate, prin recurgerea la diferite sisteme de supraveghere şi control. Sibiul primei jumătăți a secolului al XX-lea moştenea un mediu organizațional bine conturat şi diversificat, care va fi remodelat în totalitate, la capătul celor cinci decenii.

La cumpăna secolelor XIX-XX, în şcolile secundare şi superioare sibiene funcționau două *Coetus*-uri săseşti, un cerc maghiar de autoperfecționare (*önképző körök*) şi două societăți româneşti de lectură. Toate promovau o cultură organizațională preponderent etnicistă, pornind de la sisteme valorice proprii fiecărui grup. *Coetus*-ul Gimnaziului evanghelic de băieți se bucura de o tradiție multiseculară (a doua jumătate a secolului al XVI-lea). Cea de-a doua organizație de acest tip, *Coetus Seminarii Cibiniensis*, s-a constituit în 1878, după separarea Seminarului teologic-pedagogic de Gimnaziu. În deceniile următoare, între *Sem* şi *Bruk* se va dezvolta o rivalitate constructivă[79]. *Coetus*-ul, organizație specifică elevilor cursului superior al gimnaziilor evanghelice (Bistrița, Braşov, Mediaş, Sighişoara), beneficia de o largă autonomie din partea autorităților şcolare şi bisericeşti, având misiunea de a completa procesul educativ prin dezvoltarea spiritului de autoguvernare şi responsabilitate, a coeziunii comunității, matricea identitară şi existențială a națiunii săseşti. Eficiența pedagogiei coetiste a fost determinată de respectarea principiului maximizării supravegherii, constând în „repartizarea clară şi consistentă a autorității"[80]. Nivelul ridicat al complexității structurale şi al formalizării[81] a asigurat o ierarhizare piramidală a autorității: 1. prefect; 2. inspectori; 3. stegari; 4. juzi; 5. octavani; 6. septimani; 7. sextani[82]. Începând din clasa a VI-a, toți elevii Gimnaziului evanghelic deveneau membri ai *Coetus*-ului. Magistrații erau aleşi anual de o Adunare generală. Atribuțiile lor, precum şi drepturile şi obligațiile membrilor erau precizate în statute. În prima jumătate a secolului al XX-lea, *Coetus Cibiniensis* şi-a modificat statutele în 1910, 1913 şi 1925. Un complet de judecată (*Judicium*) sancționa abaterile (lipsa punctualității, întârzierea la achitarea taxei, părăsirea nemotivată a slujbei religioase, comportamentul necivilizat, sfidarea autorității), recurgând la avertismente, amenzi, discreditare (niciun membru nu avea voie să interacționeze cu cel pedepsit) şi excludere. Cultura organizațională includea un set de elemente identitare, printre care se regăseau uniforma, steagurile, panglicile (indicau nivelul ierarhic), imnul, deviza, sigla, grupele de activități (cor, fanfară, scrimă, stenografie, literatură), riturile de inițiere (*Eröffnungskneipe*),

---

[78] Mihaela Vlăsceanu, *Organizații şi comportament organizațional*, Iaşi, Polirom, 2003, pp. 89-91.
[79] K. Klemens, *Hanul Dumbrava şi Groapa Leilor*, pp. 17-18.
[80] Anthony Giddens, *Sociologie*, Bucureşti, Editura BIC ALL, 2000, p. 321.
[81] Complexitatea structurală surprinde gradul de desfăşurare orizontală (număr de departamente/unități de activitate) şi verticală (numărul nivelelor decizionale) al organizației. Formalizarea redă modalitatea precizării normelor comportamentale (prin statute, regulamente); M. Vlăsceanu, *Organizații*, pp. 101-103.
[82] Octavanii, septimanii şi sextanii erau elevii claselor a VIII-a, a VII-a şi a VI-a, echivalentul claselor a XII-a, a XI-a şi a X-a de astăzi.

excursiile, spectacolele, paradele, balurile (*Studentenbälle*)[83]. *Coetus*-ul era nelipsit de la manifestările importante ale comunității săseşti, constituind o marcă puternică a acesteia. De la sfârşitul secolului al XIX-lea, sub influența mediului studențesc, un rol important în dezvoltarea ataşamentului față de grup l-au jucat excursiile bahice (*Spritzfahrten*), motiv de disensiuni cu autoritățile şcolare. În aceeaşi perioadă, accentuarea manifestărilor naționaliste a impus condiționarea lingvistică şi confesională a accesului la pozițiile decizionale înalte, rezervate, de acum, exclusiv germanilor evanghelici. Rețelele informale dezvoltate la nivelul *Coetus*-ului în acea vreme, în special prin instituția *Fuchs*-ilor (*vulpilor*), sunt responsabile de consolidarea reprezentărilor stereotipale (cu rol major în procesele de diferențiere intergrupală şi de valorizare pozitivă a in-grupului[84]) şi a comportamentelor discriminatorii. La începutul anului şcolar, fiecare sextan (*Fuchs*) era dat în grija unui octavan (*Leibherr*), care trebuia să-l supravegheze şi să-l inițieze în viața de coetist. Procesul era coordonat de cei doi stegari, unul gimnazial, altul real[85], cu rol de *Fuchsmajor*. Între *vulpe* şi *senior* s-au instituit relații personale de fidelitate şi coerciție, incomode nu doar pentru elevii români, în număr tot mai mic la această şcoală. Atmosfera conflictuală deschisă din cadrul Liceului maghiar de stat era mai uşor de suportat decât mecanismele discriminatorii ale *Coetus*-ului[86].

Sentimentele de solidaritate şi patriotism, bine cultivate în mediul german şi speculate propagandistic de autoritățile habsburgice (certitudinea şi rapiditatea victoriei, justețea cauzei), în contextul emoțional al declanşării Primului Război Mondial, au oferit temeiul unei manifestări entuziaste în cadrul Gimnaziului evanghelic de băieți. În septembrie 1914, la nivelul şcolii a fost creată organizația *Jugendwehr* (*Tinerimea militară*), cu misiunea pregătirii premilitare a elevilor din cursul superior. În toamna acestui an, înrolările voluntare ale elevilor şi profesorilor au căpătat proporțiile unui fenomen ce se va contura ca o trăsătură specifică începutului conflagrației. De la Gimnaziu s-au înrolat voluntar 22 de elevi, iar de la Şcoala reală superioară evanghelică 4 elevi. Pe lângă aceştia, au mai fost mobilizați încă 9 gimnazişti şi 14 „realişti”. Dintre profesori, şi-au oferit voluntar serviciile militare Bernard Capesius, Richard Csaki (titulari), Ernst Connert, Richard Gleim şi Michael Hannert (suplinitori). Profesorii Wilhelm Binder, Albert Machat şi Carl Albrich jun. (medicul şcolii) au dat curs ordinului de mobilizare. Prelungirea războiului şi ororile acestuia au diminuat entuziasmul inițial. În anul şcolar 1915/1916, doar un gimnazist se va mai înrola voluntar. Va fi însoțit de alți 27 de colegi, la care se vor adăuga 11 elevi ai Şcolii reale. În următorii doi ani şcolari au mai fost

[83] Pentru organizarea balului anual al gimnaziştilor (*Studentenball*) se constituia un *Comitet de bal* (*Ballkomitee*); ***, *Satzungen des Coetus Cibiniensis*, Hermannstadt, Buchdruckerei Georg Heiser, 1913, pp. 9-10. Balul avea loc în ianuarie, după un program stabilit şi tipărit de organizatori.
[84] V. Cernat, *Psihologia stereotipurilor*, p. 60.
[85] Din 1864, alături de Gimnaziul evanghelic funcționa şi o Şcoală reală superioară.
[86] W. König, *Schola seminarium rei publicae*, pp. 155-161; I. Popa, *Dimensiuni*, pp. 262-264, 274-290, 417-422.

mobilizați 39 de gimnaziști și 27 de „realiști”, astfel că numărul total al elevilor plecați pe câmpul de luptă se va ridica la 154 (98 de la Gimnaziu, 56 de la Școala reală superioară)[87].

Cele două societăți românești de lectură au funcționat în condiții total diferite. Cea a teologilor și pedagogilor de la Institutul ortodox „Andreian”, având sprijinul direcțiunii, a cunoscut o frumoasă înflorire (1865-1948). În schimb, societatea de lectură *Viața*, întemeiată în 1901, la Gimnaziul maghiar de stat, în condiții de clandestinitate, și-a încetat existența după câțiva ani. Și-a desfășurat activitatea la domiciliul membrilor și a reușit să elaboreze o revistă manuscrisă. Între membrii fondatori se regăsește Emil Cioran, viitorul protopop ortodox al Sibiului, tatăl cunoscutului filosof, care i-a moștenit numele. Preocupările adolescenților români de la Gimnaziul maghiar se îndreptau spre limba și literatura română. Autoritățile școlare maghiare au încercat să controleze energiile adolescentine și au oferit un cadru legal de manifestare, sub forma *Cercului de autoperfecționare*, care avea însă misiunea promovării și aprofundării literaturii maghiare. Cercul a funcționat cu cca 30-40 de membri anual, din 1878 până în 1907, reunind gimnaziști maghiari, români și germani, sub coordonarea unui profesor. Dintre români s-au remarcat, spre exemplu, Octavian Goga și Ioan Lupaș. Tensiunile interetnice din această școală nu au favorizat afirmarea asociațiilor de elevi[88]. Distanța față de putere era la fel de redusă și în cazul *Societății de lectură „Andrei Șaguna” a teologilor și pedagogilor ortodocși*, cu deosebirea că între direcțiune și școlari exista o puternică solidaritate izvorâtă din sentimentul asupririi naționale. Întreaga activitate a societății era coordonată de un profesor, deținător al funcției de președinte. Celelate funcții erau atribuite seminariștilor: vicepreședinte, notar, casier, arhivar, bibliotecar, controlor, econom, redactor. Din 1898, toți elevii și studenții Institutului „Andreian” au fost declarați membri ai Societății. Contactul acesteia cu comunitatea românească locală s-a realizat în special prin conferințe și ședințe publice. În lipsa uniformelor, steagurilor și a paradelor stradale, *Societatea de lectură „Andrei Șaguna”* nu era atât de vizibilă în peisajul cotidian sibian precum *Coetus*-urile săsești, fiind cunoscută și apreciată mai degrabă în mediul intelectual românesc. Dimensiunea națională a activității sale a fost mult mai pregnantă în interiorul organizației, dintre *output*-urile destinate consumului intern detașându-se revista manuscrisă *Musa* (1871-1909). Sustrasă cenzurii autorităților maghiare, dar supusă unei autocenzuri profilactice, nu întotdeauna foarte vigilentă, revista a devenit o platformă a principalelor teme ale discursului național, cu care viitorii învățători și preoți împânzeau lumea satului românesc: latinitatea, continuitatea, unitatea, suferința multiseculară[89]. Prin *Societatea de*

---

87 *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule in Nagyszeben (Hermannstadt) für das Schuljahr 1914/1915*, Nagyszeben (Hermannstadt), Buchdruckerei W. Krafft, 1915, p. 19; *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule in Nagyszeben (Hermannstadt) für das Schuljahr 1915/1916*, Nagyszeben (Hermannstadt), Buchdruckerei W. Krafft, 1916, pp. 14-15; *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule in Nagyszeben (Hermannstadt) für das Schuljahr 1916/1917*, Nagyszeben (Hermannstadt), Buchdruckerei W. Krafft, 1917, p. 9; *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule in Nagyszeben (Hermannstadt) für das Schuljahr 1917/18*, Nagyszeben (Hermannstadt), Buchdruckerei W. Krafft, 1918, p. 10.

88 I. Popa, *Dimensiuni*, pp. 363-364, 373-374.

89 *Ibidem*, pp. 348-363.

lectură „Andrei Şaguna”, Sibiul adăpostea un imens generator de sentimente naționale, care aştepta momentul prielnic fisiunii. Acesta va veni în toamna anului 1918. Teologul Ilarie Gonțea anunța încă din 1900 iminenta unire politică a românilor[90]. După intrarea României în război contra Austro-Ungariei, va fi unul dintre sutele de preoți şi învățători arestați de autoritățile maghiare[91].

După Primul Război Mondial, *Coetus*-ul şi-a continuat existența în tiparele obişnuite. O nouă organizație s-a înființat la Liceul evanghelic de fete, sub numele de *Brukenthalia*, spre nemulțumirea gimnaziştilor, care din 1921 învățau sub patronajul spiritual al baronului Samuel von Brukenthal. Decizia liceenelor era o formă de sancționare a comportamentului misogin al colegilor şi de afirmare a dorinței de emancipare şi de asumare a unor status-uri şi roluri asociate genului masculin. Cu puțin timp în urmă (1919), fetelor, care frecventau Gimnaziul evanghelic de băieți ca eleve particulare, li se interzicea categoric purtarea şepcilor *Coetus*-ului. În mod sfidător, la *Fasching*-ul (carnavalul) din 1931, patru septimane[92] ale *Coetus Brukenthalia* s-au prezentat şi chiar fotografiat (Anexe, Foto 5) în costumul *Coetus*-ului *Arminia Cibiniensis*, cu toate că purtarea chipiului de băieți şi tunsura (începând din clasa a IV-a) erau interzise chiar şi printr-o decizie ministerială din 1922[93]. Una dintre cele patru „sufragete”, Maja Depner (căs. Philippi, în 1941), va deveni o foarte apreciată profesoară (Braşov) şi cercetătoare în domeniul Istoriei. Dincolo de aceste şicane, perioada interbelică a reprezentat o adevărată „vârstă de aur” a *Coetus*-ului. Uniformele, steagurile şi formațiunile muzicale ale acestor organizații şcolare săseşti îmbogățeau peisajul cotidian sibian, oferind, cu fiecare prilej de sărbătoare tradițională, spectacole stradale admirate de toți trecătorii, indiferent de naționalitate sau confesiune. Instruirea *vulpilor* a ajuns o preocupare foarte importantă. Spre sfârşitul anului şcolar, *Fuchs*-ii erau examinați din regulamentul *Coetus*-ului, cântări, istoria saşilor (în anii 30 din istoria germanilor din România), codul bunelor maniere, lecturi pedagogice[94]. Răspândirea ideilor național-socialiste, în deceniul al patrulea, va afecta însă evoluția acestei organizații multiseculare. *Vulpile* au început să fie familiarizate cu ideologia care transfigura Germania, iar „puciul de la berărie” (9 noiembrie 1923) şi ziua de naştere a *Führer*-ului (20 aprilie 1889) au devenit prilejuri de aniversare pentru coetişti. Noua orientare a devenit vizibilă şi prin

---

[90] Ilarie Gonțea, „Starea Românilor după anul 1700 şi redeşteptarea lor națională”, în *Musa,* an XXIX, 1899/1900, nr. 12, p. 212-213.

[91] Preot în Țânțari (azi Dumbrăvița, jud. Braşov), Ilarie Gonțea a fost închis din 5 ianuarie 1917 până în 15 aprilie 1918; Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, p. 262.

[92] În perioada 1928-1935, liceele teoretice din România au funcționat cu şapte clase (prin reducerea ciclului inferior la trei ani); I. Popa, *Liceele teoretice sibiene*, p. 32.

[93] *Vatra şcolară*, Sibiu, an II, nr. 4-6, 1 decembrie 1925 – 15 ianuarie 1926, p. 53.

[94] S.v. Hannenheim, *Das evang. Mädchenlyzeum in Hermannstadt,* 1979, pp. 50-52; W. König, *Schola seminarium rei publicae*, p. 161; Michael Kroner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Band II: *Wirtschafts- und Kulturleistungen*, Nürnberg, Verlag Haus der Heimat, 2008, pp. 277-278; I. Popa, *Dimensiuni*, pp. 316, 422.

vestimentație[95]. Crearea organizației naziste *Deutsche Jugend* (*Tineretul german*), în 1939, a accelerat procesul de redefinire ideologică. În toamna anului 1940, toți băieții germani cu vârste cuprinse între 10-18 ani şi toate fetele germane de 10-21 de ani au fost înscrişi în *Deutsche Jugend*. *Coetus*-ul a fost desființat[96]. Până în 1944, şcolile germane vor sta sub semnul național-socialismului, spre nemulțumirea rezervată a directorilor acestora:

> *„Emoțiuni mari a cauzat încorporarea elevilor în organizația «Tineretul german». Atâta timp cât nu vor fi fixate limitele față de şcoală, se vor ivi neînțelegeri şi împiedicări care, la urma urmelor, nu vor fi numai în paguba şcolii, ci şi a educației generale a tineretului."*
>
> Michael Hannerth, directorul Liceului ev. de băieți „Brukenthal"[97]

> *„Salutăm cu bucurie influențarea uniformă a întregului tineret german prin formațiunile politice, însă e neapărat necesar ca autoritățile şcolare şi conducerea Tinerimii să se înțeleagă reciproc asupra posibilității întrebuințării elevelor în formațiuni, astfel ca atât interesele şcolare cât şi cele ale Formațiunilor să fie garantate."*
>
> Selma von Hannenheim, directoarea Liceului ev. de fete[98]

> *„În general, activitatea şcolară a elevilor a lăsat de dorit, fapt care nu trebue să ne mire, dacă ținem seama de evenimentele extraordinare ale acestui an. Remarcăm prezența armatei germane în oraşul nostru şi numărul mare al trupelor cari treceau aproape zilnic prin oraş, precum şi activitatea «Tineretului german», care de altfel a desfăşurat o activitate [sic!] spornică. Cu toate acestea, programa analitică s'a executat, deşi cu oarecari restricțiuni."*
>
> Julius Hann von Hannenheim, directorul Gimnaziului ev. de băieți[99]

Din noiembrie 1941, organizația *Deutsche Jugend* (*DJ*) a fost structurată în nouă detaşamente (*Banne*)[100], Sibiul având numărul 4. Pentru liderii ei a fost editată revista *Der DJ-Führer* (1941-1944). Redacția funcționa la Braşov, sub conducerea lui Willi Depner (fratele mai mic al Majei Depner[101]), iar tiparul era executat la Sibiu, la Editura Centrală a *Grupului Etnic German* (str. Regina Maria 23). *Munca de folos obştesc* (*Arbeitsdienst*) a devenit o obligație atât pentru elevi, cât şi pentru profesori. În vacanța de vară, elevii erau repartizați în gospodării țărăneşti[102]. Toamna se participa la strânsul recoltei. În octombrie-noiembrie 1943, 794 de băieți şi fete din *Detaşamentul 4* au recoltat cartofi şi au adunat lucruri vechi, pentru reciclare. În timpul anului şcolar, munca ideologică se desfăşura pe

---

[95] W. König, *Schola seminarium rei publicae*, p. 168; Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Editura hora, 2001, p. 307.
[96] W. König, *Schola seminarium rei publicae*, p. 172; Harald Roth, *Die „Deutsche Jugend" (DJ) in Siebenbürgen 1939-1944*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, Köln Wien, an 10, 1987, nr. 1, pp. 61-62.
[97] *Anuarul Liceului ev. C.A. de băieți „Brukenthal" din Sibiu / Jahresbericht der evang. Brukenthalschule A.B. in Hermannstadt*, 1940/1941, p. 2.
[98] *Anuarul Liceului şi Gimnaziului de fete ev. C.A. din Sibiu / Jahresbericht des evang. Mädchenlyzeums und Gymnasiums A.B. in Hermannstadt*, 1940/1941, p. 2.
[99] *Anuarul Gimnaziului evang. C.A. de băieți Sibiu / Jahresbericht des ev. Knabengymnasiums A.B. Hermannstadt*, 1940/1941, p. 2.
[100] H. Roth, *Die „Deutsche Jugend"*, p. 64.
[101] Maja Philippi, *200 Jahre Familie Scherg in Kronstadt. Vom Wollenzieher Michael Schürge zur Tuchfabrik Scherg*, în Balduin Herter (Hrsg.), *Siebenbürgische Familien im sozialen Wandel*, Köln Weimar Wien, Böhlau Verlag, 1993, pp. 145-146.
[102] Günter Gross, *Erinnerungen aus den Schulferien der Kriegsjahre*, în K. Gündisch (coord.), *„Eine Pflanzstätte des Gemeinwesens". Die Brukenthalschule in Hermannstadt (Siebenbürgen) 1380-2005*, p. 183. G. Gross a efectuat munca de folos obştesc în gospodăria văduvului Lienerth, din Vurpăr (Kirchgasse), în 1941, apoi în cea a familiei Thorwächter, din Caşolț (nr. 128), în anii 1942-1944.

mai multe planuri. La Căminul German din localitate, erau proiectate filme („Victoria din Apus", „Întoarcerea acasă", „Câinii Văzduhului") şi jurnale săptămânale de război. Se organizau expoziţii, serbări şi reprezentaţii teatrale. În 6 octombrie 1942, echipa artistică a *Detaşamentului 4* a participat la *Ziua recoltei*, în Guşteriţa. Exact după un an (6 octombrie 1943), era inaugurat Departamentul de teatru al DJ (*DJ-Theaterring*), în Teatrul orăşenesc. Până la sfârşitul anului va susţine şase reprezentaţii. Tot în octombrie 1943, într-un cadru festiv, fetele de 10 ani au fost admise în *DJ*, ramura *JM* (*Jungmädel*, cuprinzând fetele de 10-14 ani), după pregătiri speciale începute în vară. Consacrarea noului statut s-a făcut prin înmânarea cravatei şi a inelului acesteia. Pregătirea liderilor *DJ* se efectua în tabere speciale. Prima de acest fel a fost deschisă la Şura Mică, în 27 septembrie 1942[103]. În vara anului 1944, situaţia germanilor din România se va schimba radical.

După 23 august 1944, germanii au fost pedepsiţi colectiv pentru ataşamentul unora dintre ei faţă de regimul naţional-socialist. În ianuarie 1945 au fost deportaţi în URSS aproape toţi elevii claselor a VII-a şi a VIII-a ale Liceului de băieţi „Brukenthal" şi elevele clasei a VIII-a a Liceului ev. de fete. Multe septimane s-au ascuns şi au revenit la şcoală abia în martie. Alături de elevi au fost expediaţi la „munca de război" şi profesori[104]. Cei rămaşi acasă au încercat să se adapteze. *Coetus*-urile şi-au reluat activitatea în 1946. Găzduite de băieţi, deoarece sediul le era rechiziţionat, fetele au pierdut disputa pentru utilizarea numelui „Brukenthal". Acesta va fi preluat de *Coetus*-ul liceului omonim, iar organizaţia liceenelor se va mulţumi cu apelativul *Transylvania*. Între martie 1947 şi februarie 1948 a apărut periodicul (bilunar) *Brukenthal Coetusblatt*. Etatizarea întregului învăţământ, în august 1948, a pus definitiv capăt existenţei *Coetus*-ului, România intrând într-un nou proces de ideologizare[105].

Pentru elevii români, perioada interbelică a însemnat o proliferare a societăţilor de lectură. La Liceul de băieţi „Gh. Lazăr", după o încercare eşuată de constituire a unui *Coetus* (1919-1921), au luat fiinţă *Societatea de lectură „Alexandru Vlahuţă"* (1919), *Societatea ştiinţifică „Spiru Haret"* (1922), *Societatea religioasă ortodoxă „Sfântul Gheorghe"* (1924) şi *Societatea religioasă greco-catolică „Mariana", Societatea de lectură româno-italiană „Leonardo da Vinci"* (1938-1944). La Liceul de fete „Domniţa Ileana" funcţiona, din 1920, *Societatea de lectură „Iulia Haşdeu"*[106]. Separarea secţiilor teologică şi pedagogică ale Institutului „Andreian" (1919) a permanentizat sciziunea *Societăţii de lectură „Andrei Şaguna"*, produsă cu un deceniu în urmă, ramura pedagogică

[103] *Anuarul Gimnaziului evang. C.A. de băieţi Sibiu / Jahresbericht des ev. Knabengymnasiums A.B. Hermannstadt,* 1940/1941, p. 2; *Der DJ Führer. Organ der Landesjugendführung der Deutschen Volksgruppe in Rumänien*, 2. Jahrgang, November 1942, Heft 9-11, S. 32; 3. Jahrgang, Dezember 1943, Heft 12, S. 25; H. Roth, *Die „Deutsche Jugend"*, pp. 62-63.
[104] ACNB, dosar „Corespondenţă 1945/1946", f. 511; S.v. Hannenheim, *Das evang. Mädchenlyzeum in Hermannstadt,* 1980, pp. 70-71.
[105] S.v. Hannenheim, *Das evang. Mädchenlyzeum in Hermannstadt,* 1980, pp. 74-81; Hermann Schmidt, *Die Neugründung des Coetus an den siebenbürgisch-sächsischen Schulen 1946 bis 1948,* în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde,* 28. (99.) Jahrgang, 2005, Heft 2, pp. 139-150.
[106] I. Popa, *Liceele teoretice sibiene*, pp. 72-73.; I. Popa, *Dimensiuni*, p. 422.

însoțind Şcoala normală „Andrei Şaguna” în noua provocare instituțională[107]. Societăți de lectură au funcționat şi la şcolile comerciale şi industriale[108].

Păstrându-şi specificul conturat în perioada antebelică, societățile româneşti de lectură au promovat o cultură organizațională axată pe valori intelectualist-elitiste, discursul național explicit fiind însă restrâns. Elevii îşi desfăşurau activitatea sub coordonarea unui cadru didactic, iar şedințele (bi)lunare erau completate cu diverse manifestări literar-artistice (serbări, serate, festivaluri) oferite publicului sibian, uneori cu scopul strângerii de fonduri[109]. În anul şcolar 1927/1928, unul dintre cei mai activi membri ai *Societății de lectură „Al. Vlahuță”* a fost Emil Cioran, elev în clasa a VII-a, secția modernă. Societatea a fost condusă de prof. Anchidim Şioldea (preşedinte) şi de elevii Aurel Roman (cl. VIII m; vicepreşedinte), Augustin Alexandru (cl. VIII r; secretar), Ioan Ilea (cl. VIII m; bibliotecar), Simion Vecerzan (cl. VII m; vicebibliotecar), Ioan Tatu (cl. VII m; casier), Ilie Banu şi Iosif Simeon (cl. VIII m; cenzori). Au fost organizate 16 şedințe ordinare şi o reprezentație în teatrul orăşenesc (5 mai 1928; comedia „Revizorul”, de N. Gogol), pentru augmentarea fondului de excursii al liceului. În şedințele ordinare, Emil Cioran a prezentat două referate - „Ilarie Chendi”, „Pe marginea unei cărți (Rabindranath Tagore)” - şi o compoziție proprie -„Omul cu mârțoaga”[110]. Despre impactul societății de lectură asupra elevilor, Iacob Ciuceanu îşi aminteşte:

> *„Liceul nostru poseda o instituție remarcabilă, o aşa-numită «Societate de lectură», care avea ca obiectiv propovăduirea literaturii, spre deosebita noastră plăcere, a elevilor de la secția umanistică. Societatea avea un preşedinte, ales de către elevi pe durata unui an şi un secretar numit de profesorul de limba română. Ne întruneam o dată pe lună sub tutela unuia dintre profesori, discutând două-trei teme literare, pregătite de elevi numiți în prealabil pentru aceste lucrări. Timpul de pregătire al unei teme era de o lună. Dezbaterile urmau după prezentarea temei, fiecare putând să se înscrie la cuvânt. Aici era singurul loc în care mă întâlneam oficial cu fratele meu, el fiind mult mai aprig la aceste discuții decât mine. Prezentările de teme literare şi dezbaterile aferente erau de fapt un antrenament foarte bun de retorică, având şi beneficii psihice.”*[111]

Cultura predominant etnicistă a vremii nu a încurajat interferențele în spațiul şcolar. Colaborările în cadrul manifestărilor culturale (serbări, reprezentații teatrale,

---

[107] *Anuarul Şcoalei normale „Andreiu Şaguna” a Arhidiecezei ortodoxe române din Transilvania în Sibiiu pe anul şcolar 1919/1920*, Sibiiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1920, pp. 25-26; *Gândul nostru*, anii III-IV, 1942/1943, pp. 82-83.

[108] *Anuarul Şcoalei de ucenici industriali de stat curs inferior din Sibiu, anul şcolar 1930-31*, Sibiu, Tipografia Vestemean, pp. 24-25; *Anuarul Şcoalei de ucenici industriali şi comerciali de stat din Sibiu, anul şcolar 1932-1933*, Sibiu, Tipografia „Dacia Traiană”, 1933, pp. 32-33; *Anuarul Liceului comercial de fete din Sibiu, anul şcolar 1940-1941*, p. 19.

[109] *Anuarul VII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiu, 1925-1926*, p. 58: „Duminecă, 2 Maiu 1926,societatea [de lectură Al. Vlahuță, n.a.] a dat un bogat şi foarte reuşit *festival artistic-literar*, în localul prefecturii. Cu această ocaziune elevul P. Țincu cl. VIII m. a ținut o disertație frumoasă: «Sufletul neamului în opera lui Vlahuță», elevii Nicolaescu Gh. cl. VII r. şi Axente C. VIII m. au declamat, cel dintâiu «Veneră şi Madonă» de Eminescu, al doilea «Dracul», din «Cocoşul negru», de Vict. Eftimiu şi unele anecdote de Th. Speranță, iar corul şi orchestra liceului, sub conducerea d-lui prof. N. Oancea, a delectat publicul cu foarte reuşite bucăți de muzică.”

[110] *Anuarul IX al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiiu, 1927-1928*, Sibiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană”, 1929, pp. 64-65.

[111] A. Brandl, I. Ciuceanu, *Despre oameni şi animale*, p. 32.

reviste), comunitare sau naţionale erau determinate de patronatul şcolar[112]. O cooperare fructuoasă a existat între liceele „Gh. Lazăr" şi „Domniţa Ileana"[113]. Legătura dintre şcolile germane şi cele româneşti este surprinsă foarte pragmatic de Iacob Ciuceanu, cu referire directă la liceele teoretice de băieţi: „Între elevii celor două comunităţi nu erau legături, dar nici ostilităţi. Se trăia practic în două societăţi paralele."[114] Sesizabile erau însă şi diferenţierile intragrupale. La Liceul de băieţi „Gh. Lazăr", majoritatea zdrobitoare românească era alcătuită din două mari grupuri de elevi: mărginenii (din împrejurimile Sibiului) şi regăţenii (de peste munţi), fiecare cu comportamente şi atitudini specifice[115].

În primii ani ai perioadei interbelice, cercetăşia a luat un frumos avânt în şcolile româneşti, fiind privită de autorităţile statului ca un instrument de dezvoltare a ataşamentului faţă de instituţia monarhică, naţiune şi patrie[116]. În 1920, s-a înfiinţat la Sibiu cohorta „Negoiul", cuprinzând elevi de la Liceul de băieţi „Gh. Lazăr" („peste 360"), Şcoala medie şi comercială de băieţi şi de fete din Sibiu şi Şcoala de meserii din Cisnădie[117]. În anii următori s-au înscris şi elevi şi eleve de la Şcoala primară de stat nr. 1 şi Liceul de fete al statului (numit din 1925 „Domniţa Ileana")[118]. Conducerea centuriilor şi a cohortei era asigurată de cadre didactice şi militare. Şezătorile (săptămânale - sâmbăta), serbările naţionale (1 decembrie, 3/15 mai) şi locale (Maialul), excursiile (în împrejurimile Sibiului, la Alba Iulia, Blaj, Bucureşti) şi taberele de corturi (Dumbrava Sibiului, Sinaia, Poiana Braşov) constituiau principalele forme de manifestare cercetăşească. Un moment important îl reprezenta depunerea jurământului. Ceremonia din 6 noiembrie 1920, prima de acest fel, în şcolile româneşti sibiene, s-a desfăşurat în sala de gimnastică a Liceului „Gh. Lazăr", după o prealabilă pregătire a elevilor de către profesorul de gimnastică C-tin M. Ionescu. Programul a început cu o slujbă religioasă de sfinţire a apei, săvârşită de preoţii

[112] „Majoritatea serbărilor şcolare au fost aranjate în comun cu celelalte şcoli româneşti din localitate."; *Anuarul Şcoalei medii de băieţi şi fete a statului din Sibiu pe anul şcolar 1920-1921*, Sibiu, Tipografia George Haiser, 1921, p. 33.

[113] Amintim, spre exemplificare, colaborarea la revista şcolară *Primăvara literară* („Oferim astăzi tinerilor noştri cetitori Nr. 2 al revistei «Primăvara Literară». Spre lauda acestor tineri şcolari, primul număr al revistei noastre [a Liceului „Gh. Lazăr", n.a.] a stârnit în lumea lor un viu interes şi la cererea ce mi s-a făcut, extindem de astăzi cadrele acestei publicaţii, primind şi colaborarea elevelor de la liceul «Domniţa Ileana» din localitate."; Licu Popescu, *Către cetitorii mari şi mici*, în *Primăvara literară*, an I, nr. 2, mai 1935, p. 1), reprezentaţii teatrale (în 26 ianuarie 1936, pe scena teatrului orăşenesc, piesa „Extemporalul", de H. Sturm, cu scopul susţinerii fondului de excursii; *Anuarul XVII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu. Anul şcolar 1935-1936*, Sibiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană", 1936, pp. 12-13) şi festivaluri gimnastice comune (sâmbătă, 23 martie 1940, în teatrul orăşenesc, sub coordonarea soţilor prof. Mândrea, Aurora - Liceul de fete „D. Ileana" - şi Laurenţiu - Liceul de băieţi „Gh. Lazăr" -, cu scopul strângerii de fonduri pentru cantinele moţilor; *Foaia Poporului*, nr. 14, 31 martie 1940, p. 3).

[114] A. Brandl, I. Ciuceanu, *Despre oameni şi animale*, p. 32.

[115] *Ibidem*, p. 28.

[116] *Anuarul II al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiiu, 1920-1921*, Sibiiu, 1921, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană", p. 36: „[...] deosebita importanţă a acestui sistem de educaţiune, chemat să contribuie mai mult ca orişice la desăvârşirea unităţii noastre sufleteşti, temelia de granit a patriei noastre."; *Anuarul IV al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiiu, 1922-1923*, Sibiiu, 1924, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană", p. 90: „cel mai important auxiliar al educaţiunii şcolare" şi „instituţiune de educaţiune naţională şi cetăţenească."

[117] *Anuarul II al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiiu, 1920-1921*, p. 36.

[118] *Anuarul Şcoalelor primare şi grădinilor de copii urbane de stat din Sibiu pe anul şcolar 1923/1924*, Sibiu, 1924, p. 20-21; *Anuarul Liceului de fete „Domniţa Ileana" din Sibiu, pe anii şcolari 1931/32 – 1932/33*, p. 56.

profesori Marcu Jantea, Trandafir Scorobeț (ortodocşi) şi Ioan Isaicu (greco-catolic), şi a continuat cu citirea şi evidenţierea semnificaţiei legilor cercetăşiei, cu jurământul şi binecuvântarea cercetaşilor (M. Jantea). Comandantul cohortei, prof. Ioan Bunea (directorul Liceului „Gh. Lazăr"), şi directorul regional al învățământului secundar, Andrei Bârseanu, au vorbit celor prezenţi despre importanța cercetăşiei, iar la final, a fost intonat „Marşul cercetaşilor" şi s-a pornit în defilare[119]. În 1929, ceremonia depunerii jurământului de către elevii cercetaşi ai Liceului „Gh. Lazăr" a avut loc pe terenul de fotbal de lângă Şcoala de înot, în prezența cadrelor didactice, a prefectului Coriolan Suciu şi a unui „public destul de numeros"[120]. Alături de jurământ, uniforma, echipamentul şi devizele contribuiau la consolidarea sentimentului identitar al cercetaşilor[121].

La începutul deceniului al treilea, mişcarea cercetăşească a fost susținută de prințul moştenitor Carol, inclusiv prin prezența sa în taberele de corturi, precum cea din Pădurea Dumbrava, din august 1921[122]. După un început promițător, sub comandanții prof. Octavian Salvan (Liceul „Gh. Lazăr") şi înv. Ioan Tănase (Şcoala primară de stat nr. 1)[123], cercetăşia a intrat într-o fază descendentă, la mijlocul anilor 20[124]. Regele Carol al II-lea a încercat, într-o primă fază, revigorarea ei. În noul context, elevele Liceului „Domnița Ileana" şi cele ale Şcolii normale „A. Şaguna" puneau bazele propriei cohorte, „Principesa Elena" (1930)[125], iar Sibiul găzduia Jamboreea națională, în iulie 1932, având-u-i ca oaspeți pe Comandantul Suprem al Cercetăşiei Române, regele Carol al II-lea, şi pe Marele Voievod de Alba Iulia, Mihai[126]. În pofida susținerii de care s-a bucurat din partea regelui, cercetăşia nu a reuşit să atragă elevii[127], un obstacol serios reprezentându-l greutățile financiare accentuate de criza economică mondială[128]. În schimb, tentația legionară devenea tot mai serioasă. În primăvara anului 1932, se înregistrau primele două *Frății de cruce* („Gh. Lazăr" şi „24 Ianuarie"), la Liceul „Gheorghe Lazăr", activitatea cea mai

---

[119] *Anuarul II al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1920-1921*, p. 36.
[120] *Foaia poporului*, nr. 24, 9 iunie 1929, p. 3.
[121] În anii 30, devizele erau „Credință şi muncă pentru Țară şi Rege", „Gata la datorie" şi „Sănătate", iar jurământul se presta în forma: „Făgăduiesc: 1. Să fiu credincios lui Dumnezeu şi să-mi slujesc cu dragoste România şi Regele meu Carol II. 2. Să ajut pe aproapele meu. 3. Să mă supun Legei cercetăşeşti. Aşa să-mi ajute Dumnezeu!"; *Gata la datorie. Revistă cercetăşească lunară*, Sibiu, an I, nr. 1, noiembrie 1936, p. 5.
[122] *Foaia poporului*, nr. 34, 21 august 1921, p. 1.
[123] *Anuarul IV al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1922-1923*, pp. 90-91; *Anuarul V al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1923-1924*, Sibiu, 1925, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană", p. 75; *Anuarul Şcoalelor primare şi grădinilor de copii urbane de stat din Sibiu*, 1923/1924, pp. 20-21; *Ibidem*, 1924/1925, p. 17.
[124] „Cercetăşia n'a putut lua avântul dorit nici în anul expirat."; *Anuarul VIII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1926-1927*, p. 55; „Cercetăşia s'a desfăşurat şi în anul expirat în cadrele cele vechi, a dus o viață anemică, a tânjit din cauza lipsei de interes în cercurile conducătoare [...].";*Anuarul IX al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1927-1928*, p. 46.
[125] *Anuarul Liceului de fete „Domnița Ileana" din Sibiu, pe anii şcolari 1931/32 – 1932/33*, p. 56.
[126] *Foaia poporului*, nr. 29, 17 iulie 1932, p. 6; nr. 31, 31 iulie 1932, p. 1-2.
[127] „Cercetăşia s'a desfăşurat în acelaşi cadru restrâns ca şi în anii trecuți. Insuficiența mijloacelor materiale, pe de o parte, lipsa de interes şi încurajare a celor chemați pe de altă parte, au fost destule şi serioase piedeci pentru avântul şi extinderea mişcării. Numărul celor devotați acestei mişcări este infim de mic şi recrutat eclusiv din cursul inferior al liceului."; *Anuarul XIV al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1932-1933*, p. 59.
[128] Procurarea echipamentelor cercetăşeşti şi achitarea deplasărilor nu erau la îndemâna fiecărui elev; *Anuarul XII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1930-1931*, p. 39.

intensă desfăşurându-se în clasa a VII-a A, în care se regăseau Aurel Cioran (fascinat, ca şi fratele său mai mare, de provocările ideologiei legionare) şi Iacob Ciuceanu. Camarazii Petre Fleschin şi Liviu Muntean s-au remarcat prin îndrăzneala de a participa la o întâlnire cu Ion Banea, comandantul organizației județene, el însuşi absolvent al Liceului „Gh. Lazăr", promoția 1925[129]. Din această şcoală provenea şi comandantul studențimii legionare, Viorel Trifa (promoția 1931)[130]. Alte *Frății de cruce* au luat ființă în anii următori la Şcoala normală de băieți „Andrei Şaguna" („Mănunchiul de prieteni"), la Liceul comercial de băieți, la Şcoala de arte şi meserii[131].

Pentru combaterea pericolului legionar şi captarea energiilor tineretului şcolar, regimul carlist, tot mai dictatorial şi mai fascizat, a introdus instrucția preregimentară a elevilor din cursul liceal superior[132], a creat organizația *Straja Țării* (1934) şi a interzis activitatea politică a elevilor (1936)[133]. Apariția *Străjii Țării* a făcut inutilă cercetăşia. În toamna anului 1936, cohorta „Negoiul" avea 550 de membri repartizați în 10 centurii. Sediul se afla în internatul Liceului comercial de băieți (str. I. Rațiu 14). În 18 octombrie 1936, centuriile I (Liceul „Gh. Lazăr") şi a III-a (Liceul comercial de băieți) au participat la festivitatea dezvelirii bustului lui Gheorghe Lazăr (opera sculptorului Corneliu Medrea), la Avrig, în incinta Şcolii primare de stat[134]. Din noiembrie 1936, cercetaşii sibieni editau revista *Gata la datorie*. În 24 ianuarie 1937, printr-un „Înalt ordin" al „Marelui străjer", regele Carol al II-lea, cercetăşia a fost înglobată străjeriei. Noua organizație, păstrând denumirea de *Straja Țării*, era împărțită în două comandamente: *Falanga străjerilor* şi *Falanga străjerelor*. La nivel local, conducerea *Legiunii străjerelor* a fost încredințată prof. Elvira Popescu (Liceul „Domnița Ileana"), iar cea a *Legiunii străjerilor* prof. Gheorghe Niculescu (directorul Liceului „Gh. Lazăr")[135]. Comandamentul străjeresc a fost amplasat în localul Prefecturii[136]. În februarie *Straja Țării* adopta salutul roman şi deviza „Sănătate"[137], iar ziua de joi era rezervată, pentru întreg învățământul liceal, activităților străjereşti şi premilităriei[138]. O lună mai târziu apărea pentru ultima dată revista *Gata la*

---

[129] L. Călvărăsan, *Istoria în lacrimi*, vol. I, pp. 116-117, 120.
[130] *Ibidem*, p. 121.
[131] *Ibidem*, p. 165. Din organizația „Mănunciul de prieteni" a făcut parte, între 1936-1940, Olimpiu Borzea, ajuns învățător în Viştea de Jos, condamnat la moarte şi executat în 1957, pentru susținerea grupului de partizani anticomunişti coordonat de Ion Gavrilă Ogoranu; Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng dar nu se îndoiesc*, vol. II, Timişoara, Editura Marineasa, 1995, pp. 193-197; *Gândul nostru. Revista Şcoalei normale de băieți „Andrei Şaguna" Sibiu*, an I, nr. 3-4, decembrie 1940, p. 127.
[132] Măsura venea după asasinarea primului ministru I.Gh. Duca (29 dec. 1933) şi urmărea scoaterea tineretului de sub influența *Gărzii de Fier*, prin militarizarea acestuia, deoarece, conform legislației vremii, „[...] e dela sine înțeles, că cei ce atârnă de prescripțiile ostăşeşti, numai politică nu poate [sic!] face."; ***, *Instrucția preregimentară. Elevii de liceu vor fi învățați să tragă cu puşca*, în *Foaia poporului*, nr. 10, 4 martie 1934, p. 6.
[133] ***, *Elevii la carte!* în *Foaia poporului*, nr. 6, 9 februarie 1936, p. 3.
[134] *Gata la datorie*, an I, nr. 1, noiembrie 1936, p. 21; *Foaia poporului*, nr. 42, 18 octombrie 1936, p. 3.
[135] *Gata la datorie*, an I, nr. 5, martie 1937, pp. 69-71.
[136] SJSAN, fond „Primăria Sibiu", inv. nr. 222, partea struct. E. Învățământ, dosar nr. 32, „Corespondență privind aprovizionarea şi înzestrarea Legiunii de străjeri, 1938", ff. 1-9.
[137] ***, *Salutul roman*, în *Foaia poporului*, nr. 9, 28 februarie 1937, p. 3.
[138] ***, *Joia nu va mai fi şcoală*, în *Foaia poporului*, nr. 4, 24 ianuarie 1937, p. 3. Articolul 32 al *Legii învățământului secundar teoretic*, promulgată în 3 noiembrie 1939, consolida acest principiu: „O zi pe

datorie. În următorii trei ani şcolari, străjeria va juca un rol important în viaţa şcolarilor[139], căpătând un caracter obligatoriu, începând din decembrie 1938. Acelaşi caracter îl dobândise şi munca de folos obştesc, din 1937[140]. Această ultimă formă de activitate va supravieţui regimului carlist[141]. În perioada coabitării antonesciano-legionare (septembrie 1940 – ianuarie 1941), spiritul „verde" s-a reaprins în şcolile sibiene. Elevii Şcolii normale „Andrei Şaguna" îşi afirmă noul crez în revista *Gândul nostru*. Octavanii Victor Geamăn[142], Dumitru Ivan[143] şi Ilie Petraşcu[144] semnează articole despre pedagogia legionară, naţional-socialistă şi fascistă, iar septimanul Viorel Coşa îşi pune simţămintele lirice în slujba Căpitanului:

„Căpitane!

Ca un Crist te-ai ridicat
Ca să conduci destinul
Unui neam greu încercat,
Să-i alini suspinul. [...]

Jertfirea ta e sfântă
Pentru 'ntreaga ţară;
Prin ea se'ncunună
Victoria legionară."[145]

După înlăturarea legionarilor şi intrarea României în război, sentimentele patriotice au fost exprimate faptic prin munca de folos obştesc[146] şi prin cultul eroilor. Sălile de clasă ale Şcolii normale de băieţi „Andrei Şaguna" au fost decorate cu tablouri ale absolvenţilor

săptămână va fi destinată activităţii străjereşti."; *Monitorul oficial*, anul CVII, nr. 256, partea I, sâmbătă 4 noiembrie 1939, p. 6140.

139 Duminică, 26 septembrie 1937, a avut loc o manifestare de amploare pe terenul sportiv de la A.N.E.F. (stadionul orăşenesc), cu ocazia inaugurării anului străjeresc în şcolile de fete. În prezenţa unui public numeros, a oficialităţilor civile şi militare, a elevelor şi cadrelor didactice, un sobor preoţesc, condus de Timotei Popovici, a săvârşit serviciul religios, pr. I. Oancea şi d-şoarele prof. Elvira Popescu (comandanta Legiunii străjerelor) şi Constanţa Danu (comandanta cohortei Liceului „Domniţa Ileana") au ţinut discursuri, fanfara Şcolii normale de băieţi „A. Şaguna" şi corul străjerelor au intonat imnuri, cântece străjereşti şi patriotice, iar stolurile de străjere au încheiat prima parte a manifestării, cu o defilare. După-masa, programul a continuat cu jocuri străjereşti, în Pădurea Dumbrava; *Foaia poporului*, nr. 40, 3 octombrie 1937, p. 3.

140 V. Ciobanu, *Contribuţii*, p. 307.

141 În vara anului 1941, „[...] elevele [Liceului „Domniţa Ileana", n.a.] au lucrat în cadrul muncii de folos obştesc, înlocuind în instituţiile de stat pe funcţionarii plecaţi pe front să-şi facă datoria, iar corpul profesoral în acelaşi cadru, în serviciul Crucei Roşii."; *Anuarul Liceului de fete „Domniţa Ileana" din Sibiu, pe anii şcolari 1936/37, 1937/38, 1938/39, 1939/40, 1940/41*, p. 141.

142 „Cuibul, tabăra, temniţa sunt etape în drumul integrării în marea comunitate a Legiunii. Pătimirea şi jertfa sunt factorii verificatori ai dreptului de a face parte cu demnitate din Ea. Însă o pătimire şi jertfă răsărită din dragostea dumnezeiască nu din orgoliul omenesc. Cu această educaţie dată tineretului de astăzi, România va ajunge în curând o ţară ca soarele sfânt de pe cer, cum spunea eroul de la Majadahonda."; Victor Geamăn, *Pedagogia legionară*, în *Gândul nostru*, an I, nr. 3-4, decembrie 1940, p. 72.

143 „Scopul educaţiei în sistemul politic naţional-socialist este formarea rasei superioare, a poporului înzestrat cu calităţi fizice superioare – pe care se fundamentează cele psihice – capabil şi în drept să domine peste celelalte rase şi popoare inferioare."; Dumitru Ivan, *Pedagogia naţional-socialistă*, în *Gândul nostru*, an I, nr. 3-4, decembrie 1940, p. 73.

144 „Scopul educaţiei în fascism este deci de a face din tânăr un erou gata oricând de orice jertfă pentru statul italian şi în acelaşi timp un om moral. Acest lucru însă necesită o lepădare a individului de sine. I se opune astfel omului meschin, al comunismului şi al marxismului, omul eroic."; *Gândul nostru*, an I, nr. 3-4, decembrie 1940, p. 76.

145 *Gândul nostru*, an I, nr. 3-4, decembrie 1940, p. 112.

146 „Începând dela 3 August 1941, luând fiinţă în Sibiu un mare număr de spitale de zonă interioară, echipe de eleve au vizitat duminicile şi sărbătorile aceste spitale, aducând prin cântecele şi recitările lor alinarea suferinţelor şi înveselirea bravilor ostaşi răniţi evacuaţi de pe fronturile de luptă."; *Anuarul Liceului de fete „Domniţa Ileana" din Sibiu, pe anii şcolari 1936/37, 1937/38, 1938/39, 1939/40, 1940/41*, p. 141.

căzuți pe front[147]. La Liceul „Gh. Lazăr", promoția 1943 a primit numele „Erou Profesor Emil Pintican", după profesorul de Germană şi Istorie căzut în 1941, în luptele pentru eliberarea Basarabiei. Nu au lipsit însă excursiile cu tematică patriotică, precum cea organizată de Liceul „Gh. Lazăr", în colaborare cu liceele „Mihai Viteazul" (Alba Iulia), „Titu Maiorescu" (Aiud) şi „Regele Ferdinand" (Turda), în zilele de 17-19 aprilie 1943, sub deviza „Rana neamului la apus". Itinerariul, Sibiu - Alba Iulia - Aiud - Mirăslău - Turda - Dealul Feleacului, a fost presărat cu reprezentații teatrale şi discursuri mobilizatoare ale cadrelor didactice şi elevilor. Unul dintre cei mai activi excursionişti, octavanul „lăzărist" Nicolae Balotă, refugiat pe meleaguri sibiene, a imortalizat emoția revederii Clujului natal:

„Împărtăşiți din cuminecătura cerească a jertfei înaintaşilor, am păşit apoi pe calea durerilor de astăzi, spre Feleac. Am ajuns pe Dealul Feleacului. Se înnourase. Înapoia noastră satul îşi resfira căsuțele cenuşii printre arborii sfârticați de vânt. Vânt, vânt peste tot. Sus flutură prin frunzişul plopilor, jos tremură prin tufişuri. S'a lăsat din înalt în vale o pâclă lăptoasă care îmbracă oraşul într-un linţoiu trist de moarte. Dar acolo ... în fund, se profilează prin ceață Catedrala. În vârf luceşte ca o mângâiere şi o nădejde crucea Mântuirii. De sus, dela noi îi răspunde altă cruce şi alte cruci sădite în suflete. Genele tuturor sunt muiate în lacrimi. Plâng toți şi în jur, plânge întreaga fire, arborii înclinați şi căsuțele sărăcăcioase şi țăranii şi dealul plecat într'o rână. Şi steaua mică a crucii licăreşte mereu. Atunci un fior ne-a cuprins pe toți. Lacrimile s'au oprit şi în pieptul tuturor a intrat furtună. Vântul s'a pornit şi mai năprasnic. Pe buzele noastre s'a urcat atunci un jurământ adânc. Apoi peste tot s'a lăsat o linişte ca un văl de odihnă. Am plecat. Şi în urma noastră rămânea steaua mică a speranței, ca făclia unui mag ce vesteşte vremile de împlinire şi de dreptate."[148]

Speranțele tânărului Nicolae Balotă s-au împlinit, parțial, în 1945: Transilvania de Nord a revenit României, dar țara se afla acum sub ocupație sovietică. Urmează o nouă etapă, de data aceasta întinsă pe patru decenii, în procesul de constituire a „omului nou" - comunistul. Spațiul şcolar se transformă odată cu întreaga țară. Epurarea bibliotecilor începe chiar din anul şcolar 1944/1945[149]. Bibliotecarii au probleme cu presa şi autoritățile comuniste[150]. După înlăturarea regelui şi proclamarea Republicii, controlul ideologic devine total. Fotografiile membrilor fostei case regale sunt şterse din manuale, cu tuş[151], iar cărțile epurate trebuie predate Ministerului Informațiilor[152]. În februarie 1948, elevii sunt organizați în comitete de clasă şi de şcoală, cuprinzând câte cinci grupe de activități: artistică, literară, ştiințifică, sportivă şi socială. Elevii de la grupa artistică au sarcina

[147] *Gândul nostru*, anii III-IV, nr. 1-4 şi 1-2, 1942-1943, p. 82.
[148] Nicolae Balotă, *Gânduri dintr'o excursie, în ***, Excursia absolvenților Liceului „Gh. Lazăr" din Sibiu, Seria 1943 „Erou Profesor Emil Pintican", Sibiu - Alba Iulia - Aiud - Mirăslău - Turda – Mormântul Voievodului Mihai - Dealul Feleacului, 17-19 aprilie 1943*, Sibiu, Institutul de arte grafice „Dacia Traiană", 1943, pp. 43-44.
[149] ACNB, dosar „Corespondență 1945/1946", f. 511 („Raport general pe anul şcolar 1944/45").
[150] ***, *Descoperirea unui stoc de cărți cu caracter fascist-hitlerist, dosite de profesorul Beju Ioan, membru în biroul de studii şi documentare al part. Naț. Țărănesc,* în *România Viitoare,* an III, nr. 146 (453), duminică, 30 iunie 1946, pp. 1, 7; ACNB, dosar „Corespondență 1947/1948", ff. 204-205 (justificarea directorului Michael Hannerth privind descoperirea volumului *Hitler an seine Jugend* în biblioteca profesorilor), 329, 333 (înlăturarea bibliotecarului Lorenz Sievert, mai 1948); Vasile Manea, *Preoți ortodocşi în închisorile comuniste*, ediția a III-a, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2004, p. 46 (pr. Ioan Beju).
[151] *Buletinul Inspectoratului Şcolar Regional Sibiu*, an X, nr. 4, 1 aprilie 1948, p. 4.
[152] *Buletinul Inspectoratului Şcolar Regional Sibiu*, an X, nr. 5, 15 aprilie 1948, p. 3.

„înfrumuseţării” clasei/şcolii cu lozinci („Tineret, înainte pe drumul Republicii Populare!”, „Trăiască Republica Populară Română, patria tuturor ce muncesc cu braţele şi cu mintea, la oraşe şi sate!” şi altele incluse într-un „Îndrumător”). Un consilier educativ dirija întreaga activitate[153]. La sfârşitul lunii martie 1948, se înfiinţează *Uniunea Asociaţiilor de Elevi din România* (UAER), cu misiunea completării educaţiei elevilor prin activităţi desfăşurate în cluburi şi tabere[154]. Un an mai târziu, se lansează *Organizaţia Pionierilor*. Pentru lunile de vară se elaborează planuri de muncă. Elevi şi profesori participă „voluntar” la reconstrucţia ţării, muncind pe şantierele locale şi naţionale. Între 24 iunie şi 9 iulie, 609 elevi brigadieri au fost angajaţi pe şantierele din Veştem şi Sibiu. Au încărcat şi descărcat cărămizi şi material lemnos, au amenajat parcuri (în zona Teatrului Municipal, Spitalului Public, Parcul Hartenek), stadionul orăşenesc, au scos păpuriş din lacul de agrement al Dumbrăvii Sibiului[155]. În 14 iulie 1948, 115 „lăzărişti” erau conduşi la gară de fanfara liceului şi de „un impresionant număr de tineri”. Plecau pe şantierul naţional „Ana Pauker” din Lunca Prutului[156]. *Federaţia Naţională a Tineretului Democrat din România* organiza aceste tabere, după directivele trasate de *Partidul Muncitoresc Român*. În 3 august, *Monitorul oficial* publica „Decretul pentru reforma învăţământului”. Statul monopolizează, laicizează şi ideologizează domeniul educaţional. Limba rusă devine obligatorie, începând din clasa a IV-a. Începutul noului an şcolar, 1948/1949, este, pentru profesori precum Jeanette Henteş, ca o rază de soare după o iarnă grea:

> *„Ca şi în restul ţării, la fel în oraşul nostru, în curând porţile şcolilor se vor deschide larg pentru miile de elevi şi eleve. Atât cei mici cât şi cei mai mari vor imprima bătrânei noastre cetăţi nota pitorească a fiecărui început de nou an şcolar. Totuşi specificul şcolar din prezent diferă foarte mult de acela de altădată. În locul superficialităţii de altădată şi de puţinul interes ce-l manifesta tineretul pentru a-şi justifica prezenţa în băncile şcoalei, zilele noastre au creat necesitatea unui nou tip de elev. Ţinuta cuviincioasă, dragoste de carte, întreceri la învăţătură, aceasta ca o înrâurire firească a întrecerilor din câmpul muncii şi un vădit şi crescând interes pentru problemele de ideologie, iată pe scurt noul tip de elev al noilor vremuri.”*[157]

Elevul sibian rămâne însă cel „de altadată”, în absenţa factorilor coercitivi. O demonstrează şedinţa *UAER* Sibiu, din 23 decembrie 1948, ţinută în Sala festivă a Şcolii Tehnice Sanitare (a fostului Institut al Surorilor Franciscane, până în urmă cu câteva luni), sub conducerea elevului Toma Albu, secretarul Comitetului Local. Numărul redus de elevi participanţi a fost pus de T. Albu pe seama delăsării organizatorilor[158]. Un an mai târziu, elevii şi profesorii sibieni vor organiza serbări aniversare şi vor scrie telegrame de felicitare lui I.V. Stalin, cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani.

---

153 *Buletinul Inspectoratului Şcolar Regional Sibiu*, an X, nr. 2, 5 februarie 1948, pp. 5-8.
154 *Buletinul Inspectoratului Şcolar Regional Sibiu*, an X, nr. 5, 15 aprilie 1948, p. 8.
155 Gh. Moise, *Roadele muncii depuse de către brigăzile U.A.E.R.-ului din Sibiu pe şantierele locale*, în *România viitoare*, an V, nr. 149 (984), miercuri, 28 iulie 1948, p. 3.
156 ***, *Plecarea unui lot de brigadieri sibieni pe şantierele naţionale*, în *România viitoare*, an V, nr. 139 (974), vineri, 16 iulie 1948, p. 1.
157 Prof. Jeanette Henteş, *Elev nou, dascăl nou*, în *România viitoare*, an V, nr. 195 (1030), duminică, 19 septembrie 1948, p. 5.
158 Cornel Medeşan, *Deschiderea festivă a cluburilor UAER Sibiu*, în *România viitoare*, an VI, nr. 1 (1117), sâmbătă, 1 ianuarie 1949, p. 2.

„Iubite Tovarăşe Stalin,

Elevele Centrului Şcolar Sanitar Sibiu, părinţii lor, Corpul profesoral şi personalul administrativ, uniţi în meeting de sărbătorire a celei de a 70-a aniversări, ne unim [sic!] cu toţii gândul pe care-l îndreptăm spre Dvs. în semn deosebit de dragoste, respect şi recunoştinţă, pentru tot ceiace a-ţi realizat pentru binele oamenilor muncii, de pretutindeni. [...]

Datorită sprijinului şi prieteniei dată de Dvs. şi de popoarele Uniunii Sovietice, ţara noastră s'a desvoltat şi se desvoltă necontenit, din toate punctele de vedere, păşind astăzi la crearea condiţiunilor de construire a Socialismului, sub lumina şi experienţa gloriosului Partid Comunist bolşevic al cărui creator sunteţi Dvs. ca continuator al Marelui LENIN.

Viaţa şi munca în şcoala noastră, se desfăşoară conform cu principiile doctrinei marxist-leniniste-staliniste, educând tinerile vlăstare ale Patriei noastre în spiritul internaţionalismului proletar."[159]

Prima jumătate a secolului al XX-lea se încheie cu o radicalizare ideologică fără precedent în spaţiul românesc. Escatologia materialistă îşi propunea să anihileze credinţele religioase ale oamenilor. În 1948, Religia a fost scoasă din planurile de învăţământ, iar mersul la biserică a devenit o povară socială. În urmă cu câteva decenii, această evoluţie părea de neînchipuit. După Primul Război Mondial, *Regulamentul disciplinar al Corpului didactic primar*, emis de Resortul Cultelor şi Instrucţiunii Publice din cadrul Consiliului Dirigent, înscria în categoria delictelor atitudinea duşmănoasă faţă de biserica şi religia creştină, propaganda ateistă[160]. Până în anii celui de Al Doilea Război Mondial, mersul la biserică, duminica şi de sărbători, era o obligaţie pentru toţi elevii şi se realiza sub îndrumarea şi supravegherea profesorilor, în cazul majorităţii şcolilor[161], ori a *Coetus*-ului, în cazul şcolilor germane, în care funcţiona această organizaţie (în ultimul caz aplicându-se amenzi pentru comportament neadecvat sau sustragere[162]). Seminariştii, elevii şcolilor normale/pedagogice şi cei ai institutelor monahale mergeau chiar zilnic la biserică[163], astfel că arhitectura şcolară va rezerva un loc special capelei (ex.: Institutul Surorilor Franciscane - 1898, Academia teologică „Andreiană" - 1935, Şcoala normală de băieţi „A. Şaguna" - 1938). La Gimnaziul/Liceul evanghelic de băieţi, Sala festivă (*Aula*/*Auditorium*) îndeplinea şi funcţia religioasă. Până la sfârşitul perioadei interbelice, săptămâna de studiu

---

159 Arhiva Liceului Teoretic „Constantin Noica" Sibiu, fond „Şcoala Tehnică Sanitară, 1948-1976", dosar „Corespondenţă şcolară 1949-1950", f. 224 (telegrama este datată 20 decembrie 1949). Programul serbării din 21 decembrie 1949: *Ibidem*, ff. 230-233.

160 ***, *Regulamentul disciplinar al Corpului didactic primar*, Consiliul Dirigent - Resortul Cultelor şi al Instrucţiunii Publice, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul", 1920, p. 2-3: Cap. 1. „Responsabilitatea învăţătorilor şi delictele disciplinare", art. 3: „Învăţătorii şi învăţătoarele comit delict: [...] c) Prin fapte, cari înduşmănesc clasele sociale, naţionalităţile şi confesiunile, sau agită contra proprietăţii şi a căsătoriei ca instituţii de drept. Sau contrar legilor în vigoare, predică şi seduce lumea cu împărţirea averii particulare sau publice; dacă face declaraţii, cari jignesc religia elevului; d) Prin fapte, cari bruschează elevii; [...] i) Dacă prin fapte şi vorbe ia atitudine făţişă contra bisericii, şi religiunii creştine, profesând ateismul; [...]."

161 *Anuarul Şcoalei medii de băieţi şi fete a statului din Sibiu pe anul şcolar 1920-1921*, p. 33: „Elevele şi elevii în fiecare Duminică şi sărbătoare au fost conduşi de profesori la biserică. Înainte de Paşti toţi elevii s'au împărtăşit cu sfânta taină a cuminecăturii."; *Anuarul Şcoalei civile (medii) de băieţi a statului din Sibiu pe anul şcolar 1922-1923*, Sibiu, Tiparul Tipografiei „Dacia Traiană", 1923, p. 14: „Elevii au cercetat regulat biserica în Duminici şi sărbători, sub conducerea profesorilor, fiecare după confesiune, cei de ritul ortodox şi gr. cat. s'au mărturisit de două ori în cursul anului."

162 I. Popa, *Dimensiuni*, p. 522.

163 *Anuarul Şcoalei normale „Andreiu Şaguna"*, 1919/1920, p. 14: „Datorinţele creştineşti au satisfăcut elevii şi elevele participând în zilele de peste săptămână la rugăciunea de dimineaţă, în Dumineci şi Sărbători la sf. liturghie şi la vecernie. În postul Naşterii şi Învierii Domnului, toţi elevii şi elevele s'au mărturisit şi s'au cuminecat."

era inaugurată aici, lunea dimineaţa, sub conducerea unui profesor de Religie. Se rostea rugăciunea „Tatăl nostru”, erau intonate cântări bisericeşti şi se făceau lecturi biblice[164]. Religia era aşezată de legiuitori la baza întregii educaţii şi ocupa, ca atare, prima poziţie în catalog, înaintea limbii materne. Serviciul religios însoţea adesea manifestările şcolare şi preceda întotdeauna inaugurarea anului şcolar[165]. Nu toată lumea era însă mulţumită cu această viziune educaţională. Cultele neoprotestante au făcut demersuri pentru scutirea adepţilor de frecventarea orele de Religie şi de mersul la biserică[166]. Elevii mozaici aveau proprii cateheţi şi beneficiau de anumite concesii pentru zilele de sâmbătă şi cu ocazia sărbătorilor specifice cultului[167]. Solicitările unor părinţi liber-cugetători ca odraslele lor să fie scutite de mersul la biserică erau rare şi privite reprobativ[168].

Pe parcursul celor cinci decenii, viaţa zilnică a şcolarilor a fost dominată de ideologiile religioase şi naţionale. După o preponderenţă multiseculară, educaţia religioasă a început să dea semne de erodare, prefigurându-se evoluţia accentuat secularizantă din deceniile următoare. În schimb, spiritul naţionalist a cunoscut un proces de acutizare. Disciplina şi forţa comunităţii au inoculat germanilor un fatal sentiment de superioritate rasială. Solidaritatea naţională românească a funcţionat eficient prin mecanismul reprezentării suferinţei, preluat de retorica legionară, în perioada interbelică. Dominanta perioadei rămâne procesul fascizării, care a pus capăt unor forme tradiţionale de manifestare a spiritului individualist şi comunitar în planul cotidianului şcolar. Suprimarea exceselor naţionaliste nu a dus însă la normalizarea vieţii, ci la o nouă revoluţie ideologică.

D. *VIM! VINUM! VERITATEM!*
DIVERTISMENT, FESTIVISM ŞI SIMBOLISTICĂ VESTIMENTARĂ

Deviza Asociaţiei de scrimă *Saxonia* a elevilor Gimnaziului evanghelic[169] ilustrează foarte bine încrâncenarea dintre natură şi cultură în mediul şcolar: *Putere! Vin!*

---

[164] Hermann Albrich, *Anekdoten aus meiner Schulzeit*, în K. Gündisch (coord.), *„Eine Pflanzstätte des Gemeinwesens”. Die Brukenthalschule in Hermannstadt (Siebenbürgen) 1380-2005*, p. 242.

[165] În 17 septembrie 1934, spre exemplu, deschiderea festivă a anului şcolar, la Liceul „Gh. Lazăr” a început la Catedrala mitropolitană ortodoxă, cu serviciul religios, şi a continuat în Sala festivă a liceului, cu discursul directorului şi interpretări corale, pentru ca în final să fie sfinţită apa şi binecuvântaţi şcolarii; *Anuarul XVI al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiu. Anul şcolar 1934-1935*, Sibiu, Tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană”, 1936, p. 43.

[166] Adventiştii au eşuat, în 1924, în schimb, baptiştii au obţinut împlinirea doleanţelor, în 1927; *Vatra şcolară*, Sibiu, an I, nr. 3, 1 noiembrie 1924, p. 26; an III, nr. 8-12, 1 februarie – 15 mai 1927, p. 80.

[167] *Vatra şcolară*, an III, nr. 8-12, 1 februarie – 15 mai 1927, p. 71 (ordinul ministerial nr. 147.304/1927 îi dispensa pe elevii mozaici de scris şi desenat în zilele menţionate). Orele de religie mozaică din şcolile de stat şi confesionale creştine au fost ţinute de Salamon Ehrenkranz, în perioada antebelică, şi Eugen Mark, în perioada interbelică; *A nagyszebeni állami főgymnasium értesitője az 1899-900. iskolai évről.*, Nagy-Szeben, Reissenberger Adolf, Steinhaussen Tivad. utódjának könyvnyomdája, 1900, p. 10; *A nagyszebeni állami főgymnasium értesitője az 1906-907. iskolai évről.*, Nagyszeben, Roth Frigyes, Reissenberger Adolf utódjának könyvnyomdája, 1907, p. 26; *Anuarul I al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiu. 1919-1920*, Sibiu, Tiparul Tipografiei „Carpaţii”, 1920, p. 10; *Anuarul XVII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiu. Anul şcolar 1935-1936*, p. 8.

[168] Pr. A. Nanu, *Învăţământul religios în şcoalele secundare*, în *Telegraful Român*, an LXXV, nr. 93, 16 decembrie 1927, pp. 1-2.

[169] Asociaţie activă între anii 1891-1920.

Adevăr! Memoria şcolarităţii evidenţiază diversitatea formelor de manifestare a energiilor adolescentine, dar şi preocupările de asimilare şi reproductibilitate culturală. Desfăşurată pe aceste coordonate, viaţa şcolarului este o înşiruire de iniţiative private, mai mult sau mai puţin spontane şi inspirate, şi de răspunsuri, mai mult sau mai puţin conformiste, date comenzilor sociale de sorginte locală, naţională sau statală, supuse fluctuaţiilor mediului politic. Geografia şi cronologia divertismentului şi festivismului şcolar cuprind câteva repere obligatorii pentru afirmarea identităţii şi vitalităţii grupale sau ideologice, spaţiile centrale şi calendarul regimului politic reprezentând numitorul comun al actanţilor sociali. Gradul de longevitate al manifestărilor este direct proporţional cu caracterul local şi apolitic al acestora (ex. Maifestul/Maialul). Din perspectivă spaţială, Piaţa Mare, str. N. Bălcescu, b-dul Victoriei, cu numele lor schimbate de-a lungul vremii, după regimurile politice, asigură cea mai bună vizibilitate, şi înregistrează, ca atare, cele mai mari desfăşurări de populaţie şcolară şi arsenal imagistic. Aici au loc defilările prilejuite de cele mai importante evenimente comunitare sau comandate de autorităţile statale. Pentru programele artistice se recurge la Teatrul orăşenesc (Turnul Gros/Sala Thalia), Sala mare a Prefecturii (str. Şaguna), Sala Urania (str. Schewis/Carmen Sylva), Sala Unicum (Quergasse/str. Tribunei), Sala festivă a ASTREI, Teatrul în aer liber din Parcul Sub Arini (Erlenpark), iar pentru petrecerile destinate întregii comunităţi la Pădurea Dumbrava. Desigur, punctul de pornire îl reprezintă centrul sacru al comunităţii, catedrala mitropolitană ortodoxă, pentru români, catedrala episcopală evanghelică pentru saşi. Festivităţile mai restrânse sunt găzduite de sediile şcolare, unele dintre ele prevăzute cu săli speciale (ex. *Auditorium*-ul/*der grosse Hörsaal*, la Gimnaziul evanghelic de băieţi, sălile festive ale Liceului de băieţi „Gh. Lazăr”, Institutului Sancta Ursula, Institutului Surorilor Franciscane) sau multifuncţionale (ex. Sala de gimnastică a Liceului de băieţi „Gh. Lazăr”), puse şi la dispoziţia unităţilor de învăţământ mai puţin înzestrate[170].

Geografia *underground*-ului şcolar include locuinţe private, internate, cârciumi, grădini de vară şi chiar locaţii extraurbane. În locuinţe private se întâlnesc, în primul deceniu al secolului al XX-lea, membrii societăţii secrete româneşti *Viaţa*, elevi ai Liceului maghiar de stat. Gânduri de libertate şi unitate politică se vehiculează în internatul Seminarului teologic-pedagogic „Andreian”, în jurul revistei manuscrise *Musa*. În birturi şi bodegi, adolescenţii preiau comportamentele şi ideile politice ale adulţilor. În 1894, în atmosfera creată de procesul „memorandiştilor”, mai mulţi elevi români sunt exmatriculaţi de la Gimnaziul de stat, pentru „frecventarea cârciumelor”[171]. Spiritul german de echipă se consolidează în escapade bahice (*Trinkversammlungen*, *Spritzfahrten*), locale (Hermannsgarten, Trei Stejari, Quant) sau în sate apropiate (Guşteriţa, Cisnădie, Slimnic). Sextanii sunt iniţiaţi de octavani în *Bierkomment* (conduita la bere), relaţia *Leibherr-Fuchs* şi spectrul marginalizării anihilând orice formă de sustragere sau opoziţie, după consumarea ritualului de consacrare (*Eröffnungskneipe*). Criticile exprimate după absolvire

[170] *Anuarul Şcoalei civile (medii) de stat pentru fete din Sibiu. Anii şcolari 1925/26, 1926/27, 1927/28*, Sibiu, Institutul de arte grafice „Dacia Traiană”, 1928, pp. 13, 72-73 (încheierea festivă a anului şcolar - 1926, 1928 - în Sala de gimnastică a Liceului „Gh. Lazăr”).
[171] I. Stanciu, *Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr*, p. 159; I. Popa, *Dimensiuni*, pp. 384-385.

nu sunt credibile în mediul coetist şi studențesc, dar atrag represalii[172]. O reacție va veni însă din partea Consistoriului Superior al Bisericii Evanghelice, care va spori controlul asupra asociațiilor de elevi[173]. Această geomorfologie simbolică a contestării, rezistenței şi nonconformismului supraviețuieşte schimbărilor politice, deoarece este generată de exuberanța şi idealismul specifice vârstei şcolare. În perioada interbelică, localurile publice vor continua să fie frecventate în ciuda interdicțiilor obişnuite, iar locuințele private vor fi martorele extinderii spiritului legionar şi nazist[174]. După război, se ascund cărți interzise de noile autorități[175], iar cei mai recalcitranți elevi folosesc chiar sălile de curs pentru contestarea regimului politic[176].

Pentru captarea şi controlarea energiilor adolescentine, autoritățile şcolare, bisericeşti şi politice au încurajat excursiile, concursurile şi olimpiadele şcolare, activitățile sportive şi literar-artistice (serate, serbări, reprezentații teatrale, reviste şcolare), organizate şi desfăşurate sub supravegherea directă a cadrelor didactice. Despre eforturile de înregimentare politică (*Straja Țării*, *DJ*) s-a discutat mai sus. Şcolile evanghelice şi-au creat o frumoasă tradiție a excursiilor de o zi în împrejurimile oraşului, toamna (*Herbstausflüge*) şi primăvara (*Frühlingausflüge*). Iarna se organizau tabere de schi (la Prejba). Excursiile mari se derulau în vacanța de vară sau, mai rar, în cea de Paşti[177]. Dintre

---

[172] Vezi polemica declanşată de Martin Binder în *Akademische Blätter*: Martin Binder, *Etwas über den Cötus an unseren Mittelschulen*, în *Akademische Blätter. Organ der siebenbürgisch-sächsischen Hochschüler*, Hermannstadt, I. Jahrgang, Nr. 1, 20. September 1896, S. 8-9; Nr. 2, 20. Oktober 1896, S. 14-15; Emil Zumpe, *Etwas zur Cötusfrage*, în *Akademische Blätter*, I. Jahrgang, Nr. 3, 20. November 1896, S. 23-24; August Schuster, *Etwas zur Cötusfrage*, în *Akademische Blätter*, I. Jahrgang, Nr. 3, 20. November 1896, S. 24-25; I. Popa, *Dimensiuni*, p. 282.

[173] SJSAN, fond „Colecția Brukenthal", N 6-9, nr. 94 „Protokoll über die Sitzungen des Specialjudiciums des Coetus des ev. Obergymnasiums und der damit verbundenen Oberrealschule A.B. zu Hermannstadt. 1907/08, 1908/09, 1909/10, 1910/11", f. 26; I. Popa, *Dimensiuni*, pp. 285, 409.

[174] Regulamentele şcolare interziceau frecventarea berăriilor, cafenelelor, bodegilor, cârciumilor, tavernelor, localurilor cu jocuri de noroc, cazinourilor, teatrelor cu reprezentații frivole, cinematografelor, întrunirilor studențeşti, politice sau profesionale, asocierea sau înscrierea în asociații, plimbarea sau staționarea în grupuri, publicarea de articole în alte periodice decât cele cu profil literar-ştiințific, fumatul, insultele. Inspectoratele regionale şi direcțiunile şcolare puteau aproba frecventarea cinematografelor, în cazul filmelor cu valoare educativă; *Vatra şcolară*, an IV, nr. 1-3, octombrie-decembrie 1927, pp. 64-66; *Anuarul XVII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu. Anul şcolar 1935-1936*, pp. 53-54 (articolele 245-250 din *Regulamentul şcolilor secundare*). Un film recomandat de Ministerul Instrucțiunii, în aprilie 1925, era „Călătoria ASR Principele Carol în jurul lumii"; *Vatra şcolară*, an I, nr. 10-12, 15 aprilie – 15 mai 1925, p. 55. În spațiul şcolar se acceptau doar dansurile naționale şi gimnastice (ordinul ministerial nr. 126.432/4 nov. 1926); ***, *Interzicerea dansurilor în şcoalele secundare*, în *Vatra şcolară*¸an III, nr. 2-4, 1 noiembrie – 1 decembrie 1926, p. 52.

[175] Vezi cazul mai sus citat al pr. prof. I. Beju, bibliotecarul Liceului „Gh. Lazăr", învinuit în 1946 că ar fi plasat unui absolvent cărți interzise, care au ajuns, în cele din urmă, la un elev.

[176] În mai 1952, Paul Goma, elev în clasa a X-a, la Liceul „Gh. Lazăr", a fost exmatriculat pentru afirmațiile favorabile rezistenței anticomuniste.

[177] *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Nagyszeben (Hermannstadt) für das Schuljahr 1908/1909*, Nagyszeben (Hermannstadt), Buchdruckerei W. Krafft, 1909, p. 59; *Anuarul Liceului şi Gimnaziului de fete ev. C.A. din Sibiu / Jahresbericht des evang. Mädchenlyzeums und Gymnasiums A.B. in Hermannstadt*, 1936/1937, p. 2; 1937/1938, p. 2; 1938/1939, p. 2; I. Popa, *Contribuții la cunoaşterea învățământului sibian*, p. 133.

destinațiile externe amintim Italia (1910, elevii Gimnaziului evanghelic)[178] şi Turcia (1936, „lăzăriştii”, 1937, elevele Liceului evanghelic de fete)[179]. În perioada interbelică, Liceul „Gh. Lazăr” a inițiat şi promovat tradiția excursiei anuale la mormântul patronului spiritual al şcolii (Avrig), în preajma sărbătorii Sf. Gheorghe sau în iunie, spre sfârşitul anului şcolar[180]. Combativitatea şi spiritul de competiție au fost stimulate prin concursuri naționale de tipul „Ferencz Deák” (perioada antebelică) şi „Tinerimea română” (perioada interbelică), susținute de autoritățile statale[181], sau de tipul olimpiadelor naționale ale liceelor germane din România, desfăşurate din doi în doi ani, în perioada 1928-1938, din inițiativa directorului Liceului evanghelic de băieți „Honterus” din Braşov, Adolf Meschendörfer[182]. Atmosfera concursurilor „Tinerimii române”, organizate anual, în aprilie-mai, la Bucureşti, este redată de elevul Ioan Dihoiu, de la Liceul „Gh. Lazăr” (cl. a VI-a B, 1930/1931):

> *„Se făcuse ziuă şi inima începuse să-mi bată ca în aşteptarea unui moment emoționant. Cum coborîrăm din tren, grandioasa Gară de Nord era împodobită de mândrele culori naționale, prezentând ochilor un frumos şi încântător decor. Muzica intonă cu măreție un imn de primire pentru noii oaspeți, şi care, ne umplură inimile de un entuziasm şi dragoste de neam cum nu mai avurăm până atunci. Şi cum să nu te simți mândru şi fericit când în jurul tău nu vedeai decât culorile: roşu, galben şi albastru, şi nu auziai cântându-se decât imnuri şi cântece patriotice. Pe fețele tuturora se putea citi zâmbetul binevoitor, bucuria şi sincera dragoste devotată față de neam.*
> *Eram încântați de primirea făcută. Numeroase şcoli din toate ținuturile României, cu tablele, pe cari se putea citi şcoala şi oraşul, se îndreptau spre ieşire. După ceaiul luat în restaurantul gării, ne urcarăm în taxicourile împodobite cu tricolor, şi pornirăm la locurile de găzduire ce ni le puse la dispoziție Capitala.*
> *A doua zi, erau concursurile Tinerimei Române. Pe la orele 3 p.m., în fața liceului «Lazăr» se afla adunată o mulțime de elevi, cu insigna «Tinerimei» în piept, de toate vârstele şi din toate părțile. [...] După oficierea «Te-deum»-ului, Î.P.S.S. patriarhul Miron Cristea ne ținu o vorbire părintească, adresată ca la nişte fii sufleteşti, încurajându-ne la muncă şi la cinste, căci numai aşa vom putea fi plăcuți oamenilor şi buni în fața lui D-zeu. După ieşirea din biserică, se formară cortegiile şcolare.*
> *Cutreerarăm străzile mai însemnate şi ieşirăm în Calea Victoriei, unde am defilat înaintea Majestății Sale Regelui şi Voevodului Mihai, cari se aflau pe terasa palatului. După defilare, ne-am dus la statuia lui Mihai Viteazul din fața Universității.”*[183]

Educația fizică devenise importantă încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. La începutul secolului al XX-lea, autoritățile şcolare erau preocupate de cuprinderea unui număr cât mai mare de elevi în activitățile gimnastice şi în jocurile sportive de

---

[178] *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Nagyszeben (Hermannstadt) für das Schuljahr 1909/1910*, Nagyszeben (Hermannstadt), Buchdruckerei W. Krafft, 1910, p. 84.
[179] *Anuarul XVII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiu. Anul şcolar 1935-1936*, pp. 24-32; *Anuarul Liceului şi Gimnaziului de fete ev. C.A. din Sibiu / Jahresbericht des evang. Mädchenlyzeums und Gymnasiums A.B. in Hermannstadt*, 1936/1937, p. 2.
[180] *Anuarul I al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiiu. 1919-1920*, p. 26; *Anuarul VI al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiu, 1924-1925*, p. 59; *Anuarul XI al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiiu, 1929-1930*, p. 41; *Anuarul pe anii şcolari 1939/40 şi 1940/41. Liceul „Gh. Lazăr”, Sibiu*, p. 112.
[181] P. Munteanu, *Monografia Liceului „Gheorghe Lazăr”*, p. 37; I. Popa, *Liceele teoretice sibiene*, p. 70.
[182] M. Kroner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Band II, p. 277.
[183] *Anuarul XII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiiu, 1930-1931*, pp. 30, 32.

echipă[184]. În perioada interbelică, s-au bucurat de o bună apreciere festivalurile sportive ale şcolilor evanghelice, susţinute, în mod obişnuit, înainte de încheierea anului şcolar[185]. Liceul „Brukenthal” şi Gimnaziul ev. de băieţi beneficiau de terenuri foarte bune, dar foloseau şi terenul complexului Ştrand, inaugurat în 1936 şi aflat tot în proprietatea Bisericii Evanghelice. Festivaluri sportive, incluzând uneori dansuri naţionale, organizau şi şcolile de stat, fie pe stadionul A.N.E.F., fie la Teatrul orăşenesc, în funcţie de anotimp[186]. Unele producţii aveau drept scop strângerea de fonduri[187]. Întrecerile sportive între şcoli şi localităţi erau frecvente[188].

Aptitudinile literar-artistice ale elevilor au fost cultivate prin reviste şcolare, formaţiuni muzicale şi diverse reprezentaţii scenice. Între anii 1935-1938, la Liceul „Gh. Lazăr” a apărut revista *Primăvara literară*, sub conducerea prof. Ilie Licu Popescu. Numărul (dublu) din aprilie 1938 i-a atras elogiile presei:

> *„Sibiul, sub acest raport, se poate pe drept cuvânt lăuda că stă în fruntea celorlalte oraşe din ţară. Asta, datorită profundei înţelegeri pe care o are pentru evoluţia literară a tineretului d. prof. Licu Popescu. [...] Revista «Primăvara literară» este revista care îi trebueşte fiecărei şcoli pentru educaţia literară a tineretului. Dacă n-ar avea-o, Sibiul ar trebui să şi-o aducă de oriunde s-ar găsi. Dar dacă o are, are cu atât mai mult şi datoria de a o sprijini, moral şi material. Şi material, pentrucă aceasta este o mare «durere» a revistelor.”*[189]

Acest număr va fi însă ultimul al *Primăverii literare*, pagina străjerească apărută acum pentru prima dată stând mărturie că nu problemele materiale erau, în acea vreme, cele mai mari cu care se confrunta publicistica şcolară. În anii războiului, Şcoala normală de băieţi „A. Şaguna” va edita *Gândul nostru* (1940-1943), revistă presărată de accente ideologice. În ultimul an al existenţei sale, *Coetus „Brukenthalia”*, organizaţia elevilor Liceului evanghelic „Brukenthal”, a scos, în formă şapirografiată, *Brukenthal Coetusblatt* (1947-1948). Dintre formaţiunile muzicale, s-au impus prin valoare şi longevitate *Asociaţia corală „Concordia”* a gimnaziştilor evanghelici (1883-1920), corul *Siebenbürgische Thomaner* (creat şi condus de prof. Franz Xaver Dressler, între anii 1922-1949) şi *Blasia*, fanfara Liceului ev. de băieţi „Brukenthal”, înfiinţată în 1922 (desfiinţată

---

[184] Anuarele Gimnaziului ev. de băieţi prezintă date exacte referitoare la implicarea elevilor şcolii în activităţile sportive. Spre exemplu, în anul şcolar 1900/1901, au fost cuprinşi 303 elevi (54,60%) din totalul de 553, iar în anul următor, procentul participanţilor a crescut la 63,80% (319/500); *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Hermannstadt für das Schuljahr 1900/1901*, Hermannstadt, Buchdruckerei W. Krafft, 1901, p. 66; *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Hermannstadt für das Schuljahr 1901/1902*, Hermannstadt, Buchdruckerei W. Krafft, 1902, p. 36-37.

[185] I. Popa, *Liceele teoretice sibiene*, p. 67.

[186] *Foaia poporului*, nr. 22, 27 mai 1934, p. 6: duminică, 20 mai 1934, pe stadionul A.N.E.F., în prezenţa unui public numeros, au dat o frumoasă reprezentaţie elevii Liceului „Gh. Lazăr”, ai Şcolii Superioare de Comerţ, ai Şcolii Pregătitoare de Ofiţeri şi ai şcolilor primare.

[187] *Anuarul IX al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiu, 1927-1928*, p. 48 (festivalurile din 18 februarie şi 8 martie 1938, susţinute la Teatrul orăşenesc, în beneficiul Comitetului Şcolar al liceului).

[188] În 21-22 mai 1932, pe stadionul A.N.E.F., s-a desfăşurat o competiţie de atletism şi volei, cu participarea a şase şcoli din Sibiu (4) şi Blaj (2). Clasamentul a fost următorul: 1. Seminarul evanghelic; 2. Liceul „Brukenthal”; 3. Liceul „Gh. Lazăr”; 4. Şcoala superioară de comerţ Blaj; 5. Liceul teologic „Sf. Vasile” Blaj şi 6. Şcoala superioară de comerţ Sibiu; *Anuarul XIII al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr” din Sibiu, 1931-1932*, p. 41-42.

[189] I.V. Spiridon, *Primăvara literară*, în *Acţiunea*, an IV, nr. 225, duminică, 24 aprilie 1938, p. 4.

şi reînfiinţată odată cu liceul, în 1948, respectiv 1954)[190]. Gimnaziul evanghelic de băieţi şi-a înfiinţat la rându-i o fanfară, în 1937[191]. În mediul românesc, tradiţia orchestrei *Societăţii de lectură „A. Şaguna”* a teologilor şi pedagogilor ortodocşi, înfiinţată în 1897, a fost dusă mai departe, în perioada interbelică, de Şcoala normală de băieţi „A. Şaguna”, posesoarea unui remarcabil cor dirijat de Timotei Popovici[192]. La Liceul „Gh. Lazăr”, o fanfară a fost creată în anii 1938-1940[193].

Calendarul festivităţilor şcolare era elaborat pe baza a patru categorii de comenzi sociale: politice, naţional-bisericeşti, comunitare şi şcolare. În anii regimului dualist, o importanţă specială aveau zilele de 4 octombrie (onomastica regelui Franz Josef), 11 aprilie (aniversarea legilor liberale din 1848) şi 8 iunie (încoronarea regelui Franz Josef, în 1867)[194]. După unirea Transilvaniei cu România, registrul crono-simbolistic s-a schimbat complet, ideologia statului naţional unitar român promovând zilele de 1 decembrie (Marea Unire)[195], 24 ianuarie (unirea Principatelor Române), 10 mai (încoronarea lui Carol I - 1866, independenţa României - 1877, proclamarea regatului - 1881)[196]. Ziua Eroilor, serbată de Înălţarea Domnului, avea dată mobilă (mai-iunie)[197]. Momente de importanţă secundară se conturau din aniversări/comemorări la împlinirea unor vârste „rotunde” (ex. uciderea domnitorului moldovean Grigore al III-lea Ghica, în 1927, sau alipirea Dobrogei la România, în 1928)[198]. Regimul carlist a adăugat Ziua Restauraţiei (8 iunie: începând din 1931), aniversarea zilei de naştere a regelui (16 octombrie), Ziua Constituţiei (27 februarie: serbată în 1939 şi 1940)[199]. Aparatul propagandistic al dictaturii regale a impus numeroase prilejuri de sărbătoare: Ziua animalului, Ziua pomului, Ziua cărţii, Ziua economiei, Ziua

---

[190] I. Popa, *Dimensiuni*, pp. 274-281; Hans Günter Seiwerth, *Musikpflege*, în K. Gündisch (coord.), *„Eine Pflanzstätte des Gemeinwesens”. Die Brukenthalschule in Hermannstadt (Siebenbürgen) 1380-2005*, pp. 111-117.

[191] I. Popa, *Contribuţii la cunoaşterea învăţământului sibian*, p. 133.

[192] Vasile David, Viorel Vulcan, *Dascălii noştri*, în *Gândul nostru*, an I, nr. 3-4, decembrie 1940, pp. 93-94.

[193] *XIV. Programă a Institutului pedagogico-teologic al archidiecesei ortodocse române transilvane în Sibiiu pe anul scolariu 1897/8*, Sibiu, Tipariul tipografiei archidiecesane, 1898, p. 35; *Anuarul pe anii şcolari 1939/40 şi 1940/41. Liceul „Gh. Lazăr”, Sibiu*, pp. 142-152.

[194] *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Hermannstadt für das Schuljahr 1900/1901*, pp. 64-66; *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Hermannstadt für das Schuljahr 1901/1902*, p. 36; *Zwölfter Bericht des theologisch-pädagogischen Seminars der evang. Landeskirche A.B. in Hermannstadt über das Schuljahr 1901/1902*, Hermannstadt, Buchdruckerei Jos. Drotleff, 1902, p. 17 (seminariştii au serbat 11 aprilie printr-o excursie la Cisnădioara şi Cisnădie); Adrian Solomon, *Serbările şi concertele muzicale ale elevilor blăjeni*, în *Ţara Bârsei*, Braşov, 2009, serie nouă, nr. 8, p. 256. În afara şcolilor maghiare, principala formă de marcare a sărbătorilor statului era discursul festiv.Comportamentul se va perpetua în timpul regimului românesc, după câtiva ani de efervescenţă revoluţionară (1919-1921); ***, *10 Mai şi Ziua Eroilor în Sibiu*, în *Foaia poporului*, nr. 21, 28 mai 1922, p. 2.

[195] Primul 1 Decembrie a fost sărbătorit de şcolile româneşti în 1919, în Catedrala mitropolitană; SJSAN, fond *Primăria Sibiu*, nr. inv. 222, E. Învăţământ, dosar nr. 25 „Festivităţi şcolare, serbări, serate etc., 1919-1929”, f. 2.

[196] În 10 mai 1919, după slujba de la Catedrala ortodoxă, elevii şcolilor româneşti au defilat în Piaţa Mare, în rânduri de câte patru, iar după-masa au oferit o serbare la Teatrul orăşenesc. Prof. Silviu Dragomir a conferenţiat, cu acel prilej. Seara a avut loc o retragere cu torţe; *Foaia poporului*, nr. 19, 18 mai 1919, pp. 5-6.

[197] Serviciul religios de la Catedrala ortodoxă era urmat de o procesiune pe traseul Piaţa Regele Ferdinand – Cimitirul militar; ***, *10 Mai şi Ziua Eroilor în Sibiu*, p. 2.

[198] *Anuarul Liceului de fete „Domniţa Ileana” din Sibiu*, 1927/1928, p. 8; 1928/1929, p. 4.

[199] I. Popa, *Contribuţii la cunoaşterea învăţământului sibian*, p. 133.

muncii (1 Mai), Ziua mamei, iar cursurile au fost suspendate frecvent, inclusiv cu ocazia funeraliilor lui Octavian Goga, Alexandru Averescu, Miron Cristea şi Armand Călinescu[200].

Pentru şcolile evanghelice, momente cu puternică semnificație națională şi bisericeacsă erau Ziua Reformei (31 octombrie), Vinerea Mare (*Charfreitag*)[201] şi aniversările/comemorările personalităților săseşti sau germane (19 august 1899: inaugurarea statuii episcopului Georg Daniel Teutsch, în curtea bisericii evanghelice; 29 octombrie 1921: bicentenarul naşterii baronului Samuel von Brukenthal[202] - Gimnaziul de băieți îi va prelua numele; 21 octombrie 1936: centenarul naşterii poetului sas Michael Albert; 11 mai 1939: 90 de ani de la martiriul lui Stephan Ludwig Roth). În perioada dualistă, şcolile româneşti (în special Institutul teologic-pedagogic „Andreian") puteau comemora anual, fără oprelişti din partea autorităților maghiare, personalitatea mitropolitului Andrei Şaguna (de Sf. Ap. Andrei, 30 noiembrie). Zile precum 24 ianuarie şi 3/15 mai (adunarea de la Blaj, 1848) au putut fi sărbătorite deschis abia după 1918. Din acest moment, sărbătorile naționale româneşti au coincis cu cele ale statului şi s-au bucurat de o tratare atentă din partea autorităților şcolare. Dintre sărbătorile religioase, Crăciunul a beneficiat de cea mai mare atenție.

Cea mai importantă sărbătoare a comunității, atât pentru germani, cât şi pentru români, a fost *Maifest*-ul (*Waldfest*-ul)/Maialul, organizat (separat) aproape anual, în funcție de vreme, în mai sau în iunie[203]. Germanii se întâlneau în curtea bisericii evanghelice, apoi defilau spre locul petrecerii, Pădurea Dumbrava.

Festivitățile cu caracter pur şcolar erau prilejuite de deschiderea şi închiderea anului şcolar. Se desfăşurau fie în localul şcolii, fie în spații considerate mai potrivite sau mai încărcate de semnificații (ex. Catedrala evanghelică[204], Sala mare a Prefecturii[205]).

Din calendarul şcolar nu avea cum să lipsească ziua în care elevii îndrăzneau să-i pună pe profesori în dificultate: „ziua păcălelii", 1 aprilie. Iacob Ciuceanu îşi aminteşte de şicanele făcute profesorului de Istorie, Ion Pop: ceas deşteptător care sună anunțând sfârşitul orei la mijlocul acesteia, scaun aşezat pe dopuri cu praf de puşcă. Concluzia este

---

[200] *Anuarul Gimnaziului evang. C.A. de băieți Sibiu / Jahresbericht des ev. Knabengymnasiums A.B. Hermannstadt,* 1938/1939, p. 2; 1939/1940, p. 2.

[201] Serbarea din Vinerea Mare (*Charfreitagsfeier*) constituia una dintre cele mai vechi tradiții ale Liceului ev. de băieți „Brukenthal"; *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Hermannstadt für das Schuljahr 1900/1901*, p. 66; *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Hermannstadt für das Schuljahr 1901/1902*, pp. 35-36.

[202] Festivitatea nu s-a putut organiza chiar de ziua naşterii baronului, 26 iulie (1721).

[203] În 1902, spre exemplu, comunitatea germană a aşteptat toată luna mai îmbunătățirea vremii, pentru fixarea datei *Waldfest*-ului, iar când s-a organizat în cele din urmă, în 7 iunie, o ploaie puternică a stricat bucuria petrecerii; *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Hermannstadt für das Schuljahr 1901/1902*, p. 36. În 1922, Maialul românesc „nu s'a putut ține din cauza timpului nepotrivit."; *Anuarul Şcoalei civile (medii) de băieți a statului din Sibiu pe anul şcolar 1921-1922*, Sibiu, Tipografia „Dacia Traiană", 1922, p. 21.

[204] *Anuarul Gimnaziului evang. C.A. de băieți Sibiu / Jahresbericht des ev. Knabengymnasiums A.B. Hermannstadt,* 1936/1937, p. 2; 1938/1939, p. 2.

[205] *Anuarul Liceului de fete „Domnița Ileana" din Sibiu*, 1927/1928, p. 10.

simplă: profesorul a devenit o țintă predilectă a glumelor, deoarece „s-a constatat că este uşor de întărâtat.” Notele la Purtare au avut însă de suferit[206].

Foto 2. *Maifest* săsesc, 1929 (Sursa: Colecția particulară Maja Philippi)

Disputele simbolice sunt evidente în domeniul vestimentației şcolare. Dictonul „Haina face pe om” este confirmat şi infirmat în egală măsură. Înainte de Primul Război Mondial, principala funcție a vestimentației şcolare era de definire şi particularizare cultural-identitară. Diversitatea patronatului şcolar (confesional, statal, asociaționist, privat) a dezvoltat preponderent această funcție, însă politica asimilaționistă a statului național maghiar a urmărit anularea diferențelor. Funcția de uniformizare va fi accentuată după 1918, sub regim românesc, şi va deveni dominantă după Al Doilea Război Mondial, în anii comunismului. O a treia funcție a vestimentației şcolare, cea de ierarhizare şi diferențiere intragrupală, amplificată în mediul autonom săsesc, va fi redusă de ideologiile totalitare manifestate la mijlocul secolului al XX-lea. Cea mai aprigă dispută identitar-vestimentară s-a consumat în cadrul Gimnaziului maghiar de stat, şcoală cu populație majoritar românească, dar cu corp didactic maghiar sau maghiarizat. La cumpăna secolelor XIX-XX, se puteau distinge aici trei grupuri de şcolari, după specificul vestimentar: românii, mai ales în anii mai mici, veneau îmbrăcați în portul tradițional; maghiarii, germanii şi evreii, costumați modern, respectiv orfanii, majoritar maghiari, de la Theresianum, purtătorii unei uniforme cenuşii, care le-a creat apelativul „ciori” (*csóka*)[207]. Presiunea era exercitată asupra elevilor români. Renunțarea la haina „puturoasă” de acasă, specifică localității/zonei de proveniență, sub amenințare, şi adoptarea hainelor „europene” au lăsat urme adânci în sufletul şcolarilor, intensificând sentimentul înstrăinării. Haina „europeană” nu l-a maghiarizat pe sălişteanul Onisifor Ghibu, cum ar fi vrut dirigintele său, Székely István, însă i-a redefinit statutul social. Modificarea vestimentară însoțeşte

[206] A. Brandl, I. Ciuceanu, *Despre oameni şi animale*, p. 29.
[207] O. Ghibu, *Pe baricadele vieții*, p. 84.

procesul de mobilitate socială intergenerațională, dar provoacă resentimente şi xenofobie. Excelent memorialist, Onisifor Ghibu mărturiseşte:

„Ca o fatalitate, dirigintele clasei I b, în care am intrat eu, era tocmai dr. Ist. Székely, acela căruia cu câteva luni înainte elevii români îi spărseseră geamurile. L-am avut până-n cl. a IV-a. Ne preda maghiara şi latina. [...] Mi-aduc aminte de prima zi de şcoală. Mă văd şi acum în clasa din fund a etajului I al localului de lângă poştă, în str. Fleşerilor sau Măcelarilor (apoi Mitropoliei, astăzi 1 Mai), în care erau adăpostite primele două clase (restul, cl. III-VIII, în clădirea bisericii romano-catolice, deasupra oficiului parohial). Aşteptam cu înfrigurare să intre în clasă dirigintele, despre care eram dinainte informați că e «duşman al românilor» şi că e în conflict permanent cu «studenții» români din clasele superioare. Deodată intră cel mult aşteptat. Un bărbat mai mult mic decât voinic, în vârstă de circa 40 de ani; figură fină, cu mustăți şi barbă de culoare blondă-roşiatică şi cu privire foarte ageră, fără să fie însă fioroasă. Prezența lui ne linişti – până către sfârşitul orei, când el avertiză pe elevii români care, cu puține excepții, erau îmbrăcați în straie româneşti de la țară, să caute să se îmbrace cât mai curând «în haine europene». Acest avertisment era pentru noi cu totul neaşteptat şi ne impresionă, fiind contrar uzului, conform căruia elevii români de la țară purtau costumul național până prin cl. a III-a sau a IV-a. Prietenul meu I. Lupaş era atunci în clasa a III-a şi-l purta; l-a purtat şi-n a IV-a, nesupărat, sub alt diriginte.

Ordinul dirigintelui nu rămase fără ecou. Rând pe rând, colegii mei şi-au schimbat portul, de frica profesorului, care avea obiceiul să-şi repete recomandația la intervale foarte dese. În preajma Paştilor mai rămăsesem din cei 12 colegi români numai doi îmbrăcați în haine de acasă. Cu câteva zile înainte de vacanța de Paşti, lepădă această haină şi unicul meu compatriot, Şt. Petra din Sibiel, aşa că am rămas «ultimul mohican». Profesorul Székely fu încântat când îl văzu pe Petra-n haine «europeneşti». Mi se adresă mie: «Dacă după Paşti nu te prezinți şi tu în haine europeneşti, nici să nu mai vii la şcoală, căci vei fi dat afară. Nu te voi mai suferi cu cojocul acesta de oaie, care pute», - termină, apucându-mă de reverul pieptarului de miel, pe care mi-l făcuse tata cu propriile lui mâini şi pe care îl purtam cu mare drag. Am rămas consternat de perspectivele care mă aşteptau. Să-mi lepăd portul? Dar de ce? Cum mă poate sili la aşa ceva? O nedreptate strigătoare la cer! Dar din moment ce toți colegii mei l-au lepădat şi profesorul m-a amenințat că mă va da afară din şcoală, mai poate exista vreo scăpare?

Am plecat acasă, la părinți, îndurerat şi revoltat, şi le-am spus tot ce-mi stătea pe inimă. Tata fu de părerea mea: decât să-şi bată profesorul joc de mine, mai bine să nu mă mai duc la şcoală; să rămân acasă, la meseria părintească! Dar în cursul celor zece zile de vacanță spiritele s-au mai calmat. N-ai ce face până ce-s alții stăpâni peste noi! Dacă toți părinții s-ar fi împotrivit de la început, ar fi fost altceva, dar din moment ce am rămas singur, nu mai poate fi nici o nădejde de scăpare. Ori voi fi dat afară din şcoală, ori voi fi lăsat repetent...

Sfârşitul fu, că în prima zi de şcoală după Paşti, fratele meu mai mare îmi cumpără un rând de haine «nemțeşti», în care m-am prezentat la şcoală, spre încântarea profesorului Székely, dar spe demoralizarea mea adâncă. Aveam impresia că nu mai sunt eu, că sunt un străin nemernic, de care trebuie să râdă toată lumea. Nu-mi venea să mă uit la mine şi priveam cu furie turbată la cel ce m-a osândit la o astfel de soartă."[208]

În contradicție cu sensibilitățile naționale româneşti se afla şi pretenția cadrelor didactice ale Gimnaziului maghiar de stat ca elevii să poarte cocarda tricoloră maghiară, în 15 martie[209].

La Gimnaziul evanghelic de băieți, uniformă aveau membrii *Coetus*-ului. Piesa cea mai importantă era haina neagră, catifelată şi şnurată (*der Samtflaus*), purtată la momente de sărbătoare şi de reprezentare a organizației (ex. la slujba religioasă duminicală).

[208] *Ibidem*, pp. 80-82.
[209] O. Goga, *Însemnările unui trecător*, p. 53.

Magistrații se evidențiau prin şnururile aurii şi panglicile mai late şi colorate diferențiat: albastru-roşu-auriu pentru prefect, albastru pentru inspectori şi stegari. Se adăugau un chipiu albastru cu cocardă tricoloră săsească (albastru, roşu, auriu) şi pantaloni negri sau albi, după anotimp. Portul chipiului, modalitate de exprimare a apartenenței la comunitatea şcolară gimnazială, a devenit un motiv de dispută între băieți şi fete, la sfârşitul Primului Război Mondial. Problema se va rezolva prin înființarea Liceului evanghelic de fete (1924) şi constituirea propriei comunități şcolare, *„Brukenthalia"*. Haina neagră şi pantalonii vor fi înlocuiți cu rochii şi ciorapi albi. La mijlocul perioadei interbelice, „lăzăristul" Iacob Ciuceanu considera mai frumoase chipiele de catifea ale elevilor de la Liceul „Brukenthal", găsind o explicație foarte pertinentă, legată de vechimea tradițiilor şcolare[210]. Vestimentația îşi demonstra astfel rolul său de marcă identitară. Asaltul ideologiei național-socialiste asupra instituțiilor tradiționale a impus, în anii 1939-1940, o nouă viziune vestimentară: cămaşă albă, cravată cu inel, pantaloni scurți şi şnurați, din catifea neagră, ciorapi albi până la genunchi şi pantofi negri. În locul pantalonilor, uniforma fetelor (*DJ-Mädel*) prevedea fusta neagră, până la genunchi[211].

În Vechiul Regat, unde învățământul era aproape în totalitate etatizat, se impusese o uniformă şcolară obligatorie, pe care greutățile Marelui Război au restrâns-o la şapcă şi număr matricol. Ieşirea din criza economică postbelică a readus în actualitate obligația purtării uniformei. Ordinul ministerial nr. 121.840/1922 viza toate şcolile postprimare publice şi particulare, de băieți şi de fete. Urmărind estomparea diferențelor sociale, Ministerul fixa un singur model de uniformă. Pentru băieți, acesta cuprindea o haină gri închis cu guler răsfrânt, cu două cute în față şi una în spate, cu două buzunare laterale, jos, şi unul pe interior, pantaloni, şapcă cu o bandă colorată distinctiv de fiecare şcoală şi cu cozoroc dreptunghiular de 5 cm lățime. O bucată de postav de 5/5 cm în culoarea specifică şcolii şi cu numărul matricol al elevului se cosea pe mânecă. Fetele purtau rochie, şorț cu accesorii personalizate de fiecare şcoală, ciorapi şi încălțăminte de culoare neagră, iar pe cap beretă sau pălărie. Li se interzicea tunderea părului, începând din clasa a IV-a, şi purtarea chipiului băiețesc[212]. Aplicarea ordinului ministerial a întâmpinat însă greutăți, presa vremii abordând problema costurilor ridicate ale şcolarizării. În 1923, prețul unei uniforme depăşea 2000 de lei[213]. În anul şcolar 1925/1926, Ministerul va fi mult mai categoric în impunerea obligativității uniformei şcolare. Culoarea gri va fi înlocuită cu bleumarin. La Liceul de băieți „Gh. Lazăr", chipiul cu bandă albastră al elevilor din cursul superior „[...] asigura respectul elevilor din cursul inferior", identificați prin banda roşie[214]. Anii celui de-Al Doilea Război Mondial vor diminua vigilența autorităților şcolare, care se vor mulțumi cu solicitarea uniformei doar în cazul elevilor care îşi confecționau haine

---

[210] A. Brandl, I. Ciuceanu, *Despre oameni şi animale*, p. 32.
[211] *Der DJ Führer*, 3. Jahrgang, Oktober 1943, Heft 10 (albumul fotografic); W. König, *Schola seminarium rei publicae*, p. 169.
[212] *Vatra şcolară*, an II, nr. 4-6, 1 decembrie 1925 – 15 ianuarie 1926, pp. 52-53.
[213] ***, *Pentru ministerul şcolilor şi domnii profesori. O rugare la începutul noului an şcolar*, în *Foaia poporului*, nr. 32, 12 august 1923, p. 1; ***, *Taxele şcolare*, în *Foaia poporului*, nr. 35, 2 septembrie 1923, p. 3; nr. 36, 9 septembrie 1923, p. 2; ***, *Înscrieri şcolare. La Şcoala superioară de comerț*, în *Foaia Poporului*, nr. 35, 2 septembrie 1923, p. 5.
[214] A. Brandl, I. Ciuceanu, *Despre oameni şi animale*, p. 32.

noi[215]. Uniforma se va restrânge, ca şi în conflagraţia anterioară, la chipiu şi număr matricol. După război, obligativitatea uniformei şcolare se va restabili în 1956, prin Hotărârea Consiliului de Miniştri nr. 1128/19 iunie[216].

E. ŞI, TOTUŞI, CUM SE ÎNVĂŢA?

Viaţa zilnică a elevilor însemna în primul rând relaţionarea cu cadrele didactice şi cu colegii pe terenul învăţăturii. Cei mai mulţi şcolari îşi datorau statutul constrângerilor juridice impuse de viziunea educaţională specifică lumii moderne, de factură iluministă. Obligativitatea frecventării şcolii viza învăţământul primar, cu extensia sa, şcoala de repetiţie (perioada dualistă) sau învăţământul supraprimar (perioada interbelică). În prima jumătate a secolului al XX-lea, procesul de masificare a învăţământului secundar se afla în plină desfăşurare, cu o dinamică spectaculoasă înregistrată pe componenta feminină. Timp de peste două veacuri, în Sibiu funcţionaseră doar două gimnazii (şcoli secundare superioare), ambele pentru băieţi. După încheierea Primului Război Mondial, reţeaua şcolară sibiană se va extinde cu încă două gimnazii (licee, potrivit terminologiei româneşti), ambele pentru fete. Segregarea de gen se va menţine, la nivelul populaţiei şcolare a instituţiilor de învăţământ secundar, până după Al Doilea Război Mondial (1956). Marea conflagraţie de la mijlocul secolului va impulsiona decisiv procesul de feminizare a profesiei de dascăl.

La începutul secolului al XX-lea, obţinerea diplomei de absolvire a studiilor gimnaziale, care oferea oportunităţi educaţionale superioare şi accesul la poziţii sociale înalte, constituia o provocare pentru anumite grupuri socio-culturale, cum ar fi adolescentele şi românii. Cumularea celor două identităţi era de-a dreptul dezarmantă pentru romånce. În absenţa unor gimnazii în care limba de predare să fie identică cu cea maternă, românii se confruntau cu problema însuşirii limbii germane, pentru Gimnaziul evanghelic, respectiv a celei maghiare, pentru Gimnaziul de stat. Depăşirea acestui obstacol a creat un decalaj de vârstă între nativii germani sau maghiari şi elevii români[217]. Problemele de natură lingvistică vor afecta comunicarea elev-profesor şi vor diminua randamentul şcolar al românilor. În atmosfera şovină şi maghiarizantă a Gimnaziului de stat, acest aspect constituia un motiv suplimentar de discriminare:

> *„Vine profesorul în clasă. Trece la catedră. Se opreşte cu ochii la el. Îi pune o întrebare. Băiatul tremură şi nu înţelege nimic. Se ridică alb ca varul şi îngână două vorbe, care sună prost pe*

---

[215] *Anuarul pe anii şcolari 1941/42 şi 1942/43. Liceul „Gh. Lazăr”*, p. 127.

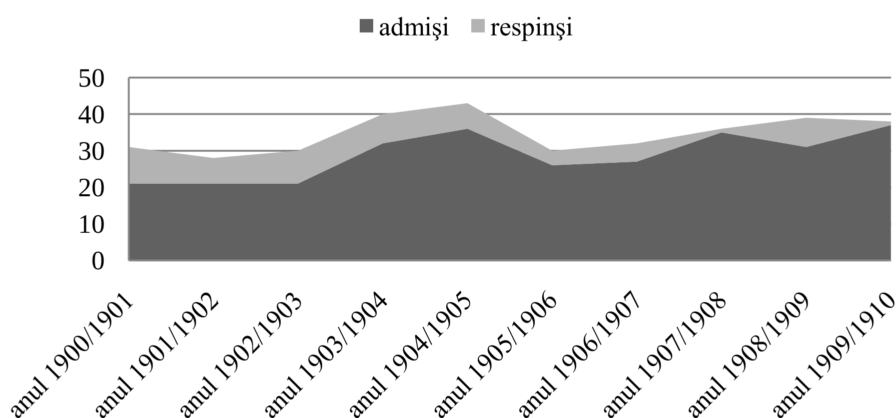
[216] ****, Introducerea uniformelor şcolare. Instrucţiuni ale Ministerului Învăţământului nr. 1430 din 9 august 1956*, în *Buletinul Ministerului Învăţământului*, Bucureşti, an II, nr. 5 (13), seria A, 20 august 1956, pp. 17-18.

[217] O. Ghibu, *Pe baricadele vieţii*, p. 68: „Preotul îi spuse mamii, că nu-i bine ca eu să intru din clasa a IV-a de-a dreptul în liceu, unde voi avea de luptat cu greutăţi prea mari în ce priveşte limba germană; că el însuşi este hotărât să-şi dea băiatul în clasa IV-a la catolici, deşi acesta absolvise în Sălişte clasa a V-a. E mai bine să pierzi un an sau chiar doi, ca să prinzi bine limba străină, după care apoi, în liceu, nu mai ai nici o greutate cu ea.” Vezi şi datele statistice de la Gimnaziul evanghelic de băieţi, cu o diferenţă de mai bine de doi ani între elevii germani şi cei români, pentru intervalul 1850-1870: Martin Schuster, *Ein Beitrag zur Statistik des ev. Gymnasiums A.B. zu Hermannstadt und der mit demselben verbundenen Lehranstalten in den zwanzig Jahren von 1850/1-1869/70*, în *Programm des Gymnasiums A.B. zu Hermannstadt und der mit demselben verbundenen Lehranstalten für das Schuljahr 1872/73*, Hermannstadt, 1873, pp. I-VII.

ungureşte... Profesorul îl opreşte enervat: - «Eşti un măgar. Taci!» - Sau îi spune într'un ton de nobilă indignare: «Nu-i de gura ta limba lui Arany János!»... Insultatul se sguleşte în ungherul lui de bancă, îi tremură genele, îl arde insulta şi vede cum se întinde într'un zâmbet ironic faţa colegului ungur din dreapta lui..."[218]

Până la înfiinţarea propriilor licee, fetele curajoase puteau sfida lumea gimnazială masculină, participând la examinări în calitate de „eleve particulare". Pe această cale, în intervalul 1901-1910, cinci eleve au reuşit să susţină cu succes examenul de maturitate (*Maturitätsprüfung*), la Gimnaziul ev. de băieţi. Patru erau germane, una româncă[219]. În aceeaşi decadă, procentul de promovabilitate, la examenul menţionat, a fost de 83,24% pentru Gimnaziul evanghelic, respectiv de 82% pentru Şcoala reală superioară, instituţie legată administrativ de Gimnaziu.

Fig. 1. Gimnaziul şi Şcoala reală evanghelică de băieţi din Sibiu.
Promovarea examenului de maturitate, 1901-1910
Sursa: Anuarele şcolii

În perioada interbelică, exigenţele evaluării îşi vor păstra conotaţiile etniciste. Din 1925, examenul de bacalaureat se susţine în faţa unor comisii organizate la nivelul regiunii şcolare[220]. Elevii germani pot utiliza limba maternă doar în cazul probelor opţionale. Rezultatele acestor candidaţi s-au înrăutăţit simţitor. În iunie 1925, singurul centru de examinare din judeţul Sibiu a avut 120 de candidaţi proveniţi din patru licee: „Gh. Lazăr"

[218] O. Goga, *Însemnările unui trecător*, pp. 50-51. Pentru Onisifor Ghibu: „Dirigintele Székely izbutise să-mi reteze – şi nu numai mie, ci tuturor colegilor români – orice avânt spre învăţătură, chiar din primele zile. A fi român însemna pentru acest dascăl, din capul locului, a fi o fiinţă mărginită, bună doar pentru a păzi oile sau a purta plugul de coarne."; O. Ghibu, *Pe baricadele vieţii*, p. 85.

[219] Mai exact, trei eleve au obţinut diploma de maturitate în cadrul Şcolii reale superioare evanghelice de băieţi - Hermine Bruckner şi Alice Wolff, în 1903, Anna Albrich, în 1908 -, iar două eleve în cadrul Gimnaziului evanghelic - Amelie Mallik, în 1904, respectiv Ottilie Comşia, în 1905; *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Hermannstadt*, 1902/1903, p. 71; 1903/1904, p. 82; 1904/1905, p. 101; 1907/1908, p. 30.

[220] În Transilvania, până la introducerea examenului de bacalaureat, finalizarea studiilor gimnaziale/liceale era încununată prin reuşita la examenul de maturitate, organizat, din 1849, pe baza legislaţiei austriece, ulterior maghiare, de instituţia absolvită. În 1924, examenul de maturitate a fost înlocuit cu cel de absolvire a cursului secundar superior, iar un an mai târziu a fost reintrodus bacalaureatul, examen la care sistemul educaţional din Vechiul Regat renunţase în 1898. Sibiul, capitală de regiune şcolară, a găzduit anual una-două comisii de bacalaureat, la Liceul de băieţi „Gh. Lazăr", eventual şi la Liceul de fete „Domniţa Ileana".

(instituția gazdă) şi „Brukenthal” din Sibiu, „Radu Negru” din Făgăraş, toate trei de băieți, şi Liceul de stat pentru fete din Sibiu. Au promovat 78 de candidați, astfel: 30 din 50 de absolvenți ai Liceului „Brukenthal” (60%), 48 din 70 de absolvenți ai celor trei licee româneşti de stat (68,57%)[221]. Potrivit regulamentului din 1929, examenul de bacalaureat consta în două probe, una scrisă, din Română şi Matematică sau Limba latină, în funcție de specializarea „ştiințifică” sau „literară”, în aceeaşi zi, câte două ore, dimineața, respectiv după-masa, şi una orală, din şase materii - 1. Limba şi literatura română; 2. Istoria românilor şi instrucția civică; 3. Geografia României şi a țărilor vecine; 4. Limba şi literatura franceză; 5. Matematică sau Latină; 6. Ştiințele naturale sau Ştiințele fizico-chimice -, susținută într-o singură zi. Din perspectiva conținuturilor educaționale, se constată o diminuare a caracterului umanist în favoarea celui real şi modern. Scade drastic numărul orelor de Latină şi Greacă, în schimb, creşte semnificativ numărul orelor de Fizică-Chimie şi se introduce, cu o pondere impresionantă, Franceza (Anexe, Fig. 9).

Exigența draconică manifestată de comisiile de bacalaureat au atras critici, atât din partea românilor, cât şi din partea germanilor. În 1927, profesorul de Latină, Zaharia Gherman, de la Liceul „Gh. Lazăr”, se pronunța pentru introducerea corigenței, utilizată anterior, pe vremea examenului de maturitate, coborârea mediei de admitere de la 6 la 5 şi organizarea unor comisii separate pentru elevii minoritari[222]. Sesizat de nemulțumirea elevilor şi părinților germani privind tratamentul la care sunt supuşi candidații în timpul bacalaureatului, Consistoriul Superior al Bisericii Evanghelice C.A. din România recomanda, în 1934, directorilor şi profesorilor liceelor de sub autoritatea sa să îi însoțească pe absolvenți în fața comisiilor de examinare[223]. Cea mai grea sesiune de bacalaureat s-a consumat în iunie 1937, sub preşedinția prof. univ. dr. Dan Barbilian (cunoscut ca poet sub pseudonimul Ion Barbu). Din 125 de candidați înscrişi la Sibiu au promovat examenul doar 25 (20 %). Absolvenții Liceului „Brukenthal” au avut un procent de promovabilitate de 12,90% (4 din 31)! Părinții au înaintat o plângere Ministerului Educației Naționale. Săptămânalul local *Foaia poporului* avea nedumeriri în legătură cu cauzele acestui rezultat dezastruos: „Nu ştim pe cine să învinuim: pe elevi că n-au învățat îndeajuns sau pe profesorii din comisie, că au fost prea aspri.”[224] În anii celui de-Al Doilea Război Mondial, sub tutela *Grupului Etnic German*, absolvenții fostelor licee evanghelice vor avea parte de comisii proprii şi de un tratament mult mai îngăduitor. În iunie 1944, la Liceul german de băieți „Brukenthal” au susținut acest examen, alături de absolvenții şcolii gazdă, elevii liceelor „Honterus” din Braşov, „Stephan Ludwig Roth” din Mediaş, „Lenau” din Timişoara, de băieți din Bucureşti, de fete din Sibiu şi Bucureşti şi romano-catolic de fete „Notre-Dame” din Timişoara. Au fost declarați admişi 89 din cei 96 de candidați

---

[221] ***, *Das Ergebnis der Bakkalaureatsprüfung in Hermannstadt*, în *Siebenbőrgisch-deutsches Tageblatt*, Nr. 15.603, 52. Jahrgang, Dienstag, 7. Juli 1925, p. 6.
[222] Z. German, *Examenele de bacalaureat*, în *Vatra şcolară*, an III, nr. 13-15, 1 iunie – 20 iulie 1927, p. 42.
[223] Andreas Mökel, *Scholae serviendo consumor. Die Evangelische Landeskirche A.B. in Rumänien und die Schule im Spiegel der Protokolle des Hermannstädter Presbyteriums (1928-1948)*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 22. (93.) Jahrgang (1999), Heft 2, Böhlau Verlag, Köln Weimar Wien, p. 189.
[224] *Foaia poporului*, nr. 29, 18 iulie 1937, p. 3.

prezentați (92,70%)[225]. De această atmosferă indulgentă au avut parte şi elevii români. La sesiunea din mai 1943, „lăzăristul" Nicolae Balotă reuşea o performanță de neimaginat în anii anteriori: media 10![226]

Exigența a constituit o caracteristică a sistemului educațional interbelic. În general, ea a impus respectul educabililor, aşa cum îşi aminteşte Iacob Ciuceanu[227]. S-au înregistrat însă şi comportamente atipice. În toamna anului 1934, un elev de la Şcoala superioară de comerț l-a amenințat cu revolverul pe cunoscutul şi apreciatul profesor de Italiană Pimen Constantinescu, cerându-i modificarea notei din cauza căreia rămăsese repetent. Anterior, atacatorul încercase să-şi salveze situația cu ajutorul cunoştințelor din filiala locală a PNL. Consternată, redacția *Foii poporului* consemna: „Întâmplarea aceasta a stârnit o vie impresie în oraşul nostru, întrucât nu s-a mai pomenit ca un şcolar să încerce a trece clasa cu ajutorul revolverului şi a[l] clubului politic din care face parte unchiul său."[228] Analiza promovabilității la Liceul „Gh. Lazăr", pe parcursul ultimului secol, este sugestivă pentru surprinderea evoluției nivelului de exigență în sistemul educațional. Dacă în perioada interbelică procentul de repetenți se apropia de 9%, iar în anii 50-60 scădea cu puțin sub 5%, la începutul secolului al XXI-lea, acesta tinde spre 0 (Fig. 2-4)[229].

Fig. 2. Liceul „Gh. Lazăr" Sibiu, 1919-1943. Promovabilitatea

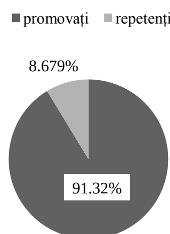

Fig. 3. Liceul „Gh. Lazăr" Sibiu, 1957-1968. Promovabilitatea

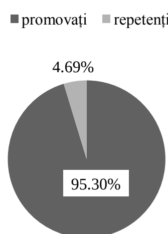
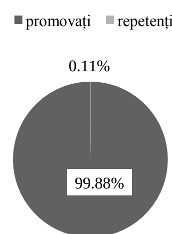

Fig. 4. Liceul „Gh. Lazăr" Sibiu, 2005-2012. Promovabilitatea

Evoluția gradului de exigență se corelează, de-a lungul secolului al XX-lea, cu trăsăturile de gen ale profesiei. Exigențele sporite sunt legate de valorile predominant masculine ale corpului profesoral. Feminizarea acestuia va fi însoțită şi de un comportament mai îngăduitor al evaluatorului (Anexe, Fig. 11-12). În anii interbelici,

225 ACNB, dosar „Acte maturitate 1944".

226 *Anuarul pe anii şcolari 1941/42 şi 1942/43. Liceul „Gh. Lazăr"*, p. 90. În anii interbelici, mediile peste 9 erau foarte rare la bacalaureat. În septembrie 1928, Emil Cioran îşi lua examenul cu 7,80, a doua medie pe centrul de la Sibiu; *Anuarul IX al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1927-1928*, p. 54.

227 A. Brandl, I. Ciuceanu, *Despre oameni şi animale*, p. 31: „Respectul nostru le permitea [profesorilor] să ne transmită ceea ce era de învățat."

228 ***, *Mă treci, ori te împuşc?*, în *Foaia poporului*, nr. 41, 7 octombrie 1934, p. 6.

229 Anuarele liceului, anii 1919-1943; P. Munteanu, *Monografia Liceului „Gheorghe Lazăr"*, p. 68 (anii 1957-1968); Gabriel Negrea, *Raport de activitate. Anul şcolar 2008-2009*, p. 30 (anii 2005-2009); Idem, *Raport de activitate. Anul şcolar 2011-2012*, p. 27 (anii 2009-2012); postate pe www.cngl.eu/management-78/ (accesare: 18 iunie 2015).

elevii buni erau obişnuiţi cu medii de 8-9. Cele de 10 erau foarte rare. O astfel de medie a obţinut Emil Cioran, la Română, în ultima clasă de liceu, a VII-a, în anul şcolar 1927/1928. Urmau mediile la Religie (8,67), Franceză (8,50), Filosofie (8,17) şi Istorie (8). Viitorul filosof a înregistrat cele mai slabe rezultate la Desen (6) şi Ştiinţe fizico-chimice (5,17)[230]. De-a lungul celor şapte ani de studii liceale, se clasase constant printre cei mai buni. În primele trei clase primise calificativul general „foarte bine". În clasa a IV-a (1924/1925), doar trei elevi din cei 48 ai clasei au reuşit să obţină acest calificativ. Emil Cioran a trebuit să se mulţumească cu „bine"[231]. În următorul an şcolar s-a introdus sistemul de notare numerică, de la 10 la 1. Sistemul era deja folosit, din 1924, la Liceul de băieţi „Brukenthal". Aflat în acel an în clasa I, alături de alţi 61 de colegi, Kurt Horedt, fiul apreciatului profesor Hermann Horedt (Geografie, Germană, Religie), se clasase la final pe locurile 6-7, cu media anuală 9,36. Cea mai mare medie fusese 9,63 (a elevilor Francisc Michaelis şi Johann Rausch). Din cei 41 de elevi clasificaţi la încheierea anului şcolar (66,12%), nouă reuşiseră să obţină medii începând de la 9,00. În ultima clasă de liceu, a VII-a (1930/1931), Kurt Horedt a reuşit să fie cel mai bun, cu media 9,12. Dintre cei 15 colegi, doar unul a mai avut media peste 9 (Johann Rausch: 9,08; celălalt premiant al clasei I, Fr. Michaelis îşi păstrase primul loc, dar în clasa paralelă, a VII-a A, cu media 8,82)[232].

Profesorii vremii obişnuiau să deplângă soarta învăţământului, dând vina pe practicile guvernamentale (supraîncărcarea programelor analitice, schimbarea frecventă a acestora şi a manualelor şcolare), pe superficialitatea elevilor şi lipsa de interes a părinţilor faţă de progresul şcolar al copiilor şi faţă de şcoală, în general[233]. Directorul Liceului „Gh. Lazăr", prof. Ioan Bunea, nu se sfia să abordeze problemele în rapoartele sale anuale, publicate în anuarele şcolii, sau în discursurile rostite cu ocazia deschiderii şi închiderii anului şcolar:

---

230 SJSAN, fond „Liceul «Gheorghe Lazăr»", dosar nr. 362, „Cataloagele trimestriale speciale din anul şcolar 1927-1928", ff. 443-469.

231 Anuarele Liceului „Gh. Lazăr", anii 1921/22, p. 66; 1922/23, p. 110; 1923/1924, p. 103; 1924/1925, p. 90; 1925/1926, p. 68; 1926/1927, p. 85; 1927/1928, pp. 50, 54, 79. Clasa în care a învăţat Emil Cioran a fost formată din următoarele efective de elevi: cl. I A: 50; cl. II A: 61; cl. III A: 53; cl. IV A: 48; cl. V m (modernă): 47; cl. VI m: 46; cl. VII m: 47.

232 La sfârşitul anului şcolar 1930/1931, din cei 23 de elevi ai clasei a VII-a A fuseseră clasificaţi 20, ceilalţi trei rămânând corigenţi la Istorie. Şcoala reală superioară evanghelică se desfiinţase în 1925, profilul real continuându-şi existenţa în cadrul Liceului „Brukenthal", sub forma unei secţii a cursului superior; *Jahresbericht der Brukenthalschule in Sibiu – Hermannstadt (evang. Gymnasium und Oberrealschule A.B.) über das Schuljahr 1924/25*, Sibiu-Hermannstadt, „Honterus" Buchdruckerei, 1925, p. 6; *Anuarul Liceului ev. C.A. de băieţi „Brukenthal" din Sibiu / Jahresbericht der evang. Brukenthalschule A.B. in Hermannstadt*, 1930/1931, pp. 9-10, 17-18.

233 Spre exemplu, în 1926, consilierul şcolar al Consistoriului Superior al Bisericii Evanghelice C.A. din România, prof. Carl Albrich jr. considera că Franceza are parte de o programă prea încărcată, cu accent pe literatură, în dauna conversaţiei, în ultimele trei clase liceale, că orele de Fizică şi Chimie ar trebui separate în aceste clase, că programa de Geografie are un conţinut noţional prea greoi pentru clasa I sau că problemele de Matematică sunt lipsite de aplicabilitate şi solicita ca „[...] munca şcoalei să fie scutită de graba mare, cauzată de încărcarea programei analitice spre a rămânea mai mult timp pentru o tratare temeinică şi adâncire în materia reclamată de adevăratul scop cultural educativ al liceului."; Carl Albrich jr., *Observaţii asupra revizuirii programei analitice a şcoalelor secundare*, în *Vatra şcolară*, an III, nr. 5-7, 15 decembrie 1926 – 15 ianuarie 1927, p. 14.

„Cu durere trebue să mărturisesc, că pe zi ce trece, numărul acelor elevi, cari sunt pătrunşi de dragostea de învăţătură, scade văzând cu ochii şi sporeşte numărul celor nechemaţi de-a sluji «Litteris et virtuti» şi cari mântue liceul de dragul unei diplome nefericitoare."[234]

În pofida acestei viziuni critice, identificabilă cu uşurinţă şi la începutul secolului al XXI-lea, şcolile Sibiului au continuat să formeze personalităţi, care se vor bucura de apreciere la nivel naţional şi internaţional. În anii 20, între absolvenţii Liceului de băieţi „Gh. Lazăr" s-au aflat istoricii Ioan Moga (promoţia 1920) şi Mihail Macrea (1926), istoricul de artă Virgil Vătăşianu (1920) şi filosoful Emil Cioran (1928). Un alt mare istoric, orientalistul Aurel Decei, greco-catolic originar din Gura Râului, se retrăsese în clasa a VIII-a (1922/1923), pentru finalizarea studiilor la Alba Iulia[235]. De pe băncile Gimnaziului evanghelic de băieţi s-au lansat, între alţii, diplomatul Viorel-Virgil Tilea (promoţia 1914), teologul Karl Kurt Klein (1915) şi istoricul Kurt Horedt (1931)[236].

Pentru elevii care parcurgeau toate treptele învăţământului preuniversitar, ieşirea din sistem, încununată cu diploma de maturitate/bacalaureat, însemna, cu mici excepţii, continuarea studiilor în mediul universitar. Această evoluţie este valabilă şi astăzi, diferenţele cantitative fiind determinate de masificarea celor două niveluri educaţionale şi de evoluţia demografică ascendentă. În prima jumătate a secolului al XX-lea, absolvenţii învăţământului preuniversitar, puţin numeroşi, ocupau, după un periplu universitar, poziţiile sociale dominante. La începutul secolului al XXI-lea, presiunea asupra acestor poziţii este mai mare, datorită accesibilizării creditelor educaţionale. Promoţiile 1901-1910 ale Gimnaziului evanghelic de băieţi au urmat cu precădere studiile juridice (57 de absolvenţi din totalul de 163), teologice, filosofice şi pedagogice (39), medicina (35), domeniul tehnic (10), ştiinţele economice (8). În acelaşi interval temporal, absolvenţii Şcolii reale superioare evanghelice s-au orientat spre domeniul tehnic/inginerie (44 dintre

---

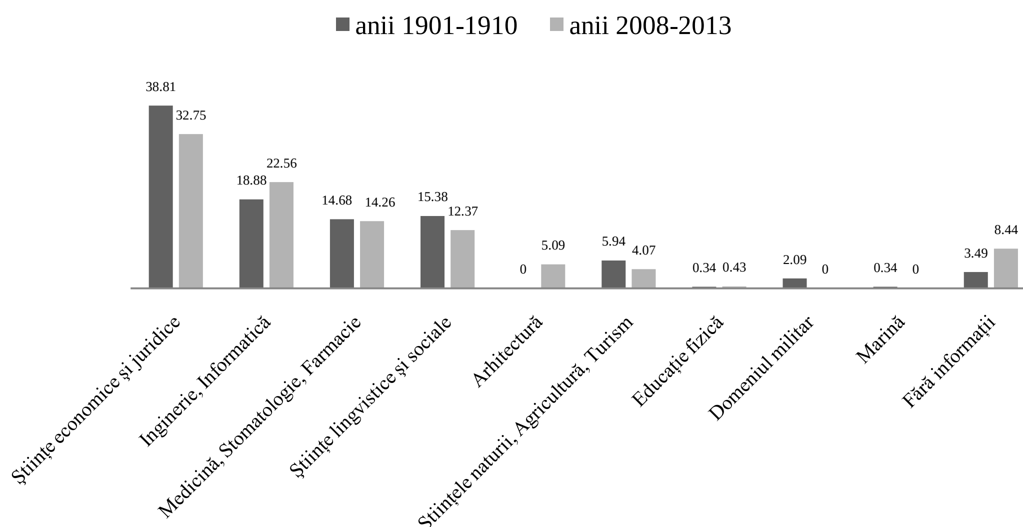
[234] Ioan Bunea, *Discurs ţinut la începutul anului şcolar 1933-34*, în *Anuarul XIV al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1932-1933*, p. 32. Alte exemple: Idem, *Şcoala şi misiunea ei. Discurs rostit de directorul liceului cu ocazia încheierii anului şcolar 1924/25*, în *Anuarul VI al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1924-1925*, pp. 4, 6-7; Idem, *Istoricul anului şcolar 1932-33*, în *Anuarul XIV al Liceului de stat „Gheorghe Lazăr" din Sibiu, 1932-1933*, p. 39: „Situaţia deplorabilă şi dezolantă a învăţământului continuă să dăinuiască şi încă nu s'a putut ieşi din haosul în care ne sbatem de câţiva ani. În zadar încearcă cei chemaţi să reorganizeze învăţământul public, câtă vreme nu va succede refacerea şi însănătoşirea sufletului bolnav al omenirii, nici învăţământul nu se va reface. Deşi toată lumea se resimte de criza morală şi sufletească, prin care trece omenirea, totuşi se pare că statul nostru bate recordul, între statele civilizate ale Europei, relativ la nestatornicia, efemeritatea şi nesiguranţa organizaţiunii învăţământului public. Totul se face în domeniul învăţământului fără pregătirea cuvenită şi fără utilizarea învăţămintelor şi experienţelor câştigate cu multă greutate. Programele analitice se schimbă aproape anual, manualele deasemenea. În alte ţări organizaţia învăţământului public se schimbă la intervale mari şi după minuţioase şi îndelungate studii şi experimentări, iar majoritatea manualelor aproape că se moşteneşte din tată în fiu. La noi manualele se schimbă aproape anual, fie că este nevoie de această schimbare, fie că nu este nevoie, ceeace interesează în majoritatea cazurilor e, că manualele să satisfacă pofta de câştig ieftin şi nemuncit al unor autori, în dauna buzunarului părinţilor şi a luminării elevilor, cerinţă, care numai rare-ori vine în combinaţie. Iar încât priveşte pe elevi, şi ei sunt aceiaşi, pe cari i-am cunoscut în anii din urmă, cu o doză, poate şi mai mare de indiferentism şi cu o şi mai pronunţată desorientare."

[235] Anuarele Liceului „Gh. Lazăr", anii 1919/20, pp. 45, 47; 1922/23, pp. 110, 116; 1925/1926, pp. 68, 71; 1927/1928, p. 79; Lucian Giura, *Centenar Aurel Decei*, în *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, II, 2005, p. 339.

[236] *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Nagyszeben (Hermannstadt)*, 1914/1915, pp. 20-21; 1915/1916, p. 14.

cei 123 de absolvenți), studii economice (31), juridice (14) şi agricole (9), medicină (5)[237]. După un secol, absolvenții (şi absolventele) Colegiului Național „Samuel von Brukenthal”, instituția succesoare a Gimnaziului şi Şcolii reale superioare de băieți, sunt atraşi de aceleaşi domenii, cu mici diferențe. Pe primul loc se situează ştiințele economice, juridice şi politice (225 din 687 de elevi ai promoțiilor 2008-2013), urmate de inginerie şi domeniul IT (155), cel din urmă constituind o ramură profesională necunoscută la începutul secolului al XX-lea. Locul al treilea este deținut de medicină, stomatologie şi farmacie (98). Urmează ştiințele lingvistice şi sociale (85), arhitectura (35), ştiințele naturii, agronomia şi turismul (28) [238]. Carierele clericale şi militare nu mai sunt atractive într-o lume secularizată şi traumatizată de războaie. În schimb, arhitectura şi turismul se bucură de o dinamică superioară. Comenzile sociale actuale sunt influențate de revoluția tehnologică şi de consumerism.

Fig. 5. Gimnaziul & Şcoala reală superioară ev. de băieți vs.
Colegiul Național Brukenthal Sibiu.
Cariera aleasă de absolvenți (% din 286/687)

F. TINEREȚE FĂRĂ BĂTRÂNEȚE... CONCLUZII DESCHISE

Trecut prin experiența şcolarității, omul începutului de secol XXI poate emite opinii şi dezvolta puncte de vedere referitoare la sistemul educațional prezent şi la cotidianul aferent acestuia. Pentru perioadele mai vechi e nevoie de o prealabilă documentare. Lărgirea orizontului perceptiv deschide noi posibilități interpretative, pe

[237] *Ibidem*, 1900/1901, pp. 61-62; 1901/1902, pp. 32-33; 1902/1903, pp. 70-71; 1903/1904, pp. 82-83; 1904/1905, pp. 100-102; 1905/1906, pp. 29-30; 1906/1907, pp. 62-63; 1907/1908, pp. 29-30; 1908/1909, p. 57; 1909/1910, p. 83.

[238] *Anuar / Jahrbuch 2008-2010. Colegiul Național Samuel von Brukenthal Gymnasium*, Sibiu, Editura Schiller, 2011, p. 47; *Anuar / Jahrbuch 2011-2013. Colegiul Național »Samuel von Brukenthal« / Samuel-von-Brukenthal-Gymnasium*, Sibiu / Hermannstadt, Editura Schiller Verlag, 2014, p. 65.

calea comparatismului. Analiza vieții școlare din prima jumătate a secolului al XX-lea conduce la câteva concluzii. Cele mai importante coordonate ideologice au fost de natură religioasă şi națională. Educația moral-religioasă rămâne o preocupare constantă a autorităților, până la mijlocul secolului al XX-lea. Orele de Religie, capela școlară, frecventarea regulată (săptămânală/zilnică, după specificul școlii) a bisericii și săvârșirea serviciului religios cu prilejul diverselor întruniri ale comunității școlare marchează universul ocupațional puberal şi adolescentin, fără a putea evita comportamentele formaliste. Procesul secularizării, specific modernității și expresie a ideologiei iluministe, își continuă acțiunea corozivă asupra controlului ideologic al Bisericii, însă disputele naționale consolidează dimensiunea identitară a instituției ecleziastice.

În confruntarea cu proiectul asimilaționist al națiunii civice, promovat de grupul etno-lingvistic dominant politic, maghiar până la 1918, apoi românesc, școala confesională devine un bastion al națiunilor etnice aflate în inferioritate politică și minoritate demografică. La Sibiu, Biserica evanghelică și școlile sale îndeplinesc acest rol pentru comunitatea săsească, mai vulnerabilă după schimbarea regimului politic în 1918. Deciziile discriminatorii și distribuția autorității la nivelul comunităților școlare din învățământul primar și secundar evanghelic accentuează caracterul german/săsesc și evanghelic al acestora, în primele două decenii ale secolului al XX-lea[239]. Până la sfârșitul Primului Război Mondial, învățământul confesional românesc oferea doar școli primare și un institut teologic-pedagogic ortodox. Biconfesionalismul (ortodox/greco-catolic) românesc a fost depășit cu succes de ASTRA, în momentul întemeierii unei școli civile de fete (1886). Primiți cu brațele deschise în școlile maghiare de stat, românii s-au văzut confruntați cu problema echilibrării tendințelor asimilaționiste și conservatoare. Ascensiunea socială trebuia achitată prin compromisuri lingvistice și culturale. Tensiunile interetnice răbufneau însă periodic. După Marea Unire, migrația naturală românească spre Sibiul preponderent german (Hermannstadt) a fost încurajată și susținută instituțional, financiar și politic de statul român. Elementul maghiar a fost nevoit, în schimb, să se replieze în zona învățământului confesional, reformat și romano-catolic. Evreii au avut o școală primară israelită încă de la întemeierea comunității, la începuturile regimului dualist, însă, până la unirea Transilvaniei cu România, cei mai mulți copii au frecventat școlile maghiare și germane, asumându-și identitatea etno-lingvistică a grupurilor dominante politic și cultural.

Intensificarea sentimentelor naționaliste a estompat interferențele etno-culturale în interiorul școlilor, mai ales în cazul celor confesionale[240]. În perioada interbelică, Iacob Ciuceanu a observat această desfășurare de lumi paralele. Pe Corso (str. Regina Maria), românii și sașii aveau tronsoane distincte de plimbare, își amintește, spre exemplu, Kurt Klemens[241]. Spectacolul stradal constituia însă o adevărată punte între culturi. Defilările

---

[239] I. Popa, *Liceele teoretice sibiene*, pp. 45-46; Idem, *Contribuții la cunoașterea învățământului sibian*, pp. 125, 141, 144; Idem, *Dimensiuni*, pp. 557-558; I. Popa, O. Lața, L. Tudorică, *Școala evanghelică de fete din Sibiu în anii dualismului*, pp. 130-134.
[240] I. Popa, *Liceele teoretice sibiene*, pp. 45-47.
[241] K. Klemens, *Hanul Dumbrava și Groapa Leilor*, pp. 33-34.

ocazionate de diferite serbări şi festivităţi puneau în valoare formaţiunile muzicale, uniformele, steagurile, disciplina de grup. *Coetus*-ul excela în această privinţă. În anii 30, energia adolescentină a fost tot mai mult captată de ideologia fascistă, în variantă carlistă, legionară sau naţional-socialistă. Arhitectura şcolară devine, la rându-i, tot mai îndrăzneaţă. Monumentalitatea, dotările, utilităţile susţineau certitudinea că şcoala reprezintă cheia succesului. Cele mai impunătoare proiecte sunt româneşti: Şcoala normală de băieţi „A. Şaguna" (1938) şi Liceul de fete „Domniţa Ileana" (1940).

Plecat din satul natal pentru a deveni domn la oraş, elevul român se luptă cu sentimentul înstrăinării, mai puternic în primele decenii ale secolului al XX-lea, în condiţiile convieţuirii cu o gazdă germană sau maghiară. În pofida tuturor greutăţilor, energia vârstei îi oferă adolescentului numeroase prilejuri de bucurie:

„[...] *În Joia Floriilor, de regulă ne spovediam, iar Sâmbătă ne cuminecam. Zilele acestea ne erau foarte dragi, deoarece nu prea ţineam prelegeri.* [...]
Dela biserică mergeam apoi în grup la şcoală, unde ni se citiau notele cu privire la felul cum ne-am purtat la învăţătură în timpul dintre Crăciun şi Paşti. Această cetanie era pentru unii - cei silitori - prilej de mare bucurie şi încurajare, iar pentru alţii - cei leneşi şi nărăvaşi - prilej de ruşinare şi mustrare. Dar în momentul când profesorul se ridica dela catedră şi ne poftia «Sărbători fericite», toate frunţile se înseninau şi răspunzând în cor cu aceeaşi urare, dam năvală spre ieşire.
La cvartir nici nu mai aşteptam mâncarea, ci plecam la gară, de obiceiu cu 5-6 ore înainte de sosirea trenului. Intram în sala de aşteptare sau dacă era timpul frumos atunci eşiam pe câmpul din apropierea gării şi acolo aşteptam să treacă vremea. Călătoriam prost, pentrucă în anii aceia (imediat după războiu) trenurile umblau foarte neregulat, şi-n afară de asta erau murdare şi aveau geamurile sparte. Când sosiam în staţia, unde trebuia să ne oprim, eram frânţi de obosială. Dar nu ne dădeam bătuţi şi luându-ne bagajul în spinare, plecam voioşi spre satele noastre. Chiar dacă ar fi fost miez de noapte nu ne încumetam să aşteptăm în gară până la revărsatul zorilor. Dorul de casă era prea puternic, pentru ca să mai fi putut zăbovi."[242]

Sentimentul dorului de casă, atât de cotidian în peisajul şcolar de la începutul secolului al XX-lea, se pierde treptat între marginile tot mai extinse ale oraşului, pentru a fi înlocuit, în cea de-a doua jumătate a veacului, de frământările navetistului.

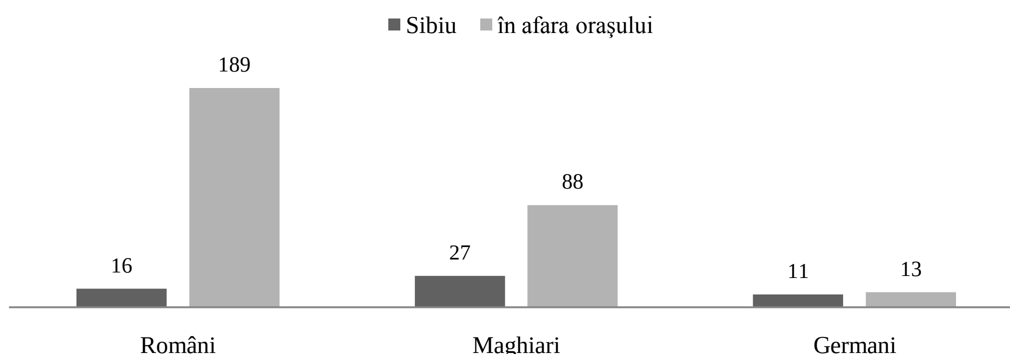
Segregarea de gen devine o variabilă majoră asociată sistemului educaţional din prima jumătate a secolului al XX-lea, ca urmare a extinderii componentei feminine. Ea defineşte structura populaţiei şcolare, în timp ce corpul didactic îşi menţine preponderenţa masculină. Înfiinţarea liceelor de fete după Primul Război Mondial a însemnat un pas important în construirea egalităţii de gen. Învăţământul va deveni mixt după Al Doilea Război Mondial (1956). Cele două conflagraţii au dat lovituri grele societăţii masculine, obligată să cedeze anumite poziţii mişcării feministe. Procesul de feminizare a profesiei de dascăl, început în şcolile de fete, se va accelera şi generaliza în perioada postbelică. Evoluţia exigenţelor profesionale poate fi corelată cu valorile specifice genului dominant, însă nu trebuie desconsiderate tendinţele de reproductibilitate culturală şi oportunităţile de mobilitate pozitivă asociate acestora. Criticismul detectabil în poziţionarea corpului didactic faţă de progresul şcolar şi complexul atitudinal al noilor generaţii, mai puţin

[242] Constantin Hoagea, *Amintiri din anii de liceu*, în *Foaia poporului*, nr. 15, 12 aprilie 1931, p. 6.

manifest la debutul regimului comunist, când sentimentul nostalgiei genera riscuri politice, este combătut de regenerarea elitelor şi transformat într-un indicator al fidelizării profesiei faţă de cultura dominantă. Impunerea regimului comunist la mijlocul secolului al XX-lea va produce modificări semnificative ale cotidianului şcolar, pe noi registre ideologice.

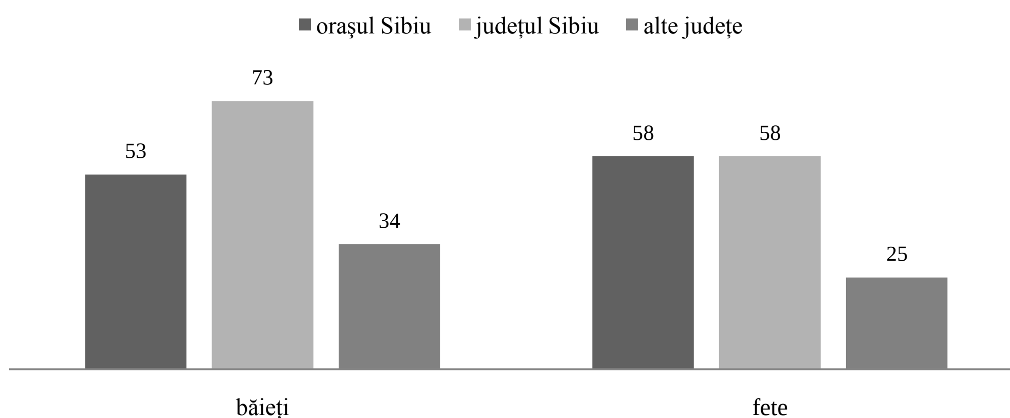
ANEXE

Fig. 6. Gimnaziul de stat Sibiu, cursul inferior, 1913/1914.
Elevii după limba maternă şi locul de naştere

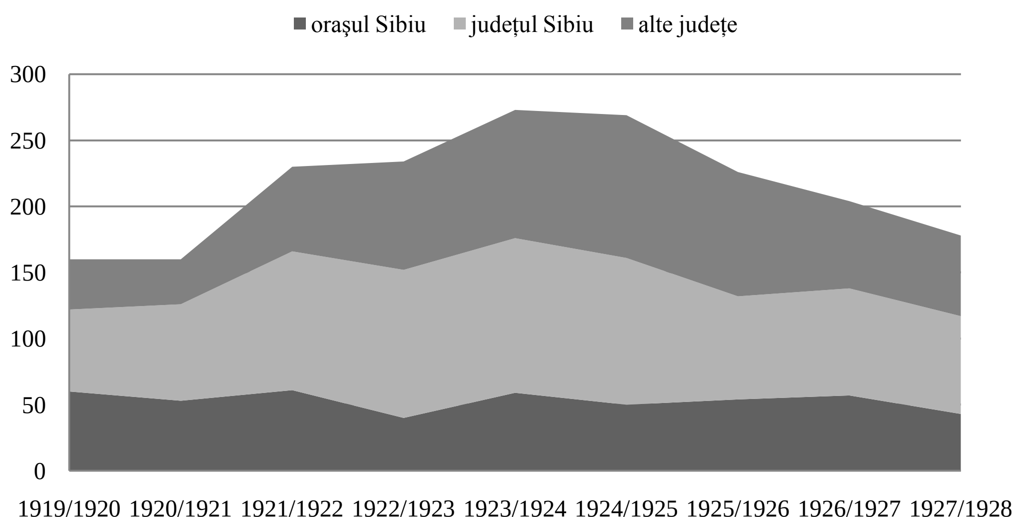
Sursa: SJSAN, fond Liceul „Gh. Lazăr”, inv. nr. 275, partea structurală C. Epoca maghiară (1868-1918). Gimnaziul de stat superior, dosar nr. 306, „Névkönyv 1913-1914 I-VIII”

Fig. 7. Şcoala medie de băieţi şi fete a statului, Sibiu, 1920/1921. Domiciliul părinţilor

Sursa: *Anuarul Şcoalei medii de băieţi şi fete a statului din Sibiu pe anul şcolar 1920-1921*, Sibiu, Tipografia George Haiser, 1921, p. 31.

Fig. 8. Şcoala civilă de băieţi a statului, Sibiu 1919-1928.
Domiciliul părinţilor

Sursa: Anuarele şcolii

Tabel 1. Şcoala civilă de băieţi a statului, Sibiu, 1918-1928.
Populaţia şcolară după naţionalitate

Sursa: *Anuarul Şcoalei civile de stat pentru băieţi şi fete şi al cursului comercial sup. de un an din Sibiu pe anul şcolar 1919-1920*, Sibiu, 1920, pp. 6, 28; *Anuarul Şcoalei medii de băieţi şi fete a statului din Sibiu pe anul şcolar 1920-1921*, Sibiu, 1921, p. 31; *Anuarul Şcoalei civile (medii) de băieţi şi fete a statului din Sibiu pe anul şcolar 1921-1922*, Sibiu, 1922, p. 19; *Anuarul Şcoalei civile (medii) de băieţi a statului din Sibiu pe anul şcolar 1922-1923*, Sibiu, 1923, p. 29; *Anuarul Şcoalei Civile (Medii) pentru Băieţi a Statului din Sibiu pe anii şcolari 1923-24, 1924-25*, Sibiu, 1925, pp. 23, 39; *Anuarul Şcoalei civile (medii) pentru băeţi a statului din Sibiu pe anii şcolari 1925-26, 1926-27, 1927-28*, Sibiu, 1928, pp. 25, 37, 47.

Anul şcolar	Români	Evrei	Alţii*
1918/1919	169	14	80
1919/1920	140	17	3
1920/1921	144	14	2
1921/1922	214	14	2
1922/1923	221	11	2
1923/1924	252	15	6
1924/1925	240	11	18
1925/1926	197	21	8
1926/1927	173	18	13
1927/1928	151	19	8
total	1901	154	142

* în special maghiari

Tabel 2. Liceul de băieți „Gh. Lazăr” Sibiu. Populația școlară după confesiune/religie și locul nașterii

Sursa: Anuarele școlii

An școlar	Elevi înscriși	Confesiunea/religia elevilor								Locul nașterii			Elevi rămași
		ortodoxă	gr. cat.	rom.-cat.	evanghelică	reformată	unitariană	mozaică	islamică	jud. Sibiu	alte județe	străinătate	
1919/20	597	452	68	3	1	0	1	18	0	406	135	2	543
1920/1	682	548	80	2	0	1	0	16	0	492	153	2	647
1921/2	730	577	98	5	1	1	0	19	0	446	241	14	701
1922/3	753	578	101	7	0	1	0	21	0	429	259	20	708
1923/4	764	617	78	8	0	1	0	25	0	402	314	13	729
1924/5	691	542	76	9	0	8	1	17	0	359	277	17	653
1925/6	691	540	87	14	4	6	1	15	0	348	301	18	667
1926/7	725	578	68	17	4	4	1	18	0	374	287	29	690
1927/8	689	554	59	20	5	8	1	9	0	340	286	30	656
1928/9	615	469	54	19	4	10	1	10	0	266	272	29	567
1929/30	526	415	49	12	3	4	0	17	0	247	223	30	500
1930/1	562	413	54	20	2	5	0	24	0	277	201	40	518
1931/2	556	430	46	19	1	4	0	14	0	250	226	38	514
1932/3	574	448	57	16	6	3	0	12	0	262	237	43	542
1933/4	540	413	60	16	4	9	0	9	0	264	217	30	511
1934/5	557	408	68	13	6	12	2	12	0	266	230	25	521
1935/6	660	488	74	17	12	10	1	14	0	335	262	19	616
1936/7	667	518	89	19	13	12	1	15	0	345	307	15	646
1937/8	710	535	99	15	11	6	0	12	1	526	152	1	679
1938/9	693	511	82	19	11	0	0	8	0	374	253	4	631
1939/40	682	540	104	16	9	5	0	8	0	515	136	0	651
1940/1	923	728	173	12	8	2	0	0	0	737	186	0	806
1941/2	796	574	156	6	3	0	0	0	0	607	124	8	739
1942/3	883	705	168	6	3	0	0	0	0	632	251	8	843
Total	16266	12581	2048	310	111	112	10	313	1	9499	5530	435	15278

Foto 3. Supraetajarea Şcolii normale de fete „Andrei Şaguna”, 1943
(Sursa: Muzeul de Istorie Sibiu, *Colecția Fischer*)

Foto 4. Festival de gimnastică al şcolilor germane de băieți, pe terenul Liceului ev. „Brukenthal”, 1934
(Sursa: Muzeul de Istorie Sibiu, *Colecția de grafică documentară*)

Foto 5. *Fasching* 1931. Septimane ale *Coetus Brukenthalia* costumate ca membre ale *Coetus Arminia Cibiniensis*
Sursa: Colecția particulară Maja Philippi

Foto 6. Maifest săsesc, 1939
(Sursa: Muzeul de Istorie Sibiu, *Colecția de grafică documentară*)

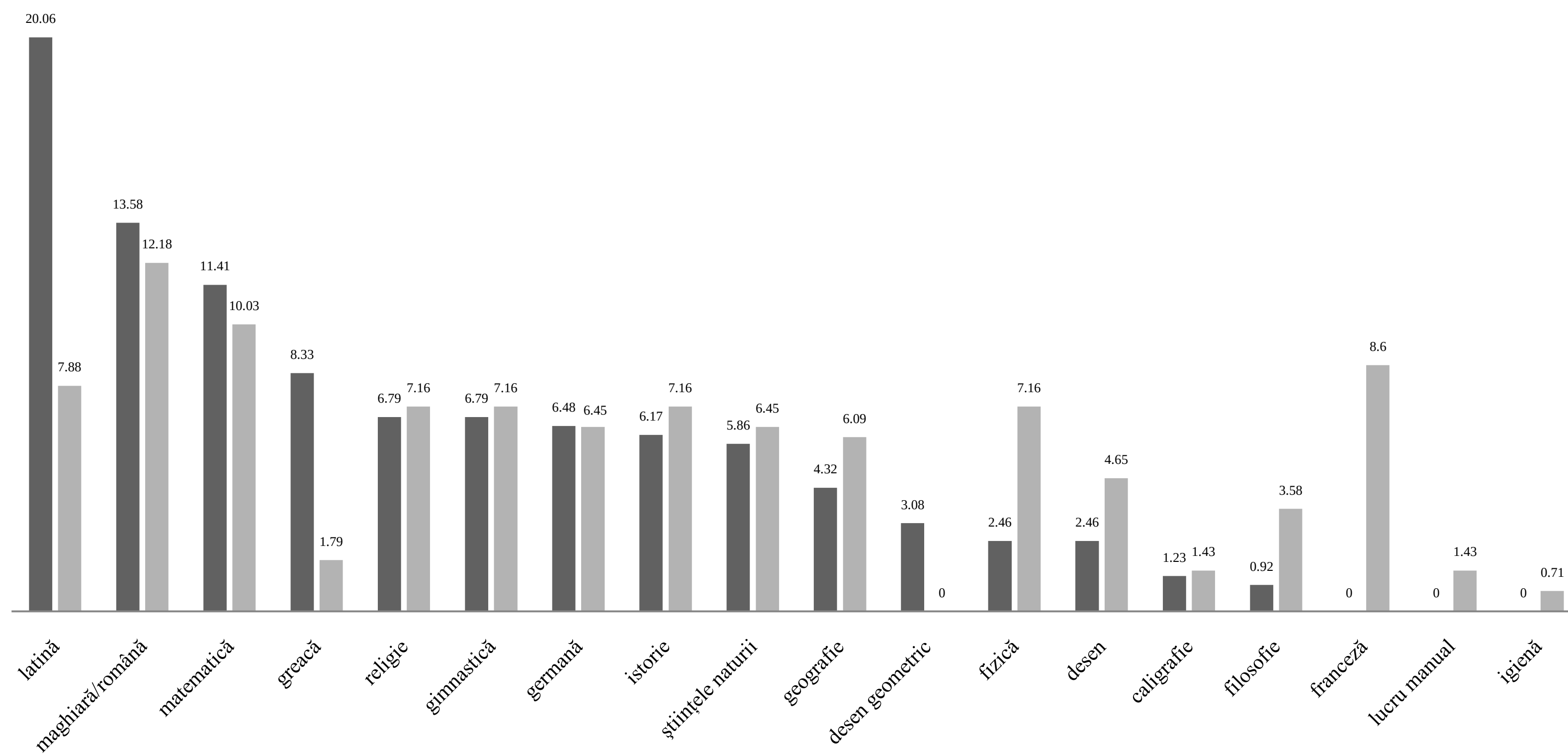

Foto 7. Maifest săsesc, 1939
(Sursa: Muzeul de Istorie Sibiu, *Colecția de grafică documentară*)

Tabel 3. Gimnaziul şi Şcoala reală evanghelică de băieți din Sibiu.
Promovarea examenului de maturitate, 1901-1910
Sursa: Anuarele şcolii

		Gimnaziu			Şcoala reală			Total		
Nr. crt.	An şcolar	înscrişi	admişi	%	înscrişi	admişi	%	înscrişi	admişi	%
1	1900/1901	17	14	82.35	14	7	50.00	31	21	67.74
2	1901/1902	19	13	68.42	9	8	88.88	28	21	75.00
3	1902/1903	17	13	76.47	13	8	61.53	30	21	70.00
4	1903/1904	14	9	64.28	26	23	88.46	40	32	80.00
5	1904/1905	24	18	75.00	19	18	94.73	43	36	83.72
6	1905/1906	17	15	88.23	13	11	84.61	30	26	86.66
7	1906/1907	22	19	86.36	10	8	80.00	32	27	84.37
8	1907/1908	23	23	100	13	12	92.30	36	35	97.22
9	1908/1909	23	19	82.60	16	12	75.00	39	31	79.48
10	1909/1910	21	21	100	17	16	94.11	38	37	97.36
total		197	164	83.24	150	123	82.00	347	287	82.70

Fig. 9. Gimnaziul/Liceul de stat pentru băieți Sibiu. Ponderea disciplinelor în planul de învățământ
(% din 324/279 ore/săptămână/şcoală)
Sursa: *A nagyszebeni állami főgymnasium értesitője*, 1900/1901, p. 20; P. Munteanu, op. cit., p. 49

Tabel 4. Liceul de băieți „Gh. Lazăr", 1919-1943. Promovabilitatea
Sursa: Anuarele şcolii

nr. crt.	anul şcolar	promovați	repetenți	% repetenți
1	1919/1920	513	30	5.524
2	1920/1921	580	67	10.355
3	1921/1922	654	47	6.704
4	1922/1923	637	71	10.028
5	1923/1924	654	75	10.288
6	1924/1925	614	39	5.972
7	1925/1926	607	60	8.995
8	1926/1927	628	62	8.985
9	1927/1928	557	99	15.091
10	1928/1929	464	103	18.165
11	1929/1930	438	62	12.4
12	1930/1931	460	58	11.196
13	1931/1932	489	25	4.863
14	1932/1933	511	31	5.719
15	1933/1934	442	69	13.502
16	1934/1935	484	37	7.101
17	1935/1936	543	73	11.85
18	1936/1937	591	55	8.513
19	1937/1938	618	61	8.983
20	1938/1939	564	67	10.618
21	1939/1940	622	29	4.454
22	1940/1941	765	41	5.086
23	1941/1942	712	27	3.653
24	1942/1943	805	38	4.507
	total	13952	1326	8.679

Fig. 10. Liceul „Gheorghe Lazăr" Sibiu, 1919-1943. Promovabilitatea
Sursa: Anuarele şcolii

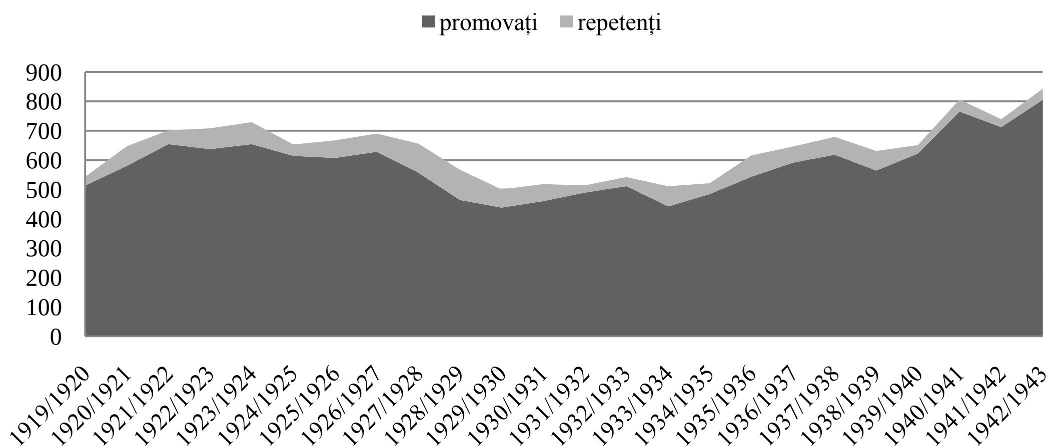
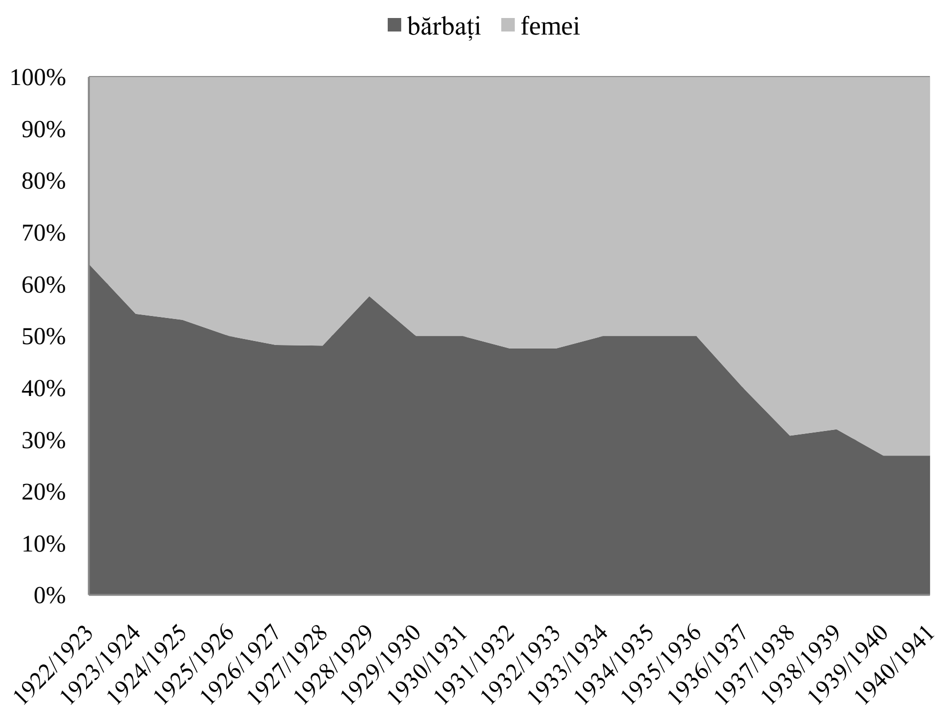

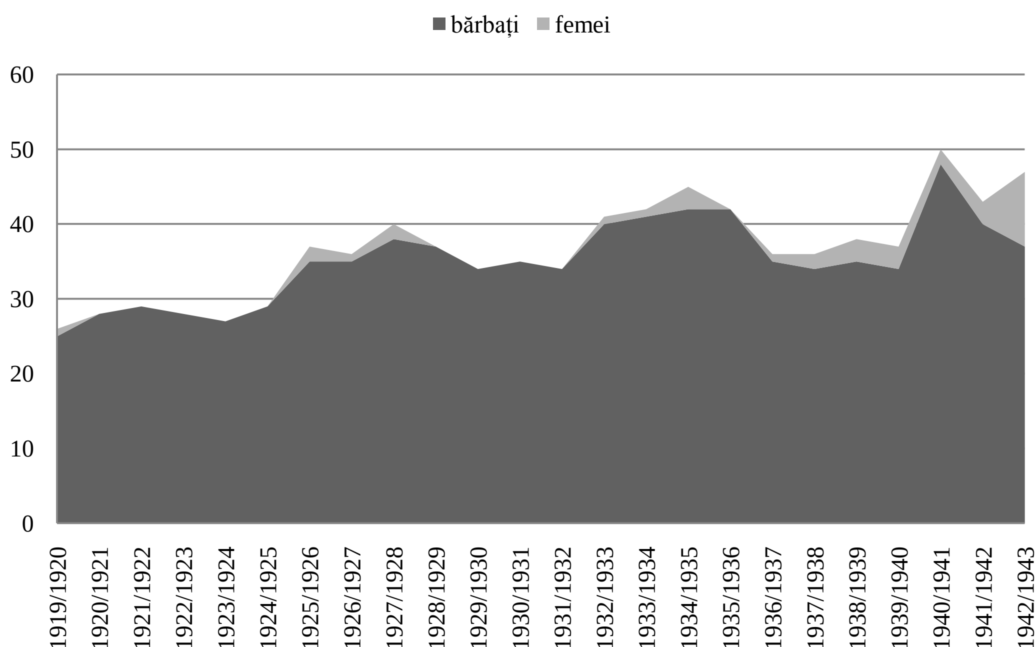
Fig. 11. Liceul evanghelic de fete Sibiu. Corpul profesoral, 1922-1941
Sursa: Anuarele şcolii

Tabel 5. Liceul evanghelic de fete Sibiu. Corpul profesoral, 1922-1941
Sursa: Anuarele şcolii

an şcolar	bărbați	femei	an şcolar	bărbați	femei
1922/1923	23	13	1932/1933	10	11
1923/1924	19	16	1933/1934	10	10
1924/1925	17	15	1934/1935	13	13
1925/1926	10	10	1935/1936	14	14
1926/1927	14	15	1936/1937	10	15
1927/1928	13	14	1937/1938	8	18
1928/1929	15	11	1938/1939	8	17
1929/1930	12	12	1939/1940	7	19
1930/1931	12	12	1940/1941	7	19
1931/1932	10	11			

Fig. 12. Liceul „Gheorghe Lazăr” Sibiu. Corpul profesoral, 1919-1943
Sursa: Anuarele şcolii

Tabel 6. Liceul „Gh. Lazăr” Sibiu. Corpul profesoral, 1919-1943
Sursa: Anuarele şcolii

an şcolar	bărbați	femei	an şcolar	bărbați	femei	an şcolar	bărbați	femei
1919/1920	25	1	1927/1928	38	2	1935/1936	42	0
1920/1921	28	0	1928/1929	37	0	1936/1937	35	1
1921/1922	29	0	1929/1930	34	0	1937/1938	34	2
1922/1923	28	0	1930/1931	35	0	1938/1939	35	3
1923/1924	27	0	1931/1932	34	0	1939/1940	34	3
1924/1925	29	0	1932/1933	40	1	1940/1941	48	2
1925/1926	35	2	1933/1934	41	1	1941/1942	40	3
1926/1927	35	1	1934/1935	42	3	1942/1943	37	10

Tabel 7. Gimnaziul evanghelic de băieți din Sibiu. Cariera aleasă de absolvenți, 1919-1943

Sursa: Anuarele școlii

Promoția	Drept	Teologie, Pedagogie	Medicină	Tehnic	Științe economice	Agricultură	Militar	Educație fizică	Chimie	Muzică	Necunoscut	Total
1901	7	3	2	1	0	1	0	0	0	0	0	14
1902	4	2	1	3	0	0	1	0	0	0	1	12
1903	7	3	0	0	1	0	0	0	0	0	2	13
1904	4	3	2	0	0	0	0	0	0	0	0	9
1905	8	5	3	0	1	0	0	0	0	0	1	18
1906	6	3	2	0	1	1	1	0	1	0	0	15
1907	9	3	5	1	0	1	0	0	0	0	0	19
1908	6	8	5	1	2	0	1	0	0	0	0	23
1909	2	5	9	2	0	1	0	0	0	0	0	19
1910	4	4	6	2	3	0	0	1	0	1	0	21
Total	57	39	35	10	8	4	3	1	1	1	4	163

Tabel 8. Şcoala reală superioară ev. de băieți din Sibiu. Cariera aleasă de absolvenți, 1919-1943

Sursa: Anuarele școlii

Promoția	Domeniul tehnic	Științe economice	Științe juridice	Agricultură, Silvicultură	Medicină (veterinară), Îngrijire	Chimie	Educație plastică, Pictură	Domeniul militar	Marină	Teologie	Funcționar căile ferate	Lipsă informații	Total
1901	6	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	7
1902	7	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
1903	4	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	2	8
1904	13	3	1	4	1	0	0	1	0	0	0	0	23
1905	4	6	2	0	1	1	2	0	1	1	0	0	18
1906	4	2	3	0	1	0	0	0	0	0	0	1	11
1907	1	3	1	0	1	0	0	0	0	0	0	2	8
1908	1	6	2	0	2	0	0	0	0	0	0	1	12
1909	0	6	2	2	0	0	0	2	0	0	0	0	12
1910	4	4	3	1	0	2	1	0	0	0	1	0	16
Total	44	31	14	9	7	3	3	3	1	1	1	6	123

RETORICI DESPRE MOARTE ÎN NECROLOGUL UNOR PERSONALITĂȚI ÎN PUBLICISTICA SIBIANĂ INTERBELICĂ

RHETORIC ON DEATH IN MEMORIAL SPEECHES DEDICATED TO PERSONALITIES IN PUBLICATIONS DURING THE INTERWAR PERIOD IN SIBIU

Prof. Univ. Dr. *Mihaela GRANCEA*
Facultatea de Ştiințe Socio-Umane, Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu
mihaela_grancea2004@yahoo.com

Muzeograf Drd. *Alexandru NICOLAESCU*
Muzeul Național Brukenthal Sibiu
alex_nicolaescu@yahoo.com

ABSTRACT

Personalities' funerals benefited from media and symbolic rituals, which were negotiated between the political and cultural actors during the interwar period in Sibiu. In that context, press was a major space of communication. It is obvious that even the indirect participation of the press was a form of repetitio, an unconsecrated ars moriendi. We have analysed in this text the presentation of some case studies specific for the way in which press and memorial speeches, within the Romanian and Saxon elite background, played an essential role during the funeral ceremonies.

Keywords: *Personalities' funerals, Saxons, memorial speeches, ceremonies, press*

MOARTEA ȘI EMOȚIA. PRESA SIBIANĂ INTERBELICĂ, SURSĂ DE INTERES PENTRU PERCEPEREA MORȚII LIDERULUI. CONSIDERENTE GENERALE

În istoriografia occidentală, istoria simțurilor şi a emoțiilor este un domeniu de cercetare consacrat. Ea a fost revendicată de nevoia de a reda, conform proiectului lansat de Lucien Febvre, istoria vieții afective. De la apelul marelui istoric francez, studiile de profil au multiplicat topografiile emotionale, cele mai frecvente abordări fiind cele legate de sentimentul fricii de Celălalt, de iubirea ca fenomen uman determinat istoric sau de nostalgie. Evident, şi moartea ca fenomen firesc şi neeludabil are propria ei istorie. Noi, o să abordăm un microsegment tematic. O să încercăm să reflectăm felul în care, prin intermediul presei, moartea, care este doar a Celuilalt, în cazul acesta moartea liderului, generează emoții complexe. Moartea personalităților generează însă şi fenomenul de reconstrucție a imaginii acestora, pe dimensiune preponderent pozitivă, pentru integrarea lor în panteonul identitar.

În presa cotidiană din Sibiu, precum pretutindeni în epocă, erau consemnate decesele membrilor elitei publice naționale şi locale, erau prezentate funerariile lor. Aceste articole, de cele mai multe ori, erau editoriale lungi care descriau ceremoniile înmormântării (cu funcționalitate civică şi politică), durerea colectivă reală sau conjuncturală, necrologul evenimentului funerar. De obicei, astfel de articole erau rezultatul prelucrărilor unor consemnări oferite de presa centrală sau al relatărilor unor

ziariști locali prezenți la funerariile unor personalități naționale (ne referim, îndeosebi, la funerariile regelui Ferdinand I al României, precum şi la acelea organizate pentru Ion. I. C. Bratianu[1]).

Astfel, periodicul *Telegraful Român* a dedicat două numere duble momentului decesului şi funerariilor regelui Ferdinand I al României. Numărul din 22 iulie 1927, apărea îndoliat, anunțând dispariția Regelui Ferdinand. Acest eveniment era descris în aceiaşi manieră ca şi în periodicele naționale, fiind prezentate datele biografice, ultimele momente din viață monarhului, evaluarea operei sale politice etc.[2] Informații despre acest eveniment au fost introduse şi în numerele următoare în legătură cu: publicarea testamentului[3], a proclamației lansate în numele noului rege[4], scrisoarea Regelui către Ionel Brătianu[5], programul funeraliilor naționale[6], şedințele Parlamentului[7], Proclamația Regenței.[8] De asemenea, presa locală a prezentat şi oficierea unei slujbe speciale realizate „...în Catedrala din Sibiu [unde, n.n.] s-a strâns un public imens Duminică, în ziua de înmormântare a Regelui Ferdinand I. Serviciul divin şi parastasul solemn s-a slujit de I.P.C. Arhimandrit Dr. Vasile Stan, asistat de clerul din centru. Au participat: Corpul ofițeresc în frunte cu dl. General Găvănescu şi reprezentanții autorităților civile, magistrații, Corpul didactic şi un public imens. La sfârşitul parastasului solemn, I.P.C. Dr. V. Stan a ținut panegiricul augustului Suveran, care a întrupat regalitatea în concepția ei genuină. Momentul când la Bucureşti s-a pus în mişcare trenul regal, a fost semnalat prin detunătură de tun. Pauza solemnă de două minute a produs o profundă impresie. Corul a încheeat cu întreita: «Veşnică pomenire» în vreme ce muzica militară şi glasul tunurilor anunțau închinarea profundă pentru Suveranul pornit la locul de odihnă. De la ora 5-6, clopotele Catedralei, unite cu clopotele tuturor bisericilor din Sibiu, înălțau în slavă tânguirea pentru Marele defunct al țării”.[9]

Evident, aceste relatări sunt realizate în aşa manieră încât să redimensioneze fenomenul funerar şi să alimenteze emoția colectivă. Cetățenii români trebuiau să perceapă dimensiunea pierderii şi să fortifice noile solidarități naționale. Articolele din presa sibiană se concentrau pe descrierea scenariului funerariilor, prezentau necroloagele care oscilau între tradiția *oratio funebris* şi însumarea unei succesiuni de aprecieri encomiastice care nu ignorau, în unele cazuri, în necrologul scris de laici, defectele defunctului, mai ales dacă acestea erau binecunoscute, ci le metamorfozau în atitudini care reflectau umanitatea decedatului.

---

[1] Vezi Alexandru Nicolaescu, *Funerariile lui Ion. I. Brătianu, un model de organizare a funeraliilor naționale*, în Crucița-Loredana Baciu, Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord.), *De la lume adunate*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, pp. 117-128.

[2] *Regele Ferdinand Întâiul*, în *Telegraful Român*, anul LXXV, nr. 53-54, 22 iulie 1927.

[3] *Testamentul Regelui Ferdinand*, în *Telegraful Român*, anul LXXV, nr. 55-56, 29 iulie 1927.

[4] *M.S. Regele Mihai I*, în *Telegraful Român*, anul LXXV, nr. 55-56, 29 iulie 1927.

[5] *Scrisoarea M.S. Regelui Ferdinand către dl Ion I.C. Brătianu*, în *Telegraful Român*, anul LXXV, nr. 55-56, 29 iulie 1927.

[6] *Funeraliile Regelui Ferdinand I*, în *Telegraful Român*, anul LXXV, nr. 55-56, 29 iulie 1927.

[7] *Şedințele solemne ale Corpurilor legiuitoare*, în *Telegraful Român*, anul LXXV, nr. 55-56, 29 iulie 1927.

[8] *Proclamația Regenței*, în *Telegraful Român*, anul LXXV, nr. 55-56, 29 iulie 1927.

[9] *Duminica de jale*, în *Telegraful Român*, anul LXXV, nr. 55-56, 29 iulie 1927.

Astfel de consemnări „îmbogățeau” cultura comemorativă, cultură care era puternică din premodernitate în Transilvania, din secolul al XIX-lea în statutul român. Mai ales, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, regia funeraliilor devine influentă şi intens utilizată în practica publică, fiind preponderent politică; îndeosebi, din modernitate se făcea trecerea de la ritualurile desfăşurate în spațiul privat, la cele „de masă”, datorită faptului că politicienii aveau nevoie de credit politic şi trebuiau să interacționeze prin orice mijloc cu mulțimile. Mai ales, în perioada interbelică, această cultură a fost legată de: construirea Panteonului României Mari, dar şi a celor specifice mitolologiilor identitare ale minorităților, alegeri electorale, afirmarea unor afecte naționale şi, în general, de confirmarea şi fortificarea egoului identitar colectiv național şi local, a legitimității politice. În aceleaşi timp însă, prezentarea funerariilor personalității, a panegiricului, ocultează moartea. Pare un paradox, dar exista un mecanism mentalitar complex, pe care cu ajutorul unor studii de profil consacrate, o să încercăm să îl descifrăm. Astfel, „funeraliile îngroapă un erou, dar în acelaşi timp restaurează loialitatea față de el, valoarea celui dipărut fiind relevată şi de numărul celor ce se simt mai vulnerabili odată cu această dispariție.”[10] Cortegiul funerar pune în scenă moartea nu pentru a-i consacra acesteia triumful, ci mai degrabă ca o soluție pentru a permanentiza raporturile cu cel decedat[11]. Scenografia tradițională a morții, la români, este reprezentată de: sicriul deschis, năsălia dusă de țărani, sărutarea sicriului sau a mâinii mortului, preoții, coliva, prapurii, în vreme ce ceremonia civică, oficială este reprezentată de coroane, drapele negre, şi tricolore, fanfare, gardă militară, haine cernite, cele 21 salve de tun, discursurile de ocazie, portretul defunctului, medalii comemorative[12]. Decedatul onorat în ziua înhumării sale nu este o persoană, dar nici un deşeu: el devine, pentru câteva ore, un ideal al comunității din care a făcut parte[13]. Este un corp reprezentativ (chiar dacă acesta este absent[14], chiar dacă este vorba despre exhumare şi reînhumare). Deci, este tratat, oarecum, în calitate de artefact. Apoi, mormântul celui defunct, dacă personajul rămâne în Panteonul identitar, devine un loc la memoriei[15].

Patetismul şi lamentația sunt inerente contextului funebru, stingerea unei personalități înscriindu-se în seria pierderilor pe care nu le recunoaştem efectiv, ci le metamorfozăm[16]. Articolele comemorative sunt astfel concentrate pe stimularea emoției: adularea personajului, sentimentul exacerbat al pierderii, chiar sentimentul catastrofei colective. Moartea personalității generează vulnerabilitatea individului generând compasiunea, dar şi anxietatea vizavi de destinul colectivității; deşi, mulți dintre cei care mergeau la o înmormântare nu împărtăşeau aceleaşi credințe religioase şi opinii politice,

[10] Andi Mihalache, *Rituri funerare şi retorici patrimoniale: înmormântarea lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Xenopoliana*, XIV, 1-4, 2006, pp. 76-108.
[11] *Ibidem*.
[12] *Ibidem*, p. 90.
[13] *Ibidem, op. cit.*, p. 94.
[14] Despre ceremonii în absența rămăşițelor umane ale defunctului, vezi Andi Mihalache, *Mihai Viteazul şi ceremoniile corpului absent*, în *Caiete de antropologie istorică*, ianuarie-iunie 2005, pp. 167-192.
[15] Vezi cultura comemorativă maghiară.
[16] Andi Mihalache, *op. cit.*, p. 97.

prin simpla lor prezență la funeralii, aceştia coparticipau la un act public de aderență[17]. Mai mult chiar, apelând la memoria recentă, viii recompun trecutul defunctului, regăsindu-şi-l pe al lor, retrăind în acest fel evenimentele din istoria comună[18]. Astfel, ritul funerar realizează o reînnoire a colectivității, căci defunctul apare în postura de erou protector şi eponim, model şi simbol de coeziune al grupului[19]. În fapt, ritualurile morții au un singur destinatar, viii, funcția ceremoniilor fiind aceea de a-i deculpabiliza, reconforta şi revitaliza[20]. În plus, dimensiunea ritualică, politică şi simbolică asigurată de implicarea în funerariile personalității a colegilor de generație sau a grupului cu idei asemănătoare, transformă moartea într-un eveniment public, cu scopul de a transmite informații şi convingeri[21]. Astfel, moartea devine şi un pretext pentru realizarea unui bilanț al epocii[22].

„RETORICA MORȚII” ÎN PANEGIRICUL PERSONALITĂȚILOR SĂSEŞTI. STUDII DE CAZ

La saşi, în opinia noastră, cea mai semnificativă ca mesaj era cuvântarea comemorativă. Acest exercițiu retoric avea tradiție şi hibridiza omiletica cu necrologul panegeric. O astfel de cuvântare comemorativă, cu o tradiție seculară în cultura europeană[23], era reprezentativă pentru maniera în care comunitatea săsească îşi onora liderii. Doar implicările culturale şi politice puteau asigura saşilor, în cadrul instituțional creat prin Marea Unire a românilor, afirmarea identității lor[24]. Personalitățile care au ilustrat această finalitate identitară au fost percepute cu recunoştință profundă de către comunitatea reprezentată. O astfel de percepție s-a manifestat, în special, în necrologurilor[25] prilejuite de ceremoniile funerare (publice) ale unor reprezentanți exponențiali pentru etnia germană din Transilvania.

---

[17] *Ibidem, op. cit.*, p. 100.
[18] *Ibidem, op. cit.*, p. 106.
[19] *Ibidem*.
[20] *Ibidem*, p. 76.
[21] Mihai Chiper, *Rolul funeraliilor în construcția panteonului paşoptist*, în *Xenopoliana*, anul XIV, nr. 1-4, Iaşi, 2006, p. 61.
[22] *Ibidem*, p. 65.
[23] *Oratio Funebris: Die Katholische Leichenpredigt Der Fruhen Neuzeit: Zwolf Studien: Mit Einem Katalog Deutschsprachiger Katholischer Leichenpredigten in Einzeldrucken 1576-1799 Aus Den Bestanden Der Stiftsbibliothek Klosterneuburg Und Der Universitatsbibliothek Eichst*, Rodopi, 1999; Adrianus, *Oratio funebris de laudibus Caroli VI. augustissimi Romanorum imperatoris, Hispaniae, Hungariae, Bohemiae regis, archiducis Austriae, &c. &c.: cum ... of the Original from 1741*; J. P. Correa de Silva, *Director funebre reformado ... Com o proprio Canto ... segundo o Ritual Romano ... Obra ... que compoz Fr. Verissimo dos Martyres ... Sexta impressaõ ... accrescentada por Fr. F. de J. M. Sarmento*, 1799 (accesat în 10.07.2015).
[24] Reprezentanții saşilor au ştiut să utilizeze prevederilor privind posibilitățile legale de afirmarea vieții culturale pentru toți cetățenii României. Această problematică legată de drepturilor minorităților etnice au ocupat un loc central în discuțiile purtate de liderii saşilor cu membrii ai Consiliului Dirigent în decembrie 1918. Se pare că nivelul cultural ridicat al saşilor, în comparație cu ceilalți locuitori ai Transilvaniei şi ai întregii României, a avut un rol semnificativ în adoptarea hotărârii de adeziune la Unire - Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni 1918-1944*, Editura hora, Sibiu, 2001, p. 265.
[25] Necrologul (*nekrós* = mort; *logos* = cuvânt) este un discurs cu caracter funebru, în care sunt relevate de obicei calitățile morale şi valoarea socială a unei persoane decedate de curând. Se mai numeşte şi *ferpar*. Când elogiile aduse decedatului sunt exagerate, discursul se numeşte *panegiric*, denumire preluată de la discursurile ținute de vechii greci şi de romani.

După 1918, Sibiul a devenit centrul cultural al germanilor din România. Activitățile culturale intense, activități susținute de personalități importante ale culturii şi vieții spirituale germane, au caracterizat Sibiul interbelic. Cei mai importanți lideri ai comunității germane erau totodată, liderii naționali (politici şi culturali), precum şi spirituali. De regulă, evaluările complexe cu privire al semnificațiile activității unei astfel de personalități, cu referire la moştenirea culturală/spirituală pe care a lăsat-o comunității sale, se realizau chiar prin necrologul presupus de funeraliile personalității. Studiul de față se concentrează, îndeosebi, asupra felului în care, prin genul cuvântării comemorative, au fost elogiate trei nume de referință pentru cultura comunității germane din Transilvania: Adolf Schullerus (1864-1928)[26], Carl Wolff (1849-1929) şi Friedrich Teutsch (1852-1933).

„Necrologul de personalitate" se concentrează pe realizările obşteşti/naționale ale defunctului. Astfel, la moartea vicarului episcopal Adolf Schullerus, cuvântările ținute de alți reprezentanți importanți ai culturii săseşti interbelice insistau pe recunoştința comunității beneficiare. Adolf Schullerus, una dintre cele mai de seamă personalități ale saşilor din perioada interbelică, dar nu numai, a fost devotat comunității; această atitudine a fost vizibilă printr-o serie de acțiuni politice, ştiințifice, spiritual-culturale, dar şi printr-o putere de muncă deosebită[27]; astfel, acesta a contribuit la afirmarea identității săseşti. Aprecieri la adresa lui Adolf Schullerus s-au publicat şi s-au reformulat şi la ani de zile după deces. Deloc întâmplătoare, în acest context, este realizarea unor numere de presă sau chiar antologii cu funcție comemorativă; aceste demersuri au presupus panegiricile, cuvântările ținute în relație cu evenimentul funerar. Astfel, se remarcă, cu referire la onorarea memoriei lui Adolf Schullerus cuvântările şi rugăciunile lui Friedrich Teutsch: „Atunci când a văzut că este pe sfârşite, şi-a luat rămas bun de la familie şi a dat recomandări pentru viitor. Nu cu mult timp înainte, a scris unui prieten lovit de o boală grea: «Am ajuns în zilele în care trebuie să ne luăm rămas bun. Te desparți cu greu de

[26] Adolf Schullerus s-a născut la data de 7 martie 1864, în Făgăraş, ca fiu al preotului Gustav Adolf Schullerus. Pregătirea şcolară a început-o la Sibiu; apoi, şi-a continuat şi aprofundat studiile la universitățile din Berna şi Leipzig, unde a studiat germanistica, filozofia, teologia şi pedagogia. Adolf Schullerus a urmat cariera tatălui său, devenind preot, iar mai apoi vicar episcopal. Din anul 1907, de când devine paroh al Sibiului, Adolf Schullerus se implică intens în viața culturală a populației germane. De aceea, nu întâmplător, în 1918, la sfârşitul Primului Război Mondial, era considerat liderul aşa-numitei grupări „verzi", grupare care susținea apărarea identității săseşti şi afirmarea drepturilor politice ale minorității germane. Va susține aceste deziderante identitare şi în calitate de preşedinte al Consiliului Național German - Săsesc implicat în procesul de integrare a saşilor în noua configurație politico-statală realizată în1918 prin unirea Transilvaniei cu România. S-a implicat în întrunirile reprezentanților saşilor cu Consiliul Dirigent, având un rol semnificativ şi în adeziunea saşilor la unirea Transilvaniei cu România, prin proclamația *An unser Volk!* (*Către poporul nostru!*), semnată de Adolf Schullerus şi Hans Otto Roth, în numele Consiliului Național German - Săsesc. Pe lângă activitatea politică cu mare impact în epocă, A. Schullerus, alături de alte personalități de frunte ale culturii săseşti (Andreas Scheiner, Gustav Kisch), a manifestat o prodigioasă activitate cu finalități pedagogice, lingvistice şi istoriografice. În mod concret, a editat manuale noi pentru elevii saşi, a încercat să elucideze originea saşilor pe calea geografiei dialectale; a fost principalul inițiator al *Dicționarului Graiurilor Săseşti*. L-a interesat mult şi domeniul etnografiei şi folcloristicii, redactând în 1926 un compendiu de etnografie a saşilor din Transilvania. În 1925 a publicat împreună cu Franz Obert 85 de poveşti româneşti din Transilvania. Postum, în 1930, apare un alt volum: *Cartea poveştilor din Transilvania*, apreciată şi azi ca fiind drept cea mai importantă operă a lui A. Schullerus (vezi Carl Göllner, *Adof Schullerus. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild*, Bucureşti, Editura Kriterion, 1986).

[27] Aprecierile cu privire la „puterea de muncă" este un loc comun. Se întâlneşte şi în panegiricul românesc.

viață, cu greu de muncă, dar cel mai greu îți este să te desparți de iubire. Vedeți - a supus el altuia - merg în linişte şi pace»; în 27 ianuarie, la amiazi, a murit după lungi suferințe. Poporul şi biserica au fost greu loviți şi îl vor plânge mult timp, iar plecarea lui a lăsat un gol, care nu va mai fi umplut niciodată".[28] Acelaşi, îl consideră pe cel comemorat, pe acel vicar - om generos şi înțelept - drept o bincecuvîntare, un ghid, un model pentru „poporul săsesc".

Cu multă gratitudine pentru cel care le-a călăuzit drumul în momente de incertitudine, reprezentanții saşilor ardeleni, dar şi oamenii de rând, au ținut să-i mulțumească, prin cuvântări şi rugăciuni, celui care pleca spre alt orizont. Astfel de atitudini pline de pietate şi emoție au avut loc la înmormântarea lui Adolf Schullerus. S-au impus discursurile lui Friedrich Teutsch, episcopul saşilor şi Johannes Reichart, decanul regiunii. Cea mai încărcată de semanticele unui astfel de sentiment comunitar, expresie a manifestării unor solidarități moderne, este cuvântarea episcopului evanghelic Friedrich Teutsch.[29] Definirea personalității „multiple" a celui dispărut se construieşte prin apelul la omiletica evangelică, dar şi prin recursul la practicile „necrologului de personalitate", oarecum tradițional în cultura occidentală, cum de altfel o demonstrează astfel de produse culturale din spațiul latinofon, spațiu în care încă din secolul XVI exista o puternică tradiție a invitației scrise la evenimentul funerar. Concret, în textul amintit se utilizează sintagmele tradiționale, imageria morții; se impune imaginea „răpirii" sufletului celui decedat de către „îngerul morții" (astfel, în cimitirele evanghelice, cu începere din secolul al XIX-lea) mai ales în cel din Braşov, sunt numeroase şi sugestive reprezentările picturale ale acestui înger; vechiul Thanatos, acum „creştinat", este reprezentat pe panouri de lemn pe care s-a înfățişat scena „răpirii" propriu-zise; panourile sunt expuse deasupra criptelor). Trecerea înspre registrul laic al cuvântării funerare se face prin definirea celui decedat ca dar ceresc, dispărutul fiind perceput prin prisma contribuțiilor aduse de acesta la afirmarea identității comunității sale. La acest nivel al definirii, decedatul este „un copil al luminii". Urmează apoi partea „narativă" din cuvântare, parte concentrată pe prezentarea biografiei defunctului. Structurarea discursului se realizează pe criteriul cronologiei, evidențiindu-se totodată principalele realizări ale dispărutului, rolul său în conservarea şi definirea elementului esențial al identității săseşti - limba, dar şi implicarea, în calitate de lider politic, în concertul politic dificil din România primului deceniu de după actul de la 1 Decembrie 1918. O astfel de implicare civică îl recomanda pe Schullerus pentru statutul de personalitate exemplară, de model spiritual şi civic pentru comunitatea săsească. Prin evidențierea calităților defunctului, episcopul realiza, în manieră teologică şi sintetic-austeră, portretul defunctului.

Şi personalitatea lui Carl Wolff (1849-1929), personalitate dinamică şi proteică prin implicări şi împliniri, a fost descrisă în termeni apologetici; astfel, într-o cuvântare comemorativă, se afirma că: „[…] acest bărbat a fost, fără îndoială, unul dintre cei mai

---

[28] Friedrich Teutsch, *Denkrede auf Adolf Schullerus*, Hermannstadt, Druck der Krafft & Drotleff A.G., 1931, p. 80.
[29] *Ibidem, p. 80sq.*

importanți pe care i-au avut saşii transilvăneni."[30] Evident, s-a făcut referire directă la activitatea sa, care a vizat modernizarea şi „civilitatea" oraşului Sibiu[31]. Credința în posibilitatea conviețuirii transilvane construite pe respectarea drepturilor civile se îmbina cu pangermanismul său, aşa cum era acesta manifestat şi în editorialele sale din *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* din Sibiu. Activul Carl Wolff a încetat din viață la data de 3 octombrie 1929, cu puțin timp înainte de aniversarea venerabilei vârste de 80 de ani. Aprecierile şi mulțumirile rostite în cuvântările de la înmormântarea sa dovedesc felul în care membrii elitei sibiene au receptat activitatea publică a dispărutului. Pornind de la prezumția că Wolff a murit la o vârstă înaintată şi că şi-a împlinit destinul exemplar, episcopul Teutsch, în discursul său, afirma că defunctul „trebuie deplâns şi nu jelit". Şi C. Wolff, ca şi A. Schullerus era considerat: „un dar, o binecuvântare" pentru identitatea săsească, un lider de excepție, o concretizare a ethosului muncii, dinamic şi carismatic, lider preocupat de afirmarea drepturilor germanilor din afara spațiului germanofon, în contextul dificil creat în Europa după Primul Război Mondial. Devotamentul despre care se vorbeşte în cuvântările comemorative, cuvântări reproduse în publicația pe care o condusese, era un deziderat personal; Carl Wolff însuşi afirmase în cuvântul introductiv al uneia dintre lucrările sale: „Încă din copilărie şi până la bătrânețe, rostul şi gândurile mele, năzuințele şi munca mea au aparținut poporului, din care m-am născut […]."[32]

Se poate spune că Friedrich Teutsch (1852-1933) a fost una dintre cele mai importante personalități din întreaga istorie a saşilor[33]. Datorită contribuțiilor fundamentale vizavi de istoria saşilor, Friedrich Teutsch merită apelativul de „Herodot al saşilor"[34]. Fiind preot, iar apoi episcop, Friedrich Teutsch a ținut numeroase cuvântări la înmormântarea unor personalități sibiene, ocazie cu care şi-a dovedit talentul de orator. Dar, inevitabil, a venit şi momentul în care alte personalități săseşti au fost nevoite să vorbească, la

---

[30] *Taten und Gestalten. Bilder aus der Vergangenheit der Rumtniendeutschen*, II. Band, besorgt und eingeleitet von Dieter Drotleff, hora Verlag, Hermannstadt, 2002, p. 106.

[31] Născut în Sighişoara, Carl Wolff trebuia să studieze chimia la universitatea din Viena, dar după câteva săptămâni a renunțat şi s-a înscris la facultatea de drept din cadrul aceleiaşi Universități. Din această perioadă datează şi primele sale contacte cu presa, care se vor matrealiza începând cu 1 ianuarie 1874, când, întors în țară, ocupă postul de redactor-şef al ziarului *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* din Sibiu, care trebuia să înlocuiască săptămânalul *Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt.* Carl Wolff s-a afirmat şi ca personalitate politică şi economică, el fiind cel care a înființat cooperativele Raiffeisen şi cel care a pus bazele Casei Generale de Economii din Sibiu. Tot de numele lui se leagă şi construcția unor căi ferate, precum şi electrificarea Sibiului. Acest om de valoare al culturii săseşti sibiene a încetat din viață la data de 3 octombrie 1929, cu puțin timp înainte de aniversarea de 80 de ani. Vezi R. A. Ungar, N. Nistor, *Carl Wolff. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild*, Bucureşti, 1981.

[32] Dr. Karl Wolff, *Aus meinem Leben,* 1. Band, Verlag der Bilbungsstätte deutscher Volkheit, Lauban, 1929, p. 1.

[33] Fiul lui Georg Daniel Teutsch, Friedrich Teutsch a urmat Academia de Drept de la Sibiu, iar apoi a studiat la Heidelberg, Leipzig şi Berlin. Întors la Sibiu, în anul 1875, îşi începe cariera ca şi profesor de istorie, apoi devine preot, iar în cele din urmă episcop al saşilor. În paralel cu aceste funcții, Friedrich Teutsch îşi dovedeşte talentul de istoric - moştenit de la tatăl său - publicând nenumărate studii istorice şi articole, volume de o importanță şi valoare deosebite, precum: *Geschichte der evangelische Kirche* (2 volume), dar mai ales cele 3 volume din *Geschichte der Siebenbürger Sachsen,* continuând astfel tradiția începută de tatăl său. A deținut titluri de doctor al unor universități din străinătate, iar din 1919 a fost numit membru de onoare al Academiei Române.

[34] Eduard Eisenburger, *Friedrich Teutsch*, în *Taten und Gestalten. Bilder aus der Vergangenheit der Rumäniendeutschen*, II. Band, hora Verlag, Hermannstadt, 2002, p. 116.

înmormântarea marelui episcop, despre personalitatea acestuia. Vezi, în acest sens, cuvântarea ținută de noul episcop dr. Viktor Glondys la înmormântarea lui Friedrich Teutsch, în data de 14 februarie 1933, cuvântare ținută în Biserica Evanghelică din Sibiu**:**

„*Fii credincios până la moarte şi o să-ți dau coroana vieții! Alături de voi, onorați credincioşi, care trebuie să vă luați rămas bun de la un tată credincios şi bun, de la un frate iubit, se găseşte o mare adunare întristată, care vă împărtăşeşte durerea [...]. În toate comunitățile de pe întinsul ținut al bisericii noastre bat la această oră clopotele şi alături de saşii ardeleni, care îşi iau rămas bun de la conducătorul lor, sunt cu gândul şi frații evanghelici din Banat şi Bucovina, din Basarabia, din Dobrogea şi Vechiul Regat [...]. Toți îi mulțumesc. Asupra tuturor a vegheat grija lui în lungii ani de muncă. Dar, mai ales asupra județului nostru se întinde jeluirea. Numele lui Friedrich Teutsch este ca un simbol care este recunoscut şi în afara poporului nostru şi a bisericii noastre. El a fost văzut ca un reprezentant de seamă al culturii germanilor evanghelici şi al națiunii săseşti. Pornind de la această grijă a lui pentru popor, care însoțea numele onorabilului episcop, a trezit în multe inimi respect şi dragoste. Acest lucru rezultă nu doar din însemnătatea spirituală a acestui om, nici din munca sa ştiințifică sau din deosebita înzestrare retorică şi nici din funcția deosebit de importantă de conducător; motivele sunt mai adânci. Friedrich Teutsch a fost un reprezentant al protestantismului german din a doua jumătate a secolului trecut, în sensul bun al cuvântului [...]. Pe cerul protestantismului german, steaua lui a fost una dintre cele mai strălucitoare. Episcopul Friedrich Teutsch a fost devotat datoriei sale până la moarte, până la limita capacității sale [...]. Supunerea în fața datoriei a stat deasupra vieții acestui om, la sicriul căruia ne-am adunat. Datorie, şi nu aer a respirat de-a lungul anilor. Datoria l-a ținut până în cele mai târzii nopți la masa sa de lucru, din pana sa au ieşit multe sute de lucrări [...]. Datoria l-a chemat până în anii cei mai târzii ai bătrâneții în oraşele şi satele îndepărtate. Chemarea datoriei l-a caracterizat şi a oferit acestuia bogăția sensului cuvintelor biblice, că viața noastă este frumoasă, dacă este trudă şi muncă. Dar cui a slujit această muncă plină de devotament a episcopului Friedrich Teutsch? O a doua stea s-ar lumina, dacă am auzi răspunsul care ni l-ar da acum dacă ar putea vorbi: poporului meu! El nu ne mai poate vorbi, dar viața sa poate să ne spună acest lucru: «Fii credincios până la moarte şi o să-ți dau coroana vieții!». Episcopul Friedrich Teutsch a fost credincios poporului său până la moarte. Credința în poporul său este a doua stea care s-a aprins pe cerul acestui om [...]. El a vrut să trezească în poporul său prin derularea istoriei conştiința trecutului său. Episcopul Friedrich Teutsch este o chemare la conştiința poporului nostru: lasă prezentul şi respectă trecutul, poporul meu [...]. Tot ce a făcut el pentru popor a făcut din dragoste [...]. Episcopul Friedrich Teutsch a rămas credincios dragostei pentru poporul său până la moarte. Această dragoste nu a reprezentat însă un sentiment gingaş, moale, ci a fost cel mai însemnat sentiment pe care l-a putut exprima interiorul, tot ceea ce puterea sa a putut să emane pentru a încuraja ceea ce iubeşte. Cât de intensă era această legătură, simțeam ori de câte ori îl auzeam vorbind. În cuvântările sale respira patria saşilor [...]. Sufletul este liniştit pentru că aparține lui Dumnezeu. El stă încrezător în furtuna vieții şi îşi acceptă soarta ca pe o datorie, care trebuie îndeplinită față de Dumnezeu. Acest lucru este valabil pentru fiecare om în parte, dar şi pentru întreg poporul. Este valabil însă şi pentru noi! «Îți voi da coroana vieții!». El a strălucit şi aici pe pământ [...]. Tot ce este pământesc este doar o asemănare cu cele veşnice [...]. Noi, cei care ne-am adunat aici, pentru ai fi alături pentru ultima dată, nu vom pleca până când nu vom primi binecuvântarea eternului şi onorabilului nostru episcop F. Teutsch, a cărui viață este o chemare la credință până la moarte, pentru care Dumnezeu ne promite coroana vieții. Amin*”[35].

[35] Glondys, *Rede bei der Beerdigung des Bischofs D. Dr. Friedrich Teutsch am 14. Februar 1933 in der evangelischen Stadtpfarrkirche in Hermannstadt*, în *Kirchliche Blätter*, XXV Jahrgang, Nr. 8, 23 februarie 1933, pp. 82-84. Traducerile textelor panegiricilor au fost realizate de Ada Grenner.

Cuvântări comemorative se ţineau şi în spaţiul privat. Astfel, Dr. Arnold Bruckner, în dimineaţa zilei de 11 februarie 1933, în cercul restrâns al familiei lui Friedrich Teutsch, a susţinut o cuvântare care a avut rolul de a convinge că cel care a fost un om exponenţial, şi-a îndeplinit, cu prisosinţă, misiunea:

> *„Cu toţii am devenit mai săraci. O pagină din istoria poporului şi a bisericii noastre, o pagină plină de glorie şi succes, unde numele Tău se afla pe primul loc, conţine acum o cruce neagră. O pagină a fost întoarsă acum şi o dată cu tine a decăzut o întreagă epocă de care am fost mândri. Dar nu ai fost un păstor credincios numai pentru sutele de mii de conaţionali, nu ai simţit, nu te-ai temut sau te-ai bucurat doar pentru milioanele de fraţi, ci spiritul tău deosebit şi inima ta caldă a depăşit aceste graniţe, astfel încât noi îţi vom rămâne datori pe vecie*[36].

Într-adevăr, Friedrich Teutsch a fost un reprezentat al naţiunii sale. Fiind şi istoric, a cunoscut foarte bine istoria saşilor cu toate privilegierile şi ascensiunile, dar şi cu limitările impuse, de-a lungul timpului, de autorităţile politice. Concluzia sa a fost una relevantă: „Lupta pentru drepturi a însemnat de fapt întreaga istorie saşilor."[37]

Cuvântările ţinute la moartea unei persoane sunt un lucru obişnuit; practic, cu timpul, acestea au devenit o cutumă. Saşii, recunoscuţi pentru respectarea tradiţiilor, au păstrat şi ei acest obicei. Indiferent de posibilităţile materiale, de renume etc. Toată lumea beneficia de un astfel de „scenariu funerar". Perioada interbelică nu face excepţie de la această regulă. Spre deosebire de un om obişnuit, de exemplu, căruia preotul îi ţinea cuvântarea înainte de înmormântare, familia şi apropiaţii fiind cei care îl însoţeau pe ultimul drum, la personalităţile săseşti, evenimentul era mai elaborat. Şi ne referim, din nou, la cazurile celor trei importante personalităţi sibiene săseşti. Cuvântările s-au rostit în Biserica Evanghelică, privilegiu de care se bucurau doar membrii elitelor săseşti. De fapt, nu este vorba doar de un discurs, ci de mai multe panegirice. În cazurile mai înainte amintite, orice persoană cu un statut de referinţă în comunitate, mai ales, dacă a avut tangenţă cu decedatul, putea să spună câteva cuvinte despre cel în cauză, fie acasă între cei apropiaţi familiei, fie în biserică, fie înainte de înmormântare. Nu lipseau, bineînţeles, nici cuvântările scrise, adică articolele de ziar sau poeziile. Înaintea altor personalităţi, cuvântul îl avea întotdeauna episcopul, dacă era cazul, sau vicarul bisericii, preotul, deci o figură bisericească.

În aceste naraţiuni encomiastice, de obicei, se pleca de la un pasaj din Biblie care se potrivea personalităţii celui decedat. Astfel, în cazul episcopului Friedrich Teutsch s-a considerat că i se potriveşte, cel mai bine, următorul citat: „Fii credincios până la moarte/şi o să-ţi dau coroana vieţii". Aceste pasaje religioase trebuiau să pună în valoare personalitatea celui decedat şi să îl caracterizeze. Practic, întreaga viaţă a celui în cauză era cuprinsă în aceste cuvinte, pe care cel care rostea cuvântare le dezvolta şi le adapta vieţii şi activităţii personalităţii respective. Plecând de la aceste citate biblice, cei care ţineau cuvântarea încercau să demonstreze valoarea celui decedat, aportul pe care l-a adus acesta

---

[36] Arnold Bruckner, *Abschiedsworte am Sarge des Bischofs D. Dr. Fr. Teutsch, am Morgen des 14. Februar 1933, im engsten Familienkreise*, în *Kirchliche Blätter*, XXV Jahrgang, Nr. 8, 23 februarie 1933, p. 84.

[37] Friedrich Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen in den letzten fünfzig Jahren, 1868-1919*, Hermannstadt, Druck und Verlag von W. Krafft, 1926, p. 316.

poporului săsesc, sacrificiile depuse pentru îndeplinirea unui ideal: dreptatea. Şi într-adevăr, aceste trei personalităţi, prin activitatea depusă, au adus o importantă contribuţie germanilor din România. La început era prezentat o scurtă biografie a personalităţii respective, iar apoi se vorbea despre apropierea de Dumnezeu, de spirit, de puterea de muncă, într-un cuvânt despre virtuţile persoanei respective.

Decesul unui om important al vieţii săseşti aducea multă durere şi suferinţă celor apropiaţi şi prietenilor, dar şi întregii comunităţi. Îndemnul cuvântătorilor era ca cel dispărut să nu fie foarte mult jeluit, deoarece bucuria de a-l fi avut printre noi este mult mai mare, iar mulţumirile nu vor conteni niciodată. Laudele şi mulţumirile aduse personalităţilor sunt parte integrantă din discursurile funebre. Niciodată acestea nu ar fi de ajuns pentru efortul şi pasiunea depuse de aceşti oameni pentru acest popor. Întreaga comunitatea îşi exprimă mulţumirea. Punctul final al unei astfel de cuvântări era întotdeauna mulţumirea adusă lui Dumnezeu pentru că a „trimis" un astfel de om în comunitatea săsescă. Cel care ţinea cuvântare, cerea şi binecuvântarea Domnului pentru cei rămaşi în viaţă, pentru comunitate în general. Acceptarea morţii în aceste trei cazuri este prezentă. Aceste trei personalităţi sunt văzute ca şi parte integrantă din natură, precum o frunză din coroana unui copac, fără de care aceasta nu era completă, nu era întregită. Anotimpul toamnei este asemănat morţii, dar primăvara nu se află nici ea departe, simbolizând de fapt, învierea, viaţa de dincolo de moarte.

Se observă la aceste discursuri o caracteristică: optimismul primează asupra pesimismului. Deşi introducerea este tristă, rostită cu durere, întotdeauna finalul este unul încrezător. Acest fapt nu este deloc surprinzător, având în vedere persoanele care ţin cuvântarea: este vorba de preot, vicar sau episcop, iar încrederea în viaţa de dincolo de moarte este, în final, prezentă, trecând peste durerea despărţirii.

Adolf Schullerus, Carl Wolff şi Friedrich Teutsch au fost trei personalităţi de excepţie care şi-au lăsat amprenta asupra istoriei Sibiului, asupra istoriei saşilor. Activitatea şi devotamentul lor nu pot fi trecute cu vederea de niciun istoric. Aceşti trei titani interbelici s-au dăruit întru totul poporului pe care l-au slujit şi astfel au reuşit să obţină un loc de cinste în istoria universală. Afirmaţia lui Friedrich Schiller se potriveşte perfect celor trei mari personalităţi săseşti care şi-au îndrumat poporul în momentele de răscruce ale istoriei: *Ein Mann ist viel wert in so teuer Zeit* (*Un om este mult mai valoros într-un timp atât de important*).

Exista în Transilvania, cu scopul de a perpetua şi dezvolta panteonul, dar şi solidarităţile identitare, obiceiul de a realiza, în presă, numere speciale comemorării personalităţilor româneşti din România, personalităţi care au decedat în anul respectiv. Avem de a face cu articole panegirice dense. De regulă, aceste texte se publicau după perioada preparativelor leagate de anunţarea decesului şi a funerariilor; ele făceau elogiul celor dispărut, descriau în amănunţime ceremoniile politice şi funerare, prezentau cuvântările oamenilor politici care manifestau un respect conjunctural; după trei zile,

începea diminuarea abordărilor, precum, uneori, şi denigrarea activităţii şi vieţii celui care a decedat[38]

Cu referire la atitudinile opiniei publice din Transilvania, oferim date despre câteva dintre necrologurile unor personalităţi ale mişcării de emancipare a românilor din Transilvania, precum şi pe cel al lui I.G. Duca. Aceste elogieri sunt realizate în cadrul unei rubrici speciale *Figuri şi fapte pilduitoare din trecut* din *Transilvania. Buletin de tehnică populară*, publicaţie a ASTREI. Prin demersul unor personalităţi sau al redacţiei, se prezintă, într-un format consacrat, panegiricul personalităţii. Acesta presupune: o frază de debut care surprinde semnificaţia misiunii politice şi/sau culturale a dispărutului; informaţii despre activitatea publică şi contribuţia la proiectul identitar românesc; în final, un paragraf sintetic despre îndeplinirea misiunii pentru care cel elogiat a venit în lume.

Astfel, despre Vasile Goldiş[39] s-au inserat: un articol cu valoare comemorativă[40], precum şi un panegiric[41]; în ambele texte se reptă un lait-motiv, şi anume acela că Vasile Goldiş a fost un patriot înflăcărat, un bun român, atât în „epoca de jertfă premergătoare unirii", precum şi în România „reîntregită"[42]. Se dezvoltă, în aceste texte, precum şi în altele de acest gen, câteva teme: preţuirea de care a beneficiat încă din timpul vieţii decedatul, om de acţiune, dar şi ghid/educator; cultura de excepţie şi puterea de muncă[43]; veneraţia de care se bucură după moarte. Şi fiecăruia dintre alţi elogiaţi în această publicaţie, precum Ştefan Cicio-Pop[44] şi Teodor Mihali[45], le este acordat titlul de „vechi luptător naţional". Dar, în cazul acestora, particularităţiile care ţin de biografie sunt mult mai prezente[46]. Subliniem faptul că rândurile despre Ştefan Cicio-Pop sunt mai încărcate

[38] Vezi Al. Nicolaescu, *op.cit*.

[39] Vasile Goldiş (1862 - †10 februarie 1934) a fost pedagog de prestigiu, membru de onoare al Academiei Române (din 1919), publicist şi om politic de anvergură (din 1893, membru al Partidului Naţional Român; din 1905, adept al tacticii activiste în raport cu politica austro-ungară cu referire la minorităţi). La Alba Iulia, în 1 decembrie 1918, Vasile Goldiş a rostit, în faţa Marii Adunări Naţionale, discursul despre caracterul inevitabil al prăbuşirii imperiului austro-ungar, despre oportunitatea şi necesitatea realizării Unirii cu România. După 1918, este activ din punct de vedere politic: deputat al PNR, ministru în primele guvernări interbelice (1918-1926), preşedinte al Partidului Naţional Român, în condiţiile în care gruparea lui Iuliu Maniu a fuzionat cu Partidul Ţărănesc al lui Ion Mihalache. Dar, la scurt timp se retrage din politică, militând însă, în calitate de preşedinte al ASTREI, pentru dezvoltarea culturii naţionale. Preţuirea opiniei publice vizavi de acest personaj emblematic a fost demonstrată de faptul că i s-au organizat funerariile naţionale, iar în ziua înmormântării a fost instituit doliu naţional.

[40] Iuliu Moldovan, *† Vasile Goldiş,* în *Transilvania. Buletin de tehnică populară,* anul 65, ianuarie-februarie 1934, nr. 1, pp. 6-7.

[41] Gh. Preda, *Panegiricul la înmormântarea fostului preşedinte Vasile Goldiş rostit de vice-preşedintele Astrei cult., Dr. Gh. Preda,* în *Transilvania...*, pp.8-10; acest autor a insistat mai mult decât Iuliu Moldovan pe realizările culturale, pe faptul că Vasile Goldiş a fost dedicat sprijinirii instituţiilor generatoare şi păstrătoare de indentitate: şcoala şi biserica.

[42] Temă mai accentuată la Iuliu Moldovan, *op. cit.*

[43] Iuliu Moldovan, *† Vasile Goldiş,* în *Transilvania. Buletin de tehnică populară,* anul 65, ianuarie-februarie 1934, nr. 1, p. 6.

[44] Ștefan Cicio Pop (1865 - †16 februarie1934), jurist, deputat român în Parlamentul de la Budapesta, participant activ la Marea Unire din 1918, vicepreşedinte al Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, preşedinte al Adunării Deputaţilor (23 decembrie 1928 - 30 aprilie 1931; 10 august 1932 - 18 noiembrie 1933).

[45] Theodor Mihali (1885 - †17 ianuarie 1934), politician român. A fost primar al Clujului (21 aprilie 1926 - 21 octombrie 1926; 23 iunie 1927 - 24 iulie 1931).

[46] Redacţia, *† Teodor Mihali*, în *op. cit*., p. 11, pe scurt după ce afirmă ca a fost „un vaşnic şi idealist luptător, memorandist care a suferit temniţa", s-a afirmat că activismul său politic a fost unul de excepţie (reprezentant

de emoție. Acesta este, indirect, apreciat în calitate de om providențial, „om cu misiune pe pământ”, care după ce şi-a împlinit destinul, pleacă „încărcat de dragoste şi venerație”[47]; şi această formulă este un loc comun, o întâlnim, în altă formulare şi în panegiricul germanilor din Transilvania. Cel dispărut, cel care a reprezentat benefic comunitatea, este considerat „copil al Luminii”.

Impresionant, şi oarecum particular, nu doar datorită morții violente, este articolul despre I.G. Duca[48]. Evident, nu se putea scrie prea mult despre „cotropitoarea durere şi nesfârşita spaimă ce moartea năprasnică a lui I. G. Duca a pricinuit-o”[49]; genul, precum şi forțele implicate în asasinarea prim-ministrului făceau necesară ocultarea episodului tragic. Interesul ardelenilor pentru omangierea omului de stat s-a datorat „afinităților pe care [I.G. Duca, n.n.] le avea cu Ardealul”, empatiei manifestate de acesta pentru țărani, pentru „opera de organizare a cooperației” în mediul rural şi demersurile de sprijinire a culturii românilor din Transilvania[50].

În concluzie, apreciem că funerariile personalităților, indiferent de comunitatea națională, beneficiază de ritualuri meditice şi simbolice negociate între actorii politici şi culturali, presa fiind un spațiu al comunicării, având un rol major[51]. Evident, participarea fie şi indirectă, prin intermediul presei, era, în epocă, o forma de *repetitio, o ars moriendi* neconsacrată.

---

al minorităților în parlamentul budapestan, iar apoi, în România reîntregită a fost senator şi primar al Clujului). Se susține că datorită unor oameni precum aceştia, opinia publică românească a fost mereu „trează”.

[47] Iulian Moldovan, *† Stefan Cicio-Pop,* în *op. cit,* p. 11.

[48] Ion Gheorghe Duca, grafiat şi ca I. G. Duca (1879 - 29 decembrie 1933), a fost o personalitate de excepție printre liderii liberali. A deținut funcțiile de ministru al Educației (1914-1918), ministru al Agriculturii (1919-1920), ministru de externe (1922-1926), ministru de interne (1927-1928), şi prim-ministru al României între (noiembrie-decembrie1933). A fost asasinat în Gara Sinaia de către Nicadori, un comado legionar.

[49] Redacția, *† IG Duca în op.cit*., p. 12.

[50] *Ibidem,* p. 13.

[51] M. Chiper, *op.cit.*, p. 75.

PENTRU O INTELECTUALIZARE A COTIDIANULUI ÎN SIBIUL INTERBELIC: ALEXANDRU DIMA ŞI GRUPAREA THESIS[1]

FOR A DAILY INTELLECTUALIZATION IN INTERWAR SIBIU: ALEXANDRU DIMA AND THESIS GROUP

Dr. *Anca FILIPOVICI*
Universitatea „Petru Maior" Târgu-Mureş
anca.filipovici@yahoo.com

ABSTRACT

Sibiu, the '30s: some young publicists try to escape from the daily life of the province and initiate the intellectual group Thesis. By accusing a sluggish Romanian cultural life at the periphery and a monopoly of the capital on the literary tendencies, Alexandru Dima, Pimen Constantinescu, Paul Constant and others propose an alternative model, though ephemeral, in the Romanian cultural scenery. This study follows the path of the establishment and the activity of this nucleus, emphasizing the way it integrates into the cultural environment of interwar Sibiu. The main sources of this monographic demarche consist in newsletters, anthologies and cultural press of the time. A particular attention will be paid to the group leader, the young literary critique, Al. Dima. His biography, although quite difficult to detect, reflects the mechanism of construction of the provincial intellectual, and the dramas on the road to de-provincialisation. Dima was an introverted character. He left any trace of memoir and is scarcely mentioned in the literary history. However, he had an extensive correspondence with his professor, the esthetician Tudor Vianu. The exchange of letters and other pieces of evocations allow the shaping of a biographical sketch.

Keywords: *interwar Sibiu, peripheral literary groups, center-periphery biasing, the provincial intellectual, Al. Dima*

Noţiunii de cotidian i se atribuie multiple valenţe. În termenii propuşi de Henri Lefebvre, el desemnează o construcţie utopică demarată prin observaţie ştiinţifică, ce tinde să resemnifice viaţa de zi cu zi prin mecanismele reflexivităţii[2]. În acelaşi timp, cotidianul îşi menţine semnificaţia sa de bază, indicând un set de practici ne-creative, banale şi repetitive. La acest sens primar face apel textul de faţă. Cotidianul „de provincie" în România interbelică pare a fi starea din care adesea se caută calea de evadare. Provincialismul nu denotă doar o izolare geografică faţă de centrele culturale, ci şi o atitudine de subsidiaritate faţă de un set impus de valori culturale. Această stare de minorat se sedimentează mai ales în sistemele socio-politice create prin mecanismele centralizării. Unificarea prin centralizare, după model francez, a stat şi la baza creării statului român, după alipirea provinciilor în 1918. Eterogenitatea etnică a noii structuri statale, care se manifesta mai ales în provincii, a implicat un bagaj poli-identitar uneori dificil de gestionat de către centru, dar explorat creator de către provincii. În termeni culturali, pentru individul plasat la periferia vieţii creatoare, provincialismul generează un conflict între nevoia de

[1] The research presented in this paper was supported by the European Social Fund under the responsibility of the Managing Authority for the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development, as part of the grant POSDRU/159/1.5/S/133652.
[2] Henri Lefebvre, *Critique of Everyday Life. From Modernity to Modernism* (*Towards a Metaphilosophy of Daily Life*) , vol. III, Londra, Verso, 2005, p. 10.

localism, ca validare artistic-intelectuală a spațiului originar/de adopție şi recunoaşterea ezitantă a faptului că orice canon cultural se stabileşte de către un centru[3]. În acest sens, provincia devine o categorie a secundarului, marcată uneori de alienare, dispersare şi nevoia de descentralizare[4].

Un imbold impetuos de „trezire” a provinciei a animat şi câțiva tineri în Sibiul anilor ’30. Ei propuneau un alt ritm vieții culturale, experimentând pretențios o anumită formă de intelectualizare a populației. Gruparea Thesis a debutat sub forma unei reuniuni culturale bine organizate, plasând în prim-plan preocupări intelectuale şi didactice, şi abia apoi interesul pentru creații literare. Într-un discurs „negativ, oarecum reacționar”, ei consfințeau scopul întemeierii, trădând dilemele tineretului absolvent de universitate în anii ’30:

> *[...] desprinşi abia de pe băncile universității sau şcolilor speciale, din atmosfera academică a ştiinței şi preocupărilor spirituale de tot felul, ne-am văzut dintr-o dată svârliți într-o lume cu alte obiective, cu o altă mentalitate, amenințată de acea crudă profesionalizare care duce la mecanizare şi automatism. Mirajul Ideii era atât de puternic, pasiunea pentru creațiile spiritului atât de aprinsă, teama de naufragiu atât de vie, încât nevoia salvării s-a impus de la sine, spontan apărând la mai mulți dintr-o dată, fără vreo înțelegere intelectuală prealabilă*[5].

Două buletine şi o antologie constituie principalele surse de reconstituire a activității Thesis, completate de cronici şi articole din presa vremii, locală sau din afara Sibiului, în care semnau cei mai mulți dintre membri: *Provincia literară*, *Sibiul literar*, *Transilvania*, *Gând românesc*, *Familia*, *Pagini literare*, *Ramuri*, *Datina*[6], *Țara Bârsei*[7], etc. Liderul grupării, Al. Dima, publică primul buletin pentru activitatea din 1932-1933, în care trasează motivațiile asumate de către tinerii membri. Dima subliniază de la început, că mesajul nu a fost acela de autopromovare, ci de a ilustra activitatea creatoare a provinciei, eliminând clişeul periferiei „drept un țintirim al valorilor culturale”. Desigur, autopromovarea devenea inerentă unei astfel de inițiative, şi reprezenta una dintre puținele strategii la îndemna unui tânăr intelectual pe drumul anevoios al afirmării. Dimensiunile acestui demers erau aşadar complementare: un „protest tineresc” împotriva „pasivității provinciale”, un prilej de contact cu noile valori culturale, un atelier de critică literară pentru debutanți, şi o tribună de promovare a localismului creator, omagiind astfel Sibiul[8].

Grupările literare alternative din câmpul cultural interbelic pot fi interpretate şi din prisma mecanismelor de formare şi a elementelor de sociologie a grupului. Dintre cei aproximativ 20 de membri ai Thesis care au activat permanent, cu intermitențe sau

---

[3] Terry Smith, *The Provincialism Problem*, in *Artforum*, vol. XIII, nr. 1, sept. 1974, p. 56.
[4] Virgil Nemoianu, *O teorie a secundarului: literatură, progres şi reacțiune*, Bucureşti, Editura Univers, 1997, p. 8.
[5] *Thesis. Studii, proză, poeme*, Sibiu, Institutul de arte grafice „Dacia Traiana”, 1939, p. 4.
[6] Colaborarea la *Datina* se făcea prin intermediul lui Al. Dima, el însuşi un mai vechi semnatar al publicației din oraşul său natal, Turnu-Severin.
[7] Horia Petra-Petrescu şi Ion Focşeneanu încep să semneze studii şi creații în versuri sau proză începând cu numerele din 1933; un an mai târziu, *Țara Bârsei* va face regulat cronica *Provinciei literare* şi va recenza majoritatea studiilor publicate sub egida Thesis.
[8] *Primul buletin al Grupării intelectuale „Thesis” din Sibiu, 1932-1933*, Sibiu, Tip. Cav., pp. 3-4.

temporar, am depistat date complete sau parțiale pentru 12 persoane[9]. Mulți dintre membrii grupării sunt omişi de antologii şi dicționare. Valoarea medie a operelor lor s-a lovit de cea mai dură replică din partea criticii literare: ignorarea. Thesis s-a bucurat abia relativ recent de atenția criticii, prin studiul profesorului sibian Gheorghe Manolache. Monografia dedicată grupării vizează mai ales coordonatele literaturii ce identifică în creația Thesis imaginarul marginal şi reperele mentalității provinciei sedimentate în urma unei relații de pe poziții inegale cu centrul cultural[10]. Deşi pune în circulație buletinele şi publicistica Thesis, monografia se limitează, în ceea ce priveşte componența şi dinamica grupului, la o simplă înşiruire de nume. În fine, o radiografie a vieții culturale româneşti în Sibiul interbelic menționează incidental gruparea Thesis[11], reținând totodată apariția periodicului *Provincia literară*.

Publiciştii aparțin tinerei generații cu vârste între 20-30 ani, aflați la debut literar sau profesional într-un deceniu sub semnul provocărilor. Majoritatea provin din mediul urban, din clasa de mijloc. Unii dintre ei sunt ardeleni prin „adopție". Provincia de origine şi provincia de destinație nu coincid nici la membrii fondatori: Al. Dima este născut la Turnu-Severin, iar Paul Constant la Craiova. Legați de Sibiu prin mrejele profesiei (cei mai mulți sunt cadre didactice în învățământul secundar şi/sau publicişti), ei promovează valorile provinciei ca atare în raport cu Bucureştiul. Din perspectiva studiilor, cei mai mulți au petrecut anii de facultate în capitală, ceea ce le-a facilitat probabil un anume acces la publicațiile râvnite de debutanți: *Adevărul literar şi artistic*, *Dimineața*, *Universul literar*, *Vremea*, *Curentul*. Dar, aşa cum remarca criticul literar Gheorghe Manolache, aceasta demonstrează doar că provincia şi centrul nu se anihilează reciproc, însă nici nu se contopesc într-o sinteză culturală[12]. O anume deschidere a Thesisului spre capitală este relevată şi de faptul că principala editură națională, Editura Cartea Românească, îi tipăreşte buletinul pe anii 1933-1935. Amintirile unui fost coleg de facultate al lui Dima vin cu o lămurire în acest sens. După cursuri, tinerii obişnuiau să se oprească la „Cartea Românească" unde „domnul Mişu" de la cărți româneşti şi „doamna Alexandrina" de la cărți străine îi simpatizau[13]. În fine, pe palier relațional, a existat o colaborare permanentă între Dima şi fostul său profesor Tudor Vianu, care a marcat nu doar traseul profesional al tânărului sibian, dar şi activitatea grupării Thesis. Un al reper este şi sociologul bucureştean Dimitrie Gusti, cel care a coordonat teza de doctorat a lui Dima, pe tema Conceptului de artă populară (1938) dinspre care porneşte probabil întregul demers de teoretizare a localismului creator.

---

9 Sursele pe baza cărora s-au construit datele statistice: monografii, antologii, dicționare, biografii, interviuri. Între lucrările principale: Mircea Zaciu, *Dicționarul scriitorilor români*, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române: Albatros, 1995-2002; *Thesis. Studii, proză, poeme...*; Lucian Predescu, *Enciclopedia României. Cugetarea*: *material românesc. Oameni şi înfăptuiri*, Bucureşti, Editura Saeculum: Vestala, 1999.

10 Gheorghe Manolache, *Resurecția localismului creator*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga", 2006, p. 11.

11 Nicuşor Dănuț Ivănuş, *Dezvoltarea instituțiilor culturale româneşti sibiene în perioada interbelică*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga", 1999.

12 G. Manolache, *op. cit.*, p. 15.

13 Ion Zamfirescu, *Oameni pe care i-am cunoscut*, Bucureşti, Editura Eminescu, p. 258.

Activitatea grupului a avut de la început o componentă privată şi una publică. Prima s-a manifestat constant prin şedinţe săptămânale în cerc restrâns, de regulă la sediul Prefecturii Sibiu. Tematica de discuţie se stabilea de la o întrunire la alta, sub semnul unei organizări stabilite temeinic. Studiile prezentate variau de la teme de critică literară, până la subiecte juridice, de psihologie sau educaţie. Lecturi din opere româneşti sau străine făceau de asemenea parte din program. Tinerii de la Thesis s-au bucurat de sprijinul asociaţiei de tradiţie ASTRA, prin implicarea directă a secretarului literar, Horia Petra-Petrescu. La şedinţa de deschidere a celui de-al doilea an de activitate, în septembrie 1934, s-a lansat posibilitatea colaborării cu această structură. Unul dintre membrii Thesis, Dr. Popescu-Sibiu a comunicat la acea dată hotărârea preşedintelui despărţământului, prof. S. Ţeposu, de a primi un membru Thesis în cadrul comitetului ASTRA[14]. Comunicările membrilor din întrunirile private atingeau frecvent chestiunea regionalismului cultural, dar includeau şi fragmente din creaţiile literare proprii. Pentru Thesis, literatura era în primul rând o misiune. Asumarea acestei componente a literaturii pare tipică scriitorilor ardeleni. Aşa cum arată Liviu Maliţa, rolul social al scriitorului are o importantă componentă pedagogică, de formare a naţiunii, care se păstrează şi după unire. Unificarea spirituală se desfăşoară în paralel cu efortul de înlocuire a clasei mijlocii cu una românească. În acest fel s-ar justifica implicarea – până la urmă, nefericită – (în) politică a unor scriitori ardeleni, căci povara construirii statului cădea şi în sarcina lor[15].

Această misiune a fost tradusă la Thesis prin combaterea clişeului vieţii culturale ce palpită doar în capitală sau în centrele universitare. Literatura Thesis „preia asupra sa imaginarul marginal, ideologiile şi mentalităţile provinciei social-istorice, filtrate printr-o serie de raportări şi probate ca rezistenţă intelectuală şi estetică la presiunea constantă a centrului cultural”[16]. Dar marginalitatea nu se reflectă doar în condiţia provincialismului, ci şi în situaţia tot mai acută a absolvenţilor de universitate pe care piaţa muncii nu îi poate incorpora. Fragmentele de creaţie în proză discutate în cadru restrâns, în perioada 1932-1933, sunt relevante în acest sens. Horia Petra-Petrescu, îşi prezenta piesa de teatru *Lavina* ce redă tragedia unui intelectual într-un oraş de provincie întunecat. Nuvela *Polichinelle* de acelaşi autor are ca erou tot un şomer intelectual. Ionel Neamtzu s-a lăsat însă inspirat de muza localului, scriind romanul *Farmecul gotic*, frescă culturală a Sibiului, dar şi nuvela autobiografică *Student la Iaşi*[17]. Mircea Alexiu este autorul unor schiţe şi romane care redau dramele din timpul războiului. O mare parte din activitate reflectă însă preocupările intelectuale ale tinerilor, interesaţi de psihanaliză, estetică, traduceri, critică literară pe marginea unor autori clasici sau contemporani. Emil Cioran, de pildă, intervine doar cu

[14] *Cronica locală*, în *Sibiul literar*, I, nr. 1-2, ian.-feb. 1934, p. 38.
[15] Liviu Maliţa, *Eu, scriitorul*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1997, p. 57.
[16] G. Manolache, *op. cit.*, p. 11.
[17] Valoarea literară a acestor creaţii este o altă faţetă a discuţiei. Numele autorilor de la Thesis se întâlnesc foarte rar în lucrările de critică literară, iar atunci când apar, sunt plasate în categoria literaţilor minori sau mediocri. Conform lui Mircea Zaciu, Horia Petra-Petrescu nu depăşeşte media producţiei transilvănene a epocii, reactivând un sămănătorism ardelenesc, iar Ionel Neamtzu este receptat de critic ca lipsit de stil, cu o naraţiune stângace (Mircea Zaciu, *Dicţionarul scriitorilor români...*, pp. 393, 690).

studii de filozofie, fără a trăda vreun complex al periferiei pe care îl abordează în alte scrieri.

În cadrul Thesis, raportul centru-periferie şi problema hegemoniei culturale se despică mai ales în publicistică. Din revista *Provincia literară,* sintetizând articolele de fond, se reclamă faptul că de la Sibiu, Bucureştiul părea ca deține în mod nefondat monopolul asupra revistelor de calitate. Cei mai vocali apărători ai provinciei, C. D. Fortunescu sau Paul I. Papadopol blamau, cu decență de limbaj, orice generalizări defăimătoare asupra periferiei[18]. Discreditarea revistelor de provincie de către condeie de la marile reviste din capitală nu ținea de inedit. Cu toate acestea, ceea ce a provocat reacția (şi probabil şi titlul) publicației de la Sibiu fusese un articol al proaspăt „bucureştenizatului" Al. A. Philippide de la *Adevărul literar şi artistic* care reclama cu dispreț mediocritatea şi naivitatea tuturor revistele de provincie. Periferia opunea acestor acuze, cu o superioritate parțial îndreptățită, caracterul obiectiv şi aprofundat al scrisului distanțat de centru. Şi Dima statua cu încredere: „provincia nu este numai un organ de asimilare a valorilor produse în marile centre ale vieții culturale, ci trebuie să devină în acelaşi timp un semeț focar al creației"[19]. Sibiul literar se exprimă în acelaşi registru, chiar dacă nu îl cooptează şi pe tânărul profesor. Alți membri ai Thesis semnează însă frecvent în cele câteva numere şi îşi asumă programul redat la prima apariție. Paginile de creație aveau să includă în primul rând autori sibieni, iar cronica urma să înregistreze faptele şi evenimentele culturale ale Sibiului. Sibiul literar milita, de altfel, pentru un regionalism cultural, şi nu politic sau administrativ, pentru a demonstra că nu doar ceea ce vine de la Bucureşti este bun, mai ales când e vorba de „atotputernicia unei mari părți din tiparnițele Capitalei" ce a devenit o „Maffie monstruoasă şi infinit păgubitoare acestei Românii Mari"[20].

O sursă a contestărilor apare şi în respingerea orientărilor literare din capitală. Prezența lui Emil Cioran în rândul *thesiştilor* nu favorizează o apropiere a acestora de literatura tinerei generații bucureştene. Încă din perioada prestabilirii la Sibiu, Dima publicase o serie de articole în *Datina,* revistă neo-sămănătoristă, în care încerca să demonteze ideologia gândiristă. De pildă, numărul din ianuarie 1929 conține un adevărat dosar pe chestiunea primatului autoimpus de *Gândirea* ca inițiator şi promotor al tradiționalismului în cultura românească. Pare a fi o competiție între cine defineşte mai fidel şi cine îşi asumă formula tradiționalismului în creație. De fapt, ceea ce este denumit de *Datina* „ofensiva tradiționalistă" a *Gândirii* se combate prin stabilirea unui rol central şi inițiator *Datinei*, care milita imediat după război, când *Gândirea* încă nu exista, pentru o cunoaştere profundă a vieții naționale. Dima propune ca soluție pentru oferta gândiristă o naționalizare a ortodoxismului. *Gândirea* se poate încadra în istoria culturală nu prin depăşirea etnicului, ci prin subordonarea spiritualului etnicului înțeles ca unitate

---

[18] Paul I. Papadopol, *Revistele de provincie*, în *Provincia literară*, I, nr. 1, oct. 1932, pp. 3-5; Ion Dongorozi, *Iarăşi ofensiva culturală*, în *Ibidem*, I, nr. 2, nov. 1932, p. 6; C. D. Fortunescu, *Reviste de provincie*, în *Ibidem*, I, nr. 4-5, ian.-feb., 1933, pp. 4-5 ş.a.

[19] Al. Dima, *Popas înainte de drum,* în *Provincia literară,* II, nr. 1-2, ian.-feb., 1934, p. 1.

[20] *Predoslovie*, în *Sibiul literar*, I, nr. 1-2, ian.-feb., 1934, p. 1.

culturală[21]. O altă direcție de atac se îndreaptă împotriva misticismului împrumutat în mod nefericit de gândirism, de filosofia lui Nae Ionescu sau de ziarele *Calendarul* şi *Cuvântul*. În opinia lui Dima, misticismul dăunează tocmai prin anacronism culturii române şi nu face decât să perpetueze „situația jalnică a vieții noastre rurale”[22]:

Să ne dorim oare astăzi când abia am început să ne formăm judecata, să mânuim noțiunile clare şi distincte, să prețuim obiectivitatea ştiinței, opera rațiunii care este ordonarea lumii, tradiția şi stabilitatea, să ne dorim sentimentalitatea, instinctul, subiectivitatea, vagul, şi confuzul misticismului? Dar bunul simț nu poate considera decât absurdă o astfel de atitudine[23].

Lipsa de rezonanță cu imperativele existențialismului şi misticismului, coroborată cu temperamentul moderat, dar şi cu preocupările intelectuale foarte sistematizate au determinat probabil şi neinteresul pentru radicalizare politică. Pledând în continuare pentru autohtonizare, Dima îl contestă pe Mircea Eliade pentru romanul *Isabel sau Apele diavolului*, operă „doldora de experiențe interioare”, „împodobită cu senzaționalul sexualității”[24].

Spargerea tiparelor literare în materie de expresie liberă a sexualității l-a revoltat însă pe *thesistul* medic şi publicist Ion Popescu-Sibiu. El încearcă să depisteze sursa pornografiei postbelice ca modă literară prin investigații psihopatologice, remarcând „invazia psihopaților în creația noastră literară şi contribuția - prin inspirația şi scrisul lor - la creşterea stărilor de nevroze şi exaltare erotică colectivă.”[25] Prielnică acestui fenomen s-ar fi dovedit şi teza libertății în artă (artă pentru artă) pe care o contestă şi pe care o asociază... spiritului iudaic. „Psihopații erau deci bineveniți, ca prin sinceritatea impulsurilor, imoralității lor să întrețină o anumită atmosferă prielnică idealului marxist”[26].

În ceea ce priveşte componenta publică, şezătorile literare şi alte activități completau eforturile de culturalizare a Sibiului. La 1930, județul Sibiu deținea al doilea loc, după Braşov, în ceea ce priveşte procentul ştiutorilor de carte (85,2%), într-o Românie în care aproape jumătate din populație era încă analfabetă[27]. La nivel de municipiu însă, din populația de aproape 50.000 de locuitori, 44% aparțineau etnicilor germani, 38% etnici români, iar restul maghiari (13%), evrei (3%), alții (2%). Cel puțin pe palier cultural, românii din Sibiu se aflau de fapt într-un anumit grad de concurență cu saşii, deținători ai unor stabilimente culturale şi publicistice cu tradiție. O statistică întreprinsă în 1928 fixa totalul periodicelor din România la 1742, principalele oraşe de apariție fiind Bucureşti (496), Cluj (142), Timişoara (72) şi Cernăuți (66). Sibiul apare abia pe locul 11, cu 32 de periodice, majoritatea de limbă germană (17 germane, 14 româneşti, 1 germano-română).

---

[21] Al. Dima, *Depăşirea etnicului? - Asupra ideologiei actuale a Gândirii*, în *Datina*, VII, nr. 1-3, ian.-martie 1929, p. 5.
[22] Idem, *Aspecte şi atitudini ideologice*, Turnu-Severin, Editura Datina, 1933, p. 21.
[23] *Ibidem*, p. 22.
[24] *Ibidem*, p. 27.
[25] I. Popescu-Sibiu, *Scrisul bolnav şi scrisul sănătos. Studiu de patologie literară şi artistică*, în *Thesis. Studii, proză, poeme*, pp. 7-8.
[26] *Ibidem*, p. 14.
[27] S. Manuilă, D. C. Georgescu, *Populația României*, Bucureşti, Imprimeria națională, 1937, p. 40.

În limba română nu mai apare însă niciun cotidian la 1928[28]. O sursă a resimțirii statutului provincial se desprinde şi din aceste date. În plus, înainte de război, Sibiul deținea primatul periodicelor româneşti din Ardeal, fiind reşedință a mitropoliei ortodoxe şi sediul principal al ASTRA. Centralizarea de după unire a conferit primatul Clujului, avantajat şi de crearea universității româneşti. Publicațiile româneşti din Sibiu vor evolua însă simțitor în anii următori, fenomenul fiind de altfel caracteristic întregului spațiu publicistic românesc (29 de publicații în 1934, 31 în 1937, urmând apoi un uşor declin[29]). Literatura apărea sporadic în oficioase de partid, presa poporală, religioasă, de specialitate sau de largă informație. Puține titluri se dedică exclusiv culturii; nici presa săsească nu conținea în interbelic o revistă exclusiv literară. Monografia lui N. D. Ivănuş menționează 9 publicații româneşti de literatură şi cultură, revista *Transilvania* fiind cap de listă. Totuşi, dacă până la 1927, publicația ASTREI nu reuşeşte să atragă colaboratori de renume şi nici un număr semnificativ de abonați, după 1934 renunță la tipărirea de creații literare, devenind Buletin de technică culturală, insistând pe îndrumarea culturală, şi mai puțin pe creație[30]. *Crai Nou, Ausonia*, *Luceafărul*, *Viața ilustrată*, *Sibiul literar*, *Primăvara literară*, *Pământ şi Vrajă Ardeleană*, *Tulnicul* sunt revistele cu apariții efemere în peisajul cărora se va încadra şi tradiționalista *Provincia literară*.

Fără a diminua impactul misionar al ASTRA asupra educației şi culturalizării populației din Ardeal, şi implicit a Sibiului, sursele vremii indică totuşi o anumită apatie în mediul cultural românesc din deceniul patru. Încă din 1912, Horia Petra-Petrescu blama inactivitatea cultural-intelectuală a oraşelor din Ardeal, incluzând aici şi Sibiul. În conferința *Viața intelectuală românească în oraşele din Ardeal*, el trasa o paralelă metaforică evocând drama celor trei surori, personaje ale lui Cehov, care tânjesc dintr-un oraş de provincie spre ritmul cultural al Moscovei. Aceeaşi atmosferă a ritmului anost învăluia şi Sibiul antebelic, datorată mai ales lipsei de lectură a populației, completată de interesul scăzut pentru achiziționarea de cărți şi reviste. Situația era bine ilustrată şi de exemplul bibliotecii Brukenthal din Sibiu cu peste 100.000 volume, slab frecventate de cititori[31]. Autorul oferea, în schimb, contramodelul târgurilor culturale, al bibliotecilor publice ale Austriei şi Germaniei şi propunea intelectualilor şi Asociațiunii deschiderea de prăvălii ambulante cu broşuri pentru țărani.

În alte vremuri şi împrejurări, Dima va avea acelaşi discurs. În scrisorile sale către Tudor Vianu, el părea uneori copleşit de atmosfera provincială apăsătoare care se prelungea şi în anii '30. Aşa cum mărturisea în 1934, în cadrul şedințelor publice ale Thesis, el încerca să refacă „o atmosferă spirituală pe care mediul de aici nu mi-o poate oferi, cu toate eforturile mele de a-l înălța puțin. Preocupările mele din ultimul timp s-au localizat în solul acesta ardelenesc în a cărui viață sufletească a trebuit să mă integrez,

---

[28] Pimen Constantinescu, *Publicațiile periodice din Sibiu*, în *Provincia literară*, II, nr. 1-2, ian.-feb. 1934, pp. 19-21.

[29] Elena Dunăreanu, *Presa românească sibiană (1851-1968)*, Biblioteca Astra Sibiu, 1969, pp. 66-69.

[30] N. D. Ivănuş, *op. cit.*, p. 123.

[31] Horia Petra-Petrescu, *Viața intelectuală românească în oraşele din Ardeal (Cum este şi cum ar trebuie să fie)*, Braşov, Tip. A. Mureşianu, 1914, p. 11.

luptând cu nostalgii a căror putere va răbufni totuşi curând"[32]. Câțiva ani mai târziu, în 1939, deşi proaspăt numit conducător al publicațiilor ASTRA, eşecul eforturilor de deprovincializare îl determina să exclame: „am ajuns la un moment al vieții şi carierei mele, în care nu mai pot suporta amare umilințí ale unui mediu provincial meschin fără înțelegere pentru zbateri intelectuale"[33]. Refugiul Universității din Cluj la Sibiu în 1940 impulsionează un „intelectualism" al cotidianului, dar nu reuşeşte să acopere lipsurile celorlalte instituții culturale necesare unui peisaj citadin. Victor Iancu, scriitorul strămutat din Cluj la Sibiu, remarca într-un articol publicat în iunie 1941, în Luceafărul, lipsa pulsației culturale, evidențiind însă eforturile meritorii pe plan artistic al saşilor. Pentru o revigorare a vieții artistice, el propunea o participare mai activă a oraşului la manifestările culturale ale țării[34]. Viața culturală a Sibiului dobândea o anumită dinamică mai ales prin asociațiile şi societățile religioase cu propensiuni spre educație poporală şi cultură teologică susținute şi de o producție tipografică bogată a Patriarhiei Române. Asociația clerului Andrei Şaguna a deținut un loc central în acest sens, beneficiind şi de sprijinul Ministerului Cultelor[35]. Alte societăți de diferite facturi completau peisajul, de la Reuniunea culturală națională a meseriaşilor români din Sibiu, la Reuniunea română de muzică Gheorghe Dima, încercând să compenseze lipsa unor instituții de profil solide, precum un teatru sau o operă românească.

Într-o astfel de atmosferă a provinciei, tinerii de la Thesis devin însă extrem de activi. Conform buletinului pe anii 1932-1933, Thesis organizează Ziua Cărții, unde Dima conferențiase despre criza cărții româneşti. O vitrină din cadrul expoziției fusese amenajată cu publicații ale autorilor sibieni. Din inițiativa lui Pimen Constantinescu urma să se creeze un almanah bio-bibliografic cu toți scriitorii din Sibiu. Acelaşi *thesist* organizase, începând cu 4 martie 1933, un curs public şi gratuit de limba italiană la Liceul „Gh. Lazăr"[36]. În 1933, la şezători sunt comemorate personalități din cultura română şi au loc diverse prelegeri pe teme de educație şi literatură. Cu ocazia Zilei Cărții din 1934, la librăria Cartea Românească se amenajează vitrina „Privelişti din trecutul cultural al Sibiului"[37]. Buletinul pe anul 1934-1935 conține o comunicare a lui Al. Dima făcută cu ocazia Zilei Cărții din 1935, ce atrage din nou atenția asupra unei crize generate de numărul mic de cititori. Apoi, pornind de la exemplele pozitive ale altor etnii, Dima propune crearea unei edituri regionale, sugerând astfel dificultățile întâmpinate de provincie în demersurile de publicare a creațiilor sale la centru[38].

În 1939, Thesis publică un volum antologic în care îşi evaluează activitatea din ultimii 6 ani, centrată pe crearea unui înalt mediu de cultură, în pofida piedicilor de tot felul. Un obiectiv important asupra căruia se insită constă în studiul realității locale.

[32] Maria Alexandrescu Vianu, Vlad Alexandrescu, *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. I, 1916-1935, Bucureşti, Editura Minerva, 1992, p. 358.
[33] *Ibidem*, vol. II, 1936-1949, 1994, p. 167.
[34] Victor Iancu, *De la estetică la literatură comparată*, volum îngrijit de Mircea Popa, Elena Jebelean, Elena Torje, Timişoara, Editura Universității de Vest, 2006, pp. 135-137.
[35] N. D. Ivănuş, *op. cit*., p. 75.
[36] *Primul buletin al Grupării intelectuale „Thesis" din Sibiu, 1932-1933*, Sibiu,Tip. Cav., pp. 27-30.
[37] *Activitatea grupării intelectuale „Thesis" pe anul 1933-1935*, Sibiu, Editura Cartea Românească, 1935, p. 10
[38] *Ibidem*, p. 16.

Activitățile publice sau private şi-au asumat astfel rolul de formator al opiniei publice, analizând evenimentele locale, producția literară şi publicistică locală, dar apelând la local şi în ipostaza de muză sau cadru al creațiilor proprii[39]. Un omagiu adus de Dima oraşului care i-a marcat activitatea intelectuală din anii tinereții este monografia Sibiului, publicată în 1940. Lucrarea debutează sub forma unei relatări de călătorie ce surpinde imagini, străzi, construcții, împrejurimi - prilejuri de eventuale incursiuni în timp - continuând apoi cu istoricul oraşului de la întemeiere, până la finele anilor '30. În remarcile privind Sibiul de după 1918, se punctează meritele în domeniul educației şi al activității culturale. Dacă locul privilegiat în panoplia asociațiilor îl ocupă ASTRA, pe poziția secundă Dima plasează Thesis. Alte asociații completează inițiativele culturale locale: Frăția ortodoxă română sau Reuniunea Femeilor Române[40]. Se insistă mai ales pe componenta românească a oraşului, referințele la celelalte etnii fiind destul de expeditive.

În *Istoria secretă a literaturii române*, Cornel Ungureanu menționa în capitolul dedicat provinciilor literare, monografia Sibiului a lui Al. Dima: „nu se distinge vreo urmă de entuziasm pentru locurile şi personajele ținutului. Poate doar dedicația cărții ar vorbi despre vreo simpatie mai subliniată". Sibiul anului 1939-1940 era încă un oraş modest al unei provincii nefavorizate de centralism. „Nimic nu pare a amenința liniştea acestui spațiu. Din 1918, centrul Ardealului a devenit Clujul, iar Sibiul a rămas un spațiu marginal, puțin favorabil marilor bătălii intelectuale, literare, artistice". Ocuparea Ardealului de Nord în 1940, şi deci şi a Clujului, transformă Sibiul în capitală românească, loc de exil, ce devine terenul de manifestare al unor forțe creatoare proaspete. Aşa ajunge Sibiul să dea naştere la Cercul care îi poartă numele...[41].

Pentru tânărul de provincie ambițios, dar marcat de o sănătate şubredă, Sibiul nu a fost probabil cea mai fericită opțiune. După absolvirea Facultății de Litere din Bucureşti, în 1929, urmează câteva cure de tratament al plămânilor în străinătate, apoi revine în oraşul natal. În tot acest timp, ține o corespondență permanentă cu Tudor Vianu, tânăr conferențiar la acea vreme. Esteticianul dă dovadă de o empatie şi răbdare uimitoare, răspunzând la toate solicitările discipolului, fie că era vorba de chestiuni administrative, fie de înlesnirea publicării studiilor lui Dima în diverse reviste, fie că îndruma şi consilia pe tânărul în formare în domeniul esteticii şi al criticii literare. Din 1931, locul de expediere al scrisorilor către Vianu este Sibiu: Dima fusese numit profesor titular de limbă română la Liceul „Ghe. Lazăr"[42]. Aspirațiile de carieră academică în capitală erau însă departe de a fi satisfăcute: „în actualele împrejurări ale învățământului a fost cel mai bun loc posibil. Nădăjduiesc că mi se va face şi mie un loc la Bucureşti mai târziu, ca să lucrez ceva[43]". Din 1932 începe o bună colaborare şi cu D. Gusti, care îi va coordona şi teza de doctorat,

[39] *Thesis. Studii, proză, poeme*, p. 5.
[40] Al. Dima, *Sibiu. Cu 55 de figuri în text*, Bucureşti, Editura Fundației Regale pentru Literatură şi Artă, 1940, pp. 162-163.
[41] Cornel Ungureanu, *Istoria secretă a literaturii române*, Braşov, Editura Aula, 2007, p. 454.
[42] Şi ca profesor secundar, Dima s-a implicat în stimularea creativă a mediului, prin coordonarea societății de lectură a elevilor. O cronică saluta apariția buletinului prim al societății în 1932 şi remarca entuziasmul cultural al preşedintelui, dar şi creațiile elevilor cu accent pe latura localistă, prin incursiuni în istoria şi cultura Sibiului, în *Datina*, X, nr. 4-6, apr.-iun. 1932.
[43] M. Alexandrescu Vianu, V. Alexandrescu, *op. cit.*, vol. I, p. 312.

după 1935. Thesis este creat aşadar la un an după instalarea lui Dima în Sibiu, din nevoia de a antrena intelectualii locali, dar şi ca o rampă de lansare spre o mult dorită carieră. Multe dintre studiile lui Dima apar în publicațiile Thesis, chiar dacă impactul la un public mai puțin avizat este destul de redus.

Pe lângă implicarea în activitățile ASTRA, Dima înființează în 1936 Societatea Scriitorilor Români din Ardeal, împreună cu Victor Papilian, Ion Chinezu, Octav Şuluțiu, Pavel Dan. Nu era însă prima dată când scriitorii din provincie propuneau o alternativă instituțională la structura similară din capitală. În 1933, s-a pus în discuție la una dintre şedințele Thesis afilierea grupării la Societatea Scriitorilor Independenți, inițiată de Romulus Dianu[44]. Pentru Dima, astfel de demersuri aveau însă şi valoare tranzitorie în eforturile de pătrundere în rândul Societății Scriitorilor Români din Bucureşti. De altfel, în 1937 el apelează din nou la Vianu pentru a interveni în primirea sa ca membru. În aceeaşi perioadă (1935-1937) are loc şi un schimb de epistole cu Camil Petrescu, în încercarea de a publica la Revista Fundațiilor Regale[45].

După câteva luni de bursă la Berlin, lui Dima i se oferă direcția Liceului „Lazăr" din Sibiu, în octombrie 1937. Dar, după numai 2 luni, ministrul I. Petrovici îl îndepărtează din funcție, înlocuindu-l cu un alt coleg. Dima îşi exprimă insatisfacția, dar cu această ocazie revine la teza de doctorat pe care vrea să o finalizeze[46]. După trecerea doctoratului, în 1939, Dima încearcă din nou să obțină un post la universitate, dar căile îi sunt anevoioase: „Atâta lume se fericeşte astăzi în țara aceasta încât e întristător ca o fire şi un muncitor ca mine să bată umilitor la uşi ce nu se deschid". E numit conducător al publicațiilor ASTRA, dar nu are mari aşteptări, căci o astfel de numire este o „situație nesigură însă şi foarte delicată între ardeleni"[47]. Şi, într-adevăr, la 29 octombrie, detaşarea la ASTRA a fost anulată prin suspendarea Serviciului Social. Dima se întoarce astfel la catedră, mărturisindu-i lui Vianu: „vă închipuiți că mi-e puțin cam greu să accept ideea că strădaniile doctoratului au fost zadarnice pe plan practic şi că voi fi condamnat a nu depăşi clădirea liceului. Cel puțin de s-ar găsi şi pentru mine un inspectorat de specialitate spre a mai sălta şi eu puțin. Dar asta numai d-l Andrei ar putea-o face şi doar mă cunoaşte ca unul care m-a clasificat întâiul la capacitate (E însă soarta mea: nota 10 la toate, dar „situațiile" sunt pentru alții)"[48]. Abia instalarea regimului comunist va deschide porțile împlinirii profesionale pentru Dima: va ocupa, pe rând, Conferința de Estetică Literară la Universitatea din Iaşi (1945), apoi, va deveni în locul mentorului Vianu, şef al Catedrei de Literatură Comparată şi Universală din cadrul Universității Bucureşti (1948-1966), iar apoi directorul Institutului de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu" (1967-1973).

O aventură a aşteptării deci de 15 ani, care a contribuit la conturarea identității de intelectual al provinciei pe care şi alți exegeți au descifrat-o. Urmărind o tipologie a scriitorului ardelean interbelic, Liviu Malița trasează câteva constante care se pot aplica

---

[44] În *Sibiul literar*, I, nr. 1-2, ian.-feb. 1934, p. 38.
[45] Florica Ichim (coord.), *Scrisori către Camil Petrescu*, vol. I, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, pp. 181-183.
[46] M. Alexandrescu Vianu, V. Alexandrescu, *op. cit.*, vol. II, p. 115.
[47] *Ibidem*, p. 167.
[48] *Ibidem*, p. 182.

parțial şi *thesiştilor*. Provincialul tinde spre confortul vieții burgheze, mai ales că provine din familii modeste. Are studii înalte, dar regretă alegerea unei cariere atât de instabile. A visat mereu la consacrare, dar în lipsa deprovincializării, a sperat inutil că locul natal/de adopție îi va oferi mai mult decât efemera notorietate bucureşteană. „Rămânând *acasă*, el se trezeşte însă nu de puține ori un însigurat. E condamnat să frecventeze ani la rând aceeaşi lume, cu lustru burghez şi zboruri joase. Adesea simte că se sufocă în acest mediu destul de restrâns, pe care se amăgeşte să-l creadă de privilegiați, când, în realitate, este unul mai degrabă marginal”[49].

Marginalitatea asumată sau renegată a intelectualului de provincie decurge aşadar dintr-o polarizare centru-periferie care poate fi tulburătoare pentru spiritele libere şi hrănite cu aspirații. Un dosar al provincialismului s-ar putea deschide chiar cu reflecțiile şi căutările unuia dintre membrii temporari ai Thesis, Emil Cioran. Un contestatar vocal al monotonului care limitează existența, tânărul Cioran asocia Sibiul unui spațiu mitic, cu toată „mizeria” sa provincială, opus Bucureştiului agresiv. Construindu-şi identitatea, în fond, pe nişte aparențe, diagnosticul stabilit intelectualului de la periferie pare a fi totuşi incomplet: provincialul suferă de o „hipervalorificare a eului, de iluzia unei superiorități intangibile pentru orice muritor”, care îl plasează într-o veritabilă „ceată de visători”[50].

[49] L. Malița, *op. cit.*, pp. 176-177. Malița nu include decât doi *thesişti* în lista celor 111 scriitori ardeleni: Emil Cioran şi Horia Petra-Petrescu.
[50] Emil Cioran, *Scrisoare provincială*, în *Saeculum* nr. 3–4, 1995, pp. 91–92.

ASPECTE ALE VIEȚII COTIDIENE LA SIBIU ÎN ANII CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

ASPECTS OF EVERYDAY LIFE IN SIBIU DURING WORLD WAR II

Cercet. Științific gr. I Dr. *Vasile CIOBANU*
Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu
vasileciobanu47@yahoo.com

ABSTRACT

The paper presents main aspects of everyday life in Sibiu in the years 1939-1945. The author uses documents, newspapers of the time and the memoirs of contemporaries to reconstruct and analyze general elements, also found in other cities, as well as the specificity of life in Sibiu, under the impact of war. From September 1st 1939, Romania was not belligerent, but in the summer of 1940 it lost Bessarabia, Northern Bukovina and the north of Transylvania, and on June 22th 1941 it entered the war alongside Germany to regain Bessarabia from the Soviet Union. These events had serious consequences for the whole country and especially for Sibiu. Its population increased by 15.000 refugees, from the lost territories. Among these were also the students and professors of the University in Cluj. For the first time in history, Romanians constituted the majority of the city's population and they also had a strong social and cultural life. The number of Saxons decreased following their mobilization in the Romanian army, the enlistment in the Wehrmacht and SS, their deportation to forced labor in the USSR in January 1945.

War also left its mark on the economic life of the city. Factories were working 10 hours a day, especially for the army; there was a lack of raw materials (coke, cotton, animal hides). Supplying the population was deficient; the lack of some products led to rising food prices, to rationing them. As an important medical center, the city hosted many military hospitals where Romanian, German, then Soviet (after August 23rd 1944) wounded brought from the front were treated. These hospitals were also installed in schools and boarding homes. Urbanism issues were not omitted in these years, but the administration, headed by the government-appointed Saxon mayor, Albert Dörr, had other priorities imposed by war: gathering supplies, raising financial and material aid for the front, preparing the population in case of air strikes etc. Public transport was not extended, although the city was crowded, but methane gas distribution and paving streets continued.

Cultural life was very lively. Sibiu was an important academic center, with many colleges and military schools. In addition to the students of the Orthodox Theology Academy, the students of the University in Cluj were also present. The students and their professors had an intense literary and scientific activity. A German Theatre also operated in Sibiu, and the Saxons' musical life was as intense as in peace time, with lots of choirs and orchestra concerts and organ concerts. The National Theatre in Iaşi took refuge in Sibiu as well, and played a whole season here. The number of Romanian and German newspapers and magazines multiplied in these years. The city's cultural life was even more intense than in peace time, due to the refugees who returned to their homes after the end of war on May 9th 1945.

Keywords: *impact of war, demography, Transylvanian Saxons, way of life, cultural life, social life, economic life, University in Cluj, refugees, habitat*

Viața cotidiană la Sibiu în anii 1939-1945 constituie un subiect atrăgător pentru că Sibiul nu dispune decât de câteva monografii care nu elucidează subiectul propus în prezenta comunicare[1], deşi aspecte ale acestei teme au mai fost tratate. Pentru metodologie

[1] Harald Roth, *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2006; Hermann Fabini, Alida Fabini, *Sibiu. Portretul unui oraş din Transilvania*. Traducere de Sanda

şi comparaţii utile au fost utilizate lucrările generale, care au în vedere întreaga ţară: recenta teză de doctorat a lui Valentin Vasile[2] şi lucrările cunoscute ale profesorului Ioan Scurtu.[3] Contextul general al evoluţiei României în război a fost tratat într-o serie de lucrări mai noi, indispensabile pentru a stabili cadrul general în care a evoluat viaţa cotidiană a sibienilor.[4] În acelaşi timp au fost folosite o serie de studii şi comunicări, articole care se ocupă de alte oraşe în aceeaşi perioadă, pentru a putea stabili elementele comune şi mai ales cele specifice Sibiului în anii 1939-1945.[5] Pentru Sibiu există câteva monografii şi studii utile analizând evoluția unor aspecte din viața orașului, inclusiv în anii războiului[6]; de asemenea, au apărut, dar încă puține referitoare la Sibiu, memorii şi amintiri care ne transmit, mai curând decât documentele seci, cum era percepută şi trăită viaţa, care erau bucuriile, angoasele, problemele celor mulţi, dar şi ale elitelor epocii, cum a influenţat războiul viaţa de zi cu zi.[7] Despre viaţa materială (economie, urbanism etc.) au apărut mai multe scrieri, pentru că în anii comunismului economia trebuia cercetată cu predilecţie. Utilizând lucrările menţionate, presa vremii şi puţinele documente de arhivă care s-au păstrat (mult mai puţine decât în alte locuri), ne propunem să schiţăm imaginea vieţii cotidiene la Sibiu în anii ultimei conflagraţii mondiale. Avem în vedere acele aspecte care au în centrul lor oamenii, cu interesele şi nevoile lor de zi cu zi şi aprecierea măsurii în care evenimentele de importanţă mondială, care au angrenat şi România, dar şi viaţa lor personală, au influenţat parcursul normal al unei zile din viaţa locuitorilor vechii cetăţi. Constatăm că se pot decela trei perioade în aceşti ani, care au avut specificul lor şi încercăm, în mod deosebit, să deducem care a fost impactul pentru locuitorii oraşului, cum au perceput ei consecinţele războiului, cât de mult au avut de suferit. Avem în vedere

---

Ianculescu, Sibiu, Editura Monumenta 2001; Alfred Coulin, *800 Jahre im Karpatenbogen. Hermannstadt. Eine deutsche Gründung in Südosteuropa,* Köln-Rodenkirchen, Liebig Druck &Verlag, 1980.

[2] Valentin Vasile, *Viaţa cotidiană a românilor între anii 1941-1965*, Târgovişte, Cetatea de Scaun, 2014.

[3] Ioan Scurtu, *Viaţa cotidiană a românilor în perioada interbelică*, Bucureşti, RAO, 2001 şi *Istoria civilizaţiei româneşti*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2009.

[4] *Istoria românilor*, vol. IX. *România în anii 1940-1947*, coordonator Dinu C. Giurescu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2008; Mioara Anton, *Propagandă şi război. Campania din Est 1941-1944,* Bucureşti, Tritonic, 2007; *România în al doilea război mondial*, coordonatori: Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu, Focşani, Muzeul Vrancei, 2000; Dorel Bancoş, *Social şi naţional în politica guvernului Ion Antonescu*, Bucureşti, Editura Eminescu, 2000; Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial (1939-1945),* Bucureşti, All Educational, 1999.

[5] Dragoş Dragoman, *Modernizare şi naţionalism: Sibiul la începutul secolului XX. Competiţia elitelor într-un oraş multicultural (1905-1945),* în *Studia politica*, 7, nr.1, 2007, pp. 31-69; Ioan Scurtu, *Viaţa cotidiană sub controlul sever al regimului Antonescu,* în *Historia*, V, nr. 41, mai 2005, pp. 36-40; Idem, *Deşi război, preţurile au scăzut de la un an la altul*, în *Historia,* V, nr. 41, mai 2005, pp. 25-29; Gabriel Ciotoran, *Viaţa cotidiană în Bucureştii anului 1945*, în *Historia,* V, nr. 47, noiembrie 2005, pp. 64-71 ş.a.

[6] Radu-Alexandru Nica, *Nostalgia Mitteleuropei: O istorie a teatrului german din Sibiu*, Cluj-Napoca, Eikon, 2013; Marcel Stancu, *Sibiul şi electrificarea României. Cronică ilustrată 1891-2013,* Sibiu, Editura Honterus, 2013; Gheorghe Pavelescu, *Lucian Blaga şi Sibiul*, Sibiu, Editura Universităţii „Lucian Blaga", 1998; Vasile Puşcaş, *Universitate, societate, modernizare. Organizarea şi activitatea ştiinţifică a Universităţii din Cluj (1919-1940)*. Ediţia a II-a revizuită şi adăugită, Cluj-Napoca, Eikon, 2003; Ilie Guţan, *Cercul Literar de la Sibiu. Semnificaţie şi destin*, Sibiu, Editura Universităţii „Lucian Blaga", 1995 ş.a.

[7] David Prodan, *Memorii*, ediţie îngrijită de Aurel Răduţiu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993; Petre Drăghici, *Repriviri politice,* Sibiu, 1945; Dorli Blaga, *În ciuda vremurilor de atunci, viaţa lui Blaga la Sibiu a fost frumoasă şi luminoasă,* Sibiu, 2008 (Conferinţele Bibliotecii Judeţene „Astra", nr. 14); Nicolae Mărgineanu, *Amfiteatre şi închisori*. Ediţie îngrijită de Voicu Lăscuş, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991.

etapele 1 septembrie 1939 - 22 iunie 1941, când România nu a fost angrenată în conflict, dar a suferit mari pierderi teritoriale, 22 iunie 1941 - 23 august 1944, când țara a fost angrenată în război alături de al III-lea Reich şi aliații săi împotriva URSS, pentru că aceasta ocupase Basarabia şi etapa 23 august 1944 - 9 mai 1945, când conducerea statului a schimbat tabăra şi a trecut alături de adversarii de până atunci, pentru a elibera alt teritoriu cedat în 1940, Ardealul de Nord. Am considerat necesar să apelăm la această periodizare, deoarece sub raportul vieții cotidiene, războiul a fost „anunțat" de măsuri economice, politice şi militare care i-au privit şi i-au privat de o viață obişnuită pe toți locuitorii țării, ai Europei, inclusiv pe cei ai Sibiului. Din această perspectivă, încercăm să surprindem transformările din viața cotidiană a sibienilor în toate aceste etape, cu problemele generale, generate pretutindeni de război şi care, este probabil să fie regăsite şi la Sibiu, dar mai ales avem în vedere elementele specifice oraşului şi cauzele care le-au generat.

Vom urmări, în continuare, structura obişnuită unei prezentări a vieții cotidiene: aspectele demografice, modul de trai (locuința, familia, îmbrăcămintea, viața economică a oraşului, alimentația, igiena), şi nu în ultimul rând viața culturală, învățământul, timpul liber, mijloacele de comunicare, presa.

DEMOGRAFIA

La recensământul din 1930, Sibiul avea 49.345 locuitori, din care 21.598 germani (43,8%), 18.620 români (37,7%), 6.521 maghiari (13,2%), 1.308 (2,6%) evrei, 1.300 alții.[8] Pentru prima dată în istorie, saşii aveau doar o majoritate relativă, după ce în 1918 existau în oraş 16.832 saşi, 8.824 români, 7.252 maghiari şi alții, oraşul fiind singurul din Transilvania în care saşii dețineau o asemenea pondere.[9] La mijlocul perioadei interbelice, prin ponderea demografică, prin aportul economic şi prin viața sa culturală, oraşul avea un caracter săsesc şi făcea parte din centrele urbane mijlocii ale României. În deceniul al IV-lea creşterea a fost lentă şi s-a bazat nu atât pe sporul natural de 3,3% înregistrat sau pe mortalitatea cea mai mică din țară la copiii sub un an (7,9%)[10], cât pe afluxul din satele înconjurătoare, predominant româneşti, fenomen general pentru oraşele transilvănene.[11] Astfel s-a ajuns ca, după o estimare a Poliției, în ianuarie 1939 să existe un relativ echilibru: 23.500 saşi şi 22.500 români în oraş, dintr-un total de 57.400 locuitori.[12] O estimare efectuată de statisticieni, probabil mai aproape de realitate, indică un total de 50.508 locuitori la 1 iulie 1939. Potrivit unor reguli internaționale, recensămintele generale se efecteuază o dată la 10 ani. Din cauza evenimentelor grave din vara anului 1940, când

[8] *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930,* publicat de Sabin Manuilă, vol. V, Bucureşti, 1940, p. CVI.
[9] *Gazeta Poporului*, Sibiu, I, nr. 50, 15 decembrie 1918, pp. 7-8.
[10] *Enciclopedia României*, vol II, Bucureşti, Cultura Națională, 1938, p. 663; *Buletinul demografic al României,* IX, nr. 2, februarie 1940, p. 59.
[11] S. Manuilă, D.C. Georgescu, *Populația României*, Bucureşti, 1937, p. 53.
[12] Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale (în continuare: SJAAN), Alba Iulia, fond *Inspectoratul Regional de Poliție Alba*, dos. 13, 1939, f. 1, „Dare de seamă a Chesturii de Poliție Sibiu pe luna ianuarie 1939".

România a avut pierderi teritoriale, fără să fi fost implicată în război, şi a cunoscut o schimbare de regim politic, recensământul nu a putut fi organizat, decât în anul următor. Acesta a înregistrat la 6 aprilie 1941, în oraşul de pe Cibin, 63.765 locuitori din care 33.829 (53,1%) erau români, 23.564 (37%) erau germani, 4.262 (6,7%) erau maghiari, 2.100 (3,3) alții. Creşteri rapide au realizat şi alte oraşe (Bucureşti, Braşov, Constanța), Sibiul plasându-se pe locul al IV-lea la acest capitol, cu o rată de 29,8%.[13] Era pentru prima dată în istorie când românii aveau majoritatea absolută. În aceste condiții poate fi înțeleasă grija acordată de conducera comunității săseşti pentru „stimularea natalității prin acordarea de ajutor la naşterea celui de-al patrulea copil”, pentru „întărirea populației lor din toate punctele de vedere”.[14] Oraşul era acum pe locul 11 în țară după numărul populației, dar ponderea sa economică, politică şi culturală îl situau pe un loc fruntaş, deoarece după pierderea oraşelor din nordul Ardealului devenise o adevărată capitală a acestei provincii. Creşterea bruscă de 13.000 de locuitori în mai puțin de 2 ani a fost consecința directă a războiului început la 1 septembrie 1939 care a adus la Sibiu câteva zeci de refugiați polonezi, dintre care, în 1943, mai erau în oraş doar 9.[15] Izolarea politică a României şi indecizia cercurilor conducătoare a dus apoi la cedarea fără luptă a Basarabiei şi Bucovinei de Nord, în fața presiunilor sovietice şi a sfaturilor Germaniei. Dintre refugiații din aceste provincii au ajuns şi la Sibiu câteva sute. Dar cei mai numeroşi au fost refugiații din Ardealul de Nord, cedat un urma unui act samavolnic numit oficial arbitraj, dar care pentru acei oameni plecați în bejenie, pentru 4 ani a fost şi a rămas un dictat.

Pentru Sibiu un asemenea aflux de populație, care a rămas în oraş până în 1945, era nemaiîntâlnit de-a lungul zbuciumatei sale istorii. Recensământul a înregistrat totodată existența unei majorități româneşti absolute în oraş. Dar dincolo de ponderea demografică şi activitatea culturală din oraş a căpătat o amprentă românească prin venirea Universității „Regele Ferdinand I” de la Cluj, cu profesorii săi (între care mulți erau academicieni şi personalități cunoscute în viața ştiințifică şi politică) şi a celor 2.724 de studenți şi personal auxiliar înregistrați în anii 1943-1944.[16] Aceasta era o elită şi pepiniera sa, din care au apărut apoi alți membri de valoare ai intelectualității româneşti. Ei au dinamizat întreaga viață cotidiană a oraşului Sibiu, i-au dat dimensiuni noi pe care nu le mai cunoscuse niciodată înainte. În aceste condiții este de înțeles atitudinea de respingere a venirii Universității la Sibiu de către unele cercuri ale elitei săseşti sibiene. Atunci când s-a aflat de decizia guvernului român de transferare a Universității la Sibiu, în principalul cotidian săsesc *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* au apărut 4 articole în care mutarea la Sibiu

[13] *Wirtschaftsrundschau*, Sibiu, an 7, nr. 6, iunie 1941, p. 86.

[14] SJAAN, Alba Iulia, fond *Inspectoratul Regional de Poliție Alba*, dos. 2, 1939, f. 260, „Dare de seamă a Chesturii Poliției Municipiului Sibiu. Biroul Siguranței pe luna septembrie 1939”.

[15] SJSAN, Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (în continuare: SJSAN), Sibiu, fond *Prefectura județului Sibiu*, dosar „Refugiați polonezi”. La 24 octombrie 1943, Biroul pentru refugiați de la Prefectura județului înştiința întreprinderile care aveau angajați polonezi că „aceştia sunt exceptați la calcularea procentului de personal străin cerut de Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi”. De asemenea, Administrația Financiară anunța public statutul automobilelor şi al permiselor de conducere ale polonezilor. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* (în continuare: *SDT*), an 67, nr. 20.027, 19 ianuarie 1940, p. 7.

[16] *Comunicări statistice*, Bucureşti, I, nr. 3, 15 februarie 1945, p. 8.

era respinsă, chiar pe motivul efectelor amintite: universitatea românească să nu fie aşezată în capitala săsească, ci într-un alt oraş cu majoritate românească, de exemplu, la Alba Iulia. Motivul era clar: Universitatea ar da un caracter românesc oraşului gazdă. Se aduceau apoi ca argumente şi lipsa de spații adecvate, aglomerarea oraşului, concurența pe care ar face-o medicilor saşi personalul Facultății de Medicină. Se afirma că germanii urmau să înființeze la Sibiu un Oficiu central pentru îngrijire medicală şi pentru supravegherea igienei rasiale, or se aprecia că nu ar putea funcționa în oraş împreună cu Facultatea clujeană de profil. Expresiile folosite de autori depăşeau limitele de până atunci ale conviețuirii. Astfel se considera că dacă totuşi Universitatea va fi adusă la Sibiu, acest act va fi apreciat „ca o cerere de plecare a saşilor şi un început de luptă", că dacă România era garantată prin forța Axei, mutarea Universității ar însemna un afront adus tuturor germanilor, deci că relațiile statului român cu Germania vor fi lezate. În final se avertiza că vor fi luate contramăsuri față de un asemenea act, care era socotit duşmănos.[17] În 1941, atunci când s-a înființat un Institut de cercetări al Grupului Etnic German din România, cu cca 40 de angajați, sediul său a fost plasat la Sibiu, Andreas Schmidt, conducătorul Grupului Etnic din septembrie 1940, socotind că acesta ar putea fi o contrapondere a Universității clujene, care „a devenit inițiatoarea românizării în acest oraş".[18] Asemenea reacții au atras atenția opiniei publice româneşti, până la membrii Academiei Române.[19] Autoritățile consemnau că „această atitutidine a creat o atmosferă grea între români şi saşi".[20]

Valul de refugiați sosiți la Sibiu în 1940 a avut dimensiunea menționată, dar impresia opiniei publice şi chiar a autorităților a fost atât de puternică, încât în 1941 se aprecia că populația s-a dublat.[21] Ajutorarea refugiaților din Ardealul de Nord a fost o problemă națională, pentru rezolvarea căreia s-a înființat un Subsecretariat de stat, iar la nivelul județelor câte un Birou al refugiaților, la care trebuiau să se înscrie toți cei sosiți, pentru a putea fi ajutați. Cu toate acestea, se pare că nu toți bejenarii s-au încris şi astfel cifrele nu sunt complete. În martie 1941 erau înregistrați la Sibiu 4.690 de refugiați, din care 4.508 din Ardealul de Nord, 141 din Basarabia şi Bucovina, iar 47 din Dobrogea (se pare nu din Cadrilaterul cedat Bulgariei prin Tratatul de la Craiova din 7 septembrie 1940, ci germani evacuați în Reich în urma convenției româno-germane din 22 octombrie

---

[17] *SDT*, an 67, nr. 20.252, 20 septembrie 1940, articolul *Hermannstadt Universitätsstadt des Rumänentums?*; nr. 20.256, 24 septembrie 1940, articolul *Hermannstadt und die Klausenburger Universität*; nr. 20.257, 25 septembrie 1940, articolul *Die Universität nach Hermannstadt?*; nr. 20.259, 27 septembrie 1940, articolul *Nochmals zur Universitätsfrage*.

[18] Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale Bucureşti (în continuare: SANIC), fond *Microfilme R. F. Germania*, rola 9, cadrul 393, „Raport asupra activității şi situației Grupului Etnic German din România de la 1 iulie 1942 până la 1 septembrie 1943, semnat de A. Schmidt".

[19] Victor Slăvescu, *Note şi însemnări zilnice*, III, *1 ianuarie 1940 - 31 decembrie 1944*, Brăila, Muzeul Brăilei-Editura Istros, 2013, p. 172.

[20] SJAAN, fond *Inspectoratul Regional de Poliție Alba*, dos. 4, 1941, f. 185, notă referitoare la situația din Sibiu, din 6 octombrie 1941.

[21] Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale (în continuare: SJCAN), Cluj-Napoca, fond *Parchetul General al Curții de Apel Cluj-Sibiu*, dos. 40, 1941, f. 608.

1940).[22] Dintre refugiaţii înscrişi la Sibiu, 1.659 erau funcţionari de stat, 651 muncitori, 383 servitori, 265 studenţi (evident că erau mai mulţi în realitate), 236 elevi, 219 pensionari, 228 funcţionari particulari, 204 meseriaşi, 162 comercianţi, 179 medici, 115 ţărani ş.a.[23] În 1943, Serviciul Sanitar al Judeţului Sibiu aprecia la 64.202 locuitori populaţia oraşului de reşedinţă şi constata că „evoluţia demografică a populaţiei s-a continuat cu proporţii reduse ca urmare inevitabilă a stării de război şi nici nu putem aştepta îmbunătăţiri apreciabile până la normalizarea stării politice, economice şi sociale".[24]

În primăvara anului 1944, la populaţia existentă se adaugă noi refugiaţi din estul ţării pentru că se apropiase Armata Sovietică, ale cărei trupe intraseră deja în colţul de nord-est. Au fost evacuate începând din martie 1944, îndeosebi în Transilvania, instituţii şi administraţia din Basarabia, Bucovina, din Iaşi, din alte oraşe moldovene şi din Bucureşti. Aşa a ajuns la Sibiu, în noiembrie 1944, Teatrul Naţional din Iaşi.[25] În aceste condiţii, Biroul Poliţiei de Siguranţă din Sibiu constata că în aprilie 1944, „în urma evacuărilor din zonele operative, oraşul Sibiu a ajuns să fie suprapopulat".[26] Populaţia municipiului Sibiu era estimată în august 1944 la 69.400 locuitori, din care 5.635 erau refugiaţi. În întreg judeţul Sibiu existau însă 35.209 refugiaţi.[27] Efectivul populaţiei prezente în oraş şi judeţ nu era, probabil, exact acesta, deoarece mulţi tineri români şi saşi erau mobilizaţi în armată, alţii, saşi, plecaseră în trupele SS sau să lucreze în Germania ori la unităţile de construcţii germane din România. După 23 august 1944, unii dintre conducătorii Grupului Etnic saşi au fost arestaţi şi trimişi în lagărul de concentrare, iar în 13 ianuarie 1945 s-a trecut la deportarea pentru muncă forţată în URSS a unui număr de peste 3000 de saşi din Municipiul Sibiu, prefectul judeţului arătând alarmat guvernului că prin această acţiune era periclitată îndeplinirea sarcinilor decurgând din prevederile armistiţiului semnat cu URSS, Marea Britanie şi SUA.[28] Protestul a rămas fără ecou. Cu toate acestea, un buletin al Prefecturii judeţului indica cifra de 100.000 de locuitori în Sibiu, chiar în ianuarie 1944, pe care o considerăm exagerată.[29] O estimare mai realistă avem de la începutul anului 1945: 69.532 locuitori, din care 42.596 români, 20.574 saşi, 3.915 maghiari, 1.708 evrei şi 739 alţii.[30] Dar se pare că aceasta nu ţinea seama de cei peste 3.000 de germani sibieni deportaţi

---

[22] Atunci a ajuns la Sibiu unul dintre liderii germanilor dobrogeni, profesorul Otto Klett, care a lăsat la Arhivele Universităţii Săseşti şi ale Municipiului Sibiu câteva dosare cu documente din viaţa comunităţii celor 15.000 de germani din Dobrogea. Vezi SJSAN, Sibiu, *Colecţia de documente Brukenthal*, LL 1-29, nr. 237.
[23] *Gazeta Sibiului*, VIII, nr. 13, 28 martie 1941, p. 5.
[24] SJSAN, Sibiu, fond *Prefectura judeţului Sibiu*, „Raport sanitar pe anul 1943".
[25] SJCAN, Cluj-Napoca, fond *Parchetul General al Curţii de Apel Cluj-Sibiu*, dos. 32, 1944, f. 247; *Ţara*, Sibiu, I, nr. 68, 4 iulie 1941, p. 7; *Naţiunea Română*, Serie nouă, Sibiu, I, nr. 6, 19 noiembrie 1944; nr. 9, 10 decembrie 1944; Olimpia Mitric, *Un document bibliografic necunoscut: inventarul Biblotecii academice din Cernăuţi evacuate la Sibiu în 1944*, în *Codrul Cosminului*, Suceava, XIII, 2007, pp. 303-310.
[26] SJCAN, Cluj-Napoca, fond *Parchetul General al Curţii de Apel Cluj-Sibiu*, dos. 32, 1944, f. 102, „Dare de seamă asupra situaţiei interne pe aprilie 1944 a Chesturii de Poliţie a Municipiului Sibiu. Biroul Poliţiei de Siguranţă".
[27] SJSAN, Sibiu, fond *Prefectura judeţului Sibiu*, dosar „Procese-verbale inspecţii pe 1944", ff. 1-2.
[28] *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică 1945.* Culegere de documente de arhivă întocmită de Hannelore Baier, [Sibiu], Forumul Democrat al Germanilor din România, 1994, pp. 84, 86.
[29] Arhivele Militare Române (în continuare: AMR), Bucureşti, fond 352, dos. 16, f. 266.
[30] *Gazeta Sibiului*, XII, nr. 7, 31 martie 1945.

şi de cei aflaţi în Wehrmacht şi unităţile SS[31], arestaţi sau prizonieri, ca şi de românii căzuţi pe front.

MODUL DE TRAI

Ca de obicei, în timpul conflictelor armate, viaţa comunităţilor urbane a avut de suferit şi în anii 1939-1945. Faţă de cele mai multe dintre oraşele României în aceşti ani, viaţa Sibiului a cunoscut, pe lângă elementele comune, generate de legislaţia centrală care reglementa condiţiile de viaţă: recrutări, mobilizări, rechiziţii, încartiruiri, răniţi şi morţi, blocarea unor materii prime, raţionalizarea consumului anumitor alimente, diminuarea fondurilor destinate scopurilor edilitare, înmulţirea spitalelor militare etc şi câteva lucruri specifice generate de cauze care se pot întâlni la Sibiu. Deşi România nu a intrat în război de la 1 septembrie 1939, impactul conflictului s-a resimţit în viaţa de zi cu zi a orăşenilor, deoarece aprovizionarea cu alimente şi alte bunuri de consum a fost afectată. Statul a luat măsuri pentru crearea unor rezerve, apoi a crescut cererea externă pentru unele produse agricole şi preţurile pe piaţa liberă s-au dublat. Un cronicar al vremii constata în decembrie 1939 că specula devenise „inamicul public nr. 1”. Deşi existau reglementări care cereau afişarea preţurilor, comercianţii nu le respectau. În câteva luni de zile preţurile s-au triplat: de la 20 de lei un litru de ulei în septembrie a ajuns la 60 de lei, un kilogram de cafea de la 60 a ajuns la 240 de lei etc. Autorul articolului constata că posibilităţile de a specula, de a ajunge la venituri mari au atras mulţi intermediari, numărul comercianţilor sporind simţitor. Întrucât preţurile din Vechiul Regat erau mai mici (de exemplu, un kilogram de carne de vită era 30 de lei, la Sibiu şi la Braşov, în timp ce la Piteşi şi Chişinău era 25 de lei), au apărut 3 monopoluri, două la Braşov şi unul la Sibiu, care aduceau produsele de la sud şi est de Carpaţi pentru a le revinde cu preţuri sporite în Transilvania.[32]

Problema aprovizionării şi a preţurilor produselor de strictă necesitate a continuat să însoţească şi viaţa sibienilor în anii următori agravându-se, în pofida măsurilor luate de administraţia centrală şi locală. Intrarea ţării în război la 22 iunie 1941 a fost elementul agravant cel mai important. O cauză, întâlnită este drept şi în alte oraşe, dar având la Sibiu o caracteristică aparte, a fost amintita creştere a populaţiei cu cel puţin 15.000 refugiaţi în decurs de câteva luni. Aceasta a dus la accelerarea scumpirii preţurilor, aşa cum constatau autorităţile şi ziariştii vremii. Cotidianul *Universul* scria despre condiţii de viaţă mai grele la Sibiu ca la Bucureşti, iar ziarul local *Südostdeutsche Tageszeitung* îi răspundea, subliniind contextul care a dus la această scumpire.[33] Zona rurală din jurul Sibiului aprovizionase până atunci o aglomerare de 50.000 de locuitori, în timp ce acum se adăgaseră încă 15.000 de refugiaţi. Ţăranii vindeau scump produsele lor, pentru că, spuneau ei, şi produsele industriale pe care le cumpărau erau tot mai scumpe. La aceasta se adăugau şi intermediarii care achiziţionau produsele de la ţărani pentru a le revinde cu preţuri mai mari. Cu toate că preţurile erau ridicate, nici nu se găseau multe produse:

[31] H. Roth, *op. cit.*, p. 208.
[32] Vasile Munteanu, *De vorbă cu specula*, în *Ţară nouă*, Cluj, I, nr. 29, 3 decembrie 1939, p. 4.
[33] *Südostdeutsche Tageszeitung* (în continuare: *SODT*), Sibiu, an 68, nr. 163, 26 septembrie 1941, p. 7.

alimente de primă necesitate (pâine, sare, grăsimi, ulei), lemne de foc etc, arăta un raport oficial.[34] În 1939 s-a constituit o comisie județeană pentru mobilizarea agricolă care a stabilit, în noiembrie 1940, ca până la noua recoltă să fie lăsat câte 1 kg de grâu pe zi pentru o persoană în vârstă de la 12 la 62 ani, 0,5 kg pentru copiii până la 12 ani şi persoanele peste 68 ani, 0,750 kg pentru persoanele între 62 şi 68 ani. Întrucât nu erau suficiente cantitățile astfel calculate s-a redus cota la 10 kg de grâu lunar pentru o persoană. Reuniunea Săsească Ardeleană pentru Agricultură se adresa Camerei de Agricultură Sibiu, cu cererea de a se interveni la Prefectura județului pentru a se reveni asupra acestei decizii. Cele 330 de grame de grâu pe zi alocate dădeau 260 grame de pâine pe zi, cantitate considerată insuficientă. Reuniunea socotea pâinea alimentul cel mai important şi saşii nu erau obişnuiți, se afirma în petiție, să consume zilnic mămăligă şi cartofi, care oricum lipseau şi nu acopereau necesarul.[35] Printr-o ordonanță a Primăriei din 31 martie 1941 se introducea consumul obligatoriu de mămăligă în zilele de luni şi marți. Făina de grâu era distribuită în anumite cote comercianților şi brutăriilor. În acelaşi timp s-au anunțat şi noi prețuri maximale: 29,5 lei pentru 1 kg de făină albă şi 15,5 lei pentru 1 kg de făină „popular”, 11 lei 1 kg de făină de porumb, 60 de lei 1 kg de carne de vită, 110 lei 1 kg de untură topită, 64 de lei 1 l de ulei, 11 lei 1 l lapte, 4 lei 1 ou etc. Concomitent se anunța permisiunea de a se produce mălai copt şi se reitera grija Primăriei pentru igiena locurilor de vânzare şi de preparare a produselor alimentare.[36] Pe plan local, măsura era adoptată înainte de a se ajunge la o reglementare generală. Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării venea cu o decizie ministerială în 6 mai 1941 prin care introducea consumul obligatoriu de mămăligă în două zile pe săptămână, începând de luni şi marți 12 şi 13 mai, până la noua recoltă. Totodată se explica această măsură, combătându-se ideea care circula că măsura era impusă pentru că s-ar fi exportat grâul, cei care susțineau contrariul fiind declarați duşmani. Comunicatul afirma că, oricum, mămăliga se consuma şi până atunci în multe familii şi că era sănătoasă. În general, măsura ar fi fost acceptată, doar anumiți agenți provocatori fiind împotrivă.[37] Neadevărul acestei susțineri propagandistice este dovedit de cererea menționată mai sus. Pasul următor în raționalizarea consumului în toată țara a fost introducerea cartelelor, dezbătută şi în şedințele guvernului.[38] La Sibiu s-au introdus cartelele astfel: în iunie 1941 pentru zahăr şi ulei, în decembrie 1941 pentru carne, untură, săpun. În ianuarie 1942 se distribuiau 300 grame pâine pe zi 5 zile pe săptămână şi mălai 2 zile pe săptămână.[39] Aprecierile referitoare la rațiile mai mari din România față de alte state europene[40] nu aveau vreo relevanță pentru orăşeni, deoarece ei comparau situația aprovizionării din anii războiului cu aceea din perioada anterioară, nu cu aceea din alte țări. Or, România era o țară cu o economie

[34] SJCAN, Cluj-Napoca, fond *Parchetul General al Curții de Apel Cluj-Sibiu*, dos. 34, 1944, f. 57.
[35] SJSAN, fond *Camera Agricolă Sibiu*, dos. 34, 1941, f. 67, cererea Reuniunii Agricole Săseşti către Camera de Agricultură din 3 ianuarie 1941.
[36] *Țara*, Sibiu, I, nr. 1, 7 aprilie 1941, pp. 4-5.
[37] *Țara*, nr. 27, 15 mai 1941, p. 7 şi nr. 28, 16 mai 1941, p. 4.
[38] V. Vasile, *op. cit.*, pp. 146-148.
[39] *Ibidem*, p. 147; SJCAN, fond *Parchetul General al Curții de Apel Cluj-Sibiu*, dos. 40, 1941, f. 605; *Țara*, I, nr. 136, 20 septembrie 1941, p. 7.
[40] V. Vasile, *op. cit.*, p. 148.

predominant agricolă şi cu o populaţie urbană redusă, fapt care s-a resimţit în nivelul de trai al orăşenilor. Creşterea preţurilor este înregistrată de presa vremii. La două zile după intrarea României în război, la Sibiu 1 kg de carne de vită era 80 de lei, unul de untură, 140 lei, unul de zahăr 43 de lei, 1 l de lapte 12 lei, 1 ou 5 lei. Vinovaţii erau aflaţi între comercianţii intermediari şi în lipsa mijloacelor de transport.[41] Acestea erau preţurile maximalizate, aprobate de Primărie, în realitate, cumpărătorii trebuiau să ofere mai mult, deoarce nici aceste alimente raţionalizate nu se distribuiau la timp. Trecea luna şi nu se puteau ridica alimentele prevăzute pe cartele. Nemulţumirile sunt constant semnalate în rapoartele prefecturii, poliţiei, parchetului. În septembrie 1941, Asociaţia profesorilor secundari din Sibiu adresa un memoriu Ministerului de Finanţe cu rugămintea ca Sibiul să fie trecut între oraşele de categoria I de salarizare, deoarece devenise adevărata capitală a Ardealului, cu 60.000 de locuitori, plus garnizoana şi viaţa se schimbase radical faţă de perioada anterioară lunii septembrie 1940. Potrivit aprecierii petiţionarilor, Sibiul devenise cel mai scump oraş.[42] Nu am aflat răspunsul la acest memoriu[43], dar s-au păstrat mărturii despre noi creşteri de preţuri şi depre nerespectarea ordonanţelor Primăriei. Astfel, deşi un ou trebuia plătit cu 5-6 lei în octombrie 1941, de fapt se putea cumpăra cu 8-10 lei, 1 kg de untură la preţ maximal era 180-200 lei, dar se putea găsi doar la 500 lei etc. Comercianţii care erau prinşi cu astfel de încălcări erau declaraţi sabotori şi condamnaţi la internare în lagăr. Ziarele le popularizau numele, dar se constată că erau cazuri minore. Sabotorii, cum erau numiţi de propaganda regimului, erau atât români cât şi saşi.[44] În primăvara anului 1941, agitaţiile generate de lipsa făinii şi a pâinii deveniseră zilnice. Potrivit unui raport al Poliţiei, în 26 mai 1941 a avut loc o demonstraţie a 5-600 de persoane în faţa Primăriei „pentru strictul necesar de alimente". Primarul Albert Dörr a anunţat că făina era blocată şi nu se putea da la consum. În acest moment Comandamentul Militar German din Sibiu ar fi intervenit la Ministerul Economiei pentru a se distribui câte jumătate de kilogram de făină pentru o persoană. Informaţia pare credibilă, deoarece multe dintre nemulţumite erau „femeile sase".[45] Acest succes poate explica şi continuarea acţiunilor de protest, ca în 8 iulie 1941, când cca 30 de femei, „în majoritate covârşitoare săsoaice, au solicitat făină, încât a fost nevoie de intervenţia poliţiei", informa un alt raport al autorităţilor.[46] Femeile au protestat la Primărie şi nu au renunţat decât atunci când li s-a promis că cererea lor va fi rezolvată.

---

[41] *Ţara,* nr. 61, 24 iunie 1941, p. 7, nr. 77, 11 iulie 1941, p. 7.
[42] *Ţara,* I, nr. 124, 5 septembrie 1941, p. 7.
[43] În 1942 în guvern s-a discutat un proiect de decret-lege care propunea regiuni de salarizare. În categoria I era inclus şi Sibiul, unde ar fi trebuit să se ofere muncitorilor necalificaţi salarii minime de 3.600 lei lunar bărbaţilor, 2.600 lei femeilor şi 1.800 lei copiilor. Nu ştim însă ca acest decret să fi fost publicat. *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Minştri. Guvernarea Ion Antonescu,* vol. VII (mai–iulie 1942), editori: Marcel-Dumitru Ciucă, Bogdan Florin Popovici, Aurelian Teodorescu, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, 2003, p. 112; apud V. Vasile, *op. cit.,* p. 151.
[44] *Ţara,* I, nr. 160, 18 octombrie 1941, p. 7, nr 162, 1 octombrie 1941, p. 7, nr. 164, 23 octombrie 1941, p. 7.
[45] SJAAN, fond *Inspectoratul Regional de Poliţie Alba,* dos. 26, 1941, ff. 238-242, „Raport al Chesturii Poliţiei Municipiului Sibiu pe luna mai 1941".
[46] *Ibidem*, f. 287, „Raport al Chesturii Poliţiei Municipiului Sibiu. Biroul Poliţiei de Siguranţă, din 28 iulie 1941".

O altă cauză a prețurilor mari şi a lipsurilor era denunțată într-un raport al Parchetului Tribunalului Sibiu, care arăta că soldații şi ofițerii Wehrmachtului achiziționau mari cantități de produse (alimente, încălțăminte) oferind prețuri mult peste prețurile maximale fixate. Se propunea să li se interzică soldaților să plătească peste prețul maximal fixat.[47] Şi în alte oraşe (Alba Iulia, Aiud) s-au produs asemenea proteste.[48] În august 1942, înainte de a se putea folosi grâul din noua recoltă, din nou s-au agravat lipsurile. În 16 august grupuri de nemulțumiți au trecut pe la toate brutăriile din oraş, fără să se poată aproviziona cu pâine „şi au amenințat cu spânzurarea primarilor, considerați principalii vinovați".[49] Prefectul județului Sibiu scria ca rezoluție că din cele 600 de vagoane porumb şi 50 de vagoane grâu alocate de Subsecretariatul Aprovizionării pentru oraş, nu a putut fi adus nimic, în schimb, pentru depăşirea momentului dificil, s-a dat grâu din cota județului, întrucât agitațiile se îndreptau şi împotriva regimului.[50] În februarie 1942, pe baza unei ordonanțe a Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării Armatei şi a Populației Civile, Primăria Sibiu cerea tuturor proprietarilor publici şi privați de terenuri neconstruite să le anunțe pentru a fi cultivate cu legume.[51] Tot atunci, presa informa despre o încercare a brutăriei Cooperativei „Spica" de a produce un nou tip de pâine, din făină de grâu şi de porumb amestecate.[52]

Creşterea prețurilor la Sibiu s-a produs în întreaga perioadă studiată, deşi la nivelul întregii țări, s-a înregistrat o scădere în urma recoltei bune din 1943.[53] Efecte pozitive ale acesteia s-au înregistrat şi la Sibiu unde s-a ajuns la scoaterea săpunului şi a zahărului, în iulie, respectiv noiembrie 1943, dintre produsele distribuite pe cartelă[54], dar aceasta nu înseamnă că produsele în cauză s-au găsit în cantități suficiente pe piața liberă, atâta timp cât şi în perioada cartelării nu puteau fi achiziționate, pentru că nu erau livrate cantitățile necesare.[55] Această situație a constituit un element specific pentru viața cotidiană la Sibiu în anii războiului.

Sfârşitul regimului antonescian la 23 august 1944 a pus capăt sistemului politic, dar nu şi lipsurilor din aprovizionare şi creşterii prețurilor.[56] În septembrie 1944 se anunța că pâinea se vindea din nou pe cartelă, iar untura continua să aibă acelaşi regim de raționalizare; în decembrie 1944 s-a fixat la 0,5 kg pe săptămână rația de carne şi mezeluri pentru o persoană.[57] În luna februarie 1945 se semnala lipsa săpunului, deşi Sibiul avea o fabrică de profil, care însă nu producea deoarece nu avea materia primă. Zahărul se distribuia pe cartele, câte 400 grame de persoană pe lună. Cea mai gravă era însă lipsa

---

[47] SJCAN, fond *Parchetul General al Curții de Apel Cluj-Sibiu*, dos. 37, 1941, ff. 166, 185.
[48] SJAAN, fond *Inspectoratul Regional de Poliție Alba*, dos. 26, 1941, ff. 158, 169.
[49] SJSAN, fond *Prefectura județului Sibiu*, „Notă informativă a Biroului Statistic Militar Sibiu din 16 august 1942 către Prefectura județului Sibiu".
[50] *Ibidem*.
[51] *SODT*, an 69, nr. 35, 13 februarie 1942, p. 7.
[52] *Ibidem*, nr. 35, 13 februarie 1942, p. 7.
[53] D.C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 86-89.
[54] V. Vasile, *op. cit.*, p. 149.
[55] SJCAN, fond *Parchetul General al Curții de Apel Cluj-Sibiu*, dos. 40, 1941, f. 154, dos. 41, 1941, f. 33.
[56] *Ibidem*, dos. 34, 1944, f. 57, „Raport al Parchetului Tribunalului Sibiu către Ministerul Justiției din 23 decembrie 1944"; f. 76, „Raport al Chesturii Poliției Municipiului Sibiu pe luna decembrie 1944".
[57] Ion Mariş, *O altă cronică a Sibiului - Hermannstadt 1930-2000*, Sibiu, Editura Armanis, 2013, pp. 70, 72.

pâinii, a cărei rație ajunsese la 200 grame pe zi în aprilie 1945, iar în două zile pe săptămână s-a revenit la consumul obligatoriu de mămăligă. Şi clienții restaurantelor trebuiau să prezinte bonuri de pâine, altfel primeau mămăligă sau cartofi în mai 1945.[58] Schimbarea de regim politic şi sfârşitul războiului nu au adus şi la Sibiu decât speranțe într-o schimbare şi în viața cotidiană, la capitolul esențial al aprovizionării cu produse de strictă necesitate.

După alimente, **locuința** este prioritatea unei familii. Pentru perioada 1940-1945, la Sibiu locuințele au fost inuficiente din cauza creşterii rapide a populației. În septembrie 1940, după Dictatul de la Viena, guvernul a hotărât ca refugiații din județul Cluj să fie adăpostiți în județul Sibiu, iar cele mai importante instituții clujene să fie mutate la Sibiu: cea mai mare parte a Universității (facultățile de Litere şi Filosofie, Drept şi Medicină, clinicile, institutele de cercetări, biblioteca), Muzeul de Etnografie, dar şi Curtea de Apel, Tribunalul din Cluj, episcopul Maramureşului Vasile Stan, care nu a mai fost lăsat de autoritățile maghiare să revină la sediul său de la Sighet ş.a. Prefectura județului şi Primăria au făcut apel la populație pentru a se anunța încăperile disponibile în vederea închirierii lor evacuaților.[59] Întrucât problema cea mai dificilă era aceea a spațiilor pentru facultăți, s-a acordat prioritate construirii şi adaptării unor edificii pentru aceste scopuri. Guvernul a pus la dispoziție fondurile necesare pentru terminarea construirii clădirii Liceului de fete „Domnița Ileana" din actualul Bulevard al Victoriei (sediul faculăților de Litere şi Arte şi de Ştiințe Socio-Umane). 20 de milioane lei au fost oferite de Ministerul Culturii Naționale şi Cultelor, iar alte 12 milioane lei au fost donate de Consiliul de Patronaj al Operelor Sociale prezidat de Maria Antonescu. În edificul fostului liceu de fete au fost instalate Facultatea de Litere şi Filosofie, Rectoratul, administrația şi Biblioteca.[60] Facultatea de Medicină a fost instalată în localul Şcolii Militare de Infanterie, care a fost mutată la Bucureşti, iar din 1942, la Zărneşti şi în cazarma „Dragalina"; Seminarul de pedagogie s-a instalat la Liceul „Gheorghe Lazăr", devenit şcoală de aplicație. Cămine pentru studente şi studenți au fost instalate în internatele Şcolii Normale de băieți şi al Liceului „Gheorghe Lazăr", la Academia Teologică; în edificiul fostei fabrici de ghete „Herma", situat în fața Fabricii „Rieger" (mai târziu „Independența"), a fost amenajat căminul „Avram Iancu", iar o cantină cu 400 de locuri a fost instalată într-un spațiu al Târgului de Mostre (actual restaurantul „Ileana").[61] Peste ani, profesorul Crişan Mircioiu declara că a fost impresionat de „acel admirabil efort de energie românească pentru a instala instituțiile refugiate din Clujul cotropit. Sub ochii noştri uimiți, cazărmile şi şcolile militare s-au transformat în institute de cultură, în clinici, în amfiteatre, ca şi când dintotdeauna ar fi fost aşa".[62] Profesorii şi-au găsit şi ei locuințe. Mai dificil a fost pentru

---

[58] *Ibidem*, p. 77.
[59] *Foaia Poporului*, Sibiu, an 48, nr. 37, 8 septembrie 1940, p. 4; *Gazeta Sibiului*, VII, nr. 37, 6 septembrie 1940, p. 5.
[60] *Țara*, I, nr. 120, 31 august 1941, p. 6.
[61] *Țara*, I, nr. 134, 18 septembrie 1941, p. 7; Michel Tanase, *O imagine culturală dispărută. Sibiul anilor refugiului Universității din Cluj*, în *Transilvania*, Sibiu, Serie nouă, XXXIII, nr. 7-8, iulie-august 2004, p. 11.
[62] *Culegând viață din viață*, interviu cu profesorul universitar Crişan Mircioiu, în *Flacăra*, Bucureşti, XXXVIII, nr. 3, 20 ianuarie 1989, p. 15.

refugiații de rând, muncitori, funcționari, meseriaşi. Chiriile au luat proporții nebănuite până atunci. În primăvara anului 1941 se cereau 2-3000 de lei pe lună pentru o cameră mobilată, iar pentru un apartament de 3-4 camere nemobilate, 5-6000 de lei pe lună. Ziarul oficial al regimului, *Țara*, cerea chiar maximalizarea chiriilor, la fel ca în cazul prețurilor alimentelor.[63] În privința construcțiilor de noi locuințe, nu dispunem de date exacte, dar anii războiului, cu eforturile economice suplimentare solicitate fiecărei familii, nu au fost benefici construcțiilor de locuințe. Potrivit recensământului din 1941, în oraş existau 15.268 de gospodării şi 6.792 de clădiri.[64] Sibiul a avut însă marea şansă de a nu fi supus bombardamentelor şi nici nu a devenit teatru de război, cum s-a întâmplat cu oraşele Bucureşti, Ploieşti, Iaşi, Braşov, astfel că nu a suferit distrugeri de locuințe. Necesitatea unor noi construcții era reliefată şi de cererile din 1943 ale muncitorilor de la Fabrica „Rieger" care solicitau, între altele şi „clădirea de locuințe igienice pentru muncitori".[65]

Necesitatea asigurării salubrității şi sistematizării oraşului a dus în 1941 la decizia Comisiei de igienă a Primăriei de a fi demolate o serie de locuințe din cartierele Poarta Ocnei şi Poarta Cisnădiei, aparținând unor salahori şi lăutari romi, care nu corespundeau standardelor minime de salubritate. În aceste case trăiau cca 500 de persoane. Procesul intentat împotriva deciziei a dat câştig de cauză autorităților. După afirmația ziarului *Țara*, reprezentanții celor afectați s-a adresat şi generalului Antonescu, dar nu ştim ce răspuns au primit. Redactorii ziarului scriau că după 1 iulie 1941 trebuiau demolate locuințele în cauză şi se declarau de acord cu sistematizarea, dar nu şi cu lipsa oricărei oferte alternative pentru locatari, de exemplu, locuințe tip într-un cartier mărginaş.[66]

În ceea ce priveşte calitatea vieții urbane, oraşul avea mari probleme, deoarece suprafața sa se dublase după aplicarea reformei agrare din 1921 şi împroprietărirea cu loturi de casă a unor persoane din rândurile funcționarilor, meseriaşilor, intelectualilor. Unele dintre construcțiile de locuințe începute nu erau terminate şi procesul ridicării şi finisării lor a continuat. În acelaşi timp însă trebuiau extinse canalizarea, aprovizionarea cu apă, curent electric, gaz metan, modernizarea străzilor. De aici o serie de plângeri permanente ale locuitorilor din noile cartiere şi chiar din centru.[67] Administrația a încercat să continue programul de modernizare, în care a intrat, de exemplu, în 1940, canalizarea şi pavarea Pieței Verzelor, dar evenimentele politice şi militare au încetinit ritmul realizărilor. Astfel au fost pavate în 1943 Piața Unirii, str. Octavian Goga, s-a deschis pasajul Soldisch, iar pe alte străzi a fost aşternut pietriş.[68] „Uzina de apă" avea nevoie la începutul războiului de refacere, deoarece se extinsese mult rețeaua de distribuție şi nu mai putea face față cererilor.[69] Sibiul avea totuşi o rețea întinsă pe cca 60% din lungimea străzilor, alături de

---

63 *Țara,* I, nr. 110, 18 aprilie 1941, p. 7; nr. 13, 26 aprilie 1941, p. 6.
64 *Comunicări statistice,* I, nr.1, 15 ianuarie 1945, p. 4.
65 SJCAN, fond *Parchetul General al Curții de Apel Cluj-Sibiu*, dos. 37, 1943, f. 334.
66 *Țara*, I, nr. 34, 23 mai 1941, p. 7; nr. 55, 19 iunie 1941, p. 7.
67 *Acțiunea*, Sibiu, III, nr. 162, 5 august 1937, p. 1; *Reclama Sibiului,* IV, nr. 49, 12 decembrie 1937, p. 5; *Foaia Poporului,* Sibiu, an 45, nr. 9, 28 februarie 1937, p. 5; *Țara*, I, nr. 4, 12 aprilie 1941, p. 7; nr. 55, 19 iunie 1941, p. 7.
68 *Țara*, IV, nr 779, 12 aprilei 1944, p. 11; *Gazeta Sibiului*, VIII, nr. 16, 18 aprilie 1941.
69 Gheorghe Brânduş, *Alimentarea cu apă a oraşului Sibiu. Monografie istorică şi tehnică*, Sibiu, Krafft & Drotleff, 1940, p. 97.

alte 18 oraşe din ţară, în timp ce restul erau sub acest procent.[70] În 1940 a crescut şi preţul apei cu un leu la 1 m^3 , din cauza acestor cheltuieli.[71]

Oraşul a cunoscut însă şi domenii în care se situa pe poziţii de frunte în ţară. Astfel, la capitolul electrificare se afla pe primul loc în ţară cu 85% din locuinţe racordate la reţea în 1935.[72] De menţionat că la Sibiu introducerea curentului electric începuse în 1896. Pe cei 120 de kilometri de străzi ale oraşului, în 1940 erau amplasate 2.000 de „lămpi electrice” după ce în 1939 au fost introduse lămpile cu vapori de mercur.[73] Reţeaua de canalizare se întindea pe mai bine de jumătate din lungimea străzilor, fapt întâlnit doar în alte 3 centre urbane (Oradea, Târgu Mureş şi Turnu Severin).[74] De asemenea, din 1937 în oraş începuse introducerea gazului metan, care contribuia mult la îmbunătăţirea calităţii vieţii. Procesul a fost lent şi în anii războiului a continuat, locuinţele dotate cu instalaţii de gaz fiind mai scumpe. În 1939 erau aproape o mie de abonaţi, marea lor majoritate fiind consumatori particulari, dar numărul lor a crescut în anii războiului.[75]

Îmbrăcămintea şi încălţămintea au fost şi în anii războiului preocupări cotidiene care definesc modul de trai. Pentru majoritatea populaţiei sibiene (funcţionari, muncitori, meseriaşi, studenţi) scumpirile care au cuprins şi acest domeniu au trezit reale îngrijorări încă din 1939, accentute pe parcursul anilor războiului.[76] Într-un raport din martie 1942, Prefectura judeţului Sibiu constata că un costum de haine ajunsese 12-16.000 de lei, de la 3-5.000 de lei în 1939-1940, un metru de stofă ajunsese la 3-4.000 de lei de la 800-1.200 lei, iar o pereche de pantofi costa 5.000-7.000 de lei de la 1.000-1.300 lei în 1939-1940. Este drept, crescuseră şi salariile funcţionarilor, dar numai cu 20%.[77] După unele informaţii din epocă, la aceste creşteri contribuiau şi militarii germani „care cumpără stofe pentru 4-5 costume de haine şi ghete în mari cantităţi. Avem informaţii în acest sens - continua raportul - chiar şi de la saşi, care se miră cât de mult cheltuiesc militarii germani pentru astfel de lucruri”.[78] Aceasta dovedeşte situaţia precară a aprovizionărilor din Reich, care era deja angajat cu toate forţele în război, producţia pentru consumul civililor fiind drastic redusă.

Întrucât confecţiile nu luaseră încă avântul de mai târziu, existau încă mulţi croitori şi pantofari/cizmari. Materiile prime folosite de aceştia (stofele, talpa, pielea) erau de importanţă strategică, în ajunul şi în timpul războiului şi au fost blocate pentru nevoile militare, iar preţurile au sporit. Mai mult, croitorii împreună cu atelierele lor au fost

---

[70] V. Vasile, *op. cit.*, p. 41.
[71] *Ţara*, I, nr. 33, 21 mai 1941, p. 7.
[72] *Enciclopedia României*, vol. III, Bucureşti, 1939, p. 1036.
[73] M. Stancu, *op. cit.*, p. 109; *Gazeta Sibiului*, VII, nr. 18, 28 aprilie 1940, p. 7.
[74] V. Vasile, *op. cit.*, p. 41.
[75] SJSAN, fond *Banca „Albina”*, „Registrul de procese-verbale din şedinţele Consiliului de direcţie nr. 31, 1940-1942”, ff. 179, 191; *Amicul Poporului. Calendar pentru orăşeni pe anul visect 1940*, [Sibiu, 1939], pp. 126-127; *SDT*, an 67, nr. 20.021, 12 ianuarie 1940, p. 7; Lucian Giura, *Contribuţii la istoria gazului metan din România*, Sibiu, Editura Universităţii „Lucian Blaga”, 1998, pp. 112, 117-123.
[76] SJAAN, fond *Inspectoratul Regional de Poliţie Alba*, dos. 1, 1939, ff. 400-401.
[77] SJSAN, fond *Prefectura judeţului Sibiu*, „Dare de seamă a Prefecturii judeţului Sibiu pe luna martie 1942 către Serviciul Regional de Studii şi Prevederi Sibiu”. Cf. V. Vasile, *op. cit.*, p. 83.
[78] SJCAN, fond *Parchetul General al Curţii de Apel Cluj-Sibiu*, dos. 37, 1941, f. 166, „Raport al Tribunalului Sibiu către ministrul Justiţiei, din 25 martie 1941”.

mobilizați şi siliți să lucreze pentru armată, nerespectarea termenelor de predare ducând la acuzarea lor de sabotaj şi trimiterea în fața Curții Marțiale.[79] Sibiul era într-adevăr principala garnizoană din țară (cu cca 12.000 de persoane în 1941), după Bucureşti şi grija pentru îmbrăcămintea militarilor era de înțeles. În peisajul cotidian al străzii sibiene din anii războiului, uniformele lor aveau o pondere însemnată. În anii războiului şi procurarea încălțămintei la Sibiu, ca şi în celelalte centre din țară, a devenit o problemă. Având în vedere prioritățile armatei angajate în război, pentru care se aloca 80% din încălțămintea produsă, în 1942 s-a instituit vânzarea pe bonuri a bocancilor, pantofilor, dar şi a tălpii, a altor materii prime.[80]

Dar Sibiul a trăit în anii războiului şi o viață mondenă, cu numeroase festivități publice, cu spectacole şi concerte, cu baluri la care se mergea în toalete şi costume elegante, mai ales în anii când războiul era încă departe. Moda vremii includea rochii din stofă cu cute duble sau pliseuri sau din mătase neagră având guler şi broderie albe, taioare şi pardesie cu mai multe buzunare.[81] În ziarele din anii războiului paginile de modă şi chiar reclamele pentru modă erau rare, probabil pentru că nu erau agreate de cenzura care susținea austeritatea, economisirea pentru a da toate resursele în vederea susținerii războiului.[82] A fost prezentă la Sibiu şi o modă de avangardă, malagambismul, denumire provenită de la cel care a promovat acest stil în Bucureşi, şeful de orchestră şi bateristul de jazz Sergiu Malagamba. Bărbații purtau sacouri şi veste lungi, de obicei în carouri, cămăşi cu gulere înalte, pantaloni strâmți jos şi terminați deasupra gleznei, pantofi având tălpi groase şi pălării. Originea modei era în America şi ea a pătruns în mediile urbane din țară, denotând o anumită stare de frondă.[83]

Din viața cotidiană a popultiei sibiene făceau parte şi transporturile prin oraş, ca şi în afara lui. Încă de la 1905, oraşul a fost deservit de unul dintre primele tramvaie electrice din sud-estul Europei. În timpul războiului exista un traseu de la gară prin centrul oraşului, pe actualul Bulevard al Victoriei până la Hanul din Dumbravă şi un altul, de la gară prin Oraşul de Jos, până în Piața Cluj şi de aici până la gara Turnişor. În total, traseele însumau 10 km. Sporirea populației oraşului a dus le creşterea numărului de călători. În 1943 s-au înregistrat 11,5 milioane de călători. Pentru a face față acestui aflux sporit, în 1942 au fost achiziționate 4 vagoane-remorcă produse la Arad, de uzinele „Astra”. Ideile de extindere a liniilor către noile cartiere nu se puteau realiza în anii războiului, dar în martie 1945 s-a înființat un comitet pentru construirea liniei spre Răşinari, încheiată însă abia în 1948.[84] Încercarea de a extinde transportul în comun spre noile cartiere apărute după împroprietăririle efectuate prin reforma agrară din 1921, prin introducerea autobuzelor, a fost făcută de Uzina Electrică Sibiu, înainte de război, dar a eşuat, se pare şi din cauza

[79] Centrul de Studii şi Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Piteşti, fond *Curtea Marțială Sibiu*, dos. 2440, 1943, f. 4.
[80] V. Vasile, *op. cit.*, p. 83.
[81] *Ibidem*, p. 80.
[82] Vezi, de exemplu, reclama din *SODT*, an 69, nr. 25, 11 ianuarie 1942, p. 8; nr. 43, 22 februarie 1942, p. 11; nr. 55, 8 martie 1942, p. 11.
[83] V. Vasile, *op. cit.*, p. 205; M. Tanase, *op. cit.*, p. 13.
[84] M. Stancu, *op. cit.*, pp. 140, 204.

străzilor nepietruite şi nedrenate.[85] Pentru elite existau taximetre, care trebuiau să aibă aparate de taxare. O cursă de la Primăria oraşului (astăzi Muzeul de Istorie), până la gară, costa 50-60 de lei.[86]

Legăturile oraşului Sibiu cu celelalte centre urbane erau asigurate pe şosele şi căi ferate. Oraşul nu era situat însă pe o magistrală feroviară, fapt ce atrăgea o serie de incoveniente pentru circulația persoanelor şi mărfurilor. Conexarea cu magistrala se făcea prin liniile secundare către Copşa Mică, Vințu de Jos şi Braşov. La 7 mai 1941 s-a inaugurat şi o linie aeriană pe ruta Bucureşti-Braşov-Sibiu-Turda, considerată de un ziar al vremii drept răspuns la linia maghiară care lega Budapesta de Satu Mare-Oradea şi Târgu Mureş. Zborul de la Bucureşti la Sibiu era efectuat cu avioane Lockheed 10 şi dura 65 de minute, cu o escală la Braşov. Avioanele erau ale companiei LARES şi aterizau pe aerodromul Şura Mică-Sibiu, care nu se afla însă în cea mai bună stare, îndeosebi în urma ploilor. Un zbor Bucureşti-Sibiu costa 1.600 de lei. Avioanele transportau pasageri, dar şi colete. La 19 mai 1941 s-a deschis şi linia Bucureşti-Arad, cu escale la Braşov şi Sibiu. După eliberarea Basarabiei şi Bucovinei, în iulie 1941, s-a renunțat la aceste linii şi s-au deschis altele, spre Cernăuți şi Chişinău. La 4 mai 1942 s-a redeschis linia Bucureşti-Sibiu-Arad, renunțându-se la escala de la Braşov.[87] Se puteau efectua şi curse în străinătate (Budapesta, Viena, Praga, Berlin). Presa semnala în toamna anului 1941 necesitatea stringentă a reparațiilor la pista de aterizare. Se pare că, în final, când aerodromul căpăta şi valențe militare, odată cu apropierea frontului, Societatea germană Derubau a efectuat o serie de lucrări la aerodrom, întrerupte de răsturnarea fronturilor cu începere de la 23 august 1944.[88]

IGIENA ŞI SĂNĂTATEA

În condițiile aglomerării din oraş în anii războiului, menținerea igienei publice la un nivel acceptabil a fost o problemă dificilă. În centru, curățenia piețelor şi străzilor era menținută şi se pare că, față de alte oraşe din țară, Sibiul arăta bine. Desigur, existau şi inerentele nemulțumiri exprimate, de obicei, în presă. Chiar în centru erau găuri pe trotuare, iar vara se aduna praful.[89] În piețele agro-alimentare şi în magazinele alimentare, Primăria anunța controale severe[90], facilitate din 1941 de starea de război, care introducea corecții drastice pentru nerespectarea ordinelor privind securitatea publică, camuflajul, munca obştească. Istoricul David Prodan, bibliotecar la Biblioteca Universității, aprecia în memoriile sale că administrația a fost bună în acei ani, la Sibiu şi în toată țara.[91]

Îngrijirea sănătății era o prioritate a adminsitrației, deoarece aglomerațiile dintotdeauna au dus la răspânirea rapidă a epidemiilor. În anii războiului mai răspândite

[85] *Țara*, I, nr. 4, 12 aprilie 1941, p. 7.
[86] *Țara*, I, nr. 55, 19 iunie 1941, p. 7.
[87] *Țara*, nr. 25, 11 mai 1941, p. 7; Daniel Nazare, *Un aeroport la Braşov*, în *Țara Bârsei.* Serie nouă, Braşov, III, 2004, pp. 119-123.
[88] *Țara,* I, nr. 163, 22 octombrie 1941, p. 7; *Curierul*, Bucureşti, I, nr. 28, 15 octombrie 1944, p. 1.
[89] *Țara*, I, nr. 55, 19 iunie 1941, p. 7.
[90] *Țara*, I, nr. 1, 7 aprilie 1941, p. 5.
[91] D. Prodan, *op. cit.*, p. 51.

erau tifosul exantematic, febra tifoidă, difteria.[92] În județul Sibiu s-au înregistrat epidemia de febră tifoidă şi cazuri de tuberculoză, mai ales în zonele rurale.[93] Dar, în pofida înmulțirii medicilor din oraş prin mutarea clinicilor universitare de la Cluj la Sibiu, care a făcut din oraş principalul centru medical din Transilvania, fiind căutat de bolnavi din toată țara, în județul Sibiu asistența medicală a locuitorilor din zonele rurale a rămas deficitară. A contribuit la această stare de lucruri şi faptul că jumătate din medicii din județ erau mobilizați pe front. În tot județul Sibiu mai erau în 1941 27 de medici.[94]

O grijă deosebită pentru sănătatea membrilor săi a manifestat Grupul Etnic German. În 1942, o caravană medicală înzestrată cu un aparat Röntgen a consultat 90% din germanii cetățeni români cu vârsta peste 7 ani. Sediul campaniei duse împotriva tubrculozei a fost stabilit la Muzeul de Ştiințe Naturale din Sibiu. Profesorul Holfelder, din Germania, a arătat unui reporter că puteau fi examinate până la 6.000 de persoane pe zi. Acțiunea era de fapt determinată de necesitatea examinării sănătății viitorilor „voluntari" pentru unitățile SS.[95] Din punct de vedere al prevenirii tuberculozei şi altor epidemii, acțiunea era benefică. La „Cartierul general" al operației de la Muzeul de Ştiințe Naturale au venit în vizită profesori de la Facultatea de Medicină a Universității din Cluj-Sibiu şi alți medici din Transilvania. La 17 martie 1942 caravana sanitară a sosit şi la Sibiu, toți saşii peste 7 ani fiind invitați să se prezinte.[96] Un rol preventiv a avut şi expoziția despre sănătate organizată de Biserica Evanghelică la Sibiu, în capela vechiului cimitir, în perioada 1 mai - 30 septembrie 1940, deschisă duminica şi în sărbătorile legale, între orele 11 şi 13.[97]

La capitolul sănătate, Sibiul a cunoscut un element specific: înființarea, în 1943, a primei cooperative sanitare din țară, la inițiativa lui Ioan Ciolan, fost deputat liberal preocupat de răspândirea cooperației ca mijloc de ridicare a păturilor sărace şi mijlocii. La şedința de constituire a cooperativei „Sănătatea Neamului", din 8 august 1943, au fost prezenți fruntaşi ai vieții publice din județ şi din oraş, între care şi mitropolitul Nicolae Bălan. Membrii cooperativei plăteau 100 de lei la înscriere şi câte o mie de lei anual. Curând, în județ s-au înscris 4.000 de membri. Cu sumele adunate prin subscriere s-au construit cabinete dentare, maternități ş.a. la Sibiu, Jina, Poiana, Porceşti.[98] În 6 februarie 1944 a fost inaugurată la Sibiu, în prezența mitropolitului Nicolae Bălan şi a ministrului Tomescu o casă de ocrotire a copiilor din familii sărace, la inițiativa Societății „Principele Mircea".[99]

De mare utilitate pentru întreținerea stării de sănătate a sibienilor a fost şi în anii războiului existența Băii Populare, care a fost renovată şi care era comparabilă cu

---

[92] V. Vasile, *op. cit.*, pp. 172-178.
[93] SJSAN, Sibiu, fond *Prefectura județului Sibiu*, „Dare de seamă asupra stării generale a județului Sibiu în anii 1941-1942", ff. 40-42.
[94] *Ibidem*, f. 34.
[95] Paul Milata, *Zwischen Hitler, Stalin und Antonescu. Rumäniendeutsche in der Waffen-SS*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2007, pp. 107, 111.
[96] *SODT*, an 69, nr. 38, 17 februarie 1942, p. 2; nr. 61, 15 martie 1942, p. 7; nr. 62, 17 martie 1942, p. 2.
[97] *SDT*, an 67, nr. 20.226, 25 august 1940, p. 10.
[98] *Lumina satelor*, an 22, nr. 34, 15 august 1943, p. 1; an 23, nr. 7, 13 februarie 1944, p. 1.
[99] *Ibidem*, 23, nr. 7, 13 februarie 1944, p. 1.

aşezămintele occidentale de acelaşi tip. Aceeaşi utilitate avea şi Şcoala de Înot, care se afla în proprietatea armatei (lângă terenul de tenis şi actualul hotel „Silva”, pe strada care se numeşte şi astăzi Şcoala de Înot).[100]

Spitalele din oraş erau pline, dar nu atât de bolnavii civili, cât de răniții aduşi de pe front. Aflându-se pe aproape întreaga durată a războiului departe în spatele liniilor frontutlui şi dispunând de condițiile arătate pe plan medical, Sibiul a găzduit mai multe spitale militare instalate în diferite spații, mai ales şcolare, fapt ce a perturbat procesul de învățământ. Astfel, trupe germane au ocupat sala de sport şi curtea Liceului German de fete. La fel s-a întâmplat şi cu Şcoala germană de băieți (azi Liceul de Artă). Din 1942, Liceul german de fete a fost transformat în spital militar. Un spital militar s-a instalat în 1943 şi în internatul Liceului „Gheorghe Lazăr”, iar altul în internatul Liceului Brukenthal, din Aleea Filosofilor. După 23 august 1944, la Liceul Brukenthal şi la Liceul German de Fete s-au instalat spitale militare sovietice, după ce acestea ocupaseră spațiile amenajte anterior pentru germani.[101] Rolul principal a revenit însă Spitalului Militar din Sibiu, spitalul Corpului VII de Armată, printre cele mai bune din țară. O prezentare detaliată şi elogioasă a acestuia publica în noiembrie 1940 ziarul *România Nouă*, publicație săptămânală clujeană mutată la Sibiu.[102] În decembrie 1940, în contextul pregătirilor armatei, o evaluare sublinia unele lucrări care trebuiau efectuate, între care încheierea introducerii gazului metan şi a amenajării secției de tuberculoză. Conducătorul statului, generalul Antonescu a vizitat spitalul în 26 iunie 1941 şi s-a declarat mulțumit de situața constatată.[103] Primii răniți de pe front au sosit la Spitalul Militar „Regina Mamă Elena” Sibiu în 3 august 1941. Până la sfârşitul lunii noiembrie 1941 au fost aduşi la spital 659 de militari răniți, dintre care 527 au părăsit instituția spitalicească.[104] De menționat că în spațiul spitalului au funcționat un timp şi 4 clinici medicale ale Universității din Cluj, unii dintre profesori fiind mobilizați şi punându-şi cunoştințele în serviciul spitalului cu devotament.[105] O problemă cu care s-a confruntat spitalul a fost lipsa de sânge. Pentru a o rezolva, s-a înființat un Centru de recoltare pe lângă spital, iar Filiala Sibiu a Crucii Roşii a făcut apel la sibienii între 15 şi 40 de ani pentru donații. Întrucât numărul de bolnavi şi de răniți a crescut, în 1943 s-a înființat un asemenea centru şi la clinicile universitare, apelurile la donare de sânge punând accent pe sensul patriotic al gestului.[106]

---

[100] *SDT*, an. 67, nr 20.025, 17 ianuarie 1940, p. 7; *Calendarul ziarului „Sibiul” pe anul 1940*, p. 60.
[101] Ioan Popa, *Liceele teoretice sibiene între anii 1918-1948*, Sibiu, Magister, 2005, pp. 27, 29-30.
[102] *România Nouă*, Sibiu,VII, nr. 1, 7 noiembrie 1940; apud Ioan V. Barb, Gheorghe V. Vlad, Mihai Racovițan, Radu Racovițan, Mihai Baltador, Vasile Tabără, *Spitalul Militar Sibiu - 275 de ani de atestare documentară*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Sibiu, Editura ASTRA Museum, 2014, pp. 145-149. Autorii reproduc integral articolul din săptămânalul sibian.
[103] Ioan V. Barb, Gheorghe V. Vlad, Mihai Racovițan, Radu Racovițan, Mihai Baltador, Vasile Tabără, *op. cit.*, pp. 142-143, 157.
[104] *Ibidem*, p. 152.
[105] *Ibidem*, pp. 144-145, 155-157.
[106] *Țara*, I, nr. 65, 28 iunie 1941, p. 7; *Lumina satelor*, Sibiu, an 22, nr. 8, 14 februarie 1943, p. 4.

Războiul mondial declanşat la 1 septembrie 1939 a avut un impact puternic şi asupra industriei sibiene, chiar dacă România nu era încă o țară beligerantă, dimpotrivă şi-a precizat încă de la început starea de neutralitate. Efectele războiului s-au făcut simțite şi la Sibiu, chiar înainte ca acesta să fi început. În contextul internațional tensionat din primăvara şi vara anului 1939 şi în România s-a trecut la concentrarea rezerviştilor, oameni activi, luați de la rosturile lor, din fabrici, instituții, din agricultură. Efectele acestor măsuri asupra economiei s-au resimțit imediat. Acum şi de-a lungul întregii perioade a războiului s-a produs un fenomen cu efecte contradictorii: pe de o parte economia era stimulată, primea comenzi pentru dotarea armatei, pentru ridicarea de fortificații, iar pe de altă parte era împiedicată să fructifice la maximum această oportunitate, deoarece s-au dezorganizat transporturile, s-a blocat sau cel puțin s-a îngreunat accesul la sursele de materii prime, s-a luat mâna de lucru calificată, creditul s-a scumpit. Toate aceste efecte se puteau întâlni şi în economia sibiană. La începutul războiului, Sibiul avea peste o sută de întreprinderi industriale, mari şi mici, cele mai numeroase (peste 50) fiind cele textile, urmate de cele din industria lemnului şi de cele metalurgice. Câte 5-6 erau întreprinderile industriei de materiale de construcții, chimice, arte grafice.[107] În total, aceste stabilimente industriale ocupau cca 5.000 de angajați. Efectele războiului au fost resimțite în mod direct de toate aceste întreprinderi. Un raport al Poliției din octombrie 1939 aprecia că „industriile care lucrează pentru apărarea națională sunt bine ocupate. Şi industria de bumbac are o conjunctură ce nu este cauzată exclusiv prin comenzile armatei. La unele fabrici se simte lipsa de materii prime din import.[…] Industriile de energie şi cele metalurgice simt lipsa de personal care e cauzată prin concentrările din ultimul timp."[108] Iată un exemplu edificator despre stimularea producției de război: Germania avea nevoie de cât mai multe cereale din România, dar lipseau silozurile pentru înmagazinarea lor. Câteva firme din Reich au trecut la construirea silozurilor în punctele de colectare din România şi au făcut Uzinelor „Hess" din Sibiu o comandă de 171 de bascule romane pentru dotarea silozurilor, care aveau o valoare de peste 26 de milioane lei.[109] Erau aglomerate de comenzi militare şi fabricile textile, de pielărie, metalurgice sibiene: „Gromen şi Herbert" (postav şi stofe de modă), „S. Zacharias" şi „A. Braşoveanu" (ambele de pielărie), „A. Rieger", „A. Datky" (construcții de maşini). La sfârşitul anului 1939, se constata o scumpire a produselor industriale, generată de cererea mare, de lipsa materilor prime, de scumpirea energiei electrice, de concentrarea personalului calificat aflat sub arme, dar care trebuia retribuit, fapt ce ridica prețul de cost.[110] În anul 1940 aceste tendințe au continuat. La Camera de Comerț şi Industrie s-au înscris în acest an 125 de firme individuale şi 10 firme colective (societăți anonime ş.a.). Totodată, în toamna anului 1940 s-au refugiat la Sibiu şi 15 firme

[107] *Enciclopedia României*, vol. II, Bucureşti, 1938, pp. 408, 666.
[108] SJAAN, fond *Inspectoratul Regional de Poliție Alba*, dos. 8, 1939, f. 441, „Dare de seamă a Chesturii Poliției Sibiu pe luna august 1939".
[109] *SDT*, an 66, nr. 19.945, 11 octombrie 1939, p. 6.
[110] SJAAN, fond *Inspectoratul Regional de Poliție Alba*, dos. 8, 1939, f. 617, „Dare de seamă a Chesturii Poliției Sibiu pe luna octombrie 1939".

colective clujene cu un capital de 162,9 milioane lei.[111] Intrarea României în război a adus cu sine şi în judeţul Sibiu noi blocări şi rechiziţionări de produse pentru armată. La începutul lunii iunie 1941 un raport oficial arăta că Fabrica de paste făinoase „Jakob Uhl" îşi încetase producţia încă din aprilie, din cauza lipsei de făină. La Fabrica de brânzeturi „Lica" se lucra la 10% din capacitate, deoarece lipseau făina şi zahărul. În aceeaşi situaţie era Fabrica de cafea-surogat a aceleiaşi firme, deşi aceasta lucra pentru Ministerul Apărării Naţionale. Şi fabricile textile aveau insuficiente materii prime (bumbac). În schimb, se puteau trimite şi în alte judeţe brânzeturi şi lapte, produse ale firmei „Lica", una dintre cele mai mari şi mai moderne întreprinderi de produse alimentare din ţară, cu 300 de angajaţi.[112] Lipsa materiilor prime, datorată restrângerii pieţelor de aprovizionare în urma intrării în război, era recunoscută şi de ziarul oficios *Ţara*, care consemna însă că „industria şi comerţul merg".[113] Germania rămăsese singura posibilitate de aprovizionare şi piaţă de desfacere pentru România. La Sibiu s-a înfiinţat acum Fabrica de conserve „Scandia Română", menită să producă pentru aprovizionarea armatelor aflate în luptă. Un raport oficial afirma în 1942 că această firmă, deşi „după formă s-ar crede românească este înfiinţată cu capital german şi condusă de cetăţeni germani".[114] Tot acum, Camera de Comerţ şi Industrie Sibiu releva că Fabrica „A. Rieger" a reluat lucrul la turnătorie primind cocsul necesar din Germania. Celelalte secţii lucrau la jumătate din capacitate deoarece nu se puteau depăşi preţurile maximalizate fixate la maşinile agricole pe care le producea fabrica, în timp ce preţurile materiilor prime creşteau mereu.[115] Aceeaşi instituţie semnala în iunie 1941 lipsa muncitorilor calificaţi dar şi a auxiliarilor, ca şi isuficienţa mijloacelor de transport rezervate cu prioritate frontului. Aceste lipsuri se înmulţesc în anii următori. Acum au apărut şi noi inconveniente: unii muncitori erau atraşi de Organizaţia „Todt", firmă de construcţii germană care lucra în România pentru armată şi putea plăti muncitorii mai bine decât firmele particulare. Saşii erau atraşi de această firmă şi pentru că astfel scăpau de încorporare în armata română.[116] Alţi tineri saşi au fost atraşi în fabrici din Germania sau să se înroleze în Wehrmacht şi SS, îndeosebi din 1943, după încheierea convenţiei din 12 mai 1943, între guvernele României şi Germaniei.[117] Producţia multor fabrici sibiene era în majoritate dedicată nevoilor războiului şi forţa de muncă lipsea tot mai mult. Astfel, Fabrica „Rieger" se adresa direct ministrului Înzestrării Armatei cerând ca lucrătorii săi să fie scutiţi de cele 5 zile pe an de prestaţie în natură instituite de Primărie, întrucât lucrau în proporţie de 90% pentru apărarea naţională, producând bombe

---

[111] *România Nouă,* Sibiu, VIII, nr. 76, 2 ianuarie 1941, p. 7.
[112] SJSAN, fond *Prefectura judeţului Sibiu*, „Raport al Camerei de Comerţ şi Industrie către Prefectura judeţului Sibiu din 14 iunie 194"; *Ţara,* I, nr. 137, 21 septembrie 1941, p. 7.
[113] *Ţara,* I, nr. 77, 11 iulie 1941, p. 7.
[114] SJSAN, fond *Prefectura judeţului Sibiu*, dos. VI „Cabinet prefect", f. 103.
[115] *Ibidem*, dos. 108, „Rapoarte săptămânale ale Prefecturii către Preşedinţia Consiliului de Miniştri", „Raport al Camerei de Comerţ şi Industrie din 24 mai 1941".
[116] SJCAN, fond *Parchetul General al Curţii de Apel Cluj-Sibiu*, dos. 40, 1941, f. 144, „Dare de seamă a Chesturii Poliţiei Sibiu pe noiembrie 1941".
[117] P. Milata, *op. cit.*, pp. 107-118, 131-205; Ottmar Traşcă, *Etnicii germani din România în Wehrmacht şi Waffen SS, 1940-1944,* în Mioara Anton, Florin Anghel, Cosmin Popa (coordonatori), *Hegemoniile trecutului. Evoluţii româneşti şi europene. Profesorului Ioan Chiper la 70 de ani,* Bucureşti, Curtea Veche, 2006, pp. 214-244.

pentru „Brandt”, chesoane, căruțe, fabrici de brichetat furaje, tuburi de fontă etc. Muncitorii trebuiau să lucreze câte 10 ore pe zi şi făceau eforturi mari, iar salariile nu se puteau mări.[118] Dificultățile industriei sibiene s-au agravat în 1944, odată cu intrarea frontului pe teritoriul de nord-est al țării în primăvară şi îndeosebi după 23 august 1944. Întreprinderile care produceau pentru armată (textile, pielărie, mecano-metalurgice, alimentare) nu primeau la timp de la stat plata pentru furniturile livrate, nu mai aveau materii prime (cocs, piei, bumbac, celofibră, in, cânepă, produse chimice, vopsele etc), transporturile erau dezorganizate, lipseau vagoanele necesare şi se impunea un orar de funcționare special: orele 7-10,30, 16,30-20,00.[119] La acestea se adăuga pericolul atacurilor aeriene. Deşi Sibiul a fost scutit de atacuri aeriene în forță, cu excepția unor avioane germane solitare în toamna anului 1944, existau multe alarme care determinau întreruperea lucrului. Criza de mână de lucru calificată s-a agravat odată cu deporatrea saşilor la muncă forțată în URSS din ianuarie 1945, deşi cerințele față de producția de război erau mai mari, iar neîndeplinirea prevederilor convenției de armistițiu cu Națiunile Unite semnată de România la 12 septembrie 1944 era considerată sabotaj, acțiune fascistă. Or, Sibiul a fost privat de 3-4.000 de persoane, majoritatea lor muncitori calificați, tehnicieni fără de care producția în multe unități industriale era compromisă. În pofida acestor lipsuri, sub imboldul comuniştilor, mai ales după instalarea guvernului Petru Groza, muncitorii îşi luau angajamente pentru mărirea producției, uneori cu 100%, de exemplu în preajma zilei de 1 mai 1945, pentru a căror nerealizare nu ei erau traşi la răspundere, ci patronii fabricilor.[120]

Comerțul sibian a suferit, mai mult decât producția, impactul războiului. Şi în cazul comerțului întâlnim aceleaşi efecte contradictorii ale încordării din relațiile internaționale şi ale conflictului armat. Statele şi particularii caută să-şi facă stocuri de provizii, deci comerțul are desfacere mai mare, pe de altă parte apar obstacole în calea rutelor tradiționale, accesul la unele piețe de materii prime şi de desfacere este blocat sau îngreunat. Prioritățile care trebuiau acordate armatelor, rechiziționările şi blocările unor produse pentru nevoile războiului, creşterile de prețuri au creat dificultăți comercianților, dar în acelaşi timp şi oportunități de îmbogățire prin încălcarea dispozițiilor legale. Încă din 1939, rapoartele oficiale semnalau că „s-a redus simțitor posibilitatea de cumpărare a publicului consumator, format în majoritatea lui din salariați, cărora nu li s-au putut urca şi salariile în aceeaşi proporție”.[121] O problemă pentru comercianți a fost şi diminuarea posibilităților de a procura rapid şi ieftin creditul necesar derulării afacerilor. La fel de dificile erau şi aprobările de importare a unor mărfuri, după 1 septembrie 1939 şi mai ales după intrarea României în război. La Târgul de Mostre sibian din 1939, unii comercianți au contractat o serie de produse din alte țări, întemeiați pe promisiunea Direcțiunii Târgului că

---

[118] SJSAN, fond *„A. Rieger”*, dos. 2, cererea Fabricii „A. Rieger” din 31 iulie 1943 către ministrul Înzestrării Armatei şi Producției de Război.
[119] SJCAN, fond *Parchetul General al Curții de Apel Cluj-Sibiu*, dos. 32, 1944, ff. 107, 243, dările de seamă pe martie şi aprilie 1944 ale Biroului Poliției de Siguranță Sibiu; dos. 34, f. 76, dare de seamă pe decembrie 1944 a Biroului Poliției de Siguranță.
[120] *România viitoare,* Sibiu, II, nr. 109, 27 aprilie 1945, p. 3; nr. 111, 29 aprilie 1945, p. 1.
[121] *Buletinul Camerei de Muncă Sibiu*, I, nr. 1, martie 1940, p. 14.

aprobările vor fi date uşor, dar în realitate acestea au întârziat şi au creat nemulţumiri.[122] O premisă favorabilă dezvoltării comerţului sibian a fost creşterea bruscă a numărului de locuitori din oraş, deci a cererii de produse de larg consum. Aceasta a dus însă şi la scumpiri de preţuri. Faţă de nerespectarea limitelor de preţuri fixate de Primărie, mulţi comercianţi mărunţi au fost condamnaţi la o lună de lagăr pentru un kilogram de sare, câteva ouă, un kilogram de ceapă sau de brânză, vândute cu preţuri peste cele maximale. Presa anunţa asemenea cazuri[123] pentru a-i determina pe comercianţi să se alinieze cerinţelor, dar este elocvent faptul că nu apar decât rareori marii comercianţi, angrosiştii care traficau vagoane de mărfuri în afara condiţiilor legale.

Pentru Sibiu sunt de reţinut câteva elemente specifice din domeniul comerţului de mare anvergură. În primul rând trebuie menţionat că şi în primii doi ani de război s-a continuat organizarea Târgului de Mostre în plin centru al oraşului, în actuala Piaţă a Teatrului. Manifestarea, organizată anual de Camera de Comerţ şi Industrie Sibiu începând din 1933, era singura de acest fel în România şi din 1938 era inclusă pe lista târgurilor internaţionale. În 1939, târgul a avut loc în perioada 23 iulie-13 august. Pe lângă cele 8 hale mari şi 8 pavilioane mai mici, în acest an s-au construit două noi hale.[124] În 1940, deschiderea târgului s-a făcut în cadrul unei festivităţi în 18 august. Au fost prezente 144 de firme mari şi mai mici, din care 73 din ţară (între ele „Mica" şi „Petroşani") şi 71 din străinătate (69 din Germania şi 2 din Protectoratul Boemiei şi Moraviei). În cele 10 zile cât a durat târgul au fost 25.000 de vizitatori, străinii fiind mai mulţi ca în alţi ani, probabil interesaţi de posibile achiziţii de materii prime din România, în condiţiile declanşării războiului. Valoarea vânzărilor şi tranzacţiilor a fost însă doar de 17 milioane de lei.[125] Ultima ediţie a târgului, a IX-a, a avut loc în perioada 14-28 septembrie 1941. Cu toate dificultăţile legate de transport, guvernul a aprobat organizarea, mai ales că au participat, din nou, şi firme din Germania şi Italia, pentru a demonstra că în pofida ciuntirilor teritoriale şi a angajării sale în război, România era o ţară puternică. Pentru că era singurul eveniment de acest fel din ţară, oraşul era numit de unii ziarişti „Lipsca României", după ce îl comparaseră şi cu Heidelbergul, în urma transformării sale subite într-un oraş universitar.[126] Deschiderea şi închiderea Târgului au fost evenimente marcante, la care au fost prezenţi ministrul Economiei Naţionale, I. D. Marinescu, episcopul Vasile Stan al Maramureşului, refugiat la Sibiu, generali şi universitari, reprezentanţi ai Grupului Etnic German care a avut un pavilion propriu la târg.[127] Au expus produsele lor 139 de firme, iar valoarea tranzacţiilor s-a ridicat la 24 milioane lei. 42.000 de vizitatori au trecut pragul halelor şi paviloanelor. Firmele comerciale mai mici nu au fost la expoziţie, preconizându-se prezenţa lor în anul următor, la ediţia a X-a, jubiliară, care însă nu a mai avut loc din

[122] SJAAN, fond *Inspectoratul Regional de Poliţie Alba*, dos. 8, 1939, f. 617, „Dare de seamă pe octombrie 1939 a Chesturii de Poliţie Sibiu. Biroul Poliţiei de Siguranţă".
[123] *Ţara,* I, nr. 1, 7 aprilie 1941, p. 5; nr. 158, 16 octombrie 1941, p. 7.
[124] *Al VII-lea târg de mostre Sibiu 23 iul. - 13 aug. 1939. Catalogul oficial*, Sibiu, 1939, p. 4; SJSAN, fond *Camera de Comerţ Sibiu*, dos. 17, 1946, ff. 17, 39.
[125] *SDT*, an 67, nr. 20.258, 26 septembrie 1940, p. 6; Vasile Ciobanu, *Târgul de mostre de la Sibiu. 1933-1941*, în *Analele Brăilei*. Serie nouă, an 1, nr. 1, 1993, pp. 339-340.
[126] *Ţara,* I, nr. 9, 17 aprilie 1941, p. 6.
[127] *Ţara*, I, nr. 95, 31 iulie 1941, p. 7; nr. 139, 24 septembrie 1941, p. 7.

cauza războiului. Astfel s-a pus capăt unei tradiții ce începuse să se înfiripeze în orașul de pe Cibin.[128] Târgul a contribuit la înviorarea vieții economice a Sibiului, a aspectului cotidian, dar şi la menținerea renumelui de imporatnt centru comercial al oraşului. Dispariția acestei manifestări a fost o pierdere pentru oraş şi pentru comerțul întregii țări.

În 1941 a fost deschisă la Sibiu şi o bursă de mărfuri, pentru a înlocui instituția similară de la Cluj, închisă odată cu cedarea oraşului Ungariei. Cercurile economice locale sperau în îmbunătățirea aprovizionării şi în stoparea scumpirilor în urma activității bursei. Preşedinte a fost ales Nicolae Martin, iar vicepreşedinte, Carol Albrecht.[129]

Dacă activitatea acestei instituții era mai puțin remarcată în viața cotidiană, în schimb târgurile anuale de vite şi de mărfuri care au continuat să se organizeze în oraş au făcut ca de 22 de ori pe an să se adune în oraş producători şi comercianți, agricultori şi meseriaşi din județ şi din regiunile învecinate, colorând viața cotidiană. Mai trebuie menționat că în anii războiului centrul vechi, Piața Mare şi Piața Mică erau locuri de întâlnire periodică a tuturor celor interesați, producători, țărani şi meseriaşi, vânzători, cumpărători, pe lângă Obor şi celelate locuri stabilite.[130]

Băncile au constituit o ramură aparte a comerțului şi Sibiul a devenit după 30 august 1940 principalul centru bancar al Transilvaniei. Aici funcționau şi în anii războiului cu sediile lor centrale bănci mari ca „Albina", „Prima Ardeleană", Banca de Industrie şi Comerț, Banca „Oaşia", Federala „Înfrățirea", toate româneşti, la care se adaugă cele săseşti: Banca Generală de Economii (Hermannstädter Allgemeine Sparkassa, în edificiul propriu situat la intersecția Piața Mare actuala stradă Bălcescu), Institutul de Credit Funciar (Bodenkreditanstalt, în sediul propriu, actualmente Primăria), Banca de asigurări „Transylvania" (pe actuala stradă Nicolae Bălcescu) şi filiale ale unor bănci puternice ca Banca Națională a României, Banca Românească, Banca Comercială Italiană şi Română etc.[131] Băncile, cu sutele lor de funcționari şi de clienți care le frecventau zilnic, erau o prezență constantă în viața oraşului şi atrăgeau un public interesat dintr-o regiune mare. Barometru sensibil al vieții economice şi politice, băncile au resimțit din plin evenimentele dramatice din anii 1939-1945. Încă din august 1939, în timpul crizei poloneze, care s-a încheiat cu atacul Wehrmachtului asupra Poloniei, un raport al Poliției din Sibiu constata că în unele zile s-a produs un adevărat „asalt al deponenților care au vrut să ridice depunerile" de la băncile din oraş.[132] Băncile sibiene au avut o evoluție ascendentă în anii războiului. În 12 aprilie 1942 s-a produs fuziunea Băcilor Reunite de Economii din Sebeş (Vereinigte Sparkassa A. G. Mühlbach) cu Banca Generală de Economii Sibiu, care a urmat astfel o directivă a noii conduceri a Grupului Etnic German de a se forma un întreg al germanilor în toate domeniile de activitate.[133] Mult mai importantă sub acest aspect a fost fuziunea principalelor bănci săseşti din Sibiu şi Braşov, la 20 octombrie 1942,

[128] V. Ciobanu, *Târgul de mostre*, pp. 335-342.
[129] *Țara,* I, nr. 1, 7 aprilie 1941, p. 7; nr. 84, 18 iulie 1941, p. 7.
[130] *Calendarul ziarului „Sibiul" pe anul 1940*, [Sibiu, 1939], p. 33.
[131] *Ibidem*, pp. 34-35.
[132] SJAAN, fond *Inspectoratul Regional de Poliție Alba*, dos. 8, 1939, f. 441, „Dare de seamă a Chesturii Poliției Sibiu pe luna august 1939".
[133] *SODT*, an 69, nr. 90, 19 aprilie 1942, p. 9.

rezultând Banca Generală de Economii din Sibiu şi Braşov (Hermannstädter und Kronstädter Allgemeine Sparkassa), cu un capital pe acţiuni de 150 milioane lei şi o sumă de bilanţ de peste două miliarde lei. Banca ocupa acum a 6-a poziţie între băncile din România, sediul central stabilindu-se în oraşul de pe Cibin.[134] Această tendinţă de concentrare depăşea ţinutul de colonizare săsesc şi cuprindea toate regiunile locuite de germani din România. Astfel, la 21 august 1942 s-a produs şi fuziunea societăţii de asigurări „Transylvania” de la Sibiu cu „Agronomul” (Der Landwirte) de la Timişoara, sub firma „Transylvania & Agronomul”, cu un capital de 59 milioane lei[135], care voia monopolul asupra acestei ramuri de activitate pentru România, dar s-a lovit de tendinţa de pătrundere în acest spaţiu a unor societăţi de profil din Germania şi din Viena. Înţelegerea realizată formal între părţile interesate nu a fost respectată pentru că solidaritatea etnică, atât de clamată în acei ani de către nazişti, mergea până la interesele materiale.[136] Sibiul era acum şi cel mai puternic centru bancar din Transilvania. Băncile erau o prezenţă constantă în viaţa oraşului. Ele sprijineau cu o parte a profiturilor lor viaţa culturală şi socială a cetăţii, ofereau burse elevilor nevoiaşi, caselor de copii, muzeelor, asociaţiilor etc.

VIAŢA CULTURALĂ

Viaţa culturală din Sibiu nu s-a putut sustrage influenţei negative a regimurilor totalitare din anii 1939-1945 şi a războiului. Regimul cenzurii, concentrările şi apoi mobilizarea tinerilor, schimbările de regim, prioritataea absolută acordată pregătirilor militare şi apoi susţinerii frontului au privat activităţile culturale de multe oportunităţi pentru a se putea desfăşura normal. Acesta este tabloul general pentru România[137] şi pentru toate statele angrenate în conflictul armat. Cu toate acestea, anii 1940-1945 au constituit perioada cea mai bogată din istoria Sibiului la capitolul cultural, în pofida dificultăţilor economice şi sociale. Sibiul a redevenit centrul cultural al Ardealului şi se afla pe locul 3-4 în ţară, după Bucureşti, Iaşi, poate şi Timişoara. Faţă de primul an al perioadei, 1 septembrie 1939 - 1 septembrie 1940, se constată o creştere spectaculoasă din toamna anului 1940, odată cu mutarea Universităţii „Regele Ferdinand I” din Cluj la Sibiu (cu facultăţile de Litere, Drept, Medicină, Facultatea de Ştiinţe fiind găzduită de Timişoara).

ÎNVĂŢĂMÂNTUL

Învăţământul este elementul esenţial pentru viaţa culturală, deşi unii autori îl tratează separat[138]. Considerăm însă că şcoala este singura formă de cultură care cuprinde

---

[134] SODT, an 68, nr. 101, 29 octombrie 1941, p. 7; Victor Jinga, *Germanii în economia transilvană,* în *Transilvania,* an 73, nr. 2-3, februarie-martie 1942, p. 107.

[135] SJSAN, fond *Prefectura judeţului Sibiu*, dos VI „Cabinet prefect”, f. 44, Notă informativă din 31 august 1941.

[136] SANIC, Bucureşti, *Colecţia de microfilme RFG,* rola 13, cadrele 141-150, 274, proces-verbal din şedinţa Comitetului România ţinută la Viena, în 10 septembrie 1942, proces-verbal al discuţiilor asupra asigurărilor în regiunile cu germani etnici din România, Viena, 29 aprilie 1943.

[137] Vezi V. Vasile, *op. cit*., pp. 192-243.

[138] Vezi, de exemplu, *Istoria românilor,* vol. VIII, *România întregită (1918-1940),* coordonator Ioan Scurtu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 637-756; *Epoche der Entscheidungen. Die Siebenbürger Sachsen*

cvasitotalitatea populației, desigur, la o anumită vârstă. Sibiul a continuat în anii războiului să fie un centru şcolar regional. **Învăţământul preuniversitar** cuprindea cămine de copii, grădinițe, şcoli primare de 7 ani, licee, şcoli profesionale, diverse cursuri speciale pentru învățarea unor meserii şi pentru perfecționare în unele profesii. În anii războiului învăţau în şcolile primare din Sibiu peste 6.000 de elevi.[139] Şcolile primare din centrul oraşului dispuneau de câteva localuri moderne (de exemplu, Şcoala „Regina Maria", din actuala stradă Zaharia Boiu, şcoala din strada Lungă), dar în unele cartiere edificiile nu erau corespunzătoare.[140] Pentru elevii şcolilor primare şi pentru copiii nevoiaşi de la grădinițe s-au înființat şi la Sibiu, ca în toată țara, cantine şcolare, unde aceştia primeau masa gratuit. Din februarie 1941, administrarea cantinelor revenea primăriilor. La Sibiu existau 612 copii care benficiau de acest ajutor. Primăria nu era pregătită pentru acest program şi făcea apel la sprijinul populației şi al unor firme pentru ca funcționarea cantinelor să fie menținută până la sfârşitul anului şcolar 1940-1941.[141] Numărul de elevi a sporit în aceşti ani cu cei refugiați la Sibiu, împreună cu părinții. Astfel, Liceul „Gheorghe Lazăr" care avea în medie 800 de elevi pe an, a ajuns la o mie la sfârşitul războiului. S-a calculat că elevii refugiați formau 22,48% din total.[142] În cele 4 licee teoretice din oraş: liceele de băieți „Gheorghe Lazăr" şi „Brukenthal", liceele de fete german şi românesc erau în 1940 1.850 de elevi, iar în 1945 2.400 de elevi. La acestea se adăugau şcolile normale de băieți şi de fete româneşti şi şcoala normală de băieți evanghelică, liceul comercial de băieți, liceul comercial romano-catolic de fete.[143] Şcolile au trebuit să suporte inconvenientele generate de schimbarea destinației localurilor şcolare pentru a fi ajutați refugiații, ca în cazul Liceului de fete „Domnița Ileana", unde a fost instalată Universitatea din Cluj sau alte licee şi internate transformate în spitale militare: internatul Liceului „Gheorghe Lazăr", internatul Liceului Brukenthal, Liceul German de Fete, Şcoala Germană de Băieți (astăzi Liceul de Artă).[144] De menționat că şi în aceşti ani corpul didactic din liceele sibiene era bine pregătit, dedicat profesiei. În rândurile sale erau adevărate personalități care au contribuit la bunul renume al învăţământului sibian, între care: Pimen Constantinescu, Alexandru Dima, Ioan Beju, Ioan Popa, Ecaterina Săndulescu, Selma von Hannenheim, Hans Hermann, Franz Xaver Dressler, Albert Klein, Hermann Horedt ş.a. Dar corpul didactic nu a fost ferit de ravagiile războiului. Bărbații au fost mobilizați şi trimişi pe front, iar unii au căzut la datorie. Ei au fost înlocuiți cu femei. În ianuarie 1945, învăţători şi învăţătoare, profesoare şi profesori saşi au fost deportați în URSS. Numai de la Liceul Brukenthal au fost arestați sau deportați 8 profesori din 25.[145]

---

im 20. Jahrhundert. Coordonator Oskar Schuster, ediția a II-a, revizuită, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1984, pp. 89-191.

[139] Nicuşor Dănuț Ivănuş, *Dezvoltarea instituțiilor culturale româneşti sibiene în perioada interbelică*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga", 1999, p. 46.

[140] *Gazeta Sibiului*, VII, nr. 10, 4 mai 1940, p. 1; *Vestea*, Sibiu, I, nr. 18, 24 iunie 1945, p. 2.

[141] *Țara,* I, nr. 15, 28 aprilie 1941, p. 7.

[142] I. Popa, *Liceele teoretice sibiene*, p. 44.

[143] N. D. Ivănuş, *op. cit.*, pp. 47-48.

[144] I. Popa, *Liceele teoretice sibiene,* pp. 27-29.

[145] *Ibidem*, pp. 56, 58, 60-61.

Sibiul era şi un centru puternic de învățământ militar. Aici funcționau în anii războiului Şcoala Militară (de Ofițeri) de Infanterie (mutată din 15 octombrie 1940 la Bucureşti, pentru a pune la dispoziția Universității spațiile sale situate în cazarma 700, pe actuala stradă Avrig)[146], Şcoala de Ofițeri de Cavalerie, Şcoala de Subofițeri de Rezervă de Infanterie, Şcoala de Subofițeri de Rezervă de Cavalerie.[147] Un eveniment în viața şcolilor militare l-a constituit ziua de 18 iulie 1943, când 2.000 de absolvenți ai şcolilor militare din toată țara au fost adunați în Piața „Regele Ferdinand" pentru înălțarea în grad de sublocotenent. A fost promoția numită „Mihai Viteazul". La eveniment au fost prezenți regele Mihai şi Mareşalul Antonescu, mitropolitul Nicolae Bălan şi alte înalte oficialități locale. După ceremonie, Mareşalul împreună cu soția sa, Maria Antonescu şi cu Mihai Antonescu, viceprim-ministru al guvernului, au fost invitații mitropolitului la Păltiniş.[148]

Oraşul, cunoscut centru industrial şi comercial, avea şi apreciate şcoli profesionale (liceul industrial de fete, şcoli de ucenici)[149] spre care se îndreptau copiii familiilor din categoriile de jos ale orăşenilor dar şi ale celor din sate. Pe lângă şcolile de băieți şi de fete care pregăteau absolvenții pentru diferite profesii necesare vieții economice locale, în oraş îşi avea sediul şi o şcoală de iarnă pentru tinerii agricultori, aflată în 1939 la a X-a promoție. În decembrie, cei 33 de absolvenți s-au bucurat de prezența senatorului Fritz Connert, agronom cunoscut şi director al Reuniunii Transilvănene Săseşti pentru Agricultură sub egida căreia funcționa şcoala.[150] După declanşarea războiului s-a făcut apel insistent la implicarea femeilor în producție şi în alte munci pentru a-i înlocui pe bărbații mobilizați. La Sibiu se înființează în 1940 un curs comercial de un an de zile pentru fete absolvente ale gimnaziului sau ale şcolii de 7 clase. Ca întreg învățământul săsesc şi acest curs era organizat de Biserica Evanghelică C.A. din România.[151] Reuniunea Cooperativelor Raiffeisen organiza în 1940 un curs de 6 luni pentru fete care, în 6 luni, puteau deprinde țesutul, îngrijirea sugarului, menaj, dar aveau şi un curs ce trata probleme ale concepției despre lume şi viață. Întrucât taxa de 1.800 de lei lunar nu era o ofertă atrăgătoare, anunțul din presă s-a repetat şi nu ştim dacă programul a fost aplicat.[152] Învățământul săsesc era confesional, fiind organizat sub egida Bisericii Evanghelice C.A. din România. Noua conducere a Grupului Etnic German, instalată în septembrie 1940 a dorit să acapareze şcoala pentru a o nazifica şi pentru a putea administra baza sa materială. În 1942, în urma unei convenții între conducerea Bisericii Evanghelice şi conducerea Grupului Etnic, şcolile săseşti au trecut în subordinea directă a Grupului Etnic. La 2 noiembrie 1944 a avut loc revenirea şcolilor săseşti sub egida Bisericii Evanghelice, rămasă singura reprezentanță a

[146] *SDT*, an 67, nr. 20.273, 11 octombrie 1940, p. 6. Festivitatea de despărțire a efectivelor şcolii de oraş a avut loc în Piața „Regele Ferdinand", în 15 ocombrie 1940; *SDT*, an 67, nr. 20.277, 15 octombrie 1940, p. 7.
[147] Neculai Stoina, Mihai Racovițan, *Academia Trupelor de Uscat „Nicolae Bălcescu" Sibiu. 150 de ani de învățământ militar românesc 1847-1997,* Sibiu, f.e., f.a. [1998], pp. 107-109, 117.
[148] *Lumina satelor,* Sibiu, an 22, nr. 31, 25 iulie 1943, p. 1.
[149] N. D. Ivănuş, *op. cit.*, pp. 40-41.
[150] *SDT,* an 67, nr. 20.015, 4 ianuarie 1940, p. 7.
[151] *SDT,* an 67, nr. 20.226, 25 august 1940, p. 10.
[152] *SDT*, an 67, nr. 20.022, 13 ianuarie 1940, p. 7; nr. 20.042, 8 februaie 1940, p. 7.

saşilor. În acest interval s-a încercat nazificarea totală a învăţământului săsesc, doar Seminarul Teologic din Sibiu nu a fost întrutotul „aliniat” la directivele naziste.[153]

Pe lângă învăţământul preuniversitar prezentat succint, oraşul de pe Cibin a devenit în anii războiului şi cel mai important centru universitar transilvănean. Prin strădania noului mitropolit Nicolae Bălan, Institutul Teologic de 3 ani din Sibiu a devenit în 1921, Academia Andreiană, cu studii de 4 ani.[154] La 11 februarie 1943, aceasta a fost înălţată la rangul de facultate de teologie printr-un decret al ministrului Culturii Naţionale şi Cultelor, Ioan Petrovici, care a fost prezent la Sibiu la 23 mai 1943, la „prăznuirea” evenimentului, alături de mitropolitul Bălan şi de rectorul Dumitru Stăniloaie.[155]

Venirea Universităţii din Cluj la Sibiu a însemnat evenimentul cel mai important din anii războiului şi nu numai pentru învăţământ, ci pentru întreaga viaţă culturală, socială şi politică a oraşului. Anul universitar 1940-1941 a început în condiţii acceptabile şi a fost deschis, ca şi în alţi ani, la 10 noiembrie 1940, în sala Teatrului Oraşului. Festivitatea de deschidere a căpătat o semnificaţie politică deosebită: România era capabilă să depăşească şocul pierderii nordului Transilvaniei. La Sibiu au venit cu această ocazie generalul Antonescu, conducătorul statului şi vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, Horia Sima, şeful Mişcării Legionare.[156] În salutul său, primarul Albert Dörr amintea că generalul fusese comandantul Garnizoanei Sibiu, iar pe H. Sima îl saluta nu numai ca primar, ci şi ca reprezentant al germanilor naţional-socialişti din Sibiu, subliniind camaraderia dintre tineretul legionar şi cel nazist.[157] Pentru a întări poziţia Universităţii, în mai 1941 au fost reluate conferinţele susţinute de profesori în diferite centre din ţară, în cadrul „Extensiunii Universitare”[158], iar la 1 august 1941 a fost constituită Asociaţia „Prietenii Universităţii”.[159] Concomitent, s-au încheiat pregătirile pentru bunul mers al activităţilor universitare: au fost terminate amenajările de cantine, cămine, iar în aprilie s-a deschis Biblioteca Universităţii în localul din Bulevardul Victoriei de astăzi, unde era şi conducerea Universităţii. Cu acordul Bibliotecii „Astra”, unele dintre cărţile necesare studenţilor se puteau consulta la Biblioteca Universitară.[160] Studenţii aveau la dispoziţie şi Biblioteca metropolitană, Biblioteca Brukenthal, Biblioteca Institutului de Cultură Italiană.[161] Studenţii, în număr de 2.200 în 1944, după un raport al rectorului, cu toate eforturile făcute pentru amenajarea căminelor, nu aveau toţi locuri asigurate, iar chiriile erau mari într-un oraş aglomerat de refugiaţi. „Alimentarea studenţimii necesită neapărat o ameliorare - continua raportul amintit -. Din bursele actuale, examinând şi situaţia materială a tuturor

[153] Johann Böhm, *Die Gleichschaltung der Deutschen Volksgruppe in Rumänien und das Dritte Reich 1941-1944*, Frankfurt am Main, Berlin, Peter Lang, 2003, pp. 107-226.
[154] Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învăţământ teologic la Sibiu (1786-1986)*, Sibiu, 1987, f.e., 1987, pp. 5-6, 139.
[155] *Lumina satelor*, Sibiu, an 22, nr. 23, 30 mai 1943, p. 1.
[156] N. Mărgineanu, *op. cit.*, p. 46.
[157] *SDT*, an 67, nr. 20.305, 12 noiembrie 1940, p. 1.
[158] *Ţara,* I, nr. 32, 4 iunie 1941, p. 7.
[159] *Ţara,* I, nr. 98, 3 august 1941, p. 4.
[160] *Ţara,* I, nr. 16, 30 aprilie 1941, p. 7.
[161] Stelian Neagoe, *Viaţa universitară clujeană interbelică,* vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 267; *Ţara*, I., nr. 17, 1 mai 1941, p. 8.

studenților, s-ar impune augmentarea alocației de hrană. În starea materială a studențimii, o ridicare [în sensul de desființare - n.n. V.C.] a acestei alocații ar produce mari nemulțumiri, ba chiar o imposibilitate de plată".[162] Rectorul Iuliu Hațieganu solicita guvernului 50-60 de milioane lei pentru amenajarea a 650 de locuri în cămine în noul an universitar şi 3 milioane lei pentru alocațiile de hrană ale studenților. El mai cerea ca refugiații să nu mai poată închiria camere şi să se fixeze prețuri maximale la chirii. Profesorul Hațieganu era nemulțumit şi de înmulțirea orelor de instrucție premilitară pentru studenți, relevând că astfel era perturbat procesul de învățământ, întrucât Marele Stat Major impunea instrucție premilitară sâmbăta şi duminica, pe lângă cele două dimineți alocate până atunci acestei activități. Memoriul elaborat mai cerea fonduri pentru institutele de cercetări ale Universității şi pentru o alocație profesorilor care conduceau institutele, laboratoarele şi clinicile. Rectorul a fost şi în audiență la mareşalul Antonescu, dar nu a obținut decât alocația pentru conducătorii de institute. Față de lipsa de locuri în cămine, conducătorul statului a declarat că Hitler îi promisese la întâlnirea de la Klessheim, din 12-13 aprilie 1944, că se va revizui statutul Transilvaniei şi el era convins că Universitatea se va întoarce curând acasă.[163] În aprilie şi în 4 august 1944, o serie de universitari din România au semnat memorii către Antonescu prin care cereau încetarea războiului şi încheierea armistițiului. Între aceştia s-au aflat şi profesorii clujeni aflați la Sibiu: Emil Petrovici, Constantin Daicoviciu, Tiberiu Moşoiu, Constantin Pârvulescu, Gheorghe Popovici.[164] Actul de la 23 august 1944 a fost salutat de studenți şi de profesorii Universității printr-o adunare care a avut loc în 31 august în holul edificiului care găzduia Rectoratul (actualul local al facultăților de Litere şi de Ştiințe Socio-Umane). A fost aprobată ieşirea României din războiul alături de Axă, revenirea la vechii aliați şi mai ales s-a cerut eliberarea grabnică a nordului Ardealului.[165] În ziua anterioară, Senatul desemnase deja o comisie care urma să se ocupe de pregătirea revenirii Universității la Cluj, dar până atunci se cerea tuturor angajaților să vegheze la păstrarea bunurilor Universității.[166] La 7 septembrie 1944 au intrat în Sibiu primele unități militare sovietice. Acestea au ocupat cantina studențească din Piața Teatrului şi căminul „Avram Iancu". În 26 septembrie 1944, Senatul constata această stare de lucruri şi căuta soluții pentru cazarea şi masa studenților. Totodată s-au nominalizat membrii comisiei care trebuia să se deplaseze la Cluj, după eliberarea oraşului pentru a pregăti reîntoarcerea.[167] A mai durat însă încă un an şi abia în anul universitar 1945-1946 a putut fi reluată activitatea în oraşul de sub Feleac. Aportul universitarilor şi al studenților la viața culturală a Sibiului din acei ani este prezentat la fiecare domeniu în parte.

[162] Arhiva Universității „Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca, fond *Rectorat*, dos. 722, 1943-1944, „Raportul rectorului Iuliu Hațieganu către Preşedinția Consiliului de Miniştri din 26 februarie 1944"; apud S. Neagoe, *op. cit.*, p. 349.
[163] *Ibidem*, pp. 350-352.
[164] *Ibidem*, pp. 347, 355.
[165] *Țara*, IV, nr. 969, 1 septembrie 1944, p. 3.
[166] S. Neagoe, *op. cit.*, p. 359-360.
[167] *Ibidem*, p. 361.

TEATRUL

Sibiul în anii războiului s-a bucurat de o viață teatrală bogată. Se poate spune chiar că aceasta a fost mai vie decât până în 1940, când forțele teatrului sibian, atât în privința spectatorilor cât şi a actorilor, au fost sporite de cei peste 2.500 de studenți şi universitari şi de alte mii de refugiați. La Sibiu exista din 1933 o trupă permanentă, aceea a Teatrului German din România (Deutsches Landestheater). În 1939 acesta avea deja un trecut, acumulase experiență şi avea stagiuni permanente la Teatrul Municipal (actuala sală Thalia). Şi activitatea teatrului a suferit influența tensiunilor politice şi mai apoi a războiului. În iulie 1939 i s-a interzis reprezentarea piesei lui Schiller, *Hoții*. În vara anului 1940, spectacolele pregătite pentru a fi prezentate pe scena în aer liber din parcul Sub Arini au trebuit suspendate din cauză că mulți colaboratori ai teatrului au fost chemați sub arme. Din stagiunea de toamnă 1940, Teatrul German a devenit al Grupului Etnic German din România. De fapt, se constituia o „comunitate de lucru cu vecinătățile”, denumirea oficială fiind „Teatrul ‹Forță prin bucurie al vecinătăților›” (Das Kraft-durch-Freude-Theater der Nachbarschaften). Conducătorul teatrului, Gust Ongyert, afirma că teatrul avea asigurată finanțarea, urmând să prezinte 300 de spectacole în 37 de localități cu public german, estimându-se cel puțin 180.000 de spectatori.[168] Schimbarea a adus unele avantaje, ca asigurarea bazei materiale, posibilitatea de a aduce actori din Germania cu evitarea legii româneşti, dar a însemnat şi „pierderea independenței artistice”.[169] Führerii politici se amestecau în stabilirea repertoriului, dar a funcționat şi o autocenzură. Au dispărut piesele lui Shakespeare, în afară de un spectacol cu *Othello*, şi au apărut tot mai multe piese ale dramaturgiei naziste. Erau puse în scenă piesele lui Eberhard Wolfgang Möller, tânăr dramaturg „aliniat” la nazism, inspirate uneori din trecutul saşilor, ca *Țăranii*, *Jertfa*. La premiera acesteia din urmă, autoritățile române au interzis spectacolul, socotind că era lezată demnitatea națională.[170] S-au jucat însă, în continuare, şi piese clasice, între care *Faust*, dar şi *Maria Stuart*, *Wallenstein* ş.a.[171] În 1942 o trupă a teatrului a întreprins un turneu pe front mergând de la Belgrad până la Odesa. Şi în august 1944 teatrul era în turneu în Banat şi astfel majoritatea actorilor au reuşit să se evacueze odată cu trupele germane, scăpând de soarta colegilor rămaşi la Sibiu.[172] Aici, spectacolele erau frecventate de saşi, dar şi de membri ai Wehrmachtului ori ai diferitelor „echipe” paramilitare săseşti, îmbrăcați în uniformele lor, remarcați de un contemporan,[173] şi de românii care ştiau limba germană. Sala teatrului din Sibiu, administrată de Primărie a fost renovată în 1941.[174] În

---

[168] Gust Ongyert, *Unser Landestheater im 8. Spieljahr*, în *SDT*, an 67, nr. 20.231, 30 august 1940, p. 7.
[169] Hanns Schuschnig, *Hermannstadt und das deutsche Theater*, în *Epoche der Entscheidungen. Die Siebenbürger Sachsen im 20. Jahrhundert*. Coordonator Oskar Schuster, ediția a II-a, revizuită, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1984, p.145.
[170] József Méliusz, *Destin şi simbol sau Romanul unei călătorii transilvane în o mie nouă sute patruzeci şi trei povestit în douăsprezece capitole*, Bucureşti, Editura Kriterion, 1978, pp. 310-312; R.-A. Nica, *op. cit.*, p. 169.
[171] H. Schuschnig, *op. cit.*, pp. 145-146.
[172] *Ibidem*, p. 146.
[173] R.-A. Nica, *op. cit.*, p. 169.
[174] Julius Bielz, *Geleitworte zur Eröffnung der zehnten Spielzeit*, în *SODT*, an 69, nr 219, 20 septembrie 1942, p. 6.

august 1944, Teatrul German a dispărut, ca toate instituțiile și manifestările culturale germane din Sibiu și din toată țara.

În sala Teatrului orașului își prezentau de obicei spectacolele și trupele din București venite în turneu la Sibiu, unde erau așteptate cu nerăbdare. Astfel, în februarie 1940 și în octombrie 1941, o trupă a Teatrului Național din București a prezentat *O scrisoare pierdută*, respectiv *Tartuffe*.[175] În ianuarie 1940 trupa Ion Brezeanu a prezentat *Năpasta* și *Conul Leonida față cu reacțiunea*, cu marele actor în rolurile principale, dar și regizor. Spectacolele erau urmărite și de intelectuali sași, principalul ziar săsesc anunțându-le și publicând cronici dramatice, ca și la spectacolele germane.[176] Sala Teatrului orașului era foarte solicitată și uneori au apărut neînțelegeri cu conducerea Teatrului German care o avea închiriată pentru stagiunea sa permanentă.[177]

Aportul studenților la mișcarea teatrală sibiană consta nu doar în calitatea lor de spectatori avizați, ci și în înființarea Grupării dramatice universitare, în ianuarie 1942, sub conducerea profesorului de la Medicină, scriitor cunoscut, Victor Papilian. Gruparea avea peste 70 de membri care au învățat tainele artei actoriei și au prezentat spectacole la Sibiu, Brașov, București.[178] Amatorii de teatru erau activi și în liceele românești și germane, în Reuniunea Meseriașilor Români, prezentând spectacole cu săli pline, educând tineri spectatori.[179]

Deși Teatrul German a fost desființat, în stagiunea 1944-1945, Sibiul a avut parte de o stagiune permanentă a Teatrului Național din Iași, ajuns în această perioadă în refugiu la Sibiu, după peregrinări dramatice prin țară. Actorii aflați în pribegie au aflat la Sibiu un public entuziast și cronicari avizați, dintre care se evidenția Radu Stanca. El aprecia eforturile marilor actori ai scenei ieșene în condițiile date, dar nu ascundea festivismul, notele stridente sau rolurile nereușite.[180] Teatrul din Iași a plecat acasă în iunie 1945, dar câțiva actori cunoscuți, ca Miluță Gheorghiu, Aurel Ghițescu, Constantin Sava ș.a. au rămas la Sibiu continuând să joace și să contribuie la înfiriparea visului sibienilor de a avea o trupă românească permanentă.[181]

VIAȚA LITERARĂ

În anii războiului, la Sibiu, până atunci un oraș provincial, au trăit și au creat scriitori consacrați, care au făcut parte din peisajul cotidian: Lucian Blaga, Ion Agârbiceanu, Victor Papilian. Un tânăr jurnalist cu încercări literare, observa că centrul

---

175 *SDT*, an 67, nr. 20.041, 7 februarie 1940, p. 7; *Țara*, I, nr. 141, 5 octombrie 1941, p. 7.
176 Vezi, de exemplu, SDT, an 67, nr. 20.028, 20 ianuarie 1940, p 7 și nr. 20.031, 24 ianuarie 1940, p. 5.
177 V. Ciobanu, *Contribuții*, p. 401.
178 S. Neagoe, *op. cit.*, pp. 316, 318.
179 *SDT*, an 67, nr. 20.047, 14 februarie 1940, p. 7, nr. 20.053, 21 februarie 1940, p. 7; Traian Chirilă, *Reuniunea Culturală Națională a Meseriașilor Români din Sibiu la 80 de ani*, Sibiu, Editura Reuniunii, 1946, pp. 132-134, 202.
180 Vezi, de exemplu, *Gazeta Sibiului*, XI, nr. 3, 12 ianuarie 1945; *Națiunea Română*, Sibiu, I, nr. 7, 11 februarie 1945.
181 Vasile Ciobanu, *Teatrul Național din Iași în stagiune permanentă la Sibiu (1945)*, în *Cercetări de limbă și literatură*, Sibiu, II, 1983, pp. 263-271.

predilect de întâlnire al creatorilor era cafeneaua „Bulevard”[182], ca şi la sfârşitul veacului al XIX-lea, când se întâlneau aici Slavici, Coşbuc, iar ceva mai târziu, Goga, Tăslăuanu ş.a. Lucian Blaga a îndrumat Cercul literar studențesc „Octavian Goga”, înființat în ianuarie 1942. La inaugurarea activității Cercului, din 12 februarie 1942, a luat parte şi ministrul Culturii Naționale, Ion Petrovici. Peste o săptămână, Cercul s-a prezentat în sala Teatrului Municipal, în fața unei săli pline de studenți. Asemenea şedințe publice s-au repetat la Sibiu, dar şi la Bucureşti, Timişoara, Arad. De mare succes s-au bucurat şi conferințele susținute de membrii Cercului pe teme de istorie şi critică literară (de obicei 2-3 în fiecare lună de activitate universitară). Membrii Cercului (Ştefan Augustin Doinaş, Ion Negoițescu, Romeo Dăscălescu, I.D. Sârbu, Radu Stanca, Ovidiu Drîmba) citeau din creațiile lor, fiind prezentați de colegul lor, viitorul critic remarcabil, Cornel Regman.[183] Ei erau prezenți şi în revistele literare ale vremii. Cercul a devenit foarte cunoscut după ce a trimis o scrisoare deschisă lui Eugen Lovinescu, publicată de acesta în ziarul *Viața* din 13 mai 1943, prin care semnatarii se declarau de acord cu crezul său artistic. Ei se pronunțau pentru primatul esteticului, combătând reapariția sămănătorismului (numit păşunism de Radu Stanca) şi exaltările naționaliste. În condițiile războiului pentru redobândirea teritoriilor pierdute de România în 1940, atitudinea nu era bine privită şi a primit replici acide, dar a avut şi ecouri favorabile, pentru ca mai târziu unii autori să considere mişcarea cerchiştilor o acțiune de adevărată rezistență față de un regim autoritar, aliat cu Germania nazistă.[184] În prima parte a anului 1945 a apărut şi *Revista Cercului Literar*, în 8 numere, ca revistă de literatură, filosofie şi artă. Între cei care veneau la şedințele Cercului şi au publicat în revistă s-a aflat şi poetul german Wolf von Aichelburg.[185] Astfel tinerii scriitori care şi-au început drumul literar la Sibiu, au consolidat locul oraşului în istoria literaturii şi l-au păstrat până la sfârşitul vieții în suflete, drept locul marilor elanuri creatoare ale tinereții lor, unde au revenit mai târziu de câte ori au avut ocazia.[186]

În ce priveşte viața şi activitatea marilor scriitori care au trăit anii refugiului la Sibiu trebuie menționat că au avut o perioadă rodnică, fără a fi simțit profund războiul, dar şi fără a fi cu totul rupți de realitate. Poate cel mai elocvent exemplu în acest sens este al lui Lucian Blaga. Fiica lui, Dorli Blaga, afirma într-o conferință că „în ciuda vremurilor de atunci, viața lui Blaga la Sibiu a fost frumoasă şi luminoasă”.[187]

---

[182] Ionel Neamtzu, *Aspecte din Sibiul de astăzi,* în *Țara,* Sibiu, nr. 1, 7 aprilie 1941, p. 4.
[183] S. Neagoe, *op. cit.*, pp. 316-318.
[184] Ov. S. Crohmălniceanu, Klaus Heitmann, *Cercul literar de la Sibiu*, Bucureşti, Editura Universalia, 2000, pp. 21-34.
[185] *Ibidem*, pp. 354-363.
[186] Există astăzi o întreagă bibliografie referitoare la Cercul Literar, din care reținem: Gabriela Gavril, *De la „Manifest” la „Adio, Europa!” Cercul Literar de la Sibiu*, Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2003; Petru Poantă, *Cercul Literar de la Sibiu. Introducere în fenomenul originar, Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1997; Ilie Guțan, *Cercul Literar de la Sibiu,* Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 1995; Silvia Dumitrache, *Mic istoric al Cercului Literar de la Sibiu*, în *Observator cultural*, Bucureşti, nr. 648, noiembrie 2012 ş.a.
[187] Dorli Blaga, *În ciuda vremurilor de atunci, viața lui Blaga la Sibiu a fost frumoasă şi luminoasă*, Sibiu, 2008, 19 p. (Conferințele Bibliotecii „Astra”, 14, colecție coordonată de Onuc Nemeş-Vintilă)

MUZICA

Sibiul avea în 1939 o bogată tradiție muzicală care a cuprins clasa de mijloc şi elitele, organizate în diferite reuniuni şi asociații de muzică. Astfel, saşii aveau o reuniune de muzică pentru bărbați (Männergesangverein), Reuniunea de muzică „Hermania”, corul „Bach”, corul Liceului Brukenthal, coruri pe vecinătăți, înființate în anii de început ai perioadei analizate, orchestre şi fanfare, iar românii dispuneau de Reuniunea de muzică „Gheorghe Dima” (reorganizată în 1939), corul Reuniunii Meseriaşilor Români, orchestre. Exista şi o reuniune muncitorească pe baze sindicale, Reuniunea de cântări „Typographia”. Toate liceele aveau coruri, iar unele orchestre şi fanfare.

Reuniunea de muzică „Hermania” avea în 1939 220 de membri activi şi 440 membri susținători şi a sărbătorit în acest an centenarul întemeierii sale.[188] Evenimentul a prilejuit un grandios spectacol care i-a antrenat pe toți melomanii din oraş, fără deosebire de etnie. În sprijinul forțelor muzicale sibiene au fost invitați 40 de instrumentişti şi 4 solişti din Viena. Întregul ansamblu a interpretat Bach, Beethoven şi Brahms. Compozitorul sas Paul Richter a scris, în mod special pentru acaestă aniversare, *Uvertura festivă*.[189] Din 1940, reuniunea avea un nou director de muzică, pe Kurt Mild, în locul lui Otto Eisenburger, plecat în Germania. El făcea o pregătire specială celor care doreau să devină membre ale corului Reuniunii.[190] La începutul războiului, Teatrul German a trebuit să renunțe la trupa de operetă din motive finaciare. Cu toate greutățile războiului, sutele de membri ai formațiilor muzicale corale şi instrumentale au venit în continuare la repetiții, iar publicul a venit să asculte creațiile celor care, ca amatori, sacrificau din timpul lor pentru arta pe care o îndrăgiseră.

Specifice muzicii săseşti erau corurile „Bach” din Braşov şi Sibiu. Corul sibian a fost înființat în 1931 şi a fost dirijat de eminentul muzician care a fost profesorul Franz Xaver Dressler. Această formație s-a făcut cunoscută şi în Germania, unde a fost invitată să concerteze. Corul aborda mai ales lucrări de Bach, Haydn, Pergolesi, Brahms, Bruckner, dar şi compozitori contemporani, ca: Hermann Sutter, Sepp Rosegger, Joseph Haas. În anii războiului, soliştii necesari erau uneori aduşi şi din Germania.[191] În 1942, corul a aniversat un deceniu de activitate. S-a calculat că în cei 10 ani de la înființare, coriştii au avut la concertele lor cca 25.000 de spectatori.[192] Spectacolele aveau cel mai potrivit loc de desfăşurare în biserica evanghelică. F. X. Dressler a întemeiat cu elevii Liceului Brukenthal şi un cor de băieți care, în 1943, a evoluat şi la Bucureşti.[193]

Reuniunea de muzică „Gheorghe Dima” avea ca director de muzică pe tânărul profesor Petre Gherman de la Academia Teologică Andreiană şi avea în 1941 200 de membri, între care se aflau şi refugiați; se căutau noi corişti, deoarece se urmărea dublarea numărului lor. P. Gherman reînființase Reuniunea şi avea proiecte deosebite, dar a decedat

---

[188]***, *Aus der Geschichte des Musikvereins „Hermania” 1839-1939. Festschrift zu seiner Jahrhundertfeier*, Hermannstadt, 1939, p. 39.
[189] V. Ciobanu, *Contribuții*, pp. 390-391.
[190] *SDT*, an 67, nr. 20.042, 8 februarie 1940, p. 7.
[191] *SDT*, an 67, nr 20.070, 12 martie 1940, p. 7; nr. 20.074, 16 martie 1940, p. 7.
[192] *SODT*, an 69, nr. 49, 1 martie 1942, p. 5.
[193] V. Ciobanu, *Contribuții*, p. 392.

în iunie 1941.[194] O realizare deosebită era considerată şi fanfara Liceului „Gheorghe Lazăr”, dirijată în 1940 de profesorul de muzică Popovici, care ajunsese la 200 de membri, din care 80 erau „fanfara ritmică”. Ei au impresionat publicul la defilarea de 10 mai 1941 şi cu alte ocazii.[195]

Sibiul dispunea de interpreți de talie europeană. În primul rând trebuie menționat muzicianul de excepție care a fot Franz Xaver Dressler, un organist renumit în Europa.[196] Radu Stanca era un cunoscător al muzicii clasice, care scria despre un concert de Bach din aprilie 1941: „Felul în care maestrul Dressler a executat acest concert a depăşit cele mai occidentale aşteptări [...] În special pianissimo-urile domnului Dressler ne-au relevat nu numai un muzician de subtile resurse, dar şi un suflet de veritabil poet”.[197] Acelaşi cronicar scria despre dirijorul Dressler, care a condus corul Bach interpretând *Patimile după Matei* de Bach, o lucrare de tradiție la Sibiu şi aprecia că profesorul i-a „răpit încă odată toate elogiile”.[198] Sibiul dispunea şi de alți interpreți, chiar dacă nu de talia lui Dressler. Astfel erau interpretele de lieduri Deli Simonis, Josi von Hannenheim, Lizzy Gerger[199] sau pianişti ca Mitzi Klein-Hintz, Ortrun Bruckner[200] ş.a.

Având în vedere că la Sibiu exista un public avizat, aici au venit şi în anii 1939-1945 o serie de muzicieni de valoare din alte centre din țară şi din Viena sau din Germania. Este cazul unei orchestre de cameră din Bucureşti, al pianistului german Günter Weinert, al celui mai bun pianist italian, Guido Agosti, al violoncelistului italian Arturo Bonucci. Deşi uneori intrarea era liberă la aceste concerte, altă dată sala era aglomerată, ca în 13 februarie 1942, când sala „Unicum”, de obicei considerată prea mare pentru concertul unei orchestre de cameră, s-a dovedit neîncăpătoare pentru spectatorii veniți să asculte cvartetul Petersen din Essen. Într-adevăr, acesta a avut „un succes extraordinar”, cum nota cronicarul muzical Marko Burmaz.[201] De o apreciere similară s-a bucurat obținut orchestra de cameră din Berlin dirijată de „o celebritate mondială”, Hans von Benda, cum scrie Radu Stanca despre concertul dat în sala cinematografului „Corso”, în mai 1941. Cronicarul remarca „evlavia cu care compatrioții genialului dirijor german au participat”. Întucât s-au interpretat lucrări de Bach, Haydn, Mozart şi Ceaikovski, autorul considera că „s-a servit o lecție despre ce trebuie să fie un Bach”.[202] În iunie 1941 a fost prezentat un al doilea concert, al cărui cronicar, Ovidiu Drîmba, elogia fiecare lucrare interpretată. În final, el conchidea: „Sensibilitatea extremă a dirijorului care sesizează cele mai fine nuanțe de dramatism, eleganța şi siguranța conducerii, ansamblul de o disciplină înaltă şi o ținută artistică perfect occidentală au contribuit să redea nivelul unui spectacol mare”.[203] La următoarea prezență în Sibiu a aceleiaşi orchestre, în aprilie 1942, întrucât concertul a început la orele 20,30, la

[194] *Țara*, I, Sibiu, nr. 39, 30 mai 1941, p. 7; nr. 41, 1 iunie 1941, p. 7; nr. 69, 3 iulie 1941, p. 7.
[195] *Țara,* I, nr. 29, 17 mai 1941, p. 7.
[196] *SDT,* an 67, nr. 20.227, 25 august 1940, p. 10.
[197] *Țara*, I, nr. 1, 7 aprilie 1941, p. 2.
[198] *Ibidem*.
[199] *SODT,* an 68, nr. 192, 30 octombrie 1941, p. 6.
[200] *SODT*, an 69, nr. 55, 12 martie 1942, p.7.
[201] *SODT*, an 69, nr. 35, 13 februarie 1942, p. 7 şi nr. 37, 15 februarie 1942, p. 14.
[202] *Țara*, I, nr. 27, 15 mai 1941, p. 2.
[203] *Țara*, I, nr. 53, 17 iunie 1941, p. 2.

sala „Unicum”, Societatea Tramvaielor Electrice anunța că va pune un tramvai la orele 22,15 în direcția Şcolii de Cadeți din capătul străzii Şewis (actual Bulevardul Victoriei).[204]

Pentru publicul amator de o muzică mai uşor de înțeles a existat, de asemenea, o ofertă bogată, deoarece fanfarele săseşti tradiționale erau prezente la numeroase manifestări (sărbători religioase, laice, maialuri în Dumbravă). Şi fanfarele militare erau prezente mereu în sezonul cald în Parcul „Sub Arini” şi în alte locuri. Pentru studenți, Gruparea filarmonică universitară, care s-a înființat în decembrie 1941, a oferit concerte simfonice şi muzică de cameră în cantina studențească. Şi Cercul Literar a organizat, prin Radu Stanca, audiții muzicale. Pentru educația muzicală şi patriotică a studenților şi a unui public mai larg, s-a organizat un cor mixt denumit „Răsunetul Ardealului”, care a prezentat muzică românească, imnuri, marşuri, ajungând la un nivel înalt şi fiind invitat la Radio, în Bucureşti.[205] Trebuie menționat că şi jazzul avea destui iubitori printre tinerii din Sibiu, care s-au bucurat şi de un spectacol de revistă montat de forțe locale, cu cuplete inspirate din realitățile sibiene ale acelor ani.[206]

În general, se poate considera că toate categoriile de locuitori ai Sibiului s-au putut bucura de genul de muzică preferat, elitele având posibilitatea să asculte interpretări de cea mai înaltă calitate. Au lipsit în aceşti ani doar spectacolele de operă, pe care în anii interbelici reuniunile muzicale săseşti au reuşit să le monteze cu forțele proprii, dar în condițiile de război nu s-a putut realiza un astfel de proiect.

MIJLOACE MASS MEDIA

Presa scrisă românească a fost o prezență cotidiană la Sibiu în anii 1939-1945. În 1939 apăreau în oraş 18 periodice social-politice şi culturale, dar niciun cotidian în limba română. În schimb, între acestea erau publicații de tradiție, cu titluri cunoscute. Continuau să se tipărească şi în anii războiului *Telegraful Român*, *Transilvania*, *Revista economică*, vechile publicații româneşti dinainte de 1918. În anii 1941-1944 a apărut cotidianul *Țara,* avându-l ca director pe profesorul universitar Grigore Popa, iar printre redactori tineri de talent ca Radu Stanca, Ionel Neamtzu, Romeo Dăscălescu. Ziarul nu a fost unul local, ci de importanță regională, dacă avem în vedere articolele, notele şi ştirile publicate. După conținutul social-politic deducem că era un oficios al regimului, care a fost plătit de Ministerul Propagandei Naționale şi a sucombat în 17 septembrie 1944. De la Cluj a venit şi a apărut până în 1945 un săptămânal național-țărănist, condus de Zaharia Boilă în oraşul de pe Someş, iar aici, la Sibiu, de Victor Iancu. Oricum, în plin război, la Sibiu apăreau, de exemplu în 1943, 26 de periodice. Desigur, inegale ca valoare şi conținut. Pe lângă *Buletinul Inspectoratului Regional Şcolar, Buletinul Justiției* sau reviste de specialitate ca *Revista de pediatrie, Revista Cavaleriei*, de interes redus, au fost editate publicații de prestigiu ca revista de filosofie *Saeculum*, în 1943-1944 (director Lucian Blaga, iar secretar de redacție asistentul său, Zevedei Barbu) şi o nouă serie a revistei culturale, de literatură şi

[204] *SODT,* an 69, nr. 94, 25 aprilie 1942, p. 7.
[205] S. Neagoe, *op. cit.*, pp. 318-319.
[206] M. Tanase, *op. cit.*, pp. 11-12.

artă, cu apariţie lunară, *Luceafărul* (avându-i ca redactori pe Victor Papilian, Grigore Popa, Olimpiu Boitoş şi Mihai Beniuc). Aceasta a rezistat până în 1945, când redacorii s-au reîntors la Cluj. În 1944-1945 au apărut noi ziare, care semnalizau intenţia unor partide dinainte de război de a-şi relua activitatea la nivelul judeţului Sibiu (*Glasul Drepăţii*, al PNŢ, *Poporul*, al Frontului Plugarilor, *Vestea*, al PNL). În aceşti ultimi 2 ani de război erau în total 27 de publicaţii. De reţinut că după dispariţia cotidianului *Ţara*, a apărut, din 15 decembrie 1944, cotidianul comunist *România Viitoare*, avându-l ca director pe profesorul Mihai Kernbach şi ca redactor-responsabil pe Mircea Allexiu.[207]

Presa germană a fost o prezenţă constantă la Sibiu şi în aceşti ani. Sibiul a continuat să fie centrul principal al presei germane din România (numeric situaţia este comparabilă cu aceea de la Timişoara şi Cernăuţi, dar acolo uneori este o presă de limbă germană, nu a germanilor). În 1939 existau la Sibiu 24 de periodice social-politice, culturale şi de specialitate, care apăreau în limba germană. Cotidianul *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* era organul de presă conducător al saşilor şi al celorlalţi germani din România, cunoscut şi în Germania. În decembrie 1939 periodicul a ajuns la numărul 20.000, şi a avut o ediţie festivă, de 104 pagini. Din ordinul noii conduceri a Grupului Etnic German *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* s-a unit din 16 martie 1941 cu *Banater Deutsche Zeitung*, de la Timişoara şi a devenit *Südostdeutsche Tageszeitung*, care şi-a încetat apariţia la 23 august 1944. Conducătorul *S.D. Tageblatt*, Hermann Plattner, s-a pensionat la sfârşitul anului 1939 şi a fost înlocuit de Alfred Hönig. Ziarul a devenit un oficios al noii conduceri a Grupului Etnic German. Înfăţişarea sa grafică îl face comparabil cu multe foi din Germania. Dealtfel, exceptând ştirile locale, cotidianul arăta ca un ziar din spaţiul celui de-al III-lea Reich, cu 8-12 pagini la o ediţie. În perioada 26 august - 11 septembrie 1944, Hans Otto Roth, vechiul lider democrat al saşilor dinainte de război, care voia să reia tradiţia organizaţiei democrate în viaţa germanilor din România, a reeditat *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, dar ziarul a fost interzis în 12 septembrie 1944.[208] În 1942 mai erau 16 publicaţii germane, iar în 1944 doar 9. Scăderea era o consecinţă a războiului care măcinase şi forţa culturală a saşilor, prin lipsirea de condeieri şi de bază materială). După 23 august 1944 toate publicaţiile considerate ca organe ale Grupului Etnic German au fost interzise. În 1945 mai apăreau doar două publicaţii: foaia bisericească *Kirchliche Blätter* şi revista muzeului, *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*. Se mai adăuga buletinul bilingv (româno-german) al Camerei de Comerţ şi Industrie Sibiu.[209]

În anii războiului întreaga presă a fost supusă cenzurii, dar spaţiile albe specifice articolelor interzise sunt puţine. Probabil, redactorii ziarelor cunoşteau directivele cenzurii şi le respectau, în linii mari, evitând astfel amenzile şi eliminarea unor texte.

---

[207] De mare utilitate pentru această evaluare este catalogul Elenei Dunăreanu, *Presa românească sibiană (1851-1968)*, Sibiu, Biblioteca „Astra”, 1969, passim.

[208] Michael Kroner, *Für deutsche Bevölkerung Rumäniens zum 23. August 1944,* în *Karpatenrundschau*, Braşov, an 18, nr. 35, 30 august 1974, p. 6.

[209] Pentru presa germană instrumentul de lucru este catalogul redactat de Elena Dunăreanu şi Mircea Avram, *Presa sibiană în limba germană (1778-1970)*, Sibiu, Biblioteca „Astra”, 1971, passim.

La Sibiu erau citite şi alte publicaţii, în afara celor tipărite aici. La sfârşitul anului 1939 soseau în oraş 40 de ziare în limba română din Bucureşti şi unul din Cluj, 10 ziare în limba germană din ţară şi alte 220 de titluri de publicaţii în limba germană din al III-lea Reich. Deseori acestea din urmă erau în câteva exemplare. În schimb, cele din Bucureşti soseau în număr mare: *Universul* în 1.200 exemplare, *Informaţia* în 1.500 exemplare, *Curentul* în 1.000 exemplare, *Capitala* în 1.100 exemplare etc.[210]

Anul 1944 a marcat sfârşitul presei sibiene bogate şi variate, cunoscută în toată lumea germană până atunci. Noul regim, deşi clamat democrat, s-a dovedit a fi la fel de sever cu libertatea presei. Astfel ziarele şi revistele germane nu au mai fost admise, cu 2-3 excepţii, şi acestea dacă respectau cu stricteţe directivele ideologice ale noilor autorităţi.

Aparatele de radio erau în anii războiului încă puţin răspândite, deşi oferta de radioreceptoare din Reich era diversificată (după reclamele din ziare). În 1939 la Sibiu existau 4.475 de aparate de radio, deorece preţul unui exemplar era destul de mare. Totuşi procentul este ridicat, fapt ce relevă starea materială a locuitorilor. La nivelul întregii ţări, situaţia era mai gravă, România aflându-se pe ultimul loc în Europa în privinţa reţelei radiofonice.[211]

TIMPUL LIBER ŞI SPORTUL

Regimurile autoritare din anii războiului s-au străduit să organizeze şi **timpul liber** al cetăţenilor, pentru ca aceştia să nu poată gândi decât ce era permis. După includerea tinerilor în Straja Ţării şi în Deutsche Jugend (Tineretul German), a venit vremea organizării timpului liber prin „Muncă şi lumină", iar pentru saşi prin „Forţă prin bucurie" (Kraft durch Freude).[212] Caravanele cinematografice, teatrele erau şi acestea controlate şi urmăreau să promoveze propaganda oficială prin filmele şi piesele prezentate, chiar şi prin muzică. Pentru a se ocupa eventualul timp rămas liber s-au introdus munca în folos obştesc, adunarea de daruri pentru soldaţii de pe front şi 5 zile de prestaţii în natură la Sibiu, în timpul cărora trebuia mers la reparaţii de străzi, săpat de şanţuri etc. Pentru tineri existau şi două dimineţi prevăzute pentru instruirea premilitară. După 23 august 1944, unele dintre aceste forme au dispărut, dar au apărut altele ori li s-au schimbat doar sloganurile. De exemplu, susţinerea frontului a rămas, deoarece războiul a continuat. Până şi lozinca era aproximativ aceeaşi. Acum suna: Totul pentru front, totul pentru victorie!, anterior conducerea Grupului Etnic German cerea membrilor angajarea totală în frontul patriei. Filmele caravanei cinematografice nu mai erau germane, ci mai întâi americane şi, în final, sovietice. Cu petrecerea timpului liber se ocupau acum sindicatele muncitoreşti, temute în acei ani, care mobilizau maturi şi tineri la tot felul de acţiuni pentru susţinerea frontului, pentru ajutorarea ţăranilor să-şi repare uneltele, pentru participarea la demonstraţii de protest sau de susţinere a regimului politic etc.

[210] SJAAN, fond *Inspectoratul Regional de Poliţie Alba*, dos. 2, 1939, ff. 307-308.
[211] M. Anton, *op. cit.*, pp. 90-91.
[212] V. Vasile, *op. cit.*, pp. 229-230.

Cu toate acestea, mai ales tinerii ştiau să-şi facă şi timp liber. Ca elemente de divertisment, oraşul Sibiu dispunea de condiții optime. Parcul „Sub Arini", Parcul Oraşului, dar mai ales Pădurea Dumbrava, aflată atât de aproape de oraş şi legată de acesta prin tramvai erau un cadru ideal pentru toți cei dispuşi la plimbări mai scurte sau mai lungi. Un obiectiv pentru drumeții putea fi şi stațiunea Păltiniş, aflată în plină dezvoltare, chiar dacă era război. Ca spații de plimbare din oraş sunt menționate spațiul din fața Hotelului şi restaurantului „Bulevard", denumit *Pe bretăr*, cel de sub zidul cetății, spațiul dintre Piața Mare şi Piața Unirii, strada „Regina Maria" pe atunci, strada Cisnădiei odinioară şi strada Nicolae Bălcescu astăzi. Cei care aveau timpul să socializeze în acei ani plimbându-se, o numeau însă Corso. Demn de remarcat este faptul că, în pofida conviețuirii saşilor cu românii, deteriorată, este drept, în aceşti ani, tinerii români mergeau pe partea românească a străzii, aceea pe care se aflã Magazinul Floaşiu, iar în capătul din Piața Unirii (fostă Hermann), edificiul băncii „Prima Ardeleană". Tinerii saşi mergeau pe partea opusă, cu Hotelul „Împăratul Romanilor".[213]

Tinerii care voiau să petreacă într-un restaurant aveau de ales între cele mai elegante şi mai scumpe, „Împăratul Romanilor" sau „Bulevard", „Colonade", „Unicum", „Veneția" şi cele obişnuite ca: „Bufnița", „Pisica neagră", „Carol şi G.A. Kovats", „Kasper", „Călugărul", pivnița de sub magazinul „Curtea de fier", pivnița de sub Poarta Turnului ş.a. Cinematografele unde se puteau vedea mai ales filme germane, italiene, spaniole dar şi americane pentru începutul şi la sfârşitul perioadei erau: „Apollo", „Rio" şi „Corso". Caravana cinematografică „Muncă şi lumină" prezenta jurnale, filme de război şi filme de propagandă. Un bilet la un asemenea spectacol costa 10 lei în 1942.[214]

O posibiliate de petrecere a timpului liber a fost şi în anii războiului **sportul**. Față de domeniul culturii în general, unde aportul refugiaților şi al Universității în special a fost foarte important, la capitolul sport aportul nu a mai avut aceeaşi pondere. Sibiul fusese un centru sportiv important în anii interbelici şi a continuat să fie în anii războiului. Îndeosebi saşii erau mari practicanți ai drumeției, ai excursiilor în zonele înconjurătoare oraşului, dar şi în cele mai îndepărtate, în munți. Asociația Carpatină Ardeleană (Siebenbürgische Karpatenverein – SKV) avea mii de membri şi o structură organizatorică dezvoltată. Sibiul era o secțiune puternică. Drumețiile montane şi excursiile se desfăşurau cu regularitate, inclusiv în anotimpurile cu zăpadă. Aceste sporturi cuprindeau cel mai mare număr de tineri şi vârstnici.

Asociația de Schi Sibiu avea un campionat propriu la schi fond şi la ştafetă şi participa la campionatul pe țară. De asemenea, organiza drumeții pe schiuri şi concursuri de schi alpin la Bâlea.[215] Împreună cu Oficiul Local de Turism, Asociația avea o şcoală de schi pe câmpul de la Poplaca, pe dealul Guşteriței, la Prejba sau la Păltiniş, organizată după directivele Federației Române de Schi. Antrenorii diplomați ai asociației împărțeau cursanții în categorii: începători, avansați şi pentru perfecționare, pe genuri şi categorii de

[213] I. Neamtzu, *op. cit*., p. 4; M. Tanase, *op. cit*., p. 12.
[214] *SODT,* an 69, nr. 62, 17 martie 1942, p. 7.
[215] *SDT,* an 67, nr. 20.041, 7 februarie 1940, p.7; *SODT,* an 69, nr. 38, 17 februarie 1942, p. 3; nr 41, 20 februarie 1942, p. 6; nr. 77, 3 aprilie 1942, p. 7.

vârste.[216] La Sibiu a existat şi o Asociație de patinaj care avea concursuri de viteză şi ştafetă, pe genuri şi categorii de vârstă. Se încerca şi dezvoltarea hocheiului. Clubul Universitatea Cluj, refugiat la Sibiu, avea o echipă de hochei care avea întâlniri regulate, în cadrul campionatului, cu celelate echipe din țară. [217]

Cel mai popular era fotbalul, dar în acest caz era vorba mai ales de spectatori, decât de sportivi practicanți. la Sibiu au existat o echipă săsească, HTV (Hermannstädter Turnverein - Asociația de Gimnastică Sibiu) şi una românească, Şoimii Sibiu, între care exista o veche rivalitate sportivă. Alte echipe sibiene erau SGS, Arsenal, Amatorii. Venirea echipei de fotbal Universitatea Cluj la Sibiu a sporit emulația şi a umplut cu spectatori stadionul ANEF din Parcul „Sub Arini". Echipa juca în campionatul național şi astfel aducea la Sibiu cele mai bune echipe din România. În aprilie 1941 s-a reînființat Societatea „Amicii U".[218]

Atletismul cu toate ramurile sale se adresa unui număr sporit de practicanți şi atrăgea mai puțini spectatori. În septembrie a avut loc la Sibiu campionatul național feminin de atletism, care a făcut o bună propagandăa acestui sport.[219] Dar sosirea clubului studențesc clujean a impulsionat şi mai mult acest sport. În iulie 1941 a fost recondiționată pista stadionului din „Sub Arini" în vederea unui concurs menit să constituie o selecție pentru echipa națională, care urma să întâlnească Germania. De asemenea, existau concursuri regionale.[220] Naziştii ajunşi la conducerea Grupului Etnic German au căutat să acapareze şi sportul pentru interesele lor politice. Ei au îndemnat tinerii să practice atletismul şi celelalte sporturi, cu scopul de a-i pregăti pentru angajarea în armată. Organizația Tineretul German din județul Sibiu a pregătit în 13 octombrie 1940 o sărbătoare a sportului adunând în Piața Mare a oraşului 195 de băieți şi 115 fete din Sibiu, Cisnădie şi din 20 de comune rurale care au participat la concursuri atletice. La festivitatea de deschidere a fost prezent şi Willi Depner, conducătorul Tineretului German, în fața căruia tinerii sportivi au mărşăluit.[221]

Aceeaşi grijă exista şi pentru gimnastică, sport cu tradiție la Sibiu. În cadrul clubului HTV, în anii războiului se făceau antrenamente şi iarna în cele două săli de gimnastică, pentru băieți şi pentru fete.[222] În anul 1942, la Sibiu avea loc campionatul de gimnastică pe aparate al Tineretului German.[223]

Un sport de tradiție la Sibiu, a fost călăria, datorită existenței unei preocupări constante în acest sens la Şcoala de echitație din cadrul Şcolii de Ofițeri de Cavalerie din oraş. În 1941, de Sf. Gheorghe a fost organizat un concurs hipic cu scopul de a reînnoda firul tradiției, pentru a aduna bani la Împrumutul Reîntregirii şi pentru a testa echipa de

---

[216] *SDT*, an 67, nr. 20.029, 21 ianuarie 1940, p. 10.
[217] *SDT,* an 67, nr. 20.056, 24 februarie 1940, p. 7; *SODT,* an 69, nr. 38, 17 februarie 1942, p. 3; nr. 30, 7 februarie 1942, p. 7.
[218] *Țara*, I, nr. 6, 13 aprilie 1941, p. 7; nr. 16, 30 aprilie 1941, p. 7; nr. 37, 27 mai 1941, p. 5; nr. 149, 5 octombrie 1941, p. 7; *SODT*, an 69, nr. 30, 1942, p. 7.
[219] I. Mariş, *op. cit.*, p. 48.
[220] *Țara,* I, nr 81, 15 iulie 1941, p. 7; nr. 89, 24 iulie 1941, p. 7; nr. 90, 25 iulie 1941, p. 7.
[221] *SDT,* an 67, nr. 20.277, 15 octombrie 1940, p. 9.
[222] *SDT,* an 67, nr. 20.038, 2 februarie 1940.
[223] *SODT*, an 69, nr. 93, 23 aprilie 1942, p. 7.

călărie a României care se pregătea în vederea unui concurs la Viena. La concursul hipic de la Sibiu au asistat regele Mihai şi regina mamă Elena.[224]

Înotul avea condiții deosebite de dezvoltare la Sibiu. Un bazin acoperit a existat la Baia Populară, de nivel european, apoi a fost dat în folosință, în 1936, ştrandul modern. De asemenea, Şcoala de Înot aflată în proprietatea armatei, în Parcul „Sub Arini", era pusă la dispoziția celor interesați. Un bilet de intrare pentru militari era 15 lei, iar pentru civili, 20 lei. 3 zile pe săptămână cânta şi o orchestră de jazz, iar în celelate zile o fanfară.[225] Sibiul se afla şi în anii războiului în situația de a oferi multiple posibilități de petrecere plăcută şi instructivă a timpului liber.

Alături de facilitățile menționate se mai pot aminti Muzeul Brukenthal, Muzeul Asociațiunii, Muzeul de Ştiințe Naturale, Grădina Zoologică din Dumbravă, deschise zilnic pentru vizitatori.

CONCLUZII

Cele câteva aspecte din viața cotidiană la Sibiu în anii 1939-1945 relevă că, în general, oraşul oferea aceleaşi condiții de trai ca şi celelalte centre urbane transilvănene. Standardele mai ridicate uneori decât în alte oraşe din România se datorează evoluției sale istorice, legăturilor strânse ale locuitorilor săi saşi cu Occidentul şi în primul rând cu patria-mamă, Germania. În anii 1940-1944, relațiile statului român cu cel de-al III-lea Reich au fost foarte strânse şi s-au bazat pe aderarea României la Pactul Tripartit, în 23 noiembrie 1940. Din aceste legături Sibiul a avut de beneficiat prin relațiile economice şi culturale strânse, fără piedici, întreținute cu spațiul celui d-al III-lea Reich. Românii sibieni însă nu puteau privi cu ochi buni pe militarii Wehrmachtului chemați în țară şi ajunşi la Sibiu, pentru că tot atunci veniseră mii de refugiați şi Universitatea din Cluj, după ce Hitler şi Mussolini ceruseră României să cedeze Ungariei nordul Ardealului.

Viața cotidiană la Sibiu a avut şi un anume specific. În primul rând, în aceşti ani oraşul a căpătat un caracter românesc, atât demografic, cât şi cultural. Evenimentul dramatic pentru România al pierderii nordului Transilvanaiei a însemnat pentru Sibiu câştigarea unui plus de populație românească şi a unui grup de elită format din cei 3.000 de studenți şi profesori ai Universității clujene, care au dinamizat viața culturală a oraşului prin conferințe, spectacole, concerte, publicații literare etc. Alături de manifestările social-culturale săseşti, slăbite în urma evenimentelor (mobilizări şi înrolări în forțe militare, pierderi pe front, deportări) s-au afirmat puternic în cultură şi artă românii, întăriți de „desantul" de la Cluj.

Dincolo de problemele de aprovizionare a populației, la Sibiu războiul s-a simțit mai puțin ca în alte centre urbane. Au fost luate şi aici măsuri de raționalizare, măsuri împotriva atacurilor aeriene, de camuflaj, dar oraşul a fost ferit de atacuri aeriene puternice, cum s-a întâmplat cu alte centre: Bucureşti, Ploieşti, Iaşi şi nici nu a devenit

---

[224] *SODT*, an 69, nr. 93, 23 aprilie 1942, p. 7; nr. 94, 25 aprilie 1941, p. 2 ; *Țara*, I, nr. 126, 7 septembrie 1941, p. 7

[225] *Țara*, I, nr. 68, 4 iulie 1941, p. 6.

teatru de operații militare. Viața economică şi social-politică s-a desfăşurat relativ normal, dar impactul războiului s-a resimțit în producția consacrată aproape în totalitate armatei, în prezența masivă a militarilor în peisajul cotidian, întrucât oraşul a fost cea mai importantă garnizoană militară după Capitală (cca 12.000 militari în 1941).

Sibiul a redevenit o adevărată capitală a Transilvaniei, căpătând noi atribuții care s-au răsfrânt benefic asupra vieții cotidiene. Aşa cum observa un jurnalist, acum Sibiul nu mai era un oraş de provincie, aici puteau fi întâlniți academicieni, scriitori de prim rang (L. Blaga, I. Agârbiceanu, V. Papilian, D.D. Roşca), conducători politici din prima linie, saşi şi români, miniştri şi oameni politici, inclusiv câteva vizite ale regelui şi ale mareşalului Antonescu. Aici au sosit deseori şi reprezentanți ai puterilor Axei (diplomați, oameni de cultură, jurnalişti). Viața cotidiană era aceea dint-un oraş mare, important. Deseori războiul era uitat, dar sirenele anunțând pericolul de atac aerian şi camuflajele din 1943-1945 reaminteau că nu era timp de pace. Cel mai tragic semn al războiului era însă pierderea de vieți omeneşti. În ultimii ani ai perioadei nu mai exista familie care să nu fi avut pe cineva rănit sau dispărut. La realitățile războiului s-au adăugat efectele unor politici autoritare care au răpit libertatea sau viața unui mare număr de sibieni, români şi mai ales saşi după 23 august 1944, ajungându-se la deportarea a 3-4.000 de persoane în URSS (ianuarie 1945). Pentru Sibiu, sfârşitul războiului a adus plecarea Universității şi decăderea la starea de oraş provincial, cu o viață cotidiană mai puțin agitată. De atunci până astăzi însă, tendința spre dezvoltare şi afirmare a rămas o constantă în istoria oraşului.